SEBASTIAN HAFFNER

Bir Alman'ın Hikâyesi

Hatırladıklarım (1914-1933)

ÇEVİREN
HULKİ DEMİREL

FAŞİZM İNCELEMELERİ

iletişim

SEBASTIAN HAFFNER 1907'de Berlin'de doğdu. Hukuk alanında doktora yaptı. 1938'de İngiltere'ye iltica etti ve *Observer*'da gazeteci olarak çalışmaya başladı. *Bir Alman'ın Hikâyesi* adlı kitabını sürgünde yaşadığı Londra'da 1939 yılında kaleme aldı. 1954 yılında Almanya'ya geri döndü, Önce *Die Welt* sonra *Stern* için yazdı. Büyük ilgi gören *Anmerkungen zu Hitler*'in (Hitler Hakkında Değinmeler) de aralarında olduğu, bir dizi çok okunan tarih kitabı vardır. 1999 yılında hayata veda etti.

Geschichte eines Deutschen. Die Erinnerungen 1914-1933
© 2000 Sarah Haffner and Oliver Pretzel
© 2000 Deutsche Verlags - Anstalt / Random House GmbH, München, Germany
Bu kitabın yayın hakları Kalem Ajans aracılığıyla alınmıştır.

İletişim Yayınları 2634 • Politika Dizisi 176
ISBN-13: 978-975-05-2433-2
© 2018 İletişim Yayıncılık A. Ş. (1. Basım)
1. BASKI 2018, İstanbul

EDİTÖR Tanıl Bora
YAYINA HAZIRLAYAN Işıl Kurnaz
KAPAK Suat Aysu
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ İsmet Melenağzı
BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 22749
Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak, No: 6/3
Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63
CİLT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935
Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721
Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

SEBASTIAN HAFFNER

Bir Alman'ın Hikâyesi

Hatırladıklarım (1914-1933)

Geschichte eines Deutschen
Die Erinnerungen 1914-1933

ÇEVİREN ***Hulki Demirel***

iletişim

Almanya hiçbir şey ifade etmez,
ama münferit her Alman çok şey ifade eder.
– GOETHE, 1808

Önce en önemli olan: "ne yapıyorsunuz, neler çeviriyorsunuz
şu büyük günlerde?
Büyük, dedim, çünkü, nihayetinde
sadece kendi ayakları üzerinde duran
bir de zamanın ruhu tarafından ölümüne zorlanan
her münferit kişinin,
istese de istemese de, metazori
sadece **KENDİNİ** hatırladığı
bütün günler büyük görünür bana!
Salt nefes almak için verilen bir ara
yetiyor ara sıra – Anladınız siz beni."
– PETER GAN, 1935

İçindekiler

Notlar · Oliver Pretzel 9

Giriş 11

Devrim 89

Veda 161

Sonsöz · Oliver Pretzel 261

NOTLAR

2002 yılının Mart ayında Federal Devlet Arşivi, kız kardeşim Sarah Haffner'e ve bana, 2000 yılından beri babamdan kalan yazılı malzemeyi düzenleyen genç tarihçi Jürgen Peter Schmied'in, "*Bir Alman'ın Hikâyesi*"ne ait iki yeni metin bulduğunu bildirdi.

Bunlardan biri 25. bölümün o ana kadar kayıp olan daktiloyla yazılmış hâliydi. Bu metnin eklenmesiyle hem 24. bölümden 'Veda' kısmına geçiş, hem de vaktiyle *Stern* tarafından kısaltılan bölümlerin orijinal hâli tekrar oluşturulabilecekti.

Bulunan ikinci metin elle yazılmış 38 sayfadan müteşekkil ve anlatıyı 1933 Aralık ayına kadar devam ettiriyor. Eklenen altı bölümle Jüterborg'daki stajyer kampını tasvir ediyor. Bu yeni sayfalarla metnin tamamı, babamın, sonsözde alıntılar yaptığım 6 Ekim 1939 tarihli mektubunda belirttiği uzunluğu yakalıyor. Esasen sadece bir ilk taslak hâlinde bulunmalarına rağmen bu kitapta hiç değiştirilmeden yayınlandılar.

Bu iki bölümün de eklenmesiyle kitap, tekrar Almancaya geri çevrilmiş onuncu bölüm haricinde, bir bütün olarak 1939 Sonbaharında bitirilip kenara konulduğu hâline tekabül ediyor.

OLIVER PRETZEL
Nisan 2002

Giriş

1

Burada anlatılacak hikâyenin süjesi bir tür düellodur.

İki birbirine denk olmayan rakibin karşı karşıya geldiği bir düello. Son derece güçlü, muktedir ve merhametsiz devlet bir tarafta; küçük, isimsiz, kim olduğu bilinmeyen münferit bir şahıs diğer tarafta. Bu düello, insanların çoğunluğunun siyaset meydanı olarak gördüğü alanda vuku bulmaz; çünkü münferit şahıs kesinlikle bir politikacı değildir, hele hele bir komplocu ya da 'devlet düşmanı' hiç değildir. Bütün zamanını savunma hâlinde geçirmek zorundadır; bütün istediği, iyi ya da kötü, kendi kişiliği, kendi hayatı ve şahsi onuru olarak gördüklerini korumaktan ibarettir. Sınırları içinde yaşadığı ve karşı karşıya olduğu devlet bütün bunlara, biraz kaba saba da olsa, son derece gaddar metotlarla durmaksızın saldırır.

Devlet, bu münferit kişiden, arkadaşlarından kopmasını, sevgilisini terk etmesini, kendi fikirlerinden vazgeçip önüne konan fikirleri benimsemesini, insanları alıştığından farklı bir şekilde selamlamasını, hoşlandığından farklı şeyler yemesini ve içmesini, boş zamanını nefret ettiği birtakım faaliyetler için heba etmesini, bütünüyle reddettiği maceralar için kendisini

emre amade kılmasını, geçmişini ve benliğini reddetmesini ve hepsinden önemlisi, bütün bunları yaparken her an en yoğun şekilde bir coşku ve minnettarlık göstermesini, korkunç tehditler savurarak talep eder.

Ama münferit şahıs bütün bunları yapmayı istemez. Kurbanının bizzat kendisi olduğu bu saldırı için pek hazırlıklı değildir, bir kahraman olarak doğmamıştır, hele hele şehit olmak aklından bile geçmez. Sadece sıradan bir insandır, birçok zaafı vardır, üstüne üstlük son derece tehlikeli bir dönemin ürünüdür. Ama kendisinden talep edilenleri istemez ve bu nedenle de düelloyu kabul eder – pek heyecanlı değildir, daha ziyade omuzlarını silkerek kabul eder düelloyu, ama diğer taraftan sessiz bir kararlılık içindedir de, yılmayacaktır. Tabii ki rakibinden çok daha zayıftır ama buna rağmen kuşkusuz daha esnektir. Nasıl feykler atacağını, kendini sakınıp ve sonra aniden nasıl hamle yapacağını, dengesini sağlayacağını ve ağır darbeleri nasıl kıl payı farkla savuşturacağı bilahare görülecektir. Bir bütün olarak bakıldığında, kahramanlığa ya da şehitliğe meyli olmayan ortalama bir insan için iyi iş çıkardığı teslim edilecektir, ama sonunda ya mücadeleyi kesmek ya da başka bir düzleme taşımak zorunda kalacağı da görülecektir.

Sözü edilen devlet, Alman İmparatorluğu'dur, münferit şahıs ise benim. Aramızdaki savaş oyununu izlemek ilginç olmuştur muhtemelen, bütün benzerleri gibi. (*Umuyorum* ki ilginç olur!) Ama ben bu hikâyeyi sadece hoşça zaman geçirmenizi sağlamak için anlatmayacağım, bunu yaparken başka bir amacım daha var ve bu amacın kalbimdeki yeri çok farklı.

Benim Alman İmparatorluğu ile düellom, münferit bir vaka değil. Münferit bir şahsın kendi benliğini ve onurunu son derece güçlü ve düşman bir devlete karşı savunmaya çalıştığı bu tür düellolar, altı senedir Almanya'da binlerce, yüz binlerce kez *–hepsi mutlak bir izolasyon içinde ve kamuoyu tamamen hadisenin dışında bırakılarak–* yaşandı, yaşanıyor. Düelloculardan bazıları – kahramanlığa ya da şehadete daha yatkın karakteri olanlar, benden daha ileri gidebildiler: Toplama kamplarına, cellat kütüklerine vardılar, gelecekte dikilecek anıtlara isimle-

ri kazınacaklar arasına girdiler. Kalan kısmı, yenilgiyi daha erken kabul ettiler ve bugün sessizce homurdanarak da olsa SA yedek güçleri içinde yer alıyorlar veya partinin (NSDAP) mahalle sorumlusu olmuşlar. Benim hikâyem muhtemelen ortalama bir vaka olarak telakki edilebilir, insanların bugün Almanya'da şansının neler olduğu, bundan yola çıkılarak oldukça iyi anlaşılabilir.

Durumun hiç umut vadetmediği hemen görülecektir. Eğer Almanya dışındaki dünya isteseydi, bu kadar umutsuz olması gerekmezdi. Kanaatimce Almanya'da insanların geleceğe bu kadar umutsuz bakmamalarını sağlamak, esasen dış dünyanın da meselesidir, çünkü daha fazla umut –savaştan tamamen kurtulmayı mümkün kılmasa da, çünkü bunun için artık çok geç– savaşın birkaç sene daha kısa sürmesini sağlayabilir. Çünkü şahsi barışlarını ve özgürlüklerini savunmaya çalışan iyi niyetli Almanlar, farkında olmadan başka bir şey için de mücadele ediyorlar: Dünyanın barış ve özgürlüğü.

Bu yüzden ben, dünyanın dikkatini, Almanya'da olup biten bilinmeyenlere yönlendirmeye çalışmanın, bunun için sarf edilecek gayrete değer olduğunu düşünüyorum.

Ben bu kitapta sadece bir şeyler anlatmak istiyorum, ahlâki bir vaaz vermek niyetinde değilim. Ama kitabın bir ahlâkı var tabii ve bu ahlâk, Edward Elgar'ın Enigma varyasyonlarındaki 'diğer ve daha önemli tema' gibi 'hem her şeye dair hem de her şeye nüfuz ediyor' – sessizlik. Kitabı okuduktan sonra anlattığım bütün maceraları ve bütün inişli çıkışlı hadiseleri unutmanıza hiçbir itirazım yok. Ama hiç anlatmadığım ahlâkın unutul*ma*ması beni ciddi şekilde tatmin edecektir.

2

Bütün devlet taleplerini bildirip tehditler savurarak üzerime gelerek, bana, tarihi kendi bedeninde yaşamanın ne olduğunu öğretmeden önce de, insanların 'tarihî vakalar' dediği türden kayda değer bir dizi hadise yaşamıştım. Hâlâ hayatta olan kuşaktan

birçok Avrupalı ve muhakkak ki en fazla da Almanlar, bu söylediklerimi kendileri için de tekrarlayabilir.

Bütün bu tarihî olaylar tabii ki izlerini bıraktılar, bende ve bende olduğu kadar memleketimin neredeyse bütün insanlarında da. Ve eğer bu izleri anlamazsanız, bundan sonra neler olabildiğini de anlamız mümkün olamaz.

Ama 1933'ten önce olan bitenlerle daha sonra yaşananlar arasında önemli bir fark vardır: 1933'ten önce olan her şey ya yanımızdan geçip gitti ya da üstümüzden geçti, bizi meşgul etti, heyecanlandırdı, kimimizin ölümüne, kimimizin fakruzarurete düşmesine neden oldu; ama kimseyi nihai vicdan muhasebeleriyle karşı karşıya bırakmadı. Hayatın çekirdeğinde bir yer, hep el atılmamış olarak kaldı. Tecrübeler kazanılıyor, kanaatler oluşturuluyordu ama insanlar ne idilerse o olmaya devam ediyorlardı. Halbuki Nazi İmparatorluğu'nun çarkları arasına bilerek ve isteyerek girmiş ya da direnmesine rağmen girmek zorunda kalmış hiç kimsenin, kendisi için bunu samimiyetle iddia etmesi mümkün değildir.

Öyle anlaşılıyor ki tarihsel hadiseler farklı yoğunluklara sahip. 'Tarihî bir hadise', gerçek gerçeklikte yani münferit insanların en temel, en özel hayatlarında, neredeyse kayda alınmayabilir ya da taş taş üstünde bırakmayan, muazzam felaketlere sebebiyet verebilir. Normal tarih anlatımında hadisenin bu yönünü göremezsiniz. "1890: II. Wilhelm, Bismarck'ı azletti." Muhakkak ki Alman tarihine büyük harflerle yazılmış önemli bir gün. Ama herhangi bir Alman'ın biyografisinde, hadiseyle doğrudan doğruya alakalı olan birkaç kişi dışında, kayda değer bir gün değil. İnsanların hayatları o güne kadar olduğu şekliyle devam etti. Hiçbir aile dağılmadı, arkadaşlıklar sona erdirilmedi, hiç kimse vatanını terk etmeye mecbur kalmadı ya da buna benzer bir felaket yaşamadı. Hatta iptal edilmiş bir randevu ya da opera gösterisi bile söz konusu değildi. Aşk acısı çeken, acısını çekmeye devam etti, mutlu bir aşk yaşayanın da mutluluğu sürdü, fakirler fakir zenginler zengindi hâlâ... Ve şimdi bu başlığı "1933: Hindenburg, Hitler'i görevlendirdi." haberiyle karşılaştıralım. 66 Milyon insanın hayatında bir deprem başlıyor!

Belirttiğim gibi, bilimsel ve pragmatik tarih anlatımı, tarihsel hadiselerin yoğunluklarındaki farklara dair hiçbir şey söylemez. Buna dair bir şeyler öğrenmek isteyen birinin, biyografi okuması gerekir, hem de devlet adamlarının biyografilerini değil, sıradan, bilinmeyen, münferit şahısların çok nadir bulunan biyografilerini. Bunları okuduğunda görecektir ki *bir* 'tarihsel hadise' özel –yani gerçek– hayatın üzerinden bir denizin üzerinden geçen bulut gibi geçip gider ve bu sırada hiçbir şey yerinden kıpırdamaz, suyun yüzeyine sadece flu bir resim akserderken; *bir başka* 'tarihsel hadise', bir fırtına, bir bora gibi kırbaçlar denizi, deniz eski denize hiç benzemez artık. *Bir üçüncü* 'tarihsel hadise' ise kendini belki de bütün denizlerin kurumasıyla gösterecektir.

Kanaatimce tarih, bu boyutu unutulduğunda (ki neredeyse her zaman unutulur) yanlış yorumlanır. Bu yüzden müsaade edin, asıl konuya gelmeden önce, biraz da keyif olsun diye, Alman tarihinin yirmi senesini kendi bakış açımdan anlatayım: Benim kişisel hayatımın tarihinin bir parçası olarak Almanya'nın tarihi. Hızla bitecek ve ardından gelen her şeyin anlaşılmasını kolaylaştıracak. Ayrıca bu sırada birbirimizi biraz daha yakından tanıyabileceğiz.

3

Bundan önceki Dünya Savaşı'nın başlaması* *–ki onunla beraber, adeta bir gong sesiyle, hayatımın bilinçli yaşadığım bölümü de başladı–* benim de karşıma, Avrupalıların çoğunun karşısına dikildiği gibi dikildi: yaz tatilinde. Ve hemen eklemeliyim ki bu tatili mahvetmesi savaşın bana yaptığı en feci kötülük oldu.

Bir önceki savaşın** aniden başlaması, gelmekte olan savaşın azap çektire çektire adım adım yaklaşmasıyla karşılaştırıldığında, ne kadar lütufkâr bir durumdu! 1 Ağustos 1914'te,

(*) Henüz İkinci Dünya savaşı başlamamış, ama başlamasına kesin gözüyle bakılıyor – ç.n..

(**) Birinci Dünya Savaşı – ç.n.

hadiseleri çok da ciddiye almayıp yaz tatilimizi devam ettirmeye karar vermiştik. Hinterpommern'de* bir çiftlikteydik, bir okul çocuğu olarak dünyadaki başka her şeyden daha iyi tanıdığım ve daha çok sevdiğim ormanların göbeğinde dünyadan iyice kopuk. Her sene Ağustos ortasında bu ormanlardan şehre dönmek, benim için senenin en üzücü, en dayanılmaz olayı, ancak yılbaşı kutlamamalarının ardından Noel ağacının yağmalanıp yakılmasıyla karşılaştırılabilecek bir faciaydı. Ve 1 Ağustos'ta, şehre dönüşe kadar hâlâ iki hafta, yani bir ebediyet vardı.

Önceki günlerde tabii ki huzursuz edici birtakım değişiklikler olmuştu. Gazetelerde o güne kadar hiç görmediğimiz bir şeyle karşılaştık: Manşetler. Babam, gazete okumaya genelde olduğundan daha fazla zaman ayırıyor, bu sırada yüzünde endişeli bir ifade oluyor ve okuyup bitirdikten sonra Avusturyalılara kızıyordu. Ve nihayet bir gün gazetenin manşeti şöyle oldu: Savaş! Sürekli olarak hiç bilmediğim ve bana binbir zahmetle izah edilmesi gereken kelimelerle karşılaşıyordum: "*ültimatom*", "*seferberlik*", "*ittifak*", "*itilaf*". Aynı çiftlikte kaldığımız ve benim iki kızıyla hem pek sevişip hem de sık sık dövüştüğüm bir binbaşıya aniden "*görev emri*" geldi, açıklanmasını beklediğim yeni bir kelime daha! Ve adamcağız apar topar yola çıkmak zorunda kaldı. Bizi misafir eden çiftlik sahibinin oğlu da askere alındı. Av arabasıyla trene binmek üzere yola çıktığında herkes bir süre peşinden gitti; "*cesur ol!*", "*kendine dikkat et!*", "*yakında döneceksin!*" diye bağırıyorlardı. İçlerinden biri "*patakla Sırpları*!" deyince babamın gazete okuduktan sonra söylediklerinin etkisinde kalan ben de ekledim: "*ve Avusturyalıları*". Herkes bir anda gülmeye başlayınca çok şaşırdım.

Çiftliğin en güzel atları "Hanns" ve "Wachtel"in de, "*süvari ihtiyatı*" *–izahı gereken ne kadar çok kavram vardı–* olduklarını ve bu yüzden gideceklerini öğrenmek beni başka her şeyden daha çok üzdü. Atların hepsini ayrı ayrı seviyordum, şimdi en güzellerinin götürülecek olduğunu öğrenmek yürekten yaraladı beni.

(*) Kuzey Pomeranya – ç.n.

Ama benim için en büyük facia, artık belirli aralıklarla "dönüş" kelimesinin kulağıma çalınır olmasıydı. "Belki yarın bile dönmek zorunda kalabiliriz." Bu cümlenin benim için birinin "Belki yarın bile ölmek zorunda kalabiliriz," demesinden hiç farkı yoktu. Yarın, ebediyet kadar uzun iki hafta yerine, yarın.

Bilindiği gibi o zamanlar henüz radyo yoktu, gazete ise ancak yirmi dört saatlik bir gecikmeyle gelebiliyordu bizim ormanımıza. Ayrıca gazetelerde o zamanlarda bugün olduğundan çok daha az haber olurdu. Diplomatlar o zamanlar bugüne göre çok daha ketumdu... Ve bütün bunların neticesinde 1 Ağustos 1914'te savaşın hiç başlamayacağına karar verdik, neredeysek orada kalmaya devam edecektik.

Bu 1 Ağustos 1914'ü hayatım boyunca unutmayacağım ve bu günü hatırlamak her defasında içimde derin bir sükunet, geride bırakılmış bir gerilim, bir "her şey tekrar yolunda" duygusu uyandıracak. Evet, işte bu kadar tuhaf tecelli edebilir "tarihi yaşamak".

Bir cumartesiydi; köylük yerde bir cumartesinin sahip olabileceği bütün o harika huzuru barındıran bir gün. İnsanlar çalışmaya son vermişlerdi. Eve dönen sürülerin çan sesleri duyuluyordu, bütün çiftlikte huzur ve nizam hâkimdi, işçiler ve hizmetçi kızlar küçücük odalarında akşamki dans keyfi için hazırlanıyorlardı. Ama aşağıda, duvarlarına kocaman geyik boynuzları asılmış ve duvar diplerindeki raflarına sıra sıra tunç kupalar, vazolar, kapkacak ve parlak sırlı kaba porselen tabaklar dizilmiş büyük salonda, derin ve rahat koltuklara oturmuş konuşan babamı ve çiftlik sahibini gördüm, sakin bir şekilde bütün ihtimalleri tartıyorlardı. Tabii ki konuştuklarından fazla bir şey anlamadım, zaten geçen zaman içinde duyduklarımın tamamını da unuttum geçen. Unutmadığım, seslerinin, *babamın daha tiz ve çiftlik sahibinin daha davudi*, kulağıma ne kadar sakin ve teselli edici geldiği, yavaş yavaş içtikleri purolarının güzel kokan dumanının önlerinde birer sütun oluşturarak yükselmesinin ne kadar güven verici göründüğü ve konuşmaları sürdükçe her şeyin daha sarih, daha iyi ve daha teselli edici bir hâl aldığıydı. Evet, sonunda neredeyse aksi iddia edilemeyecek ka-

dar sarih olarak ortaya çıkmıştı ki bu savaşın başlaması *mümkün değildi* ve biz de bu nedenle kuyruğu kısmayacak, tatilimizin sonuna kadar burada kalacaktık, her zamanki gibi.

Bunları dinledikten sonra dışarı çıktım; gönlüm, rahatlama, memnuniyet ve şükran duygularıyla kabarmıştı ve neredeyse dinî bir huşu içinde güneşin, yeniden benim olmuş ormanların üzerinden batışını seyrettim. Gün boyu oldukça kapalı olan hava, akşama doğru giderek açılmıştı. Şimdi ise güneş, kırmızıya çalan rengiyle altından bir top gibi, duru mavi bir gökte yüzüyor ve bulutsuz yeni bir günün müjdesini veriyordu. Artık yeniden sahip olduğum on dört günlük sonsuzluğun her günü de böyle bulutsuz olacaktı, emindim bundan.

Ertesi sabah uyandığımda toplanma faaliyeti hararetli bir şekilde başlamıştı bile. Önce hiç anlamadım ne olduğunu: "genel seferberlik". Birkaç gün önce izah etmişlerdi gerçi, hiçbir şey ifade etmiyordu. Ama bana herhangi bir şey açıklamak için zaman yoktu o anda. Öğle saatlerinde pılımızı pırtımızı toplamış ve yola koyulmuş olmak zorundaydık – daha sonra binebileceğimiz başka bir tren olacağı şüpheliydi. Hamarat hizmetçi kızımız "Bugün burası alan talan olur," dedi. Asıl anlamını bugün bile bilmiyorum bu deyimin, ama her halükârda ortalığın altüst olacağını ve herkesin başının çaresine bakması gerektiğini anlatıyordu. Bu sayede ben de bir kere daha kimse fark etmeden ortalıktan kaybolabildim ve ormanlara koşabildim. Ancak yola çıkmadan hemen önce, bir ağaç çotuğunun üzerinde otururken bulmuşlardı beni, başımı ellerimin arasına almış, kendimi kaybetmiş gibi salya sümük ağlıyordum. Tabii ki zerre kadar anlamıyordum şimdi savaş zamanı olduğunu ve herkesin birtakım fedakârlıklar yapması yolunda ikna çabalarını. Bir şekilde ben de paketlenip arabaya yüklendim ve tırısa kalkan iki doru atın arkasında –Hanns ve Wachtel değildi bunlar, onlar çoktan gitmişlerdi bile– ardımızda her şeyi kaplayan toz bulutları bırakarak harekete geçtik. Çocukluğumun ormanlarını bir daha hiç görmedim.

İlk ve son kez savaşın bir parçasını bir gerçeklik olarak yaşamıştım, elinden bir şey alınan ve tahrip edilen bir insanın doğal

acısını hissederek. Henüz biz yoldayken her şey farklılaşmıştı, daha heyecan verici, daha bir macera havasında – daha şenlikli. Tren yolculuğu her zaman olduğu gibi yedi saat değil on iki saat sürdü. Sürekli olarak duruyordu katar. Asker dolu trenler geliyordu karşı yönden ve her defasında, bizim trendeki herkes el sallayarak ve gürültülü bir tezahüratla camlara üşüşüyordu. Başka zamanlarda olduğu gibi kendimize ait bir kompartımanımız yoktu; koridorda bir sürü insanın arasına sıkışmış, ayakta duruyor ya da bavullarımızın üzerinde oturuyorduk. İnsanlar hiç durmadan gevezelik ediyor ve sanki yabancı insanlar değil de uzun zamandır tanışan arkadaşlarmış gibi birbirleriyle konuşuyordu, en çok da casuslar üzerine. Bu tren yolculuğu sırasında casusların, o güne dek hiçbir bilgim olmayan heyecanlı meslekleriyle ilgili çok şey öğrendim. Bütün köprülerde iyice yavaşlıyorduk ve ben her defasında tuhaf bir tedirginlik hissediyordum, bir casus bomba koymuş olamaz mıydı köprünün altına? Berlin'e vardığımızda gece yarısı olmuştu. Hayatımda hiç bu saatlere kadar ayakta kalmamıştım! Evimiz de bizim için hazırlıklı değildi, mobilyaların üzeri örtülüydü, yataklar yapılmamıştı. Benim için babamın tütün kokan çalışma odasındaki divanın üzerinde yatacak bir yer hazırlandı. Savaşın birçok güzelliği de beraberinde getirdiğine hiç şüphe yoktu!

Bundan sonraki günlerde inanılmayacak kadar kısa zamanda inanılmayacak kadar çok şey öğrendim. Yedi yaşında bir erkek çocuğu olan ben, kısa bir süre önce "ültimatom", "seferberlik" ve "süvari ihtiyat kuvvetleri" bir kenara, savaşın bile ne olduğunu tam anlamıyla bilmez iken, göz açıp kapayıncaya kadar savaşın sadece *ne*, *nasıl* ve *nerede*sini değil *niçin*ini bile, iyice kavramıştım: Savaştan Fransa'nın rövanş arzusu, İngiltere'nin ticaret kıskançlığı ve Rusya'nın barbarlığı sorumluydu – çok kısa bir süre içinde bunları sıradan, günlük kelimelermişçesine söyleyebilir hâle gelmiştim. Günün birinde bir anda gazete de okumaya başladım ve bu kadar kolay anlaşılır olmasına çok şaşırdım. Bana bir Avrupa haritası göstermelerini istedim. "Bizim" Fransa ve İngiltere'yle başa çıkabileceğimizi daha ilk bakışta görebildim ama Rusya'nın muazzam büyüklüğü içi-

me müphem bir korku saldı, ancak Rusların korku veren sayılarını inanılmaz bir salaklık ve ahlâksızlıkla ve keza sebatla votka içerek telafi ettiklerini bilmek beni teselli etti. Daha önce de söyledim ya, ordu komutanlarının isimlerini adeta hepsini önceden bilirmişim gibi hızla öğreniyordum, orduların güçlerini, savaş gemilerinin silahlarını ve tonajlarını, en önemli müstahkem mevkilerin yerlerini, cephelerin konumlarını – *ve çabucak keşfettim burada*, hayatı bundan önce hiçbir şeyin yapamadığı kadar heyecanlı ve sürükleyici hâle getirebilen bir oyun oynandığını. Bu oyunun bende yarattığı coşku ve merak, acı son gelene kadar hiç eksilmedi.

Bu noktada ailemi korumam gerekiyor. Başımı döndüren, beni kötü yola sürükleyen kesinlikle en yakınlarım değildi. Babam savaştan daha ilk andan itibaren acı çekiyordu, tabii ki ülkesine hep sadık bir vatanperver olarak Almanya'nın zaferini istiyordu ama ilk haftaların coşkusuna kuşkuyla, onu takip eden nefret psikozunaysa derin bir tiksintiyle baktı. Kendi neslinde çok örneği olan ve savaşın, Avrupalılar arasında artık geçmişe ait bir fenomen olması gerektiğine sessizce inanan liberal ruhlardan biriydi babam. Tabiri caiz ise savaşla ne yapması gerektiğini bilemiyordu. Başka birçok insanın yaptığı gibi savaştan beklentiler yaratıp, kendini kandırmayı küçümseyerek reddediyordu. Birkaç kere acı tespitlerde bulunduğuna ve müteredditi ifadeler kullandığına –bu defa sadece Avusturyalılarla da ilgili değildi söyledikleri– şahit oldum, yeni edindiğim savaş coşkusu içinde tuhaf geliyordu bu ifadeler bana. Hayır, birkaç gün içinde fanatik bir şovenist ve "oturma odası cengâveri" olmamın sorumlusu ne babamdı ne de diğer yakınlarım.

Suçlu, atmosferdi: bütün çevremizi dolduran, binbir farklı şekilde tezahür eden, anonim ruh hâliydi; kitlesel birliğin, içine çeken ve sürükleyen seliydi. Bu sel, kendisine kapılmaya teşne herkese *(yedi yaşında bir çocuğa bile)* görülmemiş, duyulmamış hisler bahşederken, dışarda kalanları bir sıkıntı ve yalnızlık vakumunda neredeyse boğuyordu. Halkımın kitle psikozları yaratma konusundaki tuhaf yeteneğini ilk kez *–ve o dönemde naif bir hazla ve tereddüt ya da çelişkinin katresi olmadan–* hissedi-

yordum. (Bu kabiliyet belki de onun, kişisel mutluluk babındaki yeteneksizliğini dengelemeye yarıyordu.) İnsanın böyle şenlikli ve herkesi kapsayan bir cinnetten kendisini uzak tutması mümkün müydü, hiçbir fikrim yoktu o zaman. Bu kadar açık şekilde mutluluk veren ve böyle sıradışı şenlikli sarhoşluklar bahşeden bir fenomenin, vahim veya tehlikeli bir yönü olabileceği aklımın ucundan bile geçmiyordu.

Tabii Berlin'deki bir okul çocuğu için savaş o zamanlarda tamamen gerçekdışı bir şeydi, bir oyun kadar gerçekdışıydı. Hava saldırıları yoktu, bombalar da. Yaralananlar oluyordu, ama sadece uzaktan görüyorduk onları, ressam elinden çıkmış gibi sarılı yaralarıyla. Akrabalar vardı cephede, tabii ki, ara sıra ölüm haberleri de ulaşıyordu evlere, ama çocuktuk nihayetinde, yokluklarına hızla alışıyorduk ve bu yokluğun günün birinde ebediyete kadar sürecek bir ayrılığa dönüşmesi de pek fark etmiyordu. Gerçek mahrumiyetler ve hissedilir zorlukların da çok önemli bir etkisi olmuyordu. Kötü yemek – evet tabii, bir zaman sonra çok az yemek de, yürürken takırdayan tahta tabanlarla pençe yapılmış ayakkabılar da, tersyüz edilen ceketler de, okulda kemik ve kiraz çekirdeklerinin toplanması* ve tuhaf bir şekilde çok daha sık hastalanmak da vakiydi. Ama itiraf etmeliyim ki bunların hiçbiri beni derinden etkilemedi. Mesela tersyüz edilmiş ceketimi "küçük bir kahraman edasıyla" giymedim hiçbir zaman, benim için bir yük de olmadı. Bir futbol müptelasının kupa finalinde aklına ne kadar yemek gelirse ben de ancak o kadar düşünüyordum yemeği. Orduların durumuyla ilgili haberler beni mutfağın alışveriş listesinden çok daha fazla ilgilendiriyordu.

Futbol müptelasıyla karşılaştırma geniş kapsamlı geçerliliği olan bir karşılaştırma. Gerçekten de o dönemde, küçük bir çocukken insanlar nasıl futbol müptelası olurlarsa, o şekilde bir savaş müptelasıydım ben de. Eğer 1915 ile 1918 arasında, savaşın ilk aylarına nazaran tavsayan coşkuyu yeniden ateşlemeye çalışan nefret propagandasının bir kurbanı olduğumu iddia edersem, kendimi olduğumdan daha kötü göstermiş olu-

(*) Sabun ve yağ üretmek için – ç.n.

rum. Benim İngilizler, Fransızlar ve Ruslardan nefretim ancak bir Portsmouth taraftarının Wolverhampton'u sevenlerden "nefret ettiği" kadardı. Tabii ki adı geçenlerin mağlup olmasını ve onurlarının incinmesini istiyordum, ama bunları istememin tek sebebi benim tuttuğum tarafın zafer ve başarısının kaçınılmaz sonucu olmalarıydı.

Önemli olan savaş oyununun büyüleyici gücüydü: Bu oyunda tutsak sayıları, kazanılan topraklar, zaptedilmiş müstahkem mevkiler ve batırılmış gemiler, esrarlı birtakım kurallara göre aşağı yukarı futbolda atılan gollerin ya da boksta kazanılan "puanların" oynadığı rolü üstleniyordu. İçimden puan tabelaları oluşturmaktan yorulmak bilmiyordum. Ordu bültenlerinin çalışkan bir okuruydum. Bunlardaki sayıları son derece gizli ve fevkalade irrasyonel kurallara göre "değerlendiriyordum", *örneğin* on Rus tutsak bir Fransız ya da İngiliz tutsak ile aynı değerdeydi ya da elli uçak bir zırhlı kruvazör ediyordu. Eğer can kayıpları istatistikleri de elimde olsaydı, ölü sayılarını da kesinlikle hiç tereddüt etmeden aynı sistemle "değerlendirecektim", "değerlendirdiğim" şeyin gerçekte nasıl göründüğünden tamamen bihaber olarak. Kasvetli ve esrarengiz bir oyundu bu, hiç bitmeyecek gibi görünen, sefih bir keyfi vardı, rulet ya da afyon içmek gibi uyuşturucu etkisi yapan, gerçek hayatı hükümsüz kılan ve başka her şeyi karanlıkta bırakan bir oyun. Arkadaşlarım ve ben bu oyunu savaş bitene kadar sürdürdük, dört sene boyunca, hiç cezalanmadan ve hiç rahatsız edilmeden – ve hepimizde tehlikeli izlerini bırakan işte *bu* oyundu, sokaklarda ve oyun alanlarında oynadığımız zararsız "askercilik" oyunu değil.

4

Bir çocuğun Dünya Savaşı'na gösterdiği uygun olmadığı açıkça görülen bir reaksiyonu bu kadar etraflıca anlatmamın, belki de bunca zahmete değmeyeceği düşünülecektir. Eğer anlattıklarım münferit bir vaka olsaydı hakikaten değmezdi, ama de-

ğil. Bütün Alman kuşağı, çocukluk ya da gençlik yıllarında savaşı böyle ya da buna benzer şekilde yaşamıştı – ve pek anlamlı olarak, bu kuşak bugün savaşın tekrarını hazırlayan kuşaktır.

Bu hadiseleri yaşayanların küçük çocuklar ya da yeniyetmeler olması, onların gücünü ve etkisini hiçbir şekilde azaltmaz. Tam aksine, kitlelerin ruhuyla çocuk ruhu, tepkileri açısından birbirine çok benzerdir. Kitleleri beslemenin ve harekete geçirmenin yöntemlerinin ne kadar çocukça olabileceğini tasavvur etmek bile zordur. Gerçek fikirlerin, kitleleri harekete geçirecek tarihsel güçlere dönüşebilmeleri için önce bir çocuğun kavrama kabiliyetinin sınırına kadar basitleştirilmeleri gerekir. Birbirini takip eden on senede doğmuş bir neslin kafalarında oluşturulmuş ve dört sene boyunca bu beyinlere iyice mıhlanmış çocukça bir sanrı, yirmi sene sonra pekâlâ ölümcül ciddiyette bir "dünya görüşü" olarak büyük siyaset sahnesine geri dönebilir.

Milletlerin heyecanlı-coşku verici bir oyunu olarak, barışın sunabileceği her şeyden daha derin bir eğlence ve daha keyifli duygular bahşeden savaş: On senelik bir dönemde doğmuş Alman okul çocukları, 1914 ile 1918 arasında günbegün bu şekilde yaşadılar savaşı. Ve işte bu daha sonra, Naziliğin, her şeyi mümkün kılan temel tahayyülü oldu. Nazilik ondan alır bütün propaganda gücünü, basitliğini, hayal gücü ve aksiyon şehvetine yaptığı çağrıları. Keza iç politikadaki rakiplerine karşı hoşgörüsüzlük ve gaddarlığını da, çünkü bu oyuna katılmak istemeyenler "rakip" olarak değil "oyunbozan" olarak algılanır. Ve nihayet komşu ülkelere karşı doğal olarak cengâver bir tavır içinde olmasının nedeni de budur; çünkü hiçbir devlet "komşu" olarak kabul edilemez, hepsi ister istemez rakip olmak durumundadır, aksi takdirde oyunun oynanması mümkün değildir!

Daha sonra Nazizm'e birçok şey yardım edecek ve mahiyetinde ufak tefek değişikliklere neden olacaktır; ama Nazizm'in kökü hep Alman okul çocuklarının savaşta yaşadıklarında olmuştur, zannedildiği gibi "cephede yaşananlarda" değil. Cephede bizzat savaşmış nesil, bir bütün olarak bakıldığında daha az hakiki Nazi üretmiştir ve bugün de daha ziyade "homurda-

nan ve şikâyet edenlerden" müteşekkildir, çok da doğaldır bu durum, çünkü savaşı bir gerçeklik olarak yaşamış olanlar onu ekseriyetle bambaşka değerlendirirler. *(Istisnaları da belirtmek gerekir: Ebedi savaşçılar. Bütün korkunçluğuna rağmen savaşın gerçekliğinde kendi hayat tarzlarını bulmuş ve bulmaya devam edenler – ve sonsuza dek "hezimete uğramışlar", ki bunlar savaşın getirdiği dehşet ve yıkımı geçmişte de bugün de sevinç çığlıklarıyla yaşar. Onu, hiçbir zaman başa çıkamadıkları hayattan aldıkları intikam olarak algılarlar. İlk gruba belki Göring örnek olabilir, ikincisine ise kesinlikle Hitler.)* Ama Nazizm'in gerçek nesli, savaşı gerçekliğinden hiç rahatsız olmadan, fiilen hiçbir zorlukla karşılaşmadan büyük bir oyun olarak yaşamış, 1900 ile 1910 arasındaki on yılda doğanlardır.

– Hiçbir zorlukla karşılaşmadan! Buna, en azından açlık çektiler diyerek itiraz edenler olacaktır. Haklıdır da bu itiraz, ama açlığın oyunun keyfini ne derece kaçırdığını yukarıdaki satırlarda anlatmıştım, hatta belki ona uygun şartlar bile sağlıyordu. Karnı doymuş, iyi beslenen insanların sanrılara ve hayallere meyli pek kuvvetli değildir... Her halükârda açlık tek başına sihri bozmuyordu, tabiri caiz ise hazmediliyordu. Açlıktan geride kalan, yetersiz beslenmeye karşı kazanılan belirli bir direnç oldu – belki de bizim neslin en sempatik özelliklerinden biridir bu.

Çok erkenden alıştık asgari yiyecekle hayatımızı sürdürmeye. Bugün hayatta olan Almanların büyük çoğunluğu, ortalamanın altında beslendikleri üç dönem yaşadılar: Yetersiz beslenmeyle ilk kez savaşta tanıştılar, sonra hiper enflasyon döneminde karşı karşıya kaldılar açlıkla ve nihayet, "tereyağı yerine top" sloganıyla yaşadığımız bugünlerde. Dolayısıyla bu bağlamda, deyim yerindeyse "antrenmanlılar" ve fazla talepkâr değiller.

Yaygın bir geçerliliği olan, Almanların Cihan Harbi'ni açlık nedeniyle kestikleri yolundaki görüşün doğruluğundan ciddi şekilde şüpheliyim. 1918 yılında üç senedir açlık çekiyorlardı ve 1917 aslında açlık açısından 1918'den çok daha berbat bir sene olmuştu. Kanaatimce Almanların savaşmayı bırakmalarının nedeni açlık değildi, durumun umutsuz olduğunu, as-

kerî olarak savaşın kaybedilmiş olduğunu görmeleriydi. Her ne ise – Almanlar her halükârda açlık çektikleri için Nazizm'den vazgeçmeyecek ya da ikinci Dünya savaşına* son vermeyecekler. Bugün açlığın, yarı yarıya bir ahlâki mükellefiyet olduğunu ve her halükârda çok da feci olmadığını düşünüyorlar. Alman halkı, son derece doğal olan yemek ihtiyacından adeta utanan bir halk oldu ve Naziler, *büyük bir çelişki ama*, halka yiyecek bir şeyler vermeyerek dolaylı bir propaganda aracı kazandılar.

Artık "sövüp sayan" herkesi kamuoyunda, bunu tereyağı ve kahve bulamadığı için yapmakla suçlayabiliyorlar. Gerçi şu sıra Almanya'da çok kişi "sövüp sayıyor" ama çoğu kötü beslenme nedeniyle değil, bambaşka –ve genellikle çok daha haysiyetli– nedenlerle. Ayrıca bu insanlar kötü beslenme nedeniyle küfretmekten de hicap duyarlardı. Almanya'da yiyecek maddelerinin yetersizliği nedeniyle Nazi gazetelerinin yazdığının aksine çok fazla eleştiri olmuyor, ama Nazi basını, halkı bunun aksine inandırmaya çalışırken ne yaptığını çok iyi biliyor, çünkü durumdan memnun olmayan bir Alman, banal bir yiyecek tamahkârlığı nedeniyle memnun olmadığı suçlamasıyla itibarını kaybetmek yerine, hiç konuşmamayı tercih edecektir.

Ayrıca belirttiğim gibi bence bu** günümüz Alman'ının en sempatik özelliklerinden biridir.

5

Savaşın dört yılı boyunca, barışın nasıl bir şey olabileceğine dair hissiyatımı yavaş yavaş kaybettim. Savaştan önceki günlere dair hatırladıklarım giderek solgunlaştı. Artık ordu bültenlerinin okunmadığı bir gün tasavvur edemez olmuştum. Ordu bültenlerinin okunmadığı böyle bir gün asıl cazibesini kaybetmiş olurdu, bir gün bana başka ne sunabilirdi ki? Okula gidilirdi, okuma-yazma ya da daha sonra Latince ve tarih öğrenilirdi, arkadaşlarla oyun oynanırdı, anne-babayla gezmeye gidilirdi, ama

(*) Başlayacağına kesin gözüyle bakıyor – ç.n.

(**) Kanaatkârlık – ç.n.

bütün bunlar hayata bir anlam katabilir miydi? Hayata heyecan ve güne renk katan o günün askerî neticeleriydi; beş haneli tutsak sayıları ve zaptedilen müstahkem mevkilerin ve "ele geçirilen sayılamayacak ölçüde çok askerî malzeme"nin bahis konusu olduğu büyük bir saldırının başlamasıyla şenlik de başlıyordu. Hayal dünyası için yeterince malzeme vardı artık ve hayat, tıpkı daha sonra âşık olduğumuzdaki gibi, kanatlanıyordu bir anda. Eğer ordu bildirileri "Batı cephesinde yeni bir şey yok" ya da daha kötüsü "genelkurmayın planları çerçevesinde gerçekleştirilen stratejik geri çekilmelerden" dem vuruyorsa, yani sadece sıkıcı savunma savaşları sürdüğünde, bütün hayat gri bir renge bürünüyor, arkadaşlarla oynan askercilik oyunlarının tadı kaçıyor ve ev ödevlerini yapmak iki kat sıkıcı oluyordu.

Her gün evimizden birkaç sokak uzaktaki polis karakoluna gidiyordum. Karakoldaki karatahtaya asılıyordu ordu bültenleri, gazetelere yansımadan birkaç saat evvel. Ensiz, beyaz bir kâğıt parçası, bazen biraz daha uzun bazen biraz daha kısa, üzeri titrek büyük harflerle dolu, çok fazla kullanıldığı hemen belli olan bir teksir makinesinden çıkmış. Bütün yazılanları okuyabilmek için ayak parmaklarımın ucunda biraz yükselmek ve boynumu arkaya doğru atmak zorunda kalırdım. Sabır ve özveriyle yapıyordum bunu, hem de her gün.

Söylediğim gibi, barışın ne olduğuna dair adamakıllı bir fikrim yoktu artık, buna karşın "nihai zaferin" ne olduğunu gayet iyi biliyordum. Nihai zafer, ordu bültenlerindeki bir sürü küçük zaferin zamanı geldiğinde zorunlu olarak bir araya gelip oluşturacağı nihai toplam, o dönemde benim için, dindar bir Hıristiyan için Mahşer Günü ve Yeniden Diriliş ya da sofu bir Musevi için Mesih'in gelişi neyse, o'ydu. Tutsak sayılarının, ele geçirilen toprakların ve muazzam ganimetlerin giderek daha korkunç boyutlara ulaşarak bir öncekini hükümsüz kıldığı küçük zafer haberleriyle karşılaştırılmayacak bir şahikaydı o. Ondan daha öte bir şey düşünülemezdi. Ben muhakkak ki çılgın ama aynı zamanda ikircikli bir heyecanla bekliyordum onu, günün birinde geleceği kesindi, müphem olan sadece nihai zaferin ardından hayatın ne sunabileceğiydi.

Gerçekten de 1918 yılının Temmuz'undan Ekim'ine kadar nihai zaferi beklemeye devam ettim, halbuki ordu bültenlerinin her geçen gün daha karamsarlaştığını ve benim bütün aklıselimin hilafına onu beklemeye devam ettiğimi fark edemeyecek kadar budala da değildim. Rusya mağlup olmamış mıydı? Savaşı kazanmamız için gereken her şeyi sağlayacak Ukrayna'yı işgal etmemiş miydik *biz*? Hâlâ Fransa'nın içlerinde değil miydi *bizim* ordularımız?

Zaman içinde çok, gerçekten çok insanın savaşla ilgili benden farklı bir görüş edindiğini duymamak, gerçi benim için de imkânsız hâle gelmişti artık – ki benim savaşla ilgili düşüncem başlangıçta herkesin düşüncesiydi. Zaten böyle oldukları için benim görüşlerim de olmamışlar mıydı! Ve herkesin, tam da şimdi –yani ordu bültenlerini, "boşa çıkarılan geri püskürtme çabaları" ve "önceden hazırlanmış kilit mevzilere genelkurmayın plânları çerçevesinde geri çekilme" gibi fersiz, depresif ifadelerden kurtarıp tekrar güneşli günlerin "düşman hatlarının 30 kilometre derinliklerine kadar taarruz", "düşman mevzilerini tahrip" ve "30.000 tutsak alındı" günlerine taşımak için bir ufak özel çaba gerektiren şu günlerde!– savaşla ilgili hevesini kaybetmiş gibi görünmesi, beni çok öfkelendiriyordu.

Suni bal ya da yağsız süt almak için önünde sıraya girdiğim dükkânlarda –zaman zaman annem ve hizmetçi kızımız yetişemiyorlardı ve ben de sıra beklemek zorunda kalıyordum– kadınların homurdanmalarını ve derin bir anlayışsızlığı dile getiren, yakası açılmadık sözlerini duyuyordum. Her zaman sadece dinlemekle de yetinmiyordum: Hiç korkmadan yükseltiyordum hâlâ oldukça tiz çocuk sesimi ve "dayanmanın" elzemliği üzerine bir nutuk patlatıyordum. Kadınlar önce gülüyorlardı genellikle, sonra şaşırıyorlardı ve duygulanıp tedirginleşiyor ve sonunda da genellikle süklüm püklüm oluyorlardı. Muzaffer bir komutan edasıyla söz savaşının meydanını terk ediyordum, çeyrek litre yağsız sütü kendimden geçmiş bir hâlde sallayarak... Ama ordu bültenleri buna rağmen düzelmek bilmiyordu.

Ve sonra, Ekimle beraber, devrim yaklaşmaya başladı. Savaşa benzer bir şekilde yaptı hazırlıklarını, bir anda havada uçuşan

yeni kelimeler ve kavramlarla ve sonunda yine savaş gibi, neredeyse şaşırtıcı bir şekilde geldi, ama benzerlikler burada bitiyordu. Savaş, onunla ilgili ne denirse densin, *tam*dı, gerçekleşmiş bir hadiseydi, kendi tarzında bir başarı, en azından başlangıcında. Aynı şeyleri devrim için söylemek mümkün değildir.

Savaşın başlaması, ardından gelen bütün korkunç felaketlere rağmen neredeyse herkes için büyük bir mutluluğun yaşandığı ve dolu dolu hayat vadeden birkaç unutulmaz günle bağlantılı olarak hatırlanırken; nihayetinde barış ve özgürlük getiren 1918 devriminin hemen hemen bütün Almanların hafızasına kasvetli hatıralarla beraber yerleşmiş olmasının, 1918'den sonraki Alman tarihinin bütünü için meşum bir anlamı oldu. Savaşın harika bir yaz havasında, devriminse ıslak ve soğuk Kasım havasında başlaması bile devrim için büyük bir handikaptı. Böyle bir şey kulaklara gülünç gelebilir ama gerçektir. Cumhuriyetçiler bunu kendileri fark ettiler sonra; 9 Kasım'ın kendilerine hatırlatılmasını pek istemez göründüler hep ve bu günü resmî olarak hiç kutlamadılar. 14 Ağustos'u 18 Kasım'ın karşısında oyuna süren Nazilerin işi her zaman daha kolay oldu. 18 Kasım: Savaşın sona erdiği, kadınlara erkeklerinin, erkeklere de hayatlarının tekrar bahşedildiği bu gün, buna rağmen tuhaf bir şekilde bir bayram günü gibi hatırlanmaz, daha ziyade keyifsizlik, hezimet, korku, anlamsız müsademeler, karışıklık ve evet, kötü havayı hatırlatır insanlara.

Ben şahsen asıl devrimin pek fazla farkına varmamıştım. Cumartesi günü gazete Kayzer'in tahttan feragat ettiğini yazıyordu. Bu olayın gazetede bu kadar az yer kaplaması beni bir şekilde şaşırtmıştı, sadece bir manşetti işte ve savaş sırasında daha büyük manşetler görmüştüm ben. Ayrıca zaten biz bu haberi gazetede okurken henüz tahttan feragat da etmemişti. Ama kısa bir süre sonra bu eksikliği telafi edeceği için o kadar da önemli değildi bu durum.

"Tahttan feragat" manşetinden daha çarpıcı olan "Täglichе Rundschau" *(Günlük Panorama)* gazetesinin sadece bir gün sonra, Pazar günü aniden "Rote Fahne" *(Kızıl Bayrak)* oluvermesiydi. Birtakım devrimci matbaa işçileri isteklerini yap-

tırmışlardı. Bunun dışında, içerik açısından pek bir değişiklik yoktu ve birkaç gün sonra gazetenin ismi yeniden "Täglichе Rundschau" olmuştu bile. Bütün 1918 devrimi için sembolik denilebilecek küçük bir adım.

O Pazar günü ilk kez silah sesleri duydum. Bütün savaş süresince bir tek kez silah atıldığını duymamıştım. Ama şimdi, savaşın sona erdiği şu günlerde, Berlin'de silah sesleri duyulmaya başlamıştı. Evimizin arkaya bakan odalarından birinde oturuyorduk, pencereleri açtık ve nispeten alçak sesle ama sarih olarak, kesik kesik ateş eden bir makinalı tüfeğin sesini dinledik. Tedirgin olmuştum. Birisi bize hafif ve ağır makineli tüfeklerin seslerinin nasıl ayırt edileceğini anlattı. Nasıl bir çatışmanın sürdüğüne dair tahminler yürütüyorduk. Silah sesleri Berliner Schloss'un* olduğu bölgeden geliyordu. Berlin garnizonu direniyordu mu yoksa? Yoksa ihtilalde her şey yolunda gitmiyor muydu?

Bu yolda umutlar beslediysem de –anlattıklarımdan sonra bütün kalbimle devrime karşı olduğumu söylemem kimse için sürpriz olmayacaktır– ertesi gün hepsi hayal kırıklığıyla sonuçlanmıştı. Duyduğumuz sesler iki devrimci grup arasındaki oldukça anlamsız bir çatışmaydı. Her ikisi de Schloss'un has ahırına sahip çıkmaya hakkı olduğu kanaatindeydi. Direnişin izi bile yoktu, devrimin zafere ulaştığı aşikârdı.

Diğer taraftan bu ne anlama geliyordu şimdi? En azından bayram havasında bir düzensizlik? Her şeyin alt üst oluşu? Hercümerç? Macera ve renkli bir anarşi? Kesinlikle değil! Hemen o Pazartesi, en korktuğumuz öğretmenimiz, ki asabi mizaçlı, gözlerini şeytan gibi yuvarlayan bir tirandı, "burada", yani okulda, devrim filan olmadığını deklare etti, kanun ve nizamın hâkimiyeti burada hâlâ sürüyordu. Ve bu sözlerini pekiştirmek için aramızdan, teneffüslerdeki devrimcilik oyununda özellikle ön plana çıkan bir iki kişiyi seçip sıraya yatırdı ve ibret babında adamakıllı bir kötek attı. İnfaza şahitlik eden bizler, hepimiz, müphem bir şekilde de olsa hissediyorduk bu köteğin bizi bekleyenlerin uğursuz ve kapsamlı bir sembolü oldu-

(*) Hohenzollern hanedanının ikametgâhı olan şato-saray – ç.n.

ğunu. Eğer bir devrimin hemen ertesi günü çocuklar okullarında devrimcilik oynadıkları için sopa yiyorlarsa o devrimle ilgili yolunda olmayan bir şeyler vardır. Böyle bir devrim hiçbir yaraya merhem olamazdı, olmadı da.

Bu arada savaşın sonu da bekleniyordu. Devrimin savaşın sonu anlamına geldiğini herkes gibi ben de biliyordum, hem de nihai zafere ulaşmadan gelen bir son, çünkü zafer için gereken "ufak ve özel çabayı" göstermekten insanlar anlaşılmaz bir şekilde imtina etmişti. Ama nihai zafer olmadan, bu şekilde gelen "savaşın sonu" nasıl bir şey olacaktı, hiçbir fikrim yoktu; bunu tasavvur edebilmek için önce görmem gerekiyordu.

Savaş, uzaklarda bir yerdeki Fransa'da, ordu bültenlerinin ahiretten gelen mesajlar gibi bize ulaştığı gerçek olmayan bir dünyada vuku bulduğu için bitmesinin de benim için esas anlamda bir gerçekliği olmadı. Beş duyumla algılayabildiğim, doğrudan çevremde herhangi bir değişiklik yoktu. Hadise sadece, dört sene boyunca içinde yaşadığım o büyük oyunun hayal dünyasında gerçekleşmişti... Ama tabii ki bu dünya benim için gerçek olandan çok daha önemli olmuştu bu süre zarfında.

9 ve 10 Kasım'da son ordu bültenleri yayınlandı, alışılmış şekilde. "Düşmanın hatlarımızı yarma denemeleri püskürtüldü", "...kahramanca savunan birliklerimiz daha sonra önceden hazırlanmış mevzilerine geri çekildiler..." Ama 11 Kasım'da, her zamanki saatte önüne dikildiğimde, polis karakolumdaki karatahtada ordu bülteni asılı değildi. Bomboş ve kapkara bir sıkıntıyla esnedi yüzüme sanki ilan tahtası ve seneler boyunca ruhumun günlük besinini ve hayallerimin ihtivasını sağladığım bu kaynağın sonsuza dek sadece boş ve kara bir tahta parçası olarak kalmasının nasıl olacağını o anda korkuyla idrak ettim. Ama bu arada bir adım daha ilerlemiştim. Savaş meydanlarından birtakım haberler gelmiş olmalıydı mutlaka. Tamam, savaş bitmişse de (ki artık bittiğinden yola çıkmak gerekiyordu) en azından sonunun bir şekilde vuku bulmuş olması gerekiyordu, oyunu sona erdiren son düdük gibi bir şey, hiç olmazsa haber değeri taşıyan bir hadise. Birkaç sokak ileride bir polis karakolu daha vardı, belki orada bir bülten asılıydı.

Orada da bir bülten asılı değildi. Polislere de bulaşmıştı devrim virüsü tabii ki ve eski intizamdan eser yoktu. Ama ben kabullenemedim bülten olmamasını, sokaklarda rastgele dolaşmaya başladım, inceden çiseleyen bir Kasım yağmurunda, cepheden gelen herhangi bir haberin peşinde hiç bilmediğim mahallelere geldim.

Bir yerlerde, gazete satılan bir dükkânın tezgâhının önünde toplanmış, ufak bir insan kalabalığına denk geldim. Ben de onlara katıldım, nazikçe önlere doğru ilerledim ve sonunda, herkesin sessiz ve keyifsiz okuduğunu ben de okuyabildim. Tezgâhın üzerinde asılı olan erken basılmış bir gazeteydi ve manşeti şöyleydi: "Ateşkes imzalandı." Altında koşullar sıralanmıştı, uzun bir liste. Okudum, okurken taş kesildim.

–Hissettiklerimi neyle karşılaştırmalıyım– bütün hayal dünyası yıkılan on bir yaşındaki bir erkek çocuğunun hissettiklerini? Ne kadar düşünsem de normal, gerçek hayatta buna tekabül edecek bir şey bulmam çok zor. Evet, kâbus gibi belirli bazı felaketler sadece hayal dünyasında mümkündür. Seneler boyunca her ay büyük miktarlarda parayı bankaya götürüp yatırmış biri günün birinde hesap dökümünü ister ve bir servet yerine ağır bir borç yükünün sahibi olduğunu öğrenirse herhalde benimkine benzer bir hissiyata kapılırdı. Ama böyle bir şey ancak bir karabasanda olur.

Ateşkes haberinin altında sıralanan koşullar son ordu bültenlerinin esirgeyen dilinde konuşmuyorlardı artık. Bu, kimsenin gözünün yaşına bakmayan, merhametten iz taşımayan hezimet diliydi; ordu bültenlerinin hep sadece *düşmanın* hezimetlerini anlatırken kullandığı dil kadar merhametsiz. Böyle bir şeyin "bizim" de –hem de arızi bir hadise olarak değil, aksine art arda gelen zaferler ve zaferlerin nihai sonucu olarak– başımıza gelebileceğini aklım havsalam almıyordu.

Tekrar tekrar okudum koşulları, tıpkı dört sene boyunca ordu bültenlerini okuduğum gibi kafamı arkaya yatırarak. Sonunda ayrıldım kalabalıktan ve nereye gittiğimin hiç farkında olmadan yürümeye başladım. Haber ararken geldiğim bu bölge zaten pek tanımadığım bir yerdi, şimdiyse hiç bilmediğim

bir yerlere gelmiştim, hiç görmediğim sokaklarda yürüyordum. Zarif bir Kasım yağmuru çiseliyordu.

Tıpkı bu yabancı sokaklar gibi bütün Dünya da yabancı ve tekinsiz geliyordu bana. Öyle anlaşılıyordu ki büyük oyunun benim tanıdığım harika kurallarının yanı sıra benim bilmediğim, gizli birtakım başka kuralları da vardı. Sahte, düzmece bir şeyler barındırıyordu demek ki. Ama Dünya'da olan bitenler bir riyadan ibaretse, birbiri ardına gelen zaferlerin neticesinde nihai mağlubiyetle karşı karşıya kalabiliyorsak ve oyunların gerçek kuralları önceden açıklanmıyor da ancak her şey olup bittikten sonra, kahreden bir hezimetle beraber ortaya çıkıyorsa, neye tutunacaktık, nerede kendimizi güvende hissedecektik, kime inanacak kime güvenecektik? Derin bir uçurumun kenarındaydım, hayat dehşete düşürmüştü beni.

Almanya'nın mağlubiyetinin herhangi bir kimseyi, o güne dek görmediği kasım ıslağı sokaklarda nereye gittiğini bilmeden dolaşan, çiseleyen yağmurla yavaş yavaş sırılsıklam olduğunun dahi farkına varmayan, on bir yaşındaki bu erkek çocuğundan daha derin bir şoka soktuğuna inanmıyorum. Hele aşağı yukarı aynı saatlerde, Pasewalk Askerî Hastanesi'nde mağlubiyetin deklare edilişini dinlemeye dayanamayan onbaşı Hitler'in acısının bu çocuğununkinden daha derin olduğuna özellikle inanmıyorum. O benden daha dramatik bir tepki göstermişti gerçi: "Burada daha fazla kalmam mümkün değildi artık", diye yazıyor Hitler. "Tekrar gözlerim kararırken geriye, koğuşa yürüdüm sendeleyerek ve sağa sola tutunarak. Yatağıma attım kendimi ve ateşler içindeki başımı battaniye ve yastığımın içine gömdüm." Ve ardından da politikacı olmaya karar vermiş.

Tuhaf bir şekilde aynı zamanda benimkinden çok daha çocukça dikkafalı bir jest. Sadece zahirî olarak değil içsel değerler açısından da geçerli söylediğim. Hitler'in ve benim yaşadığımız ortak acıdan çıkardığımız neticeleri de karşılaştırırsam: birisi öfke ve dikbaşlılıkla politikaya atılmaya karar veriyor, diğeri oyunun kurallarıyla ilgili tereddütler yaşıyor ve hayatın hesaba gelmezliğinin nasıl felaketlere sebebiyet verebileceğini hissede-

rek dehşete düşüyor. Bu iki reaksiyonu karşılaştırdığımda on bir yaşındaki çocuğun tepkisini, yirmi dokuz yaşındaki genç adamınkinden daha olgun bulmaktan alamıyorum kendimi.

Her halükârda Hitler'in imparatorluğuyla yıldızımın barışmayacağı bu andan itibaren hiç tereddüde yer bırakmayacak şekilde belli olmuştu.

6

Ama Hitler imparatorluğundan önce 1918 devrimi ve Alman Cumhuriyeti ile cebelleşmeliydim.

Devrimin bana ve yaşıtlarıma etkisi savaşınkinin tam tersi oldu: Savaş, gerçek, günlük hayatımızı hiç değiştirmeyip sıkıcı olacak kadar aynı bırakırken hayal hanemize son derece bol, adeta bitmez tükenmez malzeme sağlamıştı. Buna karşın devrim günlük gerçekliğe birçok yenilik getirdi ve bunlar yeterince renkli ve heyecan vericiydi –birazdan anlatacağım bunları– ama hayal gücünü meşgul edemiyordu. Savaş gibi, içinde hadiseleri birtakım çekmecelere yerleştireceğiniz, tabiri caiz ise basit, kolayca kavranabilecek bir mevcudiyeti yoktu devrimin. Devrimin krizleri, grevleri, silahlı çatışmaları, darbeleri, gösteri yürüyüşleri, her şeyi çelişkilerle doluydu ve akıl karıştırıyordu. Hadisede asıl meselenin ne olduğu neredeyse hiçbir zaman tam olarak belli olmuyordu. Tutkulu bir heyecan duyamıyordunuz, hatta anlamıyordunuz bile.

Bilindiği üzere 1918 Devrimi önceden düşünülmüş ve planlanmış bir operasyon değildi. Askerî çöküşün bir yan ürünüydü. Halk –gerçekten halk! Liderlik mevcut değildi denilebilir– askerî ve siyasi önderleri tarafından aldatılmış hissediyordu kendisini ve defetti onları başından. Defetmek bile değil, kovaladı basbayağı. Çünkü halkın ilk tehditkâr ve defetme ima eden jestiyle beraber, bizzat Kayzer'in kendisinden başlayarak aşağıya doğru hepsi ortadan kayboldu, ne sesleri duyuldu ne de arkalarında bir iz bıraktılar; tıpkı 1932/33'te cumhuriyetin önderlerinin yaptığı gibi sessizce ve iz bırakmadan çekildiler sah-

neden. Siyasi yelpazenin sağından soluna Alman politikacılar kaybetme sanatında yeteneksizler.

İktidar sokağa düşmüştü. Onu eline geçirenler arasında çok az sayıda gerçek devrimci vardı ve bugünden geriye bakıldığında şunu söyleyebiliriz: bu az sayıdaki gerçek devrimcinin de, ne istedikleri ve bu isteklerini nasıl gerçekleştireceklerine dair sarih tasavvurları yoktu. Devrimden hemen sonraki altı ay içinde neredeyse hepsinin öldürülmüş olması, nihayetinde sadece şanssızlıkla açıklanamaz, muhakkak ki eksik yeteneklerin de bir işaretidir.

Yeni muktedirlerin büyük çoğunluğu, mahcup, sıradan insanlardı, sadık muhalefetin alışkanlıklarının konforunda çoktan yaşlanmış ve miskinleşmişlerdi, hiç beklemedikleri bir anda kucaklarına düşen iktidardan ciddi şekilde tedirgindiler ve ondan en kısa zamanda iyi bir şekilde kurtulmaya ziyadesiyle önem veriyorlardı.

Ve nihayet, aralarında devrimi "zapt etmeye", yani devrime ihanet etmeye kararlı çok sayıda sabotajcı da vardı, tüyler ürpertici Noske* daha sonra bunların en şöhretlisi oldu.

Gerçek devrimcilerin bir dizi kötü organize edilmiş acemi işi darbe yaptıkları, sabotajcıların da onlara karşı olarak karşı devrimi planladıkları bir oyun gelişti. Sabotajcılar, hükümet güçleri kisvesinde devreye soktukları "*Freicorps*" denen milislerle birkaç ay içinde devrimi kanlı bir şekilde bastırdılar.

Bütün bu tiyatroda ne kadar gayret gösterseniz de keyif verecek bir yan bulamazdınız. Yeniyetme küçük burjuva çocukları olarak, üstüne üstlük bir de dört sene sürmüş vatanperverlik ve cengâverlik sarhoşluğundan çok kısa bir süre önce ve pek de kabaca uyandırılmış iseniz, tabii ki bu "kızıl" devrime sadece karşı olabilirdiniz: Liebknecht'e, Rosa Luxemburg'a ve "*Spartakusbund*" denen Spartakistler birliğine. Spartakusbund hakkında bütün bildiğimiz "elimizdeki her şeyi alacakları", eğer varlıklıysalar ebeveynlerimizi öldürecekleri ve korkunç "Rusya şartlarını" bizim ülkemize de getirecekleriydi. Yani, her halükârda Ebert, Noske ve onların "Freikorpsunun" taraftarıy-

(*) Gustav – ç.n.

dık, ama bu muhterem şahsiyetler için sıcak duygular beslemek de maalesef mümkün değildi, bize sundukları gösterinin iğrençliği pek aşikârdı. Üzerlerine sinmiş hıyanet kokusu fazlasıyla keskindi, on yaşındakilerin burunlarına bile ulaşıyordu. (Burada bir kere daha vurgulamak istiyorum. Çocukların siyasi tepkileri, tarihsel açıdan bakıldığında, gerçekten dikkat çekicidir. "Çocukların bile bildiği" şey genellikle, bir siyasi sürecin nihai ve en inkâr edilemez özüdür.) Hindenburg ve Kayzer'i geri getirmelerine belki hiç itiraz etmeyeceğimiz savaşçı ve gaddar Freicorps'un, "hükümet adına" –ki bu husus iyice vurgulanıyordu– yani kendi davalarına aşikâr bir şekilde ihanet etmiş ve hain oldukları yüzlerinden okunan Ebert ve Noske için savaşmalarında bir çürümüşlük vardı.

Bir de şunu eklemek gerekiyor: Hadiseler bize yakınlaştıkça, Fransa'da vuku buldukları ve muntazaman her gün ordu bültenleriyle gerektiği gibi açıklandıkları eski günlere nazaran daha karmaşık görünüyor ve daha zor anlaşılır hâle geliyorlardı. Şimdi kimi dönem, neredeyse her gün silah sesleri duyuyorduk ama neler olup bittiğiyle ilgili bir bilgi almamız her defasında mümkün olmuyordu.

Bir gün elektrik kesiliyor, başka bir gün tramvay çalışmıyordu, ama gaz lambası yakmamızı veya bir yerlere yürüyerek gitmek zorunda kalmamızı bu defa Spartakistlere mi yoksa hükümete mi borçlu olduğumuz muğlak kalıyordu. Üzerinde "Hesaplaşma vakti yaklaşıyor!" yazan el ilanları dağıtılıyordu veya afişler asılıyordu; ancak, küfürlerle ve içinden çıkılmaz suçlamalarla dolu uzun paragrafları okuduktan sonra anlayabiliyordunuz "hainler", "işçi katilleri", "halkı kandıran vicdansızlar" vs. ile Ebert ve Scheidemann'ın mı yoksa Liebknecht ve Eichhorn'un mu kastedildiğini. Gösteri yürüyüşleri, nümayişler görüyorduk her gün. Göstericilerin o günlerde, ortalarında duran birinin attığı slogana, koro hâlinde, "Hoch!"* ya da "Nieder!"** diye bağırarak cevap verme alışkanlığı vardı. Eğer gösteri yapan grubun biraz uzağındaysanız sadece bin sesli koronun "Hoch!"

(*) Yaşasın! – ç.n.

(**) Kahrolsun – ç.n.

veya "Nieder!"ini duyuyordunuz, anahtar kelimeyi söyleyen solisti o mesafeden duymanız mümkün olmuyordu, dolayısıyla da bahis konusu olan nedir, anlaşılmıyordu.

Bu, kimi zaman ara vererek, altı aydan uzun bir süre böylece devam etti; sonra işin hararetı azalmaya başladı ki bundan çok daha önce zaten saçma sapan bir hâl almıştı. 24 Aralık'ta işçiler ve denizciler Schloss'un önündeki sokak savaşında rakiplerini mağlup ettikten sonra dağılıp Noel'i kutlamak üzere evlerine gittiklerinde belirlenmişti esasen devrimin kaderi – ama ben bunu o zaman henüz tabii ki bilmiyordum. Noel'den sonra savaşmak üzere geri döndüler gerçi, ama bu arada hükümet yeterince Freicorps toplamıştı. On dört gün boyunca Berlin'de gazete yoktu, sadece yakından ya da uzaktan gelen silah sesleri – ve söylentiler vardı. Sonra tekrar ortaya çıktı gazeteler, hükümet galip gelmişti. Ve bir gün sonra Liebknecht ve Rosa Luxemburg'un –kaçarken– vuruldukları haberi yayınlandı. O günden beri Ren nehrinin doğusunda, siyasi rakiplere reva görülen muamele olan kaçarken vurulma fenomeni, bildiğim kadarıyla işte o gün ortaya çıkmıştır. O zamanlar insanlar buna alışmış değillerdi henüz, hatta birçok kişi ifadenin kelime anlamıyla da doğru olduğunu düşündü ve hadisenin bu şekilde gerçekleştiğine inandı. Medeni zamanlarmış!

Artık devrim için kalem kırılmıştı, ama huzur ve güven ortamının yeniden tesis edildiğini söylemek kesinlikle mümkün değildi; tam aksine, en kanlı sokak çatışmaları Berlin'de Mart'ta (Münih'deyse Nisan ayında), yani tabiri caiz ise devrimin na'şının defnedilmesinden başka bir sorun kalmadığında başladı. Sosyalist denizcilerin oluşturduğu "*Volksmarinedivision*",* ki devrimin çekirdek gücüydü, Noske tarafından sıradan, iki cümlelik bir vedayla resmî olarak dağıtıldığında patladı Berlin'deki olaylar. "*Volksmarinedivision*" dağıtılmasına karşı çıktı, direnişe geçti, Berlin'in kuzeydoğusunda yaşayan işçiler de denizcilerin saflarına katıldı. Sekiz gün savaştı bu "yanlış yönlendirilmiş kitle", insanlar kendi hükümetlerinin kendi düşmanlarını bir kere daha kendilerine karşı cepheye sürmesi-

(*) Halk donanması tümeni – ç.n.

ne anlam veremiyorlardı. Umarsız bir savaştı bu, kazanılması mümkün olmayan ve son derece sert. Netice baştan belliydi, galiplerin intikamı korkunç oldu. Bu dönemde, 1919 İlkbaharında, solcuların devrimi nafile bir çabayla hâlâ şekillenmeye çalışırken, sonraki yılların Nazi devriminin, sadece Hitler'in eksikliğiyle, çoktan olgunlaşmış ve güçlü bir yapı olarak ortaya çıkması dikkate değerdir. Ebert ve Noska'nın paçayı kurtarmak için kullandıkları Freicorps, milislerin kimliklerine varıncaya kadar, ama özellikle de fikirleri, davranış kalıpları ve savaş tarzları açısından ilerde tarih sahnesine çıkacak Nazi saldırı birlikleriyle* tıpatıp aynıydı. "Kaçarken vurulma" fenomenini icat etmişlerdi bile, işkence biliminde ileri seviyelere gelecek kadar geliştirmişlerdi kendilerini, daha önemsiz düşmanlarını fazla soru sormadan ve fark gözetmeden duvarın önüne dizerken kapsamı geniş tutma alışkanlığını da edinmişlerdi çoktan ve bu alışkanlık 30 Haziran 1934'ü** çok önceden haber veriyordu. Eksik olan artık sadece pratiği besleyecek doktrindi, onu da daha sonra Hitler sağladı.

7

Biraz etraflıca düşündüğümde *Hitlerjugend*'in*** de aynı dönemde neredeyse tamamen hazır olduğunu söylemek zorundayım. Örneğin, okuduğum sınıfta o yıllarda bir kulüp kurmuştuk. İsmi *Rennbund Altpreußen,*** sloganı Anti-Spartakus, Spor ve Politika idi. Politik faaliyetimiz devrimi destekliklerini söyleyen birkaç bahtsız çocuğu okul yolunda zaman zaman dövmekten ibaretti. Bunun dışında asıl faaliyet alanımız spordu: Okul bahçelerinde ve kamusal alanlarda koşu yarışmaları düzenliyorduk ve bunu yaparken anti-Spartakist ey-

(*) SA kastediliyor – ç.n.

(**) Nazilere karşı darbe düzenleyen muhafazakâr bir ekibin infazın gerçekleştirildiği gün – ç.n.

(***) NSDAP gençlik örgütü. Hitler Gençliği – ç.n.

(****) Eski Prusya Yarış Birliği – ç.n.

lemler yaptığımızı düşünerek kendimizi önemli ve vatanperver hissediyorduk, vatan için koşuyorduk. Neydi geleceğin *Hitlerjugend*'inden farklı olan? Eksik olan Hitler'in kişisel temayüllerinin ekleyeceği, örneğin antisemitizm gibi bir iki karakteristik özellikti. Bizim kulübümüzde Yahudi sınıf arkadaşlarımız da hâlâ hepimiz kadar anti-Spartakist ve vatanperver koşabiliyorlardı; hatta bir Yahudi en iyi koşucumuzdu. Bu arkadaşlarımızın milli birliğimizin temelini dinamitlemek için hiçbir şey yapmadıklarına yemin edebilirim.

1919 Mart ayındaki çatışmalar sırasında *Rennbund*'un normal faaliyetlerine geçici olarak ara verildi, çünkü spor yaptığımız alanlar bir süre için savaş meydanına dönüşmüştü. Oturduğumuz mahalle sokak savaşlarının merkezi hâline gelmişti, okulumuz hükümet kuvvetlerinin karargâhı olurken hemen yakınlardaki bir *Volksschule*,* ne kadar sembolik, "Kızılların" üssüydü. Çatışmalar, bu iki binayı ele geçirmek için günlerce sürdü. Lojmanını terk etmeyen okulumuzun müdürü vuruldu, geri döndüğümüzde gördük ki lojmanın cephesi de delik deşik olmuştu. Okul tekrar açıldığında, temizlenmesi mümkün olamayan kocaman bir kan lekesi haftalarca sınıftaki sıramın altında kaldı. Programlı olmayan tatillerimiz oluyordu, haftalarca hem de; bu dönemlerde deyim yerindeyse, ilk savaş deneyimimizi yaşıyorduk, becerebildiğimiz her an "bir şeyler görebilmek için" evden sıvışıp çatışmaların olduğu yerlere gidiyorduk.

Ama görecek fazla bir şey yoktu – sokak çatışmaları bile "savaş meydanının modern boşluğundan" fazlasını sunamıyordu. Buna karşın duyacak çok şey vardı: Normal makineli tüfeklerin, sahra topçusunun ve hatta keskin nişancıların silahlarının sesine kısa süre içinde alışmıştık, ancak obüsler ve ağır topların seslerini diğerlerinin arasından seçmek mümkün olduğunda heyecanlanıyorduk.

Barikatlar kurularak kapatılmış sokaklara girmeyi spor hâline getirmiştik; evlerin içinden, iç avlulardan, bodrumlardan

(*) Esasen ilkokula tekabül eder, ama Almancası halk okulu, yazar burada ne kadar sembolik derken Volksarmee, Volksmarine gibi kurumların isimlerine gönderme yapıyor – ç.n.

gizlice geçip bir anda barikattakilerin ve "Dur! İleriye geçenler vurulacaktır!" yazılı tabelaların arkasında ortaya çıkıyorduk. Vurulmadık. Kimse bir şey yapmadı bize.

Barikatlar kurularak yolların kapatılmasında aslında sık sık sorun yaşanıyor ve sokaklardaki normal, sivil hayatla silahlı çatışmalar, grotesk görüntüler çizerek birbirine karışıyordu. Güzel bir Pazar gününü hatırlıyorum, senenin ilk sıcak Pazar'larından biri, dolaşmaya çıkmış dizi dizi insanın bulvarlarda salına salına gezdiği bir Pazar. Pek huzurlu bir gündü, herhangi bir yönden silah sesi bile gelmiyordu. Sonra bütün halk bir anda sağa sola aktı ve evlerin girişlerine sığınmaya çalıştı. Zırhlı arabalar karşı yönden geliyordu hızla, çok yakınlardan patlama sesleri duyuldu, makineli tüfekler uykularından uyandılar aniden ve beş dakika boyunca cehennem yaşandı bulvarda – sonra hızla uzaklaşıp gözden kayboldu zırhlı araç konvoyu ve makineli tüfekler tekrar uykuya daldılar. Evlerin hollerini terk etmeye ilk cesaret edenler biz yeniyetmeler olduk, gördüğümüz tuhaf bir resimdi: Bulvarda tek bir kişi kalmamıştı ama her evin önünde büyük ya da küçük bir öbek cam vardı. Pencere camları çok yakında atılan silahların titreşimine dayanamamıştı. Sonra, bir tehlike olmadığını görünce, gezintiye çıkmış insanlar da yavaş yavaş terk ettiler evlerin, apartmanların giriş hollerini ve birkaç dakika sonra yine dalga dalga yürüyorlardı bahar neşesiyle bulvarda, sanki hiçbir şey olmamışçasına.

Tuhaf bir şekilde gerçekdışıydı her şey. Münferit hadiseler için bir açıklamaya ulaşmak da mümkün olmuyordu. Mesela yukarıda anlattığım çatışmanın ne anlamı olduğunu hiçbir zaman öğrenemedim. Gazetelerde bu konuyla ilgili bir haber çıkmadı. Buna karşın, tam da aynı Pazar günü, biz nefis bahar havasında masmavi bir göğün altında yürüyüş yaparken, sadece birkaç kilometre uzaklıktaki Lichtenberg isimli banliyöde, birkaç yüz (*belki de bin? Verilen rakamlar çelişkiliydi.*) tutsak işçinin bir araya toplanıp açılan yaylım ateşle katledildiğini aynı gazetelerden öğrendik. Bu haber bizi çok korkutmuştu. Bu olan bitenler, önceki yıllarda Fransa'da yaşanan her şeyden çok daha yakın ve gerçekti.

Ama ardından gelen bir hadise olmayınca, hiçbirimiz ölenlerden birini tanımadığımız için ve gazeteler de hemen ertesi gün haber yapacak başka hadiseler buldukları için duyduğumuz korkuyu da hızla unutuyorduk. Hayat devam ediyordu. Zaman hızla geçiyordu, güzel yaz günleri gelmişti bile. Bir ara okullar da açıldı, "*Rennbund Altpreußen*" de pek hayırlı ve vatanperver faaliyetlerine tekrar başladı.

8

Garip bir şekilde sürdürebildi cumhuriyet varlığını. Garip bir şekilde, – cumhuriyetin savunmasının en geç 1919 İlkbaharından itibaren tamamen düşmanlarının elinde olduğunu dikkate alırsak böyle söylememiz gerekir herhalde; çünkü bu tarihte bütün militan devrimci organizasyonlar ezilmiş, liderleri öldürülmüş, birlikleri adamakıllı tırpanlanmıştı. Sadece "*Freicorps*" milisleri silah taşıyorlardı – bunlar aslında çoktan iyi birer Nazi'ydiler, eksik olan sadece isimlerinden ibaretti. Pekiyi, o hâlde neden hemen zayıf düşmüş efendilerini devirip, *Drittes Reich*'ı* kurmadılar? Pek zor olmayacaktı bu.

Evet, neden yapmadılar bunu? Neden, muhakkak ki sadece "*Rennbund Altpreußen*" üyeleri olan bizlerin değil, birçok başka insanın da beslediği umutları boşa çıkardılar?

Muhtemelen daha sonra, *Drittes Reich*'ın ilk yıllarında, ordunun, ideal ve hedefleri Hitler tarafından iğrenç bir şekilde kirletilen ordunun gün gelip buna son vereceğini uman çok sayıda insanı hayal kırıklığına uğratmasının da ardında yatan, son derece irrasyonel şu nedenle: Alman askeriyesinin medeni cesareti yoktur.

Medeni cesaret, yani kendi başına bir karar verme ve bu kararın sorumluluğunu taşıma cesareti, Bismark'ın meşhur vecizelerinden birinde de belirttiği gibi, Almanya'da zaten nadir rastlanan bir erdemdir. Ama bu erdem, üzerine bir üniforma giydikten sonra bir Alman'ın semtine bile uğramaz. Savaş mey-

(*) Kelime anlamıyla üçüncü imparatorluk, Nazi İmparatorluğu'nun ismi – ç.n.

danındaki müstesna cesaretinden kimsenin tereddüdü olmayan Alman asker ve subayı, siyasi otoritenin emir vermesi hâlinde sivil vatandaşlarına ateş etmeye neredeyse hep hazır olmuştur, ama iş bu siyasi otoriteye karşı çıkmaya geldi mi aynı cesur asker, korkak bir tavşana dönüşür. Bunu hayal etmek bile, Alman askerinin gözünde hemen bir idam mangasının korkutucu resmini canlandırır. Ölmekten korkmaz kesinlikle, ölümün sadece bu tek şeklinden korkar – ama ondan da korkunç bir korku duyar. Bu durum, Alman ordusunun herhangi bir itaatsizlik ve hükümet darbesi teşebbüsünde bulunmasını –kim iktidarda olursa olsun– daha başından imkânsız kılar.

Tek güya karşıt örnek de aslında benim iddiamı destekler: Birkaç cumhuriyet karşıtı siyasi amatörün darbe teşebbüsü olan 1920 Mart'ındaki Kapp darbesi. Darbeciler Cumhuriyet ordusunun komuta kademesinin yarısını tamamen, diğer yarısını da kısmen arkalarına almıştı, bürokrasi ne kadar güçsüz olduğunu hemen göstermiş ve en ufak bir direnişe cesaret edememişti. Büyük bir militarist propaganda gücü sağlayan Ludendorf gibi figürler de harekete dâhildi, bütün bunlara rağmen nihayetinde sadece bir tek birlik, Ehrhard Tugayı, katıldı operasyona. Bütün diğer Freicorps birlikleri "hükümete sadık" kaldılar – ve elbette, sağcıların bu darbe teşebbüsünün, solcuların cezalandırılmasıyla neticelenmesini sağladılar.

Bu üzücü bir hikâye ve birkaç cümleyle, hızlıca anlatılabilir. Brigade Ehrhardt bir Cumartesi günü, sabah saatlerinde Brandenburg Kapısı'ndan uygun adım geçtiğinde, hükümet ortadan sıvıştı, önce alelacele işçileri genel greve çağırdı ve arkasından güvenli bir yere sığındı.

Darbenin lideri Kapp siyah-beyaz-kırmızı bayrak altında milli bir cumhuriyet ilan etti, işçiler greve gittiler, ordu "hükümete sadık" kaldı, yeni bürokrasi bir türlü çalışmaya başlayamadı ve beş gün sonra Kapp bütün görevlerini bıraktı.

Hükümet geri geldi ve işçilerden tekrar işe başlamalarını talep etti. Ama bu defa da işçiler ödüllerini istediler: Pisliğe bulaşmış bakanların en azından birkaçı, en başta da bednam Noske görevden alınmalıydı. Bunun üzerine hükümet kendisine

sadık birlikleri işçilere karşı tekrar devreye soktu, bunlar da bir kere daha geniş kapsamlı ve bol kanlı bir mesai yaptılar, özellikle de Almanya'nın batısında gerçek bir savaş yaşandı.

Yıllar sonra bu çatışmalara katılmış eski bir Freicorps milisi üyesi anlatmış, ben de dinlemiştim. Yüzlercesi çatışmalarda ölen ya da "kaçarken vurulan" kurbanları bir tür iyi niyetli acıma duygusuyla anlatmıştı. "Proleter gençliğin en parlak, en seçkinleriydi", dedi defalarca, melankolik ve düşünceli bir sesle. Açıkça görülüyordu ki yaşadıklarını hafızasında bu formülün altında oluşturduğu bir çekmecede saklıyordu. "Cesur delikanlılardı kısmen", diye devam etti, sesinde belirgin bir saygı vardı. "1919'da Münih'tekiler gibi değil. Bunlar bir sürü uyanık fırlama, Yahudi ve avareydi, bunlara bir dirhem acımadım. Ama 1920'de Ruhr havzasındakiler, bunlar gerçekten genç işçilerin en seçkinleriydi. Bazıları için gerçekten çok üzülüyorduk. Ama o kadar dikkafalıydılar ki bize seçim şansı bırakmadılar, hepsini vurmak mecburiyetinde kaldık. Bunlara bir şans vermek için sorgularında 'Sizi kandırdılar, değil mi?' diye sorduğumuzda, bize 'Hayır, kahrolsun işçi katilleri ve halkını satanlar!' diye bağırıyorlardı. O zaman yapacak bir şey kalmıyordu tabii ve mecburen vuruyorduk bu çocukları, düzineler hâlinde. Bir akşam başımızdaki albay, '*Hiçbir zaman böyle bir acı hissetmedim kalbimde*,' demişti. Evet, işte 1920'de Ruhr havzasında vurulan bu insanlar proleter gençliğin kremasıydı."

Bütün bu hadiseler vuku bulurken, onlardan hiç haberim olmamıştı, yine uzaklarda bir yerde, Ruhr bölgesinde olup bitiyordu her şey; Berlin'deki gelişmelerse bu kadar dramatik değildi, evet, neredeyse kansız ve medeni olarak nitelenebilirdi. 1919'un hararetli çatışmalarından sonra 1920 Mart'ı sessiz ve tekinsizdi. Neredeyse hiçbir hadise olmazken, bu tekinsizlik duygusunu uyandıran bütün hayatın durmasıydı. Tuhaf bir devrim. Anlatmak istiyorum:

Bir Cumartesi'ydi. Öğle saatlerinde, fırıncının dükkânında insanlar birbirlerine "Kayzer'in geri geleceğinden" bahsediyorlardı. Öğleden sonra okulda –o dönemde öğleden sonra sık sık okul olurdu, okul binalarının yarısı kömür yokluğundan kapa-

lı tutulurdu ve iki okul aynı binayı paylaşırdı, biri öğleden evvel diğeri öğleden sonra– ders yapılmadı, güzel havada okulun bahçesinde "Kızıllar ve Milliyetçiler" oyunu oynuyorduk. Bu oyundaki en büyük zorluk kimsenin Kızıl olmak istememesiydi. Her şey oldukça keyifliydi, sadece henüz inanması biraz güç görünüyordu, bir anda başlamıştı her şey ve detayları kimse bilmiyordu.

Bir süre daha bir şey öğrenemedik, çünkü hemen o akşam gazeteler basılmadı ve bir müddet sonra ortaya çıktı ki elektrik de kesilmişti. Ertesi gün sular da kesildi ki bu ilk kez oluyordu, posta da dağıtılmıyordu artık. Kitle taşıma araçları çalışmıyordu, dükkânlar kapalıydı. Kısaca özetlemek gerekirse çalışan hiçbir şey yoktu.

Oturduğumuz mahallede, sokakların kesiştiği birkaç köşede, su şebekesiyle bağlantısı olmayan, çok eskiden kalma birkaç çeşme vardı. İşte bu çeşmeler şimdi ikinci gençliklerini yaşıyorlardı adeta: İnsanlar yüzlerce kişilik uzun kuyruklar hâlinde bunların önünde sıralanmış, ellerinde kovalar, güğümler su istihkaklarını alabilmek için bekliyorlardı; birkaç güçlü kuvvetli genç adam suyu pompalıyordu. Suyunu dolduranlar, değerli sıvının zerresini dökmemek için kovalarını dikkatle dengeleyerek evlerine yürüyorlardı.

Söylediğim gibi, bunun dışında hiçbir şey olmuyordu. Bir anlamda hiçbir şeyden de azdı olanlar, çünkü son zamanlarda sıradan bir günün normal akışının parçası hâline gelmiş hadiseler de vuku bulmuyordu. Silahlı çatışmalar yoktu, gösteri yürüyüşleri de. Kalabalıklar toplanmıyordu bir yerlerde, sokak tartışmaları düzenlenmiyordu, velhasıl hiçbir şey yapılmıyordu.

Pazartesi okullar yine kapalı kaldı. Okulda hâlâ kibirli bir memnuniyet hâkimdi, ama olan bitenlerin tuhaf akışı nedeniyle biraz tedirginlik de karışmıştı bu memnuniyete. Çok "milli" olan beden öğretmenimiz (bütün öğretmenlerimiz "milli"ydi ama hiçbiri "millilikte" onun yanına yaklaşamazdı) gerçi müteaddit kere inançla anlatmıştı: "Başka bir kaptanın dümen tuttuğu hemen farkediliyor!" Ama gerçeği söylemek gerekirse far-

kedilen hiçbir şey yoktu, zaten beden öğretmenimiz de bunu, hiçbir değişiklik fark etmediğini bildiği hâlde kendini teselli etmek için söylüyordu.

Okuldan çıkıp *Linden*'e gittik, vatanın önemli günlerinde *Unter den Linden*'de olmak gerektiğine dair içimizde kaynağı belirsiz bir his vardı, tabii aynı zamanda orada bir şeyler görebiliriz ya da duyabiliriz umudu içindeydik de. Ama görecek bir şey yoktu, herhangi bir şey öğrenemedik de. Birkaç asker, sıkılmış bir ifadeyle, gereksiz yere kurulmuş ağır makineli tüfeklerin arkasında oturuyorlardı. Kimse saldırmıyordu onlara, her şey tuhaf bir şekilde bir Pazar günü olduğu hissini uyandırıyordu insanda, huzurlu, sulh ve sükun içinde bir gün. Genel grevin neticesiydi bu durum.

Bundan sonraki günler sadece sıkıcıydı. Başlangıçta yeni olmanın cazibesine sahip "su için çeşmede sıra beklemek" eylemi, kısa bir sürede eziyet hâline geldi. Tıpkı çalışmayan tuvalet sifonları olması, yeni hiçbir haber ve hatta bir mektup bile olmaması, yiyecek maddelerinin tedarikinde yaşanan zorluklar, akşamların zifirî karanlığı ve tabii asıl, bir türlü bitmek bilmeyen süper pazar günü gibi. Bu duruma bir denge oluşturabilmek için, insanları heyecanlandıracak "milli" bir şeyler de düzenlenmiyordu, resmigeçitler düzenlenmiyordu, kitleler "Halkıma!" sloganıyla bir araya getirilmiyordu, hiçbir şey yapılmıyordu. (Evet, ah bir radyo olsaydı ellerinde!) Sadece bir kez afişleme yapıldı duvarlara: "Yabancı ülkelerden müdahale yok." Yani bu bile yoktu!

Ve sonra bir gün aniden Knapp'ın bütün görevlerini bıraktığı haberi geldi. Detaylı bir bilgiye ulaşılamıyordu, ama ertesi gün sağda, solda tekrar silah sesleri duyulunca bildik eski hükümetin tekrar iktidara geldiği anlaşıldı. Sonra bir ara su borularından tekrar gurultular ve uğultular gelmeye başladı. Ve aradan fazla bir zaman geçmemişti ki okullar da açıldı. Okulda herkes biraz sudan çıkmış balık gibi görünüyordu. Ve nihayet gazeteler de basılmaya başlandı.

Kapp darbesinden sonra biz genç delikanlılar arasında günlük siyasi gelişmelere olan ilgi iyice azaldı. Bütün siyasi eğilim-

ler eşit şekilde kepaze olmuştu ve siyaset alanının tamamı cazibesini kaybetmişti. *Rennbund Altpreußen* dağıldı. Birçoğumuz yeni ilgi alanları buldu kendine. Örneğin, pul koleksiyonu yapmak, piyano çalmak veya tiyatro gibi. Sadece birkaç kişi sadık kaldı siyasete ve ilk kez fark ettim ki bunlar, ilginç bir şekilde daha ziyade aptallar, yontulmamışlar ve sevimsizlerdi. Bu defa "gerçek" birliklere girdiler, örneğin, *Deutschnationaler Jugendverein*'a* ya da *Bismackbund*'a** (Hitler gençliği henüz kurulmamıştı) ve kısa bir süre sonra okulda diğer çocuklara muştalar, lastik coplar ve hatta "usturpalar" göstermeye başladılar. Geceleri çıktıkları tehlikeli afiş asma ya da afiş sökme eylemleriyle övünüyorlardı, onları diğer herkesten farklı kılan kendilerine özgü belirli bir jargonla konuşuyorlardı. Aramızdaki Yahudilere de arkadaşça olmayan bir tavır göstermeye başlamışlardı.

Bunlardan birini, Kapp darbesinden kısa bir süre sonra, günün fazlasıyla sıkıcı saatlerinden birinde defterine bir şeyler çiziktirirken gördüm. Hep aynı şeyi çiziyordu. Çizdiği basit birkaç çizgi bir şekilde şaşırtıcı ama bayağı tatminkâr şekilde simetrik, kutucuklara benzeyen bir motif oluşturuyordu. "Nedir bu?" diye sordum fısıltıyla, çünkü sıkıcıydı gerçi ama ders saatiydi nihayetinde. "Antisemitistlerin işareti", diye fısıldadı telgraf yazar gibi kesik kesik. "Ehrhardt birliklerinin miğferlerinden. Anlamı: Yahudiler defolsun. Bilmek lazım." Sonra akıcı bir şekilde çiziktirmeye devam etti.

Bu benim gamalı haçla ilk tanışmamdı. Kapp darbesinin geride bıraktığı tek kalıcı izdi. Gelecek dönemlerde çok daha sık görecektim onu.

9

Ancak iki sene sonra siyaset bir anda tekrar ilginç hâle geldi. Ve bunun yegâne sebebi bir adamın siyaset sahnesinde ortaya çıkmasıydı: Walther Rathenau.

(*) Alman Milli Gençlik Derneği – ç.n.

(**) Bismarck Birliği – ç.n.

Alman cumhuriyeti ne daha önce ne de daha sonra, kitlelerin ve gençliğin muhayyilesine onun kadar hitap eden bir siyasetçi çıkarmadı. Ondan çok daha uzun süre siyaset sahnesinde etkili olmuş ve uyguladıkları siyasetle, kısa iki tarihsel döneme bir anlamda damga vurmuş Stresemann ve Brünning, kişisel olarak hiçbir zaman benzer bir sihre sahip olmadılar. Olsa olsa Hitler belirli bir anlamda karşılaştırılabilir Rathenau ile o da ancak şerh düşülerek: Hitler'in etrafında uzun zamandır o kadar yoğun ve bilinçli bir kamuoyu oluşturma çabası var ki onun gerçek kişisel etkisini göz boyamanın neticesinden ayrıştırabilmek hiç de kolay değil.

Rathenau'nun zamanında siyasette "star" olma fenomeni henüz mevcut değildi, Rathenau'nun kendisi ise etrafında bir hale oluşturmak için en ufak bir gayret göstermedi. Kamusal alanda "büyük bir adam" ortaya çıktığında yaşanan esrarengiz süreç için; o, bizzat şahit olduğum en güçlü örnekti: Kitleyle bütün duvarları aşarak hızla ilişki kurmak; kitlenin bir anda bir şeyleri "koklaması" ve kulak kesilmesi, bir anda yükselen heyecan, ilginç olmayanın ilginç hâle gelmesi, "görmezden gelememe", önlenemez bir şekilde coşkulu taraf tutma, hızla yükselen efsane, hızla yükselen kişi kültü, sevgi, nefret. Ve bütün bunlar gayriihtiyari ve kaçınılmaz, adeta istem dışı. Bir yığın demir yongası içinde güçlü bir mıknatısın göstereceği etki – tıpkı bu etki gibi çılgınca, tıpkı bu etki gibi kaçınılmaz, tıpkı bu etki gibi izahı mümkün olmayan.

Rathenau önce Yeniden Yapılanma Bakanı, sonra da Dışişleri Bakanı oldu – ve birden, siyasetin yeniden çalışmaya başladığı hissedildi. O uluslararası bir konferansa gittiğinde, Almanya'nın uzun yıllar sonra ilk kez yeniden temsil edildiğini hissetti insanlar. Rathenau, Loucheur ile "mal temini" anlaşması imzaladı, Çiçerin'le de dostluk paktı. Bunların öncesinde kimsenin "mal temini" kavramıyla ilgili herhangi bir tasavvuru olmamasına ve Ruslarla imzalanan dostluk paktının metnini, kullanılan diplomatik üsluba uygun dil nedeniyle çok az kimsenin anlamasına rağmen, her ikisiyle ilgili de yiyecek maddesi satan dükkânlarda ve gazete büfelerinin önünde heyecanlı konuşma-

lar yapılıyordu. Onuncu sınıf öğrencisi olan bizlerse her gün birbirimizi tokatlamakla tehdit ediyorduk, çünkü bir kısmımız bu anlaşmaları "dâhiyane" olarak nitelerken diğer bir kesimimiz "Yahudilerin halka ihaneti" olarak yorumluyordu.

Ama hadise sadece siyaset de değildi. Resimli gazetelerde bütün diğer politikacılarınki gibi onun da yüzünü görüyordunuz, ama diğer bütün yüzleri unuturken Rathenau'nunki peşinizi bırakmıyor, akıl ve hüzün dolu koyu renk gözleriyle gözlerinizin içine bakıyordu. Konuşmalarını okuyordunuz ve içeriğin ötesinde, duymazdan gelinemeyecek iddialar, talepler ve vaatler içeren bir ses algılıyordunuz, peygambervari bir ses. Birçok kişi kitaplarını okuyordu (ben de bunlardan biriydim). Ve bu kitaplarda da muğlak-coşkulu bir çağrı hissediliyordu, zorlayıcı ama aynı zamanda ikna edici, talepkâr ve aynı zamanda insanı kazanmaya çalışan bir çağrı. *Aynı zamanda*: Evet, işte bu "aynı zamanda"da yatıyordu kitaplarının derin cazibesi. Makul ve aynı zamanda fantastiktiler, insanın kendisini hayallerden kurtarmasını sağlıyorlardı ama aynı zamanda bir mesele için heyecan duymasını da, şüpheciydiler ama aynı zamanda inançlı da. En cüretkâr fikirleri en müteredditi, en sakin sesle ifade ediyorlardı.

Rathenau için, hak ettiği büyük bir biyografi tuhaf bir şekilde hâlâ yazılmadı. Onun bu asrın en önemli beş ya da altı şahsiyetinden biri olduğu tereddütsüz söylenebilir. O aristokrat bir devrimciydi, idealist bir ekonomi örgütleyicisiydi, bir Yahudi olarak Alman vatanseveri, bir Alman vatanseveri olarak liberal bir Dünya vatandaşıydı ve liberal bir Dünya vatandaşıyken aynı zamanda bir binyılcı* ve kanunun sarsılmaz hizmetkârıydı (yani, kelimenin en ciddi anlamıyla bir Yahudi'ydi). Eğitim üzerine konuşması gerekmeyecek kadar iyi eğitimli, zenginliği dert etmeyecek kadar zengindi, engin yaşam tecrübesi ve bilgi birikimiyle dünyaya hükmedebilecek kendinden emin bir Dünya insanıydı. 1922'nin Almanya Dışişleri Bakanı olmasaydı 1800 yılının bir Alman filozofu, 1850 yılının uluslararası bir finans imparatoru, büyük bir rabbi veya inzivaya çekilmiş bir erken

(*) Millenializm taraftarı – ç.n.

dönem keşişi, bir münzevi derviş de olabileceği hemen hissediliyordu. Birbiriyle bağdaşması imkânsız nitelikleri tehlikeli, sadece bir sefer mümkün olabilecek ve biraz da korkutucu bir şekilde bir araya getirebiliyordu kişiliğinde. Kocaman bir kültür ve fikir akımları demetinden oluşan bir sentez onda düşünce değil, eylem de değil, bir kişilik hâline gelmişti.

Kitlesel bir lider böyle mi görünür? Bu soru akıllara gayriihtiyari gelecektir. Cevap, tuhaf bir şekilde evet olacaktır. Kitle –bunu söylerken proletaryayı kastetmiyorum, kastettiğim, en üst ya da en alt tabakadan olduğumuzdan bağımsız olarak, hepimizin bazı özel anlarda bir araya gelerek yarattığımız o anonim kolektif varlık– evet, kitle en çok kendisine en benzemeyene tepki verir. Normallik, çalışkanlık ve işini iyi yapma arzusuyla bir araya geldiğinde sizi popüler kılabilir, ama sevgi ya da nefretin son kertesi, tanrılaştırma ya da şeytanın ta kendisi olarak lanetleme, ancak tamamen sıradışı olan için bahis konusudur, kitlenin erişemeyeceği bir yerde, çok daha aşağılarda veya çok daha yücelerde olana tevcih edilir. Alman halkıyla ilgili tecrübemden eğer tek bir şey biliyorsam, o da budur. Rathenau ve Hitler, Alman halkının oluşturduğu kitlenin hayal gücünü son kerteye kadar harekete geçiren iki fenomendi, biri tahayyülü imkânsız kültürüyle diğeriyse yine tahayyülü imkânsız alçaklığıyla. Her ikisi de ulaşılması zor alanlardan, birer "öte dünyadan" geliyordu ki belirleyici olan da buydu. Biri üç bin yılın ve iki kıtanın kültürlerinin *symposion*larına* ev sahipliği yapan en yüksek düzeyde tinselliğin gök küresinden – diğeriyse en pespaye ucuz edebiyatın seviyesinin bile çok altındaki bir cangıldan; küçük burjuva evlerinin karanlık arka odalarının, evsiz barınaklarının, kışla helalarının ve idam avlularının kokularının kokteyli olan bir ufunetten, iblislerin ortaya çıktığı cehennemî bir yeraltından gelmişti. Her ikisi de, uyguladıkları siyasetten tamamen bağımsız olarak, "öte dünyalarından" gerçek bir büyüleme gücüne sahiptiler.

Rathenau'nun politikası, hayata geçirecek zamanı olsaydı,

(*) Antik dünyada uzanarak yemek yiyip içki içerek bilim ve felsefe üzerine sohbet edilen toplantılar – ç.n.

Almanya ve Avrupa'yı nereye götürürdü, söylemek kolay değil. Bilindiği gibi, bu zamana sahip olamadı, çünkü görevine başladıktan altı ay sonra öldürüldü.

Rathenau'nun hem kitlesel bir sevginin hem de kitlesel bir nefretin objesi olduğunu anlatmıştım. Bu nefret vahşiydi, irrasyoneldi ve hiçbir şekilde tartışmaya açık olmayan bir köknefretti. Böyle bir nefreti Rathenau'dan sonra sadece bir Alman politikacı topladı: Hitler. Rathenau'dan nefret edenlerle Hitler'den nefret edenlerin birbirlerinden, bu iki şahsiyetin farklılığına tekabül edecek şekilde ayrılması da anlaşılır bir durumdu. "Bu domuz gebertilmeli" – Rathenau'nun karşıtlarının kullandığı dil buydu, ama günün birinde öğle gazetelerinin sanki çok önemli bir hadise olmamışçasına şu manşetle çıkması yine de şaşırtıcıydı: Dışişleri Bakanı Rathenau öldürüldü. Ayaklarımın altındaki zemin kayıp gidiyormuşçasına bir hisse kapılmıştım ve bu his cinayetin ne kadar kolayca, ne kadar zahmetsiz ve adeta doğal bir hadiseymiş gibi vuku bulduğunu okuduğumda daha şiddetlenmişti.

Rathenau her sabah belirli bir saatte Grunewald'daki evinden çıkıp üstü açık bir otomobille Wilhelmstraße'ye gidiyordu. Bir sabah sessiz ve sakin Villenstraße'de bekleyen başka bir otomobil Dışişleri Bakanı'nın arabasının peşine takıldı, sonra onu geçti – ve geçme anında bu otomobilin içinde oturanlar, üç genç, hepsi birden, yakın mesafeden, kurbanın kafasını ve göğsünü hedef alarak tabancalarını ateşlediler. Sonra da son gaz gözden kayboldular. (Bugün bu gençler için olay mahallinde küçük bir anıt bulunuyor.)

Evet, bu kadar kolay olmuştu. Kolomb'un yumurtası gibi bir çözüm, bir anlamda. Evet, burada olmuştu hadise, bizim Berlin Grunewald'ta, Caracas ya da Montevideo'da değil. Hadisenin vuku bulduğu yeri herkes görebilir. Berlin'in banliyölerindeki sokaklardan biri, herhangi biri. Olayın faillerinin de bizim gibi gençler olduğunu öğrendik kısa bir süre sonra, içlerinden biri bir on birinci sınıf öğrencisiydi. Daha birkaç gün önce Rathenau için "... gebertilmeli," diyen sınıf arkadaşlarımdan biri de olabilirdi onun yerinde! Bütün infial, öfke ve acının yanı sıra

hadisede başarıya ulaşan küstahlığının yarattığı, neredeyse bir gülme dürtüsü de hissediliyordu. Tabii ya, feci basitti, o kadar ki basitliği yüzünden insanın aklına bile gelmezdi. Tarih yazmak bu şekilde gerçekten korkunç kolay olmuştu, *korkunç* kolay. Açıkça anlaşılıyordu ki gelecek, sıradışı şahsiyetler olmak için çalışmış didinmiş, gayret göstermiş Rathenau'ların olmayacaktı, gelecek basitçe araba kullanmayı ve ateş etmeyi öğrenen Techow ve Fischer'lere aitti.

Bu hissiyat, o anda tabii ki üzüntü ve öfkenin insanı ezip geçen karışımı tarafından gölgede bırakılıyordu. 1919'da Lichtenberg'de bin işçinin vurulması bile, aslında bir kapitalist olan bu adamın öldürülmesi kadar harekete geçirmemişti kitleleri. Ölümünün ardından birkaç gün daha sürdü Rathenau'nun kişiliğinin büyüsü; birkaç gün daha, sonrasında hiçbir zaman yaşamayacağım bir atmosferi hissettik, devrim havasını. Cenazenin defnedilmesine hiçbir zorlama ve tehdit olmadan birkaç yüz bin kişi katıldı. Cenazeden sonra da dağılmadılar, saatler boyunca yürüdüler şehrin sokaklarında, sonu gelmeyen kollar hâlinde, sessiz, kızgın ve talepleri olan bir kitleydi bu. Şunu hissetmek mümkündü: Eğer biri o gün ortaya çıkıp bu insanlardan, o zamanlar kendilerini "reaksiyoner" olarak adlandıranlarla –ki aslında çoktan birer Nazi olmuşlardı– köprüleri atmalarını isteseydi, hiç sorun çıkarmadan yapacaklardı gerekenleri, hızlı, tesirli ve titiz bir şekilde.

Kimse onlardan bunu istemedi. Aksine disiplin ve düzeni korumalarını istediler insanlardan. Hükümet, haftalar boyunca "Cumhuriyeti Koruma Kanunu" üzerine istişare etti. Kanun, başbakan ve bakanların manevi şahsiyetini tahkir için hafif hapis cezaları öngörüyordu, kısa zaman sonra mizah konusu hâline geldi. Birkaç ay sonra hükümet, hüzünlü ve sessizce kendiliğinden çöktü ve yerini sağcı bir hükümete bıraktı.

Kısa Rathenau döneminin insanların kafalarında bıraktığı son hissiyat, 1918/19'un verdiği dersi teyit eder nitelikteydi: Sol, kalkıştığı hiçbir işin üstesinden gelemez.

10

1923 senesi gelmişti. Bugünün Almanlarının, diğer bütün insanlığa anlaşılmaz ve tekinsiz gelen, aynı zamanda Alman halkının normal "karakter öğelerine" de aykırı olan bütün özellikleri muhtemelen bu fantastik senenin geride bıraktığı izlerdir. O fütursuzca kinik düşsellik, "mümkün olmayandan" duyulan ve kendi başına bir gaye hâline gelmiş o nihilist keyif, kendisi bizzat amaç hâline gelmiş "dinamik". Alman halkının bütün bir neslinin bir ruhi organı bu dönemde sanki bir ameliyatla alındı: İnsanlara kararlılık, denge ve tabii ki belirli bir ağırlık veren ve duruma göre vicdan, izan, tecrübenin kazandırdığı bilgelik, temel ilkelere sadakat, ahlâk ve Tanrı inancı olarak tezahür eden organdı bu. Bütün bir nesil bu dönemde işlerin bu fazlalık, bu safra olmadan da yürüyebileceğini öğrendi veya en azından buna inandı. Bundan önceki seneler iyi bir nihilizm hazırlık okuluydu, 1923'te ise nihilizmin daha yüksek mertebeleri bahşedildi insanlara.

Dünya yüzünde hiçbir halk Almanların "1923" tecrübesine tekabül eden bir şey yaşamamıştır. Dünya savaşını hepsi yaşamıştır, birçoğu devrimler, toplumsal krizler, grevler, muazzam servet transferleri, hiperenflasyon dönemleri yaşamıştır, ama hiçbiri 1923'te Almanya'da vuku bulanlara, bütün yukarıda saydıklarımızın hepsinin birden fantastik ve grotesk bir zirveye çıkmasına tekabül edecek bir şey görmemiştir. Böyle dev boyutlu, karnavalları andıran bir ölüler dansını, sadece paranın değil her değerin değerini kaybettiği, böyle bir bitmek bilmez kanlı-grotesk Satürnalya şenliğini* yaşamamıştır. 1923 senesi Almanya'yı, sadece Nazizm'e değil her türlü fantastik maceraya hazırladı. Nazizm'in psikolojik temellerini ve iktidar politikası açısından köklerini, bundan önce de dile getirdiğimiz gibi, daha da derinlerde bulabiliriz. Ama bugün gördüğümüz cinnet hâlini Nazizm bu dönemde edindi: bu soğuk çılgınlığını; mümkün olmayanı yapma yolunda giderek artan fütursuzca ve gözleri kapalı kararlılığını; "bize faydalı olan her şey hak-

(*) Pagan Roma döneminin en önemli şenliği, Saturnalia – ç.n.

lıdır" ve "imkânsız kelimesi bizim lügatimizde yer almaz" zihniyetini. Açıkça görünen o ki yukarıda anlattığım türden hadiseler, halkların ruhsal zararlar görmeden atlatabileceği sınırın ötesindeydi. Muhtemelen bütün Avrupa'nın gelecek savaştan sonra –eğer barışı çok bilge insanlar inşa etmezse– büyütülmüş bir 1923 yaşayacağını düşündüğüm anda ürperiyorum.

1923 senesi büyük bir vatansever coşkuyla başladı, neredeyse 1914'ün reenkarnasyonu gibiydi. Poincaré,* Ruhr havzasını işgal etti, Alman hükümeti halkı pasif direnişe çağırdı. Alman halkının içindeki –muhtemelen 1914'tekinden daha hakiki ve daha ciddi– millet olarak küçük düşürülme ve tehlike hisleri, yorgunluk ve hayal kırıklığının birikmiş yükünü aşabildi, halk "ayağa kalktı", tutkulu bir ruhsal gayret gösterdi ve hazır olduğunu belli etti, hazırdı evet, ama ne için hazırdı? Kurban vermeye mi? Kavgaya mı? Bu sarih değildi. Ondan beklenen bir şey yoktu. "Ruhr savaşı" bir savaş değildi, kimse askere alınmadı, savaşla ilgili haberler çıkmıyordu gazetelerde, savaş atmosferi bir hedef yokluğundan yoğunluğunu kaybetti. İnsanlar günlerce her yerde kitleler hâlinde bir araya gelip Wilhelm Tell'in Rütli andını** okudular.

Yavaş yavaş bu jest gülünç, hatta utanılacak bir hâl aldı, çünkü hiçbir içerikle doldurulmadan sahneleniyordu. Ruhr havzası dışındaysa hiçbir şey olmadı. Ruhr bölgesinde bir tür ücretli grev düzenlendi. Sadece işçilere ücretleri ödenmekle kalmadı, işverenlerin zararları da telafi edildi – hatta kısa bir süre sonra ortaya çıktı ki işverenler gereğinden de iyi tazmin edilmişlerdi. Anavatan sevgisi – veya vazgeçilmek zorunda kalan kazancın telafisi? Çok şeyler vadederek Rütli andıyla başlamış Ruhr savaşı, birkaç ay sonra yolsuzluğun ayyuka çıkmış kokusuyla sona erdi. Kısa bir süre sonra da kimseyi heyecanlandıramaz olmuştu. Artık kimse Ruhr havzasıyla ilgilenmiyordu, çünkü orada olan bitenden çok daha çılgın hadiseler evlerinde vuku buluyordu.

(*) Raymond Poincare: Fransa Başbakanı – ç.n.

(**) İsviçre'nin birleşmesine temel oluşturduğuna inanılan çok eski bir and – ç.n.

Gazete okuru bu sene, tutsak sayılarının ve kazanılan ganimetin büyüklüğünün manşetleri belirlediği savaş yıllarında oynadığı heyecanlı sayı oyununun farklı bir türünü oynamaya başladı. Sene, son derece cengâver başlamıştı gerçi ama bu defaki sayıların savaşla bir ilgisi yoktu, bu defa başka zamanlarda son derece sıkıcı bir konu olan günlük borsa haberleri ve finansal hareketlerle, esasen dolar kurunun durumuyla alakalıydılar. Dolar kurundaki dalgalanmalar bir tür barometreydi, bu barometrede korku ve heyecanın bir karışımıyla markın düşüşünü okuyorduk. Çok daha fazla şeyi gözlemleyebiliyordu insanlar. Dolar yükseldikçe hayal dünyasına daha çılgınca seyahatler yapıyorduk.

Markın değer kaybetmesi aslında yeni bir olgu değildi. Daha 1920'de, gizlice içtiğim ilk sigaranın fiyatı elli fenikti. 1922 sonlarına kadar fiyatlar tedricen, savaş öncesi seviyelerinin on ilâ yüz misline kadar yükseldi, dolar kuru da aşağı yukarı 500 Mark civarındaydı. Ama bu *tedricen* olmuştu, ücretler, maaşlar ve fiyatlar aşağı yukarı aynı oranlarda artmıştı. Büyük rakamlarla hesap yapmak biraz zorluk çıkartıyordu, ama bunun haricinde çok da görülmedik bir durum değildi yaşanan. Birçok insan hâlâ "fiyat artışlarından" bahsediyordu, bundan daha heyecan verici çok şey vardı hayatta.

Ama şimdi piyasalar delirmişti. Ruhr savaşından kısa bir süre sonra dolar kuru 20.000'e fırladı, bir süre durakladı, ardından 40.000'e tırmandı, kısa bir tereddüt geçirdi ve sonra kısa periyodik dalgalanmalarla ataklar yaparak on bin ve yüz binlik adımlarla yükselmeye başladı. Bunun nasıl olduğunu tam anlamıyla kimse bilmiyordu. Gözlerimizi ovuşturarak, sanki bir doğa fenomeniymiş gibi seyrediyorduk olan biteni. Dolar önce her sohbetin gündem maddesi haline geldi ve sonra bir anda etrafımıza bakındık ve hadisenin günlük hayatımızı nasıl berhava ettiğini tespit ettik.

Tasarruf hesabı, ipotek ya da herhangi bir mali yatırımı olanlar bunların bir gece içinde eriyişini seyrettiler. Kısa bir süre sonra bahsi geçenin tasarruf edilmiş üç beş fenik mi yoksa büyük bir servet mi olduğu da fark etmemeye başladı. Her şey hız-

la eriyordu. Birçok insan yatırım yaptığı enstrümanı değiştirdi alelacele, bunun tek faydası sonunda hiçbir şey fark etmediğini görmek oldu. Kısa bir süre sonra, herkese servetlerini kaybettiren ve hepsinin düşüncelerini, çok daha acil olan başka bir konuya yönelten bir şeylerin yaşandığı herkes için aşikâr hâle geldi.

Geçim giderleri hızla yükselmeye başladı, çünkü tüccarlar hiç nefes almadan takip ediyorlardı dolar kurunu. Daha dün elli bin mark fiyatı olan yarım kilo patates bugün yüz bine satılıyordu; geçen Cuma günü eve getirilen altmış beş bin marklık bir maaş Salı günü bir paket sigara almaya yetmez hâle geliyordu.

Nasıl bir şeylerin vuku bulması gerekiyordu? İnsanlar bir anda güvenli bir ada keşfettiler: Hisse senetleri. Hisse senetleri hiperenflasyonun hızına bir şekilde erişebilen tek yatırım aracıydı. Düzenli olarak değil, hepsi aynı oranda da değil, ama bir şekilde enflasyonun hızına ayak uydurmayı başarıyorlardı. Demek ki derhal gidip hisse senedi alınacaktı. Bütün küçük devlet memurları, bütün ücretli çalışanlar, her vardiya işçisi hisse senedi sahibi oldu. İnsanlar günlük alışverişlerini hisse senedi satarak ödüyorlardı. Maaş ve ücret ödeme günlerinde bankaların önünde kuyruklar oluyor, hisse senedi fiyatları roket hızıyla tırmanıyordu. Bankalar zenginlikten semirmişlerdi. Adı sanı duyulmadık yeni bankalar mantar gibi bitiyor ve muazzam paralar kazanıyorlardı. Halk her gün borsa raporlarını yutuyordu adeta. Bazen bir iki hisse senedi düşüyor ve onlarla beraber binlerce insan da çığlıklar atarak uçurumun dibine yuvarlanıyordu. Her dükkânda, her fabrikada, her okulda hisse senedi tüyoları fısıldanıyordu kulaklara.

İhtiyarlar ve dünyadan bihaber olanların durumu en kötüsüydü. Birçoğu dilenmek zorunda kaldı, bazıları intihara sürüklendiler. Genç ve cevval yeni neslinse keyfi yerindeydi. Geceden sabah hür, zengin oldular, kimseye muhtaç değillerdi. Zihnî yavaşlık ve geçmiş tecrübelere güvenerek hareket etmenin açlık ve ölümle cezalandırıldığı, buna karşın atak hareketlerin ve yeni bir durumun hızla kavranmasının bir anda gelen

muazzam zenginliklerle mükâfatlandırıldığı bir dönemdi. Yirmi bir yaşındaki banka müdürü, ya da kendisinden biraz büyük arkadaşlarının borsa için verdiği tavsiyelere uyan bir on ikinci sınıf öğrencisi, bir anda bir başrol oyuncusu gibi sahne alabiliyordu. Oscar Wilde kravatları takıyor, şampanya partileri organize ediyor ve mahcup babasına bakıyordu.

Bu kadar çok acı, çaresizlik ve fukaralık içinde, hararetli ve kanı kaynayan bir tazelik, şehvet ve her yere hâkim bir karnaval havası gelişmişti. Bir anda paranın sahibi ihtiyarlar değil gençler olmuştu; ayrıca paranın mahiyeti de değişmişti, artık sadece birkaç saat değerini koruyabiliyordu ve bu yüzden de bundan önce hiçbir zaman, ne öncesinde ne de sonrasında, olmadığı kadar hızla harcanıyordu, hem de ihtiyar insanların hiçbir zaman paralarını harcamayacağı şeyler için.

Sayısız bar ve gece kulübü türedi birden. Genç çiftler, eğlence mekânlarının yoğunlaştığı mahallelerde sanki yüksek sosyetenin anlatıldığı bir filmde oynuyorlarmışcasına fink atıyorlardı. İnsanlar her yerde aşkla meşguldüler, telaş ve şehvet içinde. Evet, aşkın kendisi bile enflasyonist bir karakter kazanmıştı. Her imkân kullanılmalıydı aşk için ve kitleler bu imkânı sağlamada cömert olmalıydılar.

Aşkın "yeni realizmi" keşfedildi. Kaygısız, aceleci ve neşeli bir uçarılık patlama yapmıştı. Aşk maceralarının son derece hızlı ve dosdoğru bir yol izlemesi tipik hâle gelmişti. O günlerde sevmeyi öğrenen genç insanlar romantizmi atlayıp kinizme sarılıyorlardı. Ben ve benimle aynı yaşta olanlar bu gruba dâhil değildik. On beş, on altı yaşındaki bizler bir iki sene geç kalmıştık; sonraki senelerde, sevgili rolünü cebimizde yirmi mark harçlıkla biz oynamak zorunda kaldığımızda, bahsettiğim dönemde birçok şans yakalamış bizden biraz daha büyük gençleri içimizden kıskandığımız sık sık vakidir. Bu döneme anahtar deliğinden bir bakış fırlatma fırsatımız olmuştu sadece; kısacık, ama zamanın kokusunun sonsuza dek burnumuza yerleşmesine imkân verecek kadar uzun bir bakış. Delice bir şeylerin olacağı muhakkak bir partiye götürülmek; yaşına göre çok erken ve yorucu bir teklifsizlik ve hep fazla kaçırılan kokteyller-

den kaynaklanan akşamdan kalmalık; yüzleri, sefih geceleri tuhaf bir şekilde ele veren bizden büyük gençlerin bütün o hikâyeleri, cüretkâr bir makyaj yapmış genç kızın aniden gelen enfes öpücüğü.

Madalyonun başka bir yüzü de vardı. Bir anda fazlalaşmıştı sokaklardaki dilenciler, keza gazetelerdeki intihar haberleri de. Polisin reklam sütunlarına yapıştırdığı "hırsızlık nedeniyle aranıyor" afişlerinin sayısı da artmıştı, çünkü gasp ve hırsızlık ülkenin her köşesinde ciddi boyutlarda çoğalmıştı. Bir defasında yaşlı bir kadın gördüm –belki de yaşlı bir hanımefendi demeliyim– tuhaf bir şekilde mum gibi oturuyordu bir bankta. Etrafında küçük bir grup toplanmıştı. "Ölmüş", dedi içlerinden biri, "açlıktan", dedi bir başkası. Çok şaşırtmamıştı beni bu durum, biz de evde açlık çekiyorduk zaman zaman.

Evet, benim babam da zamanı anlamayanlardan veya –tıpkı savaşı anlamayı reddettiği gibi– anlamak istemeyenlerden biriydi. "Prusyalı bir devlet memuru spekülasyonlara girmez" sloganının ardına saklanıyor ve hisse senedi alıp satmayı reddediyordu. O dönemde bunu ben, dar kafalılığın en müstesna örneklerinden biri olarak görüyordum ve onun karakterine de uymadığı kanaatindeydim, çünkü tanıdığım en akıllı adamlardan biriydi. Bugün onu daha iyi anlıyorum. Geriye doğru baktığımda onun bu "korkunç rezilliği" reddederken hissettiği iğrenme duygusunu, "olmaması gereken bir şey olamaz da" boş lakırdısının ardında saklanan sabırsız tiksintiyi, bugün ben de biraz olsun hissedebiliyorum. Maalesef böyle yüce prensiplerin pratik neticesi bazen bir vodvil hâlini alabiliyordu. Ve bu vodvil, eğer annem kendi üslubunca duruma uyum sağlamış olmasaydı bir trajediye de dönüşebilirdi.

Yüksek mevkideki bir Prusyalı devlet memurunun hayatı dışarıdan bakıldığında şöyle görünüyordu: Ayın 31'inde ya da 1'inde maaşını alıyordu babam, bu maaş o ayki rızkımız demekti, bankadaki mevduatlar ya da tahviller çoktan değersiz birer kâğıt parçasına dönüşmüştü. Maaşın değerinin ne kadar olduğunu tahmin etmek de oldukça zordu, değeri aydan aya değişiyordu. "Yüz milyon" önemli bir meblağ iken kısa bir süre

sonra "yarım milyar" cep harçlığı hâline gelebiliyordu. Her halükârda babam olabildiğince hızlı bir şekilde aylık metro abonmanı alıyordu. Metro onun yolunu ciddi şekilde uzatıyordu ve önemli bir zaman kaybına sebep oluyordu gerçi ama abonmanı alarak en azından bir sonraki ay evden işe ve işten eve gidebilmeyi garantilemiş oluyordu. Sonra kira ve okul parasının çekleri hazırlanıyordu, öğleden sonra da bütün aile saçlarını kestirmeye gidiyordu. Geriye kalan para anneme teslim ediliyordu – ertesi sabah babam dışında bütün aile, hizmetçi kız da dâhil olmak üzere, erkenden, dört ya da beş gibi kalkıyor ve bir taksiye binerek hale gidiyordu. Halde alışveriş organizasyonu yapılıyor ve bir saat içinde, şehrin en yüksek kademeli hükümet görevlilerinden birinin maaşı kolay kolay bozulmayacak yiyecek maddeleri satın almak için harcanıyordu. Kocaman bir kalıp peynir, yine devasa bir füme but ve elli kiloluk çuvallarla patates taksiye yükleniyordu. Eğer arabada yer kalmazsa hizmetçi kız içerden biriyle beraber bir el arabası tedarik ediyordu. Saat sekize doğru, okul başlamadan, bir ay sürecek bir kuşatmaya az çok hazırlanmış durumda eve dönmüş oluyorduk. Ve böylece paranın sonu da gelmiş oluyordu. Bir ay boyunca harcayacak paramız olmuyordu. Dost bir fırıncı hesaba yazarak ekmek veriyordu, bunun dışında patates, füme malzeme, konserve ve çorbalık bulyonlardan besleniyorduk. Bazen beklenmedik bir ek maaş ödemesi yapıldığı da vakiydi, ama normal şartlar altında bir ay boyunca en fakirler kadar fakirdik, basit bir tramvay bileti veya bir gazete alacak kadar bile paramız yoktu. Başımıza bir şey gelse, ağır bir hastalık ya da keyifsiz başka bir hadise, ne yapardık, bilmiyorum.

Ebeveynim için kötü ve zor günlerdi muhtemelen, benim içinse nahoş olmaktan ziyade tuhaf zamanlardı. Babamın işe gitmek için son derece dolambaçlı bir yol kullanmak zorunda oluşu onu günün çok büyük bir kısmında evden uzak tutuyor ve böylelikle de bana, kimsenin gözetimi altında olmadan sınırsız özgürlüğün tadını çıkardığım bir sürü saat bahşediyordu. Artık cep harçlığı almıyordum, ama benden birkaç yaş büyük okul arkadaşlarım kelimenin tam anlamıyla zengindiler ve

bunlar tarafından en çılgın partilere davet edilmekle bir şeylerini çalmış olmuyordunuz. Evde yaşadığımız fakirliğe ve arkadaşlarımın zenginliğine karşı bir tür aldırmazlığı muhafaza etmeyi de becerebiliyordum. Ne biri bana üzüntü veriyordu ne de diğerini kıskanıyordum, ikisini de sadece şaşırtıcı ve tuhaf buluyordum. Aslında ben bu dönemde günü, ne kadar ilham verici olduğundan bağımsız olarak, sadece benliğimin bir parçasıyla yaşıyordum. İçine dalıp kaybolduğum ve kişiliğimin çok büyük bir kısmını ele geçiren kitapların dünyası çok daha fazla heyecanlandırıyordu beni. *Buddenbrooks*'u okuyordum, *Tonio Kröger*'i, *Niels Lyhne*'yi *ve Malte Laurids Brigge'nin Notları*'nı, Verlain'in şiirlerini, Rilke'nin erken dönem yapıtlarını, George* ve Hoffmannsthal'i, Flaubert'ten *Kasım*'ı, Wilde'dan *Dorian Gray*'i ve Heinrich Mann'dan *Flöten und Dolche*'yi.

Bu kitapların kahramanlarına benzer bir şahsa dönüşüyordum, dünya yorgunu bir *fin-de-siecle*** güzellik arayıcısına. Hırpani ve biraz da vahşi görünümlü, büyümüş, eski elbiselerine sığmaz olmuş, acil bir berber ziyaretine ihtiyacı olduğu da kesin on altı yaşında bir yeniyetme olarak geziniyordum enflasyonist Berlin'in ateşli ve cüzzamlı sokaklarında, duruşum ve hislerim *Mann*vari bir burjuvanın veya *Wilde*vari bir *dandy*ninkilerdi. Sabah saatlerinde hizmetçi kızla beraber bir el arabasına kutularla peynir veya çuvalla patates yüklemiş olmam bu hissiyatıma engel olmuyordu.

Pekiyi, bu hislerde hiç haklılık payı yok muydu? Bunlar sadece okuduklarımın beynime zerk ettiği düşünceler miydi? On altı yaşında bir yeniyetmenin İlkbahar ile Güz arasında her zaman hayattan bezmişlik, can sıkıntısı ve melankoliye yatkınlık gösterdiğini bir kenara bırakacak olsak da; bize –bana ve benimle benzeşen diğer gençlere– hayatı yorgun, müstereddit, biraz burnu havada ve hafif alaycı gözlerle takip etme ve kendi içimizde Thomas Buddenbrook ve Tonio Kröger'den bir şeyler bulma hakkını vermeye yetecek kadar çok şey geçmemiş miydi başımızdan?

(*) Muhtemelen Stefan George – ç.n.

(**) Yüzyılın sonu – ç.n.

Büyük savaş oyununu geride bırakmıştık, savaşın neticesinin yarattığı şoku; devrimle beraber hayallerimizi çalan bir siyaset dersi almıştık ve şimdi de yaş ve tecrübenin iflası ve bütün hayat kurallarının çöküşünü anlatan bir oyun günbegün sahneleniyordu gözlerimizin önünde. Birbiriyle çelişen bir dizi inancı yaşadık. Önce bir süre için pasifisttik, sonra birer milliyetçi olduk, sonra Marksist aydınlanma bizi hâkimiyetine aldı (*Bu süreç cinsel aydınlanma ile birçok ortak özellik gösterir: Her ikisi de gayriresmî ve biraz da gayrıkanunidir; her ikisi de eğitimde şok yöntemini kullanır ve her ikisi de aynı hatayı yapar, bütünün önemli ama kamusal alandaki ilişkilerde uygunsuz kabul edilen ve alışkanlık ve edep gereği görmemezlikten gelinen bir parçasını, bütünün kendisi olarak telakki etme hatasını. Bu parça, birinde aşk diğerinde de tarihtir).* Rathenau ve onun sonu bize büyük bir insanın da ölümlü olduğunu öğretmişti; Ruhr savaşı ise soylu hedeflerin ve kötü kokulu alışverişlerin aynı kolaylıkla hazmedildiğini. Bizi coşturacak daha başka bir şey var mıydı? (Çünkü coşku gençler için hayatın tadıydı). Yoktu, George ve Hofmannsthal'in şiirlerini akkor hâline getiren ebedi güzelliğin temaşası, kuşkucunun kibri ve aman unutmayalım, aşk rüyaları dışında.

O ana kadar hiçbir kız içimde aşk duygusu uyandıramamıştı, bir erkek çocuğu başardı bunu, ideallerimi ve edebî zevklerimi paylaşabildiğim biri. Neredeyse patolojik, semavi, utangaç ve tutkulu, sadece yeniyetme erkek çocuklarının aralarında yaşatabildikleri türden ilişkilerden biriydi bu ve böyle bir ilişki ancak kızlar onların hayatlarına girene dek mümkün olabilirdi, sonrasında hızla solup gidiyordu bu hünerleri. Okuldan sonra saatlerce dolaşırdık sokaklarda; bir yerlerden dolar kurunu öğrenir, ardından asgari düzeyde, adeta lütfedercesine fikir ve kelime bahşederek siyasi durum üzerine bir mutabakat sağlardık ki kitaplar üzerine uzun uzun sohbet edebilelim. Her yürüyüşte başka bir kitabı etraflıca analiz etmeye karar vermiştik ve yapıyorduk da bunu. Utangaç ve korkak bir heyecanla birbirimizin ruhuna dokunmaya çalışıyorduk böylece. Bu sırada çevremizde humma kol geziyordu, cemiyet neredeyse gözle görülür

şekilde un ufak oluyordu, Alman imparatorluğu yerle yeksandı – ama bütün bunların tek sebebi –mesela, dehanın mahiyeti ve ahlâki zafiyet ve sefahatle bir arada olup olamayacağına dair– derin bir tefekküre arka plan sağlamaktan ibaretti.

Hem de ne arka plan: öngörülemez ve unutulamaz.

Ağustos ayında dolar kuru bir milyona ulaştı. Haberi, sanki inanılmaz bir rekorun anonsunu dinliyor gibi, nefesimiz kesilerek okuduk, iki hafta sonra daha çok gülüyorduk bu duruma, çünkü sanki milyon sınırında yeniden enerji depolamışçasına hızını on katına çıkarttı dolar ve kur derhal yüz milyonluk, kısa bir süre sonra da milyarlık basamaklarla yükselmeye başladı. Eylül ayında bir milyon markın pratik olarak hiçbir değeri kalmamıştı, milyar para birimi hâline gelmişti. Ekim sonundaysa bilyon onun yerine geçti. Bu arada korkunç bir şey oldu, İmparatorluk Merkez Bankası para basmaktan vazgeçti. Banka veznelerine koydukları banknotlar –10 milyon? 100 milyon?– hadisenin hızına ayak uyduramamışlardı. Pratik ihtiyaçlar için para olarak kullanılabilecek herhangi bir başka şey de yoktu elimizde. Ticaret birkaç gün boyunca tamamen durdu, fakir mahallelerde her türlü ödeme vasıtası ellerinden alınmış insanlar yumruklarını kullanmaya karar verdiler, sömürgelerden gelen kahve ve benzeri malzemenin satıldığı dükkânlar yağmalandı. Bir kere daha devrim havası sindi şehre.

Ağustos ayının ortalarında hükümet öfkeli sokak huzursuzluklarının neticesinde düştü. Kısa bir süre sonra da Ruhr savaşından vazgeçildi. Artık aklımıza bile gelmiyordu. Ruhr bölgesinin işgal edilmesinin ardından hepimiz kardeşiz, biz bir halkız* diyerek antlar içmemizin üzerinden ne kadar geçmişti? Bunun yerine şimdi devletin çökmesini bekliyorduk, evet hatta imparatorluğun tarihe karışmasını – ya da özel hayatlarımızda yaşadıklarımıza tekabül edecek buna benzer başka korkunç bir siyasi hadisenin vuku bulmasını. Hiçbir zaman bu kadar çok söylenti dolaşmamıştı kulaktan kulağa: Güya Ren bölgesi de ayrılmıştı birlikten, Bavyera da; Kayzer geriye dönmüştü, Fransız ordusu sınırı geçmişti. Senelerce üzerlerine ölü top-

(*) Rütli andının başı, bu dizeyle bir de marş yapılmış – ç.n.

rağı atılmış gibi hiçbir şey yapmadan durmuş siyasi birlikler, hem sağcıların hem de solcularınkiler, bir anda hararetle çalışmaya başladılar. Berlin'in çevresindeki ormanlarda tüfekle talim yapıyorlardı. Bir "Kara Ordu" kurulduğu dedikoduları duyuluyordu her yerde, "o gün"den bahsediyordu bir sürü insan.

Mümkün olanla mümkün olmayanı birbirinden ayırmak çok zordu. Gerçekten de birkaç gün yaşayan bir Ren Cumhuriyeti kurulmuştu. Saksonya birkaç hafta komünist bir hükümet tarafından yönetilmişti, merkezî hükümet bu komünist hükümete karşı *Reichswehr*'i devreye sokmuştu.* Ve güzel bir günde gazetede Küstrin garnizonunun Berlin'e karşı yürüyüşe geçtiğini okuduk.

İşte bu dönemde yayıldı "Hainler uzaktan infaz edilirler" sloganı. Polisin hırsızlık ilanlarına, kayıplar veya cinayetler hakkında bilgi toplamaya çalışan afişler eşlik ediyordu artık. İnsanlar düzinelerle yok oluyorlardı arkalarında iz bırakmadan. Neredeyse hep siyasi birliklerle alakalı insanlardı bunlar. İskeletleri yıllar sonra Berlin'in çevresindeki ormanlarda bulunacaktı. Bu siyasi birliklerde güvenilmez telakki edilen veya şüphelenilen yol arkadaşlarının kısa yoldan temize havale edilmesi ve ardından bir yerlere gömülmesi adet hâline gelmişti.

Bu tür bir dedikodu kulağınıza geldiğinde, "normal", medeni zamanlardaki gibi inanılmaz olduğunu düşünmüyordunuz. Ülkenin ruhi durumu giderek mahşeri bir hâl aldı. Yüzlerce kurtarıcı dolaşıyordu Berlin sokaklarında, uzun saçlı insanlar, keçi kılından dokunmuş mintanlarla Tanrı tarafından Dünya'yı kurtarmak üzere gönderildiklerini vaaz ediyorlardı ve bu misyon üzerinden sürdürüyorlardı hayatlarını. En başarılıları Häusser isminde biriydi, reklam sütunlarına yapıştırdığı afişlerle ve kitlesel toplantılarla çalışıyordu ve çok sayıda müridi vardı. Onun Münih'teki mütekabili, gazetelerin yazdığına göre Hitler adında bir şahıstı. Fakat Hitler, tehditlerinin aşırılığı, hiç saklamaya gerek duymadığı gaddarlığı ve konuşmalarıyla Häusser'den farklıydı. Bu konuşmalarda, seviyesizliği in-

(*) Reichswehr, Weimar cumhuriyetinin 100.000 kişiyi aşmasına izin verilmeyen ordusu – ç.n.

sanları ajite edecek şekilde kullanıyor ve o zamana dek görülmemiş boyutlara kadar taşıyordu. Hitler 'Bin Yıllık İmparatorluk' rüyasını bütün Yahudilerin kitlesel imhası yoluyla gerçekleştirmeyi düşünürken, Thüringen'de, Lamberty isminde başka bir kurtarıcı herkesin halk dansları yapması, şarkılar söylemesi ve havaya sıçraması yoluyla aynı amaca ulaşmayı düşlüyordu. Her kurtarıcının kendine has bir stili vardı. Hiçbir şey ve hiç kimse insanları şaşırtamıyordu artık, şaşırmak çoktan unutulmuş bir duyguydu.

Münihli Häusser, yani Hitler, Kasım ayında iki gün boyunca manşetlere yerleşti. Bir bira mahzeninde devrim başlatmaya kalkarak inanılmaz bir teşebbüste bulunmuştu. Devrimi için yola çıkanlar, birahaneden çıkar çıkmaz polisin ateş açmasıyla dağıldılar ve bu da devrimin sonu oldu. Ama insanlar bir bütün gün boyunca çok ciddi bir şekilde beklenen devrimin bu olduğunu düşündüler. Yunanca öğretmenimiz "devrimin" haberini alır almaz neşe içinde ve hiç de müphem olmayan bir içgüdüyle birkaç sene içinde herkesin tekrar asker olacağını öngördü. Pekiyi böyle bir maceranın* yaşanabilmesi onun başarısızlığa uğramasından çok daha ilginç değil miydi? Kurtarıcıların ciddi şansları olduğu aşikârdı. İmkânsız olan hiçbir şey yoktu. Dolar kuru bilyona ulaşmıştı ve cennet kıl payı farkla kaçırılmıştı.

Sonra çok tuhaf bir şey oldu. Günün birinde inanılmaz bir masal dolaşmaya başladı kulaktan kulağa, güya yakında tekrar "değeri sabit kalan" bir paramız olacaktı ve kısa bir süre sonra gerçek oldu bu. Üzerinde "1 Rentenmark"** yazan küçük, çirkin gri-yeşil banknotlar. İlk defa bir şey ödemek için onu uzatanlar önce biraz da şaşkın bekliyorlardı olacakları görmek için. Hiçbir şey olmuyordu. Gerçekten de kabul ediyordu satıcı Rentenmark'ı ve insanlar istedikleri –bir bilyon mark değerindeki– malı satın alıyorlardı. Ertesi gün de aynı şey oldu, bir sonraki gün de ve hatta ondan sonraki gün de, inanılır gibi değildi.

(*) Birahane darbesi – ç.n.

(**) 1923'te devreye sokulan geçici para birimi, 1 Rentenmark = 1 Bilyon Mark olarak değeri belirlenmişti ve bu değerini de gerçekten koruyabildi – ç.n.

Dolar kurunun yükselmesi durmuştu artık. Hisse senetlerinin değeri de yükselmiyordu, hisse senetlerini Rentenmark'a çevirdiğinizde, diğer her şey gibi onlar da uçup gidiyorlardı. Yani kimsenin elinde bir şey kalmadı. Bugünden yarına ücret ve maaşlar Rentenmark'la ödenmeye başladı. Ve biraz daha sonra, mucizeler birbirini kovalıyordu, madeni paralar da çıktı ortaya, 10 fenig değerindeki *Groschen* ve 6 fenig değerindeki *Sechser*, taş gibi, pırıl pırıl madeni paralardı bunlar. Hem cebinizde şıngırdatabiliyordunuz hem de değerlerini kaybetmiyorlardı. Bir hafta evvel Cuma elinize geçen bir parayla Perşembe günü bir şey satın alabiliyordunuz. Hayat sürprizlerle doluydu.

Bundan birkaç hafta evvel Stresemann şansölye olmuştu. Siyaset bir hamlede sakinleşmişti, kimse imparatorluğun çöküşünden bahsetmiyordu artık. Siyasi "birlikler" homurdana homurdana bir tür kış uykusuna yattılar, birçok üyeleri ayrılmıştı. Artık kaybolan insanlarla ilgili haberler de duyulmuyordu. Kurtarıcılar da görülmüyordu şehirlerde. Siyaset sanki sadece partilerin kendi aralarında Rentenmark'ın mucidinin kim olduğuna dair kavga etmelerinden ibaret gibiydi. Milliyetçiler bu muazzam işi başaranın Kayzer döneminde bakanlık yapmış muhafazakâr milletvekili Helffering olduğunu iddia ediyorlardı. Bu iddiayı ateş püskürterek reddediyordu solcular; onların iddiasına göre güvenilir demokrat ve sağlam cumhuriyetçi Dr. Schacht'tı mucit. Bunlar tufandan sonraki günlerdi. Her şey kaybedilmişti – ama sular çekiliyordu. İhtiyarlar yaşın verdiği tecrübe amentüsünü okumaya henüz başlayamamışlardı, gençler de ilk tokadı yemişlerdi hayattan. Yirmi bir yaşında banka müdürleri yeniden çıraklık pozisyonları aramaya başladılar, on ikinci sınıf öğrencileri de tekrar yirmi mark cep harçlıklarıyla yetinmek zorunda kaldılar. Tabii ki "paranın stabilizasyonunun kurbanları" da oldu, birkaç kişi intihar etti. Ama saklandıkları deliklerden ürkek adımlarla çıkan ve yeniden yaşamak mümkün mü acaba diye kendi kendilerine soranların sayısı çok daha fazlaydı.

Sanki herkes akşamdan kalmaymış gibi bir hava hâkimdi ülkeye, ama belirli bir rahatlama da hissediliyordu. Noel zama-

nı geldiğinde bütün Berlin devasa bir Noel pazarına dönüştü. Ne alırsan 10 fenigti, herkes kaynana zırıltısı, badem ezmesinden yapılmış küçük hayvan figürleri ve buna benzer başka çocukça ıvır zıvır alıyordu sadece on feniğe de bir şey alınabildiğini kendine ispat etmek için. Belki biraz da son seneyi, aslında son on seneyi unutmak ve kendisini tekrar bir çocuk gibi hissetmek için de.

Noel pazarlarındaki tezgâhların hepsinde şu afiş asılıydı: "Barış fiyatları, yeniden!" İlk kez gerçekten barış oldu gibi görünüyordu.

11

Öyle de oldu. Benim neslimin Almanya'da yaşadığı tek gerçek barış dönemi başlamıştı; Altı senelik bir zaman dilimi. 1924-1929, Stresemann'ın Dışişleri Bakanlığı binasından Almanya'nın politikasını belirlediği "Stresemann Dönemi".

Kadınlar için söylenen bir söz belki politikayla ilgili olarak da kullanılabilir: En iyisi en az dile düşenidir. Eğer bu söz doğruysa Stresemann'ın politikaları mükemmeldi. Onun döneminde siyasi tartışma yok gibiydi, ilk iki üç senede belki biraz. Enflasyonun yarattığı yıkımın toparlanması, Dawes Planı, Locarno anlaşmaları, Thoiry'deki görüşmeler ve Milletler Cemiyeti'ne giriş üzerinde tartışılan hadiselerdi; ama sadece tartışılan. Siyaset bir günden diğerine, maraza konusu olmaktan çıkmıştı.

1926'nın bitmesiyle üzerinde konuşulmaya değecek hiçbir şey kalmadı. Gazeteler manşetlerini uzak diyarlarda aramak zorunda kalıyorlardı artık.

Bizde yeni hiçbir şey yoktu, her şey düzenli, tertipli ve sakin devam ediyordu. Bazen bir hükümet değişikliği oluyordu, bazen siyasi yelpazenin solundaki bazen de sağındaki partiler iktidara geçiyorlardı. Ciddi bir fark hissedilmiyordu. Dışişleri Bakanı'nın ismi değişmiyordu: Gustav Stresemann. Bunun da anlamı: Barış, kriz beklentisi olmaması, business as usual.

Ülkeye sermaye geliyordu, para değerini koruyordu, ticaret istim almıştı, ihtiyarlar hayat tecrübelerini, işe yaramaz ıvır zıvırın kaldırıldığı sandık odasından, sanki hiç tedavülden kalkmamışlar gibi tekrar çıkartmış, parlatmaya ve tekrar vitrine koymaya başlamışlardı. Geride bıraktığımız on sene, berbat bir karabasanmış gibi unutulmaya başlanmıştı. Semavi imparatorluk tekrar uzaklara çekilmişti, mesihlere ve devrimcilere hiç talep kalmamıştı. Kamusal alanda sadece düzen intizam içinde çalışan bürokratlara ihtiyaç vardı, özel teşebbüsün alanında ise çalışkan tacirlere. Makul ölçülerde olmak kaydı şartıyla her türlü özgürlük, huzur, düzen, her köşede en iyi niyetlisinden liberallik, iyi ücretler, iyi yemek ve biraz da umumi can sıkıntısı. Herkes geriye, özel hayatına teslim edilmişti ve en samimi şekilde, kendi hayatını kendi zevkine göre düzenlemeye ve kendi itikadınca yaşamaya davet edilmişti.

Ama işte bu anda çok tuhaf bir şey oldu – ve böylece size zamanımızın, hiçbir gazetede yazmayan, en temel siyasi hadiselerinden birini anlatabilme şansım oluştu: Bu davete icabet etmedi insanların çoğu. İstemediler bunu. Almanya'da koca bir neslin, kendilerine bahşedilen bu kocaman hediyeyle, özgür bir özel hayat kurma imkânıyla ne yapacağını bilemediği ortaya çıktı.

Aşağı yukarı yirmi art arda gelen senede doğmuş, genç ve çocuk yaşta Alman, hayatlarının bütün muhtevasını, derin hisler için, sevgi ve nefret, sevinç ve keder için gereken bütün malzemeyi ve aynı zamanda bütün sansasyonları ve insanı heyecanlandıracak her şeyi, tabiri caizse bedavaya kamusal alandan sağlamaya alışmıştı – bütün bunlar fakirlik, açlık, ölüm, kargaşa ve tehlikeyle beraber de gelse. Şimdi bu tedarik yolu bir anda kapanınca ne yapacağını bilmez hâlde kalakalmışlardı, fakirleşmiş, mahrum edilmiş, hayal kırıklığına uğramış ve sıkılmış bir haletiruhiye içindeydiler. Kendi başına nasıl yaşanır, küçük kişisel bir hayat nasıl büyük, güzel ve yaşamaya değer hâle getirilir, hayatın tadı nasıl çıkartılır ve hayat nerelerde ilginçleşir öğrenmemişlerdi hiçbir zaman. Bu yüzden kamusal hayattaki gerilimin ortadan kalkmasını ve münferit özgürlüğün ge-

ri gelmesini bir hediye değil, bir mahrum bırakılma olarak algıladılar. Canları sıkılmaya başladı, aptalca fikirler düştü beyinlerine, huysuz ve ters bir mizaç edindiler ve nihayetinde, sanki barış zamanını sona erdirip yeni kolektif maceralar başlatmak için ilk arızayı, ilk darbeyi veya ilk keyifsiz hadiseyi bekler hâle geldiler.

Daha titiz ifade etmek gerekirse –ki bu mesele bence titiz olmayı hak ediyor, çünkü kanaatimce Dünya tarihinin şu anda içinde yaşadığımız diliminin tümü için bir anahtar niteliği taşıyor– tabii ki genç Alman kuşağının tamamı, tek tek hepsi, bu şekilde tepki göstermedi. Bir kısmı, bu dönemde biraz beceriksizce, biraz gecikmiş de olsa, tabiri caizse yaşamayı öğrendi, kendi hayatından tat almaya başladı, savaş ve devrim oyunları iptilasından kendini kurtardı ve birer şahsiyet hâline geldi. Bugün Alman halkını Naziler ve Nazi olmayanlar olarak ikiye bölen korkunç çatlak gerçekte işte bu dönemde, kimse tarafından görülmeden ve kimse tarafından kaydedilmeden hazırlandı.

Benim halkımın kişisel bir hayata ve kişisel mutluluğa olan kabiliyetinin, başka halkların bu konudaki yeteneğine oranla zaten daha az tebarüz etmiş olduğunu laf arasında belirtmiştim. Daha sonra, mesela Fransızların müdrik-esprili yemek ve içmekten, erkekler arasındaki atışmalardan ve paganist-sanatsal bir yaklaşımla damıttıkları aşktan; İngilizlerinse bahçelerinden, hayvanlarıyla ilişkilerinden, çocukça ama ciddiyetle gönül verdikleri oyunlarından ve hobilerinden, hiç solmayan bir mutluluk ve hayat boyu sürecek bir eğlence için nasıl hiç tükenmeyen bir kaynak yarattıklarını şaşkınlık ve biraz da kıskançlıkla gördüm ve hissettim. Ortalama bir Alman bunlara tekabül edecek hiçbir şeye sahip değildir. Sadece iyi eğitimli bir elit tabaka –esasen çok da ufak olmayan bir grup, ama tabii ki yine de bir azınlık– kitaplarda, müzikte, kendine ait bir muhakemede ve kendine has bir "dünya görüşü" oluşturmada eskiden beri bunlara benzer hayat muhtevaları ve keyifleri buluyordu ve bulmaya da devam ediyor. Fikir alışverişi, bir kadeh şarap eşliğinde düşüncelere dalarak yapılan sohbetler ve biraz duygu-

salca korunan ve ihtimam gösterilen az sayıda arkadaşlık ve nihayet, kesinlikle unutulmaması gereken, yoğun bir aile hayatı – yaşamın bu zenginlikleri ve keyiflerine ev sahipliği yapıyordu sözü geçen tabaka. Ve bunların nerdeyse tamamı, 1914 ile 1924 arasındaki on yılda, bir kaos ve çöküş ortamının etkilerine maruz kaldı ve genç insanlar yerleşmiş alışkanlıklar ve geleneklerin içine doğup büyümediler.

Eğitimli elit tabaka dışında, hayatın en büyük tehlikesi geçmişte de bugün de, hep boşluk ve can sıkıntısı olageldi. (Tek istisna olarak belki ülkenin sınıra yakın bazı coğrafi bölgeleri görülebilir: Bavyera ve Renanya,* ülkenin biraz Güney ruhu, bir çimdik romantik ve bir tutam mizahın devreye girdiği bölgeleri). Kuzey ve Doğu Almanya'daki geniş coğrafi alanlarda, bu bölgelerin renksiz şehirlerinde ve abartılı bir çalışkanlık, titizlik ve sorumluluk bilinciyle işletilen ticarethane ve kurumlarında, geçmişte de bugün de hep bir dar kafalılık tehlikesi mevcuttu. Ve aynı zamanda horror vacui** ve "kurtulmaya"*** duyulan arzu: Alkol tarafından kurtarılma, batıl inançlar tarafından kurtarılma ya da en iyisi, çok büyük, her şeyi kaplayan ve ucuz bir kitlesel esriklik tarafından kurtarılma.

Almanya'da sadece bir azınlığın (bu azınlık ne aristokrasiyle ne de "mülk sahibi olmakla" örtüşür) yaşamakla ilgili fikir sahibi ve kendi hayatını şekillendirmeye muktedir olması –ki bu arada söylemek gerekir ki bu durum Almanya'yı demokratik bir yönetim şekli için prensip olarak uygun olmaktan çıkartır– bir temel durum tespitidir. Bu temel durumda 1914'ten 1924'e kadar yaşanan hadiselerle, son derece tehdit edici bir keskinleşme yaşanmıştı. Yaşlı nesil idealleri ve tasavvurlarıyla ilgili tereddütler besliyor ve hatta utanç duyuyorlardı; gençlere hayattan elini ayağını çekmeye hevesli bakışlarla bakıyorlar, iltifat-

(*) Rheinland, Almanya'nın Ren nehrinin geçtiği Batı kısmı – ç.n.

(**) Antik dünyadan beri geçerliliğini korumuş, tabiatın her boşluğu doldurmaya çalıştığından yola çıkan fizik prensibi. Tabiatın boşluk korkusu – ç.n.

(***) Burada kastedilen kurtulma daha ziyade ulvi güçler vehmedilen bir kurtarıcı tarafından kurtarılma olarak anlaşılmalıdır, Almanca metinde kullanılan kavram *Erlösung*, en yaygın Hz. İsa'nın kurtarıcılığıyla ilgili olarak kullanılır – ç.n.

lar yağdırıyorlardı ve mucizeler beklemeye başlamışlardı onlardan. Ama bu gençlik kamusal gürültü patırtıdan, sansasyondan, anarşiden ve her türlü sorumluluktan uzak sayı oyunlarının tehlikeli cazibesinden başka bir şeyle tanışmamıştı şimdiye kadar. Bir önceki nesilden gördüklerini daha büyük, daha gösterişli bir tarzda kendisinin organize edebilmesi için fırsat bekliyordu ve artık her türlü özel hayatı "sıkıcı", "dar kafalı" ve "çağın gerisinde kalmış" buluyordu. Kitleler de düzensizliğin sebep olduğu bütün sansasyonlara alışmıştı – ayrıca son batıl inançları zayıflamış ve sarsılmıştı, her şeyi bilen Aziz Marx'ın mucizevi güçlerine ve onun kehaneti olan şartların zaruri neticesi olarak yaşanan gelişmenin kaçınılmazlığına titizlikle ve bağnazca inanmıyorlardı artık.

Böylelikle, görünen sathın altında her şey gelecek büyük facia için çoktan hazırdı.

Diğer taraftan gözler önündeki kamusal hayatta barış, sükunet, düzen, hayırseverlik ve iyi niyetin hüküm sürdüğü rahatlıkla söylenebilirdi. Gelmekte olan facianın ilk habercileri dahi bu sevimli resimde hiç göze batmıyorlardı.

12

O yıllarda Alman gençliğini avucunun içine alan spor tutkusu da bu habercilerden biriydi ve neredeyse tamamen yanlış yorumlanmış, kamusal olarak desteklenip genel bir övgüyle karşılanmıştı.

Almanya 1924, 1925 ve 1926 yıllarında bir anda spor arenasının devlerinden biri oldu. Almanya daha önce hiçbir zaman bir spor ülkesi olmamıştı. Amerika ya da İngiltere gibi spor alanında yeni buluşlara imza atan, yaratıcı bir ülke değildi. Sporun asıl ruhunu teşkil eden, kendine özgü kural ve kanunları olan bir fantezi dünyasında, oyuncu bir ruh hâliyle kendini kaybedip keyiflenmek, Alman haletiruhiyesine tamamen yabancıydı. Spor kulüplerinin üye sayıları ve spor etkinliklerindeki seyirci sayıları sözü geçen yıllarda buna rağmen bir anda

ona katlandı. Yüz metreci atletler ve boksörler halk kahramanı hâline geldiler, yirmi yaşlarındaki delikanlıların akılları yarış sonuçlarıyla, isimlerle ve belirli hız ve beceriklilik performanslarının gazeteler eliyle dönüştürüldüğü rakam hiyeroglifleriyle tıklım tıklım doluydu.

Bu, benim de pençesine düştüğüm son büyük kitlesel Alman çılgınlığı oldu. Iki sene boyunca fikrî hayatım neredeyse sessizliğe gömüldü, orta ve uzun mesafe koşucusu olmak için büyük bir hırsla çalıştım, sekiz yüz metreyi bir kez olsun iki dakikanın altında koşabilmek için ruhumu şeytana satmaya tereddütsüz hazırdım. Her spor müsabakasına gidiyorum, her koşucuyu tanıyor, en iyi zamanını biliyordum; uykuda bile ezberden sayabileceğim Almanya ve dünya rekorlarının listesinden bahsetmeye gerek yok herhalde. Spor haberleri on sene öncenin ordu bültenlerinin yerini almıştı; o dönem tutsak ve ele geçirilen silah ve mühimmat sayıları ne idiyse şimdi de rekorlar ve yarışlardaki koşulan dereceler aynı anlama geliyordu. "Houben 100 metreyi 10.6'lık bir dereceyle koştu." cümlesinin uyandırdığı duygular, vaktiyle "20.000 Rus askeri esir alındı." haberinin hissettirdikleriyle aynıydı; hele "Peltzer İngiltere şampiyonasını kazanırken rekor kırdı." haberi, savaşta hiç vuku bulmamış "Paris ele geçirildi." veya "İngiltere barış için ricacı!" gibi hadiselere tekabül ediyordu. Peltzer ya da Houben'in başarılarının benzerlerine ulaşmayı hayal ediyordum her gün her dakika. Tek bir spor şenliğini kaçırmıyordum, haftada üç gün antrenman yapıyordum, sigara içmeyi bırakmıştım, bunun yerine yatmadan önce açık havada idman hareketleri yapıyordum. Ve bütün bunları yaparken binler, on binlerle, aslında herkesle tam bir mutabakat içinde olmanın da keyfini yaşıyordum. Bana ne kadar yabancı, ne kadar eğitimsiz ve ne kadar sevimsiz olursa olsun tek bir yaşıtım yoktu ki ilk görüştüğümüzde, derhal harika bir şekilde saatlerce muhabbet etmem mümkün olmasın – tabii ki konunun spor olması kaydı şartıyla. Herkesin aklında aynı sayılar vardı. Herkes, dile getirmeden ama doğal olarak, aynı şeyleri düşünüyordu. Neredeyse savaş sırasındaki kadar güzeldi bu. Bir kere daha aynı

büyük oyun. Birbirimizi çok iyi anlıyorduk hem de anlaşmak için hiçbir çaba sarf etmemize gerek kalmadan. Aklımızın gıdası sayılardı, ruhumuz heyecandan durmaksızın titriyordu tir tir. Peltzer acaba Nurmi'yi de geçebilecek miydi? Körnig 10.3 koşabilecek miydi acaba? 400 metrede 48'in altına inebilecek bir Alman koşucu çıkacak mıydı sonunda? Ve aklımız uluslararası yarışmalardaki "Alman şampiyonlarda", her gün sürdürüyorduk antrenmanlarımızı, kendi küçük yarışlarımızı koşuyorduk. Tıpkı savaş yıllarında, aklımız tamamen Hindenburg ve Ludendorff'ta, oyun sahalarında ve sokaklarda havalı tüfekler ve tahta kılıçlarla kendi meydan savaşlarımızı düzenlediğimiz günlerdeki gibi.

Tuhaf olan, bu dikkat çekici ve adeta bir nöbet gibi gelen, gençliği kitlesel olarak salaklaştırma hamlesine övgü yetiştirmekte, sağdan sola bütün siyasilerin birbirleriyle yarışmalarıydı. Bizim neslin eski baş belasına, gerçeklikten tamamen vareste bir rakam oyununun afyonuna bir kere daha müptela olmak yetmezmiş gibi, bunu bu defa bizi eğitecek olanların bir ağızdan dile getirdikleri övgü sözleri ve gösterdikleri yoğun ihtimam eşliğinde yapıyorduk. Her zamanki gibi aptal ve kaba saba "Milliyetçiler", bizim eksikliğini hissettiğimiz askerlik vazifesine sağlam bir içgüdüyle harika bir ikame bulduğumuzu düşünüyorlardı, sanki "bedenimizi güçlendirmek" herhangi birimizin umurundaymış gibi. Herkesten akıllı olduklarını zanneden ve bu yüzden de neticede (her zamanki gibi) "Milliyetçilerden" de daha salak olan "Solcular" ise, huzur dolu yeşil çimlerin üzerinde gerçekleştirilecek yarışlar ve açık hava idmanlarıyla savaşçı içgüdülerin "deşarj edilmesinin" çok büyük bir icat olduğu kanaatindeydiler ve dünya barışının artık garantiye alındığından emindiler. "Alman şampiyonların" neredeyse istisnasız hepsinin, ülkenin renkleri o dönemde siyah-kırmızı-altın rengi olmasına rağmen siyah-beyaz-kırmızı kurdeleler taktıklarının farkında bile değillerdi. Savaş oyununun, ulusların bu büyük ve heyecanlı müsabakasının cazibesinin bu şekilde yaşandığı ve canlı tutulduğu –"Savaşçı içgüdülerin" deşarjının ise söz konusu bile olmadı-

ğı akıllarına gelmiyordu. Bu bağlantıyı görmüyorlardı– ve daha kötüye gidişi de.

Görünüşe göre spor tutkusunun açığa çıkarttığı güçlerin yanlış ve tehlikeli bir yola yöneldiklerini fark eden tek kişi Stresemann'ın kendisi olmuştu. Zaman zaman "yeni pazu aristokrasisi" üzerine, zaten yüksek olmayan popülaritesine hiç de olumlu etkileri olmayan, garipsenecek düşünceler dile getiriyordu. Burada emarelerini gördüğünün ne olduğunu kavramıştı muhtemelen: Siyaset sahnesinde önünü kestiği görme özürlü güçler ve tutkular ölmüş, üzerine toprak serilmiş değildi, derhal herhangi yeni bir supap arayışı içerisine girmişlerdi. "Sıradaki" nesil namuslu ve insanca bir hayat sürmeyi öğrenmeyi reddediyor ve kendisine verilen her türlü özgürlüğü sadece kolektif bir musibet yaratmak için kullanıyordu.

Kitlesel bir araz olarak spor hastalığı sadece üç sene kadar sürdü (ben şahsen biraz daha hızlı atlattım). Daha uzun bir hayat için eksiği, savaşta "nihai zafer" olarak adlandırılan hedefin sporda mevcut olmamasıydı, bir nihai hedef, bir son, yoktu sporda. Esasen hep aynı şey tekrar ediliyordu: aynı isimler, aynı sayılar, aynı sansasyonlar. Sonsuza dek bu şekilde devam edebilirdi her şey, ama insanların hayal gücünü sonsuza dek meşgul etmesi mümkün değildi. Almanya, 1928 yılında Amsterdam Olimpiyatları'nda ikinci sıraya oturmasına rağmen olimpiyatların ardından hissedilir bir hayal kırıklığı ve soğuma ortaya çıktı. Spor haberleri gazetelerin ön sayfalarından çekilip, spor sayfalarındaki eski yerlerine geri döndüler, spor sahaları eskisi kadar dolu değildi artık. Her yirmi yaşında delikanlının, star yüz metre koşucusunun en son hangi dereceyle koştuğunu bildiğinden artık emin olunamıyordu. Hatta dünya rekorlarını ezbere bilmeyen birileri dahi görülmeye başlanmıştı yeniden.

Ama aynı süre zarfında, spor olarak siyaset yapılan ve birkaç senedir neredeyse ölmüş gibi görünen "birlikler" ve partiler yavaş yavaş tekrar hayat emareleri göstermeye başlamışlardı.

13

Hayır, Stresemann dönemi "muhteşem bir dönem" değildi. Hâlâ devam ederken bile tam bir başarı değildi. Görünür sathın altından çok fazla belanın gümbürtüsü duyuluyor, arka planda çok fazla şeytani, kötü güçler hissediliyordu; gerçi o an için dizginlenmişlerdi ve sesleri kısılmıştı ama gerçek anlamda sona ermiş olduklarını söylemek mümkün değildi. Ve bu iblisleri dizginleyecek büyük, simgesel bir işaret de tesis edilememişti henüz. Dönemin bir hikâyesi yoktu hâlâ, kendine has bir şahsiyeti ve sanki kendi meselesine gerçek anlamda bir inancı da. Utangaç bir yenileme dönemiydi yaşanan. Eski kentsoylu-vatansever, barışçı-liberal hayat görüşleri tekrar gündeme getirilmişti – ama "faute de mieux"* ve "şimdilik"; sarih bir ikame ve yoklukta yer doldurma jesti eşliğinde. İleride, yaşanacak donuk bir şimdiki zamanın karşısına yerleştirilecek "büyük bir geçmiş olma" şansı yoktu bu dönemin.

Ama yine de...

Talleyrand, 1789 öncesini yaşamamış olan birinin, hayatın tatlı yönleriyle hiç tanışmamış olduğunu söyler. Yaşlı Almanlar da buna benzer ifadeleri 1914 öncesi dönem için dile getirirler. Stresemann dönemi için bu kadar radikal bir şey söylemek kulağa biraz gülünç gelebilir, ama her halükârda, bizim gibi genç Almanlar için bu dönem bütün zafiyetleriyle yaşadığımız en güzel zamandı. Hayatın tatlı yanları adına bütün tecrübelerimiz bu dönemle bağlantılıydı. Yaşama hâkim olan melodinin, minör değil de biraz mahcup ve soluk da olsa majör olduğu tek dönemdi bu. Esasen gerçek anlamda yaşadığımız tek zaman dilimiydi. Bundan önce de anlattığım gibi çoğunluk, bu imkânı nasıl kullanması gerektiği konusunda en ufak bir fikir sahibi değildi ve başarısız oldu. Buna karşın biz diğerleri için beslendiğimiz en güzel kaynak bu dönemle iç içe geldi.

Hiç gelişip serpilmemiş şeylerden, "belki" ve "neredeyse" aşamalarında takılıp kalmış hamlelerden bahsetmek çok zordur. Buna rağmen bana öyle geliyor ki bu dönemde Alman-

(*) Daha iyisinin yokluğunda – ç.n.

ya'da, büyük bir felaketin habercisi ve insanlık dışı kötülük timsali birçok olgu arasında birkaç nadir ama lezzetli güzelliğin de oluşmaya başladığı söylenebilir. Yükselen neslin büyük kısmı kurtarılamayacak kadar çürümüştü, ama geri kalan azınlık belki de son yüz senenin bütün nesillerinden daha fazla ümit uyandırıyordu. 1914'ten 1923'e kadar süren vahşi dönemde yaşanan tufan, bütün dayanak noktalarını ve gelenekleri silip süpürmüştü, ama onlarla beraber yılların birikimi bütün lüzumsuz ıvır zıvırı ve küf kokusunu da. İnsanların çoğu bir anda kendilerini, tutunacak hiçbir şeyleri kalmamış kinikler olarak buluverdiler. Ama yaşamayı öğrenenler bir sınıf yukarı çıkmışlar –ufuksuzluğa hapsolmuş bir gençliğin beslendiği illüzyonların ve akılsızlıkların çok ötesinde– ileri düzeyde yaşama sanatını öğrenmişlerdi. Sert rüzgârlara maruz bırakılmıştık ama bunun karşılığı olarak hapsolmamıştık; fakirleşmiştik, fikrî geleneksel değerler açısından da, ama buna karşın miras alınmış önyargılardan kurtulmuştuk; kaşarlanmış ve sağlamlaşmıştık. Katılaşmaktan paçayı sıyırmıştık ya, gevşemek diye bir tehdit bizim için söz konusu değildi. Kinizminden kaçınabilmiştik ya, *Parsifal*vari meftunlar olmaktan korkmamız gerekmiyordu. 1925 ile 1930 arasının Alman gençliğinin en iyileri arasında bu dönemde, sessiz ve derinden, çok güzel ve umut vadeden bir şeyler gelişiyordu. Tereddüt ve hayal kırıklığının ötesine geçebilmiş yeni bir idealizm; 19.yüzyılın siyasi liberalliğini aşmış, daha kapsamlı ve daha olgun ikinci bir liberallik; evet, hatta belki de yeni bir zarafet, yeni bir *aristeia** ve yeni bir hayat estetiği. Bütün bunlar henüz gerçeklik ve iktidar olmaktan çok uzaktı; ancak fikir ve söz olarak teşekkül etmişlerdi ki *quadrupede*** dinozorların ayakları altında ezildiler ve yok oldular.

Bu dönemde Almanya'da her şeye rağmen, bolca taze hava ve alışılmış yalanların dikkat çekici eksikliği hissediliyordu. Sınıflar arasındaki sınır duvarları incelmiş ve kırılganlaşmıştı – bel-

(*) Kahramanlık ve onun edebî olarak tasviri, özellikle Ilyada'da, Troja'nın surları önündeki kahramanca çarpışmalarla ilgili kullanılır – ç.n.

(**) Dört ayaklı – ç.n.

ki de genel yoksullaşmanın hayırlı bir yan etkisiydi bu. Birçok üniversite öğrencisi aynı zamanda işçi olarak çalışıyordu – birçok genç işçi de aynı zamanda üniversite öğrencisiydi. Sınıf tafraları ve kolalı yaka zihniyeti eski modaydı artık. Cinsiyetler arasındaki ilişkiler hiçbir zaman olmadığı kadar açık ve özgürdü – bu da belki, uzun süredir devam eden yabanıllaşmanın hayırlı bir yan etkisiydi. Gençliğinde meftun olmak için ulaşılmaz bakireler ve deşarj olmak için de fahişelerden başka seçeneği olmayan eski nesillere karşı içimizde, hakir gören bir üstünlük duygusu bile değil, hayretler içinde bir acıma hissi uyanıyordu. Nihayet milletlerin arasındaki ilişkilerde bile yeni bir imkânın ışığı belirmeye başlamıştı, daha az önyargılı, birbirlerine daha çok ilgi duyan ve bu kadar farklı halkların mevcudiyeti nedeniyle daha renkli bir dünyanın mevcudiyetinden özellikle keyif alan insanlar. Berlin bu dönemde oldukça enternasyonal bir şehirdi. Ve tabii ki o zaman da arka planda bir yerlerde, karanlık Nazi tipler vardı. "Bizler" büyük bir tiksintiyle bakıyorduk bu, gözlerinde ölümün pırıltısıyla "Doğulu haşarattan" veya burun kıvırarak "Amerikanlaşmadan" dem vuran güruha. Ama "biz", –Alman gençliğinin tam olarak belirlenmesi mümkün olmayan ve fakat nerede olursa olsun bir araya geldiklerinde birbirlerini tanıyan bir kesimi– yabancılara karşı sadece dostça duygular beslemekle kalmıyorduk, coşkulu bir sempati de duyuyorduk. Hayatımızın içinde sadece Almanların olmaması onu çok daha ilginç ve güzel hâle getiriyor, zenginleştiriyordu. Misafirlerimizin başımızın üzerinde yeri vardı, Amerikalılar ya da Çinliler gibi kendi iradeleriyle gelseler de, Ruslar gibi sürgün edilmiş olsalar da. dünyaya ve yeniliklere açık olmak, sevecen-meraklı bir iyi niyet, özelikle kendisine en yabancı olanı anlamak ve sevmek için bilinçli bir kararlılık. O dönemde, bazı dostluklar ve hatta bazı aşklar en uzak Batı ve en uzak Doğu ile yaşandı.

Kendi adıma şunu söyleyebilirim: En keyifli ve en sevdiğim hatıralarım, böyle hem memleketime ait hem de beynelmilel bir arkadaş çevresiyle, Berlin'in orta yerindeki bir parça yerküreyle ilişkilidir. Söz konusu olan üniversite öğrencileri ve mezunları için kurulmuş bir tenis kulübüydü ve biz Almanlar bu

kulübün üye listesinde diğer milletlerin mensuplarına göre kayda değer bir çoğunluk oluşturmuyorduk. Tuhaf bir şekilde Fransız ve İngilizler nadirdi listede, ama bunlar dışında yerkürenin bütün milletleri temsil ediliyordu kulübümüzde. Amerikalılar, İskandinav ve Baltık ülkelerinden gelenler, Ruslar, Çinliler ve Japonlar, Macarlar ve Balkan ülkelerinin vatandaşları; hatta esprili ve melankolik bir Türk. Hayatım boyunca bir daha hiç bu kadar rahat, genç ve hayata açık bir atmosfer bulamadım – tek istisna Paris'te *Quartier Latin*'deki kısa süreli misafirlik günlerimdir. Maçlardan sonra, sıkça gecenin ilerleyen saatlerine kadar kulüp binasında, hâlâ tenis şortlarımız ayağımızda hasır koltuklarda oturarak, bolca şarap ve harika espriler eşliğinde, uzun ve hararetli sohbetlerle geçirdiğimiz yaz akşamlarını düşünmek beni bugün bile derin bir melankoliye sokar. Önceki ve sonraki yılların eziyet veren siyasi tartışmalarıyla hiçbir benzerliği olmayan bu sohbetlere bazen, pingpong oynamak veya gramofonu çalıştırıp dans etmek üzere ara verirdik. Nasıl bir masumiyet ve gençliğe has ciddiyet, ne harika gelecek hayalleri, yeniliklere ne benzersiz bir açıklık, dünyaya nasıl bir sevgiyle bakmak ve güven duymak! O günleri düşündüğümde başımı avuçlarımın içine almak ihtiyacı hissediyorum. Bugün hangisini kavramak daha güç bilemiyorum: bundan ancak on sene kadar evvel böyle bir şeyin Almanya'da var olmuş olması mı, yoksa on seneden kısa bir süre içinde bütün bunların böyle tamamen, ardında hiç iz bırakmadan silinip süpürülebilmiş, yok edilebilmiş olması mı?

En derin ve en uzun süre etkili olmuş aşk deneyimimi de işte bu çevrede yaşadım. Zannediyorum bu bağlamda dile getirilmesi doğru olacak, çünkü şahsi olmanın ötesinde bir yönü de var. İnsanın "sadece bir kez gerçek anlamda âşık olabileceği" –geçen asırda çok büyük popülaritesi olan bir söz de olsa– muhakkak ki romantik bir yalandan ibarettir ve bütün o birbiriyle karşılaştırılması imkânsız aşklar arasında bir sıralama yapmak ve "en çok şunu ya da bunu sevmiştim" demek faydasızdır. Ama başka bir husus kesinlikle doğrudur: Hayatta bir kere, belirli bir anda, genellikle de yirmi yaş civarında, aşkı yaşayışınız

ve aşk babındaki seçiminiz, başka her zaman olduğundan daha fazla belirler kaderinizi ve karakterinizi. Bu anda bir kadında, o kadının kendisinden daha başka şeyleri de seversiniz: Dünyaya bakışını, hayat anlayışını – eğer isterseniz buna bir ideali de diyebilirsiniz, ama canlanmış, ete kemiğe bürünmüş bir ideali. Gelecekte, bir adam olduğunda hayatının yıldızı olarak hissedeceği bir kadına bir kere âşık olmak, yirmi yaşındaki bir delikanlının –ama hepsinin de değil– doğal imtiyazıdır.

Bugün bu dünyada sevdiklerimi, ne pahasına olursa olsun muhafaza edilmesini istediklerimi ve cehennem ateşinde kavrulmadığım müddetçe ihanet etmeyeceklerimi tasvir edebilmek için soyut ifadeler bulmak zorundayım: özgürlük ve insan aklı, cesaret, zarafet, espri ve müzik – ve insanlar beni anlarlar mı, yine de bilemem. O zamanlardaysa bütün bunları anlatmak için sadece bir ismi, hatta sadece ruhunu okşamak için ona taktığım sevimli adı telaffuz etmem bile kâfiydi: Teddy ve en azından bizim çevremizde herkesin ne söylemek istediğimi anladığından emin olabilirdim. Hepimiz onu seviyorduk, bu ismin sahibesini, ufak tefek bir Avusturyalıydı, bal rengi saçları ve çilleri vardı, bir alev gibi hareketliydi, onun uğruna öğrendik ve tekrar unuttuk kıskanmayı, komediler ve küçük trajediler yaşadık, onun sayesinde en güzel aşk kasidelerini ve Dionysos ilahilerini duyduk içimizde ve eğer cesaret ve akılla, zarafet ve özgürlükle yaşamayı, esprisine ve musikisine kulak vermeyi becerebilirsen hayatın çok güzel olacağını idrak ettik. Adı Teddy olan kadın, o zamanlar aramızda bir tanrıçaydı. Geçen zaman içinde yaşlanmış ve muhtemelen tanrısallığı azalıp daha bir ölümlü olmuştur ve muhakkak ki hiçbirimizin duyguları o dönemde ulaştıkları seviyede devam etmemiştir. Ama Teddy'nin ve bu duyguların bir zamanlar var olduğu gerçeği hiçbir zaman hafızalarımızdan silinmeyecektir. O ve onunla ilgili hissiyatımız bizleri herhangi bir "tarihî hadiseden" çok daha kuvvetli ve kalıcı biçimde şekillendirmişti.

Teddy çok erken ayrıldı arkadaş grubumuzdan, tanrıçaların hep yaptıkları gibi. Daha 1930 yılını gösteriyordu takvimler gittiğinde, Paris'e gitmişti ve daha o zamandan geri dönmeme-

ye niyetliydi. Belki de ilk mülteciydi. Bizden daha öngörülü ve hassastı, bu yüzden de Hitler iktidara gelmeden çok daha önce Almanya'da *Ahmaklığın ve Kötülüğün* büyümesini ve tehditkâr hâle gelişini hissetmişti. Sonra, senede bir, yazları ziyarete geldi ve her defasında havanın nasıl ağırlaştığını ve nefes almanın nasıl giderek zorlaştığını gördü. Son gelişi 1933'te oldu, sonra bir daha gelmedi.

Bundan çok daha önce Almanya'da bir azınlık hâline gelmiştik "biz" –bu belirsiz *biz*in bir ismi yoktu, bir parti, bir örgüt ya da bir güç değildi–. Bir azınlıktan fazlası olmadığımızı biz de hissediyorduk. Savaşın ya da sportif derecelerin rakamlarıyla oynanan sayı oyunlarının eşlik ettiği "insanlar birbirini doğal olarak anlar" hissiyatı, çoktan tam aksi yönde bir ruh hâline dönüşmüştü: Biliyorduk ki akranlarımızdan birçoğuyla tek kelime konuşmamız dahi mümkün değildi, çünkü biz farklı bir dil konuşuyorduk. Dört bir yanımızda "kahverengi"* bir Almancanın oluştuğunu hissediyorduk –"faaliyet", "kefil", "fanatik", "milliyetçi kardeşlerimiz", "vatan", "soysuz", "*Untermensch* (aşağı-insan)"–; bu tiksinti uyandıran bir söylemdi ve şiddeti kutsayan bir ahmaklığı çağrıştırıyordu her kelimesiyle. Bizim de kendimize has bir gizli dilimiz vardı. İnsanlar hakkında kısaca "akıllı" olup olmadıklarını sorarak anlaşıyorduk, sorunun cevabı, zihinlerinin özellikle iyi çalışmasıyla ilgili değildi, burada bizim için bahis konusu olan "şahsi" bir hayatın ne olduğuna dair bir fikirleri olup olmadığıydı, yani "bizden" olup olmadıkları. Ahmakların ezici bir çoğunluk oluşturduklarını biliyorduk. Ama Stresemann siyaset sahnesinde var olduğu sürece bunların dizginlenebileceğine dair belirli bir güvence hissediyorduk. Onların arasında, kafeslerin olmadığı modern hayvanat bahçelerinde yırtıcı hayvanların arasında, hendekler ve çitlerin hepsinin doğru hesaplanarak inşa edildiğine güvenerek dolaşan insanlarınkine benzer bir kaygısızlıkla yaşıyorduk. Yırtıcı hayvanlar da buna tekabül edecek bir duyguyla yaşıyorlardı muhtemelen. Bütün özgürlükleri içinde onları yine de kısıtlayan görünmez düzene, çok şey söyleyen bir tek kelimey-

(*) Naziler için pejoratif olarak kullanılır – ç.n.

le ifade etmek gerekirse, "sisteme" derin bir nefret duyuyorlardı herhalde ama yine de belirli sınırlar içinde durmaya devam ediyorlardı.

Bütün o seneler içinde Stresemann'a suikast bile düzenlemediler, halbuki bu çok kolay olacaktı; çünkü ne korumaları vardı ne de yüksek güvenlikli bir yerlerde saklanıyordu. Unter'den Linden'de yürüyüş yaparken görüyorduk onu sıkça, Melon şapkalı, göze çarpan bir özelliği olmayan, hafif göbekli bir adamdı Stresemann. "Şu ilerdeki Stresemann değil mi?", diye sormuştu bir seferinde yanımdaki biri, evet oydu. Onu mesela Pariser Platz'da bir çiçek tarhının önünde, elindeki yürüyüş bastonuyla çiçeklerden birini kaldırıp derin düşüncelere dalmış bir şekilde, patlak gözleriyle incelerken görebilirdiniz. Belki de çiçeğin botanik bilimindeki ismini düşünüyordu o anda.

Tuhaftır: Bugün Hitler kalabalıklara sadece bir arabanın içinde otururken görünüyor, tepeden tırnağa silahlı SS'lerle dolu on - on iki arabanın eşliğinde hızla geçip gidiyor genellikle. Muhtemelen doğrusu da böyle yapması. Rathenau 1922'de silahlı koruma istememiş ve hemen öldürülmüştü. Ama Stresemann, ikisinin arasındaki dönemde, silahsız ve korumasız Pariser Platz'da çiçekleri inceleyebiliyordu. Belki de bir sihirbazdı bu enine gelişmiş, dikkat çekici hiçbir özelliği olmayan, güzellikten nasibini almamış, popülerlikten uzak, kalın enseli ve patlak gözlü adam. Yoksa onu koruyan tam da bu popülerlikten uzak oluşu ve gösterişsizliği miydi?

Onu uzaktan gözlerimizle takip ettik, düşüncelerine dalmış bir hâlde, yavaş yavaş Linden'den Wilhelmstraße'ye sapışını izledik. Birçok kişi onu tanımadı bile, dolayısıyla önemsemediler de, bazıları selamladılar, o da kitle hâlinde ve sağ kolunu sertçe ileri doğru uzatarak değil, kimi zaman şapkasını kaldırarak, gayet sivil bir jestle selamladı bu insanları, her birini tek tek. Kendimize sorduk bu adam "akıllı" mı diye? Cevap ne olursa olsun bu gösterişsiz adama sessiz bir güven ve saygı dolu bir şükran hissediyorduk. Bundan fazlasını iddia etmek doğru olmazdı, Stresemann hararetli duyguları ateşleyecek bir adam değildi.

Şansölye en güçlü duygulara ölümüyle sebebiyet verdi: İn-

sanlar bir anda dehşet içinde buz kestiler. Uzun zamandır çekmekteydi, ama durumunun ne kadar ağır olduğu bilinmiyordu. Tabii ya, diye hatırladı insanlar sonradan, tabii ya, dört hafta önce Unter'den Linden'e, alışılmıştan çok daha solgun ve ödemliydi yüzü. Ama o kadar dikkat çekmeyen bir adamdı ki Stresemann! İnsanlar fark etmemişlerdi bile bu durumu. Hiç dikkat çekmeden de öldü şansölye, yorucu bir günün sonunda, akşam, sıradan herhangi bir vatandaş gibi yatmadan önce dişlerini fırçalarken. Bir anda sendelediğini yazdı gazeteler, ağzını çalkalarken kullanacağı suyu doldurduğu bardağı elinden düşürmüş... Ertesi gazetelerin manşeti şöyleydi: Stresemann †

Ve haberi okuyan bizler dehşet içinde buz kestik. Canavarları kim dizginleyecekti şimdi? Tam da o sıralar inanılmaz çılgın bir halkoylaması talebiyle, kendi türünün ilk örneğiyle, hareketlenmeye başlamışlardı: "Almanya'nın savaşın sorumlusu olduğu yalanı üzerine bina edilmiş" anlaşmalar imzalamaya devam eden bütün bakanlar kodese gönderilerek cezalandırılmalıydı. Yine ahmaklar için düşünülmüş hamlelerden biriydi. Afişler, propaganda konvoyları, kitlesel toplantılar, yürüyüşler, şurada burada ufak tefek ateş açılması. Barış dönemi yavaş yavaş sona eriyordu. Stresemann olduğu müddetçe buna pek inanamamıştık, ama şimdi bir anda bu gerçekle yüzleşmiştik.

Ekim 1929, güzel bir yazdan sonra uğursuz bir sonbahar. Yağmurlu, sert bir hava, üstüne üstlük adamakıllı da basık, ama bunun nedeni iklimsel faktörler değil, reklam afişlerinin yapıştırıldığı sütunlarda, sokaklarda kötücül ifadeler, ilk kez kahverengi ishal boku renginde üniformalar ve sevimsiz suratlar yollarda; kulakları tırmalayan ve banal bir marş müziğinin gürültü patırtısı. Resmî dairelerde bir ne yapacağını bilememezlik, mecliste bir hengâme, gazetelerde usul usul devam eden, sonu gelmez hükümet krizinin haberleri. Her şey ve her yer bildik bir bulanıklıkta, 1919 veya 1920'deki kokuların aynısı havada. O zaman da şansölye olan zavallı Hermann Müller yine aynı görevde değil mi? Ama Stresemann Dışişleri Bakanı'yken, kimse şansölyenin kim olduğuyla ilgilenme ihtiyacı hissetmiyordu. Stresemann'ın ölümü sonun başlangıcıydı.

14

1930 İlkbaharında Brüning, şansölyelik makamına oturdu. Hatırlayabildiğimiz zamanlar içinde Almanya'nın ilk defa katı bir efendisi olmuştu, 1914'ten 1923'e iktidarda hep zayıf hükümetler vardı. Stresemann çok akıllıca ve tesirli müdahalelerde bulunuyordu ama bunu yaparken hep yumuşak bir üslubu vardı, kimsenin canını acıtmıyordu. Buna karşın Brüning devamlı olarak çok sayıda insanın canını acıtıyordu, bu onun stiliydi, popüler olmamaktan sanki bir tür gurur duyuyor gibiydi. Sert görünümlü, kemikli bir adamdı, çerçevesiz bir gözlüğün ardından, iyice kısılmış gözlerle bakıyordu. Bağlayıcı olan ve sivrilikleri törpüleyecek her şey doğasına aykırıydı. Başarıları –bazı başarıları olduğu inkâr edilemez– neredeyse istisnasız hep şöyle tasvir edilebilirdi: "Ameliyat başarılı oldu ama hastayı kaybettik" veya "Mevzii tutabildik ama müfreze perişan oldu." Savaş tazminatı ödemelerinin ne kadar büyük bir saçmalık olduğunu gösterebilmek için Alman ekonomisinin neredeyse mahvına izin verdi, bankalar kapandı, işsiz sayısı altı milyona tırmandı. Bütün bunlar olup biterken bütçeyi denk tutabilmek için, çelik bir disiplin ve asık bir suratla, sert bir aile babasının "kemerleri sıkma" reçetesini uyguladı. Düzenli aralıklarla, aşağı yukarı her altı ayda bir yeni bir kanun hükmünde kararname yayınlanıyor, memur maaşları, emekli aylıkları, sosyal yardım ödemeleri ve nihayet özel sektör ücretleri ve faizler aşağı çekiliyor ve çekiliyordu. Biri diğerini zorunlu kılıyordu ve Brüning dişlerini sıkıp en acı sonuçlara bile katlanıyordu. Daha sonra Hitler'in en etkili işkence araçları arasında sayılabilecek bir dizi yeniliği ona borçluyduk: Yurtdışı seyahatlerini zorlaştıran "döviz alım satımını sınırlandıran kanun" ve ülkeden yurtdışına göçü neredeyse imkânsız kılan "imparatorluktan kaçış vergisi" ve hatta basın özgürlüğünün kısıtlanması ve meclisin sesinin kesilmesi dahi, başlangıçları itibariyle, onun hanesine yazılabilir. Ve en büyük çelişki şuydu ki bütün bunları esasen sadece cumhuriyeti savunmak için yapıyordu. Diğer taraftan Cumhuriyetçiler de gayet anlaşılır şekilde kendilerine sor-

maya başlamışlardı bütün bunlardan sonra hâlâ savunulacak bir şey kalıp kalmadığını.

Bildiğim kadarıyla Brüning rejimi o günden beri birçok Avrupa ülkesinde taklitçiler bulan bir hükümet şeklinin ilk denemesi, tabiri caiz ise prototipiydi: Demokrasi adına ve gerçek diktatörlüğün gelişini engellemek amacıyla yürütülen yarı diktatörlük. Brüning'in iktidarda olduğu dönemi adamakıllı inceleme zahmetine katlanacak biri, bu iktidar şeklini, aslında mücadele ettiği rejimin hazırlık sınıfı hâline –adeta kaçınılmaz bir şekilde– getiren bütün öğelerin, bu dönemde esas itibarıyla hazırlanmış olduğunu tespit edecektir: Kendi taraftarlarının cesaretlerinin kırılması, kendi pozisyonunun altının oyulması, özgürlüğün kısıtlanmasına alışmak, düşmanların propagandasına karşı fikrî savunmasızlık, inisiyatifin karşı tarafa teslim edilmesi ve nihayet her şeyin çıplak bir iktidar sorunu hâline geldiği andaki çuvallama.

Brüning'in gerçek anlamda bir taraftar kitlesi yoktu arkasında, ona sadece "katlanılıyordu". Ehvenişerdi Brüning, sadist işkence uzmanıyla karşılaştırılan –öğrencilerini cezalandırırken "Ben sizden daha fazla acı çekiyorum," diyen– sert öğretmendi. İnsanlar Brüning'e arka çıkıyorlardı, çünkü Hitler'e karşı tek güvenceyi o sunuyor gibi görünüyordu. O da bunu doğal olarak biliyor ve muhtemelen bu yüzden de Hitler'i tamamen mahvetmek istemiyordu, çünkü Brüning'in siyasi hayatını sürdürebilmesini mümkün kılan tek faktör Hitler'le mücadelesi, dolayısıyla Hitler'in mevcudiyetiydi. Yani Hitler'le mücadele etmek ve fakat aynı zamanda onun yok olmamasını sağlamak zorundaydı. Hitler iktidara gelmemeliydi ama bir tehlike oluşturmaya devam etmeliydi. Zor bir denge oyunu! Brüning kenetlenmiş dişler ve bir poker oyuncusunun hiçbir ifade taşımayan suratıyla iki sene boyunca sürdürebildi bu oyunu ve bu bile ciddi bir performanstı. Dengesini kaybedeceği anın bir gün geleceği muhakkaktı, peki ya sonra ne olacaktı? Brüning döneminin tamamının ardında, arka planda, aynı soru yatıyordu: Ya sonra? Brüning'in dönemi, boz bulanık bir şimdinin keyifsizliğinin, sadece dehşet uyandıran bir gelecek beklentisi nedeniyle biraz olsun azaldığı bir zamandı.

Brüning'in ülkeye verebileceği fakirlik, melankoli, özgürlüklerin kısıtlanması ve bundan daha iyisinin mümkün olmadığının garantisi dışında hiçbir şey yoktu. Olsa olsa bir de soğukkanlı bir duruş talep edebilirdi insanlardan. Ama bu talebi bile etkileyici kelimelerle ifade edemeyecek kadar cılız bir karakterdi. Yeni bir fikir üretmekten, insanlara takip edecekleri bir çağrı yapabilmekten uzaktı, sadece mutsuzluğun gölgesini hissettirmekte başarılıydı.

Bu arada uzun zamandır beklemede olan güçler adamakıllı bir gürültü patırtıyla tekrar toplanmaya başlamışlardı.

14 Eylül 1930'da Nazilerin, küçük, tuhaf, marjinal bir partiden bir hamlede ülkenin ikinci büyük partisi konumuna yükseldiği, milletvekili sayısını 12'den 107'ye çıkardığı seçimler yapıldı. Bu andan sonra Brüning Dönemi devam ederken bile kamuoyunun ilgisinin odak noktasında o değil, Hitler vardı. Artık cevabı merak edilen soru "Brüning kalacak mı?" değil "Hitler gelecek mi?" idi. Istırap veren, sert siyasi tartışmalarda mesele artık Brüning'in yanında ya da karşısında olmak değildi, Hitler'in yanında ya da karşısında olmaktı. Silahlı çatışmaların tekrar başladığı banliyölerde de Brüning'in değil Hitler'in taraftarları ve düşmanları vuruyorlardı birbirlerini.

Halbuki başlangıç döneminde, Hitler'in kişiliği, geçmişi, karakteri ve konuşmaları, arkasında toplananların oluşturduğu hareket için daha ziyade bir handikap oluşturuyordu. Geniş çevrelerde Hitler 1930'da hâlâ gri bir geçmişten, utanç verici bir karakterdi: 1923'ün Münih Mesihi, grotesk Birahane Darbesi'nin lideri. Ayrıca kişisel halesi de sıradan bir Alman için (sadece "akıllılar" için değil) daha ziyade iticiydi: Pezevenklere yaraşır saç kesimi, sahte bir pırıltı, Viyana banliyölerine has şive, çok sık ve çok fazla konuşması, saralılarınkine benzeyen hareketler, abartılı jestler, salyalar saçarak yaygaracılık yapması, kâh gözlerini dikerek kâh bakışlarını kaçırarak bakması ve tabii konuşmalarının içeriği: Tehdit etmekten ve hunharlıktan aldığı keyif, kanlı infaz fantezileri. 1930 yılında Spor Sarayı'nda onu avuçlarını patlatırcasına alkışlayanların çoğu, muhtemelen bu adamdan sokakta ateş bile istememeyi tercih ederlerdi. Ama

tuhaf olan işte tam da burada kendini göstermeye başlamıştı: Bütün bu tiksinti veren çirkinliğin, bu çamura batmışlığın, bu yapış yapış iğrençliğin yarattığı büyüleyici etki. Bu yaratık daha ilk nutkunu atarken bir güvenlik görevlisi tarafından yaka paça bir daha onu kimsenin göremeyeceği ve kimsenin oraya ait olduğundan şüphe duymayacağı bir yere atılsa, kimse şaşırmazdı bu duruma. Ama böyle bir şey olmadığı ve adam giderek kendini aştığı, daha delirdiği ve canavarlaştığı ve bu sırada da giderek daha fazla şöhret kazandığı ve daha göz önünde olduğu için, etkisi tam aksi yönde gelişti. Canavarın yarattığı cazibe ortaya çıktı ve onunla beraber Hitler hadisesinin asıl gizemli noktası da: Bu fenomenle başa çıkamayan ve sanki kem bir ejderha bakışının etkisinde olan, kendilerine meydan okuyanın ete kemiğe bürünmüş cehennemin ta kendisi olduğunu idrak etmekten aciz rakiplerinin o tuhaf sersem sepelek ve efsunlanmış hâlleri.

En yüksek Alman mahkemesi tarafından tanık olarak ifade vermek üzere çağrılan Hitler, bir gün tamamen kanuni olarak iktidara geleceğini ve işte o zaman kellerin alınacağını mahkeme salonunda haykırıyordu ve hiçbir şey olmuyordu. Ak saçlı mahkeme başkanının aklına tanığı salondan attırmak gelmiyordu. Devlet başkanlığı seçiminde Hindenburg'la yarışan Hitler bu mücadelenin kendisi için her halükârda kazanılmış olduğunu söylüyordu. Çünkü rakibi 85 kendisi 43 yaşındaydı; bekleyebilirdi. Yine hiçbir şey olmadı. Bir sonraki toplantıda aynı şeyleri bir kere daha söylediğinde izleyiciler sanki gıdıklanmış gibi güldüler. Altı SA mensubu, "aykırı düşünen" birine, bir gece yatağında saldırıp kelimenin tam anlamıyla öldürene kadar tekmeledikleri için ölüme mahkûm edildi. Hitler, bunlara tasvip ve takdirlerini ifade eden bir telgraf yolladı. Yine hiçbir şey olmadı. Hayır, bu defa bir şey oldu. Altı katil affedildi.

Bu karşılıklı tırmanmayı gözlemlemek tuhaf bir duyguydu: Küçük, nahoş nefret havarisini adım adım bir iblis hâline getiren fütursuz küstahlık, onu dizginlemesi gerekenlerin aymazlıkları ve onun söylediklerinin veya yaptıklarının ne anlama geldiğini hep geç kalarak –yani ancak daha azgın bir ifade veya

daha canavarca bir cürümle bahis konusu olanı gölgede bıraktığında– kavrayabilmeleri ve tabii iğrençliğin büyüsüne ve kötülüğün sarhoşluğuna giderek daha fazla teslim olan izleyicilerinin hipnozu.

Hitler bütün bunların yanı sıra herkese her şeyi vadediyordu ve bu ona tabii ki bir kanaat sahibi olmayanlar, hayal kırıklığı yaşayanlar ve fakirleşenlerden büyük bir taraftar ve seçmen kitlesi sağlıyordu. Ama belirleyici olan bu değildi. Bütün çıplak demagojinin ve diğer program maddelerinin ötesinde, sarih ve hissedilir şekilde samimi olarak iki şey vadetmekteydi: 1914 ile 1918 arasındaki savaş oyununun yeniden ayağa kaldırılması ve 1923'teki büyük muzaffer-anarşist talanın tekrarlanması. Başka kelimelerle ifade etmek gerekirse: Daha sonra uyguladığı dış politika ve yine daha sonraki ekonomi politikası. Bunları kelime kelime bu şekilde ifade etmesi gerekmiyordu, hatta bunlara karşı çıkıyor dahi görünebilirdi (sonraki yıllarda yapacağı "barış konuşmalarında" olduğu gibi), insanlar onu yine de anlıyorlardı. Ve bu da ona gerçek hempalarını, Nazi partisinin asıl çekirdeğini sağlıyordu. Genç nesillerin dimağına kazınmış iki büyük hadiseye hitap ediyordu. Bu iki hadiseye tutkularını gizliden gizliye sürdüren herkesin üzerine sıçrayan bir elektrik kıvılcımı gibiydi. Sadece bu iki hadiseyle hesaplaşabilmiş ve kendi iç muhasebelerinde önlerine birer eksi işareti koyabilmiş olanlar, yani "biz" bu girdabın dışında kalabildik.

Ama "bizim" bir partimiz yoktu, arkasında yürüyebileceğimiz bir bayrağımız, bir programımız, sloganlarımız. Kimin arkasından yürümeliydik? "Stahlhelm"in.* Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulmuş aşırı sağ eğilimli, Savaş Gazileri Birliği etrafında toplananlar arasında Naziler dışında ki asıl gözdeler tabii ki onlardı, daha medeni, küçük burjuva gericiler de vardı. Bunlar çok sarih bir şekilde olmasa da "cephe deneyimi" ve "anavatan toprağı" ile ilgiliydiler. Naziler kadar öfkesi burnunda bir yontulmamışlıkla donanmış değilseler de onların, önyargılı bir garezden kaynaklanan, bütün kalın kafalılıklarını ve içselleştirilmiş yaşam düşmanlıklarını paylaşıyorlardı. Daha mü-

(*) Çelik Miğfer – ç.n.

cadele başlamadan çoktan mağlup olmuş, defalarca gülünç duruma düşmüş sosyal demokratlar vardı bir de ve nihayet dogmalarına bir tarikatın müritleri gibi katı bir inançla sarılmayı karakter özelliği hâline getirmiş ve yenilgiyi adeta alametifarika edinmiş komünistler. (Tuhaftır, ne yaparlarsa yapsınlar sonunda yenilenler ve kaçarken vurulanlar hep komünistler oluyordu. Bu sanki bir tabiat kanunu gibiydi.)

Bir de komplo meraklısı bir büro generali tarafından yönetilen, sfenks görünümlü ordu ile iyi eğitimli olmasına ve cumhuriyetçiliğine güvenilir bir güç enstrümanı olduğu söylenen Prusya polisi vardı. Tabii ki sadece konuşulan buydu, kendi tecrübelerimin ışığında bundan çok da emin olmadığımı eklemeliyim.

Oyundaki güçler bunlardı. Oyunun kendisi yavaş ve coşkusuz adımlarla ilerliyordu, heyecanın yükseldiği anlar olmadan, gerilim olmadan ve göze çarpan kararlar alınmadan. Almanya'daki atmosfer birçok açıdan bugün Avrupa'da hüküm süren atmosfere benziyordu. İnsanlar kaçınılmaz olanı yılgın bir şekilde beklerken bir yandan da son ana kadar yakalarını ondan kurtaracaklarını umdular. Bugün gelmekte olan savaş ne ise, o dönemde de Hitler'in iktidarı ele geçirmesi ve Nazilerin o zamandan öngördükleri "Uzun Bıçakların Gecesi" aynı şeydi. Detaylar bile benzerlikler gösteriyordu: Korkulan hadiselerin yavaş yavaş yaklaşması, direnmesi beklenen güçlerin dağınıklığı ve –düşmanın günbegün çiğneyip üzerinde tepindiği– oyunun kurallarına umarsızca sadık kalınması, tek taraflı sürdürülen savaş, "huzur ve düzen" ile "iç savaş" arasında gidip gelen bir durum. (Barikatlar kurulmamış ama her gün anlamsız ve çocukça kavgalar ve silahlı çatışmalar, "parti binalarına" saldırılar yaşanıyor ve birkaç kişi ölüyor.) "Yatıştırma politikası"* kavram olarak o gün de mevcuttu. Güçlü gruplar Hitler'e "sorumluluk yükleyerek" onu "zararsız hâle getirmek" taraftarıydı. Hiçbir sonuca varmayan ama sert olan siyasi tartışmalar sürüp gidiyordu, her yerde, her an, kafelerde, birahanelerde, dük-

(*) Chamberlain'ın Hitler'e barışı korumak adına tavizler verdiği *Appeasement policy* – ç.n.

kânlarda, okullarda, ailelerde. Ve unutmadan ekleyelim, yeniden başlamıştı sayılarla oynanan oyunlar: Sürekli olarak büyüklü küçüklü seçimler yapılıyordu, şimdi de herkesin aklında partilerin aldıkları oyların ve kazandıkları sandalyelerin sayısı vardı. Nazilerin sayıları devamlı artmaktaydı. Yaşama sevinci, nezaket, hayırseverlik, anlayış, kimseye zarar vermemeye özen göstermek, iyi niyet, cömertlik ve mizah duygusu artık kolay kolay rastlanılmayan nitelikler hâline gelmişti. İyi kitaplar da pek yoktu ortalarda ve tabii onlarla ilgilenecek insanlar da. Almanya'daki hava hızla bunaltıcı bir hâl almıştı.

1932 yazına kadar da giderek daha bunaltıcı oldu. Sonra Brüning hiçbir sebep yokken ve bir gecede iktidardan düştü. Ardından Papen ve Schleicher'in başrollerini paylaştığı bir ara dönem yaşandı: Esasen kimsenin kim olduklarını bilmediği aristokrat beyefendilerle kurulmuş bir hükümet ve altı ay süren deli fişek bir siyasi macera. Bu dönemde Cumhuriyet tasfiye edildi, Anayasa yürürlükten kaldırıldı; Meclis feshedildi, tekrar seçildi, tekrar feshedildi ve tekrar seçildi; gazeteler yasaklandı, Prusya Hükümeti azledildi, bütün üst düzey bürokrasiye yeni atamalar yapıldı ve bütün bunlar son bir hamleyle büyük bir risk almanın, neredeyse şenlikli atmosferinde gerçekleştirildi. 1939 senesinde bütün Avrupa'da, 1932'deki Alman yazına benzer tatlar hissediliyor: 1932'de yumurta artık gerçekten kapıya dayanmıştı, korkulanlar her an gerçekleşebilirdi. Naziler, taşımalarına nihayet resmen izin verilmiş üniformalarıyla bütün sokakları doldurmuşlardı bile, sağa sola bomba atıyor ve katli vacip ilan edileceklerin listelerini hazırlıyorlardı. Ağustos ayında Hitler'le, 'Başbakan yardımcısı olmak ister mi?" pazarlıkları başlamıştı bile, Kasım ayı geldiğindeyse, Papen'le Schleicher birbirine ters düşünce, Münih Mesihi'ne şansölyelik makamı teklif edildi. Hitler'le iktidar arasında, birkaç aristokrat centilmenin siyasi talihi dışında hiçbir şey kalmamıştı, bütün ciddi engeller bertaraf edilmişti, anayasa ortada yoktu, hiçbir hukuki garanti de, cumhuriyet de, hiçbir şey kalmamıştı, hiçbir şey, cumhuriyetperver Prusya polisi de. Bugün de Milletler Cemiyeti çökmüş; kolektif güvenlik, devletlerarasındaki anlaşmaların

geçerliliği ve görüşmelerin anlamı yok olmuş; İspanya, Avusturya ve Çekoslovakya düşmüş durumda. Ama tıpkı 1932'de olduğu gibi şimdi de, tam da bu son ve en tehlikeli anda, her şey kaybedilmişken, bir kere daha patolojik ve semavi bir iyimserlik yayılıyor insanlar arasında, bir tür kumarbaz iyimserliği, neşeli bir güven. Herkes her şeyin kıl payı farkla tekrar düzeleceğine inanıyor. Hitler'in kasaları tamtakır değil miydi? Yoksa hâlâ boş değil mi Hitler'in kasaları? Sonunda Hitler'in eski dostları bile direnmeye karar vermemişler miydi? Bugün de aynı şekilde kararlı değiller mi direnmeye? Donup kalmış siyaset sahnesine tekrar hareket ve hayat gelmemiş miydi 1932'de? Tıpkı 1939'da Avrupa'da olduğu gibi?

O zaman da tıpkı şimdi gibi, en kötüsünün artık geçmişte kaldığını düşünmeye başlamıştı insanlar.

15

Evet, hazırız artık, istediğimiz yere geldik. Savaş meydanındayız artık. Düello başlayabilir.

16

1933 yılının başında 25 yaşında genç bir adamdım, iyi beslenmiş, iyi giyimli, iyi yetiştirilmiş, güler yüzlü, dürüst, sivrilikleri biraz törpülenmiş ve aykırılıkları parlatılmış üniversite öğrencilerine has savruk gençlik hâlini geride bırakmış ama henüz ciddiyetin sınavından geçmemiş – bir bütün olarak bakıldığında Alman küçük burjuvazisinin eğitimli tabakasının sıradan ürünlerinden biri ve ayrıca henüz bir kapalı kutu. Hep, oldukça ilginç ve dramatik bir tarihsel fon önünde yaşamış olduğum bir kenara bırakılacak olursa hayatımın o ana kadar özellikle dikkate değer ve dramatik bir tarafı olmamıştı. Derinlere inmiş, yara açıp iz bırakmış, tecrübe kazanmama ve karakterimin şekillenmesine katkısı olmuş yegâne kişisel deneyimim aşk hayatımdaki, bu yaşlardaki her genç insanın kalkıştığı, hem keyifli hem acı veren denemelerdi. O dönemde bu denemeler beni başka her şeyden fazla ilgilendiriyordu; benim için hayatın ta kendisiydiler. Ayrıca –yine benim yaşlarımdaki ve benim sınıfımdaki her Alman genci gibi– hâlâ ailenin küçük oğluydum; iyi beslenen ve iyi giyinen ve fakat –artık yaşlanan, önemli niteliklere sahip, ilginç ve zor bir insan olan– gizliden gizliye çok

sevdiği babasının prensipler gereği harçlığını az tuttuğu bir delikanlı. O zamanlarda bazen bundan pek memnun olmasam da babam hayatımın merkezindeki kişiydi. Ciddi bir şey yapmaya niyetlendiğimde veya önemli bir karar almam gerektiğinde babama sormadan edemezdim. O zamanlar ne olduğumu ya da daha doğrusu ne olmaya temayül gösterdiğimi anlatmak istersem bugün dahi babamı tasvir etmem gerekir.

Babam zihniyeti itibariyle bir liberaldi, tavrı ve hayatını yaşayış biçimi açısından Prusyalı bir püriten.

Püritenliğin Prusyalılara özgü, aykırı bir varyasyonu vardır ki 1933 yılında Almanların hayatında hâkim zihinsel güçlerden biriydi ve bugün de yüzeysel görüntünün altında, derinlerde bir yerde belirli bir rol oynamaya devam eder. Klasik İngiliz püritenliğiyle akrabadır ama ondan birkaç karakteristik özelliğiyle ayrılır. Peygamberi Calvin değil Kant'tır; örnek alınan büyük lideri Cromwell değil Fridericus'tur.* İngiliz püritenliği gibi Prusyalı akrabası da katılık, haysiyet, hayatın keyifli yönlerinden uzak durma, sorumluluk hissi, kendinden feragat etme derecesinde sadakat ve dürüstlük, dünyayı derin bir hüzün ve karamsarlığa varacak ölçüde küçümseme. Tıpkı İngiliz püriten gibi Prusyalı olan da oğullarına prensip olarak az harçlık verir ve onların gençlikteki aşk denemelerini kaşlarını çatarak izler. Fakat Prusya püritenliği sekülerleşmiştir. O, Yahova'ya değil, *roi de Prusse*'a** hizmet eder ve kurbanlarını sunar. Kazandığı takdirler ve dünyevi ödüller şahsi bir zenginlik teşkil etmez, resmî erdemlerin nişanesidirler. Ve belki de en önemlisi: Prusya püritenliğinin özgürlüğe ve kontrol altında tutulmayana açılan bir arka kapısı vardır ve bu kapının üzerinde "Özel" yazar.

Yüzü gülmez asker Fridericus, Prusya püritenliğinin bu anıt figürü, bilindiği gibi özel hayatında flüt çalardı, şairdi, özgür ruhlu bir düşünce adamıydı ve Voltaire'in yakın dostuydu. Onun neredeyse bütün havarileri, iki asrın neredeyse bütün Prusyalı yüksek bürokrat ve subayları da, sert bir ifadeyle buruşturdukları suratlarına rağmen, özel hayatlarında ona benzer

(*) Prusya Kralı Büyük Friedrich – ç.n.

(**) Prusya Kralı'na – ç.n.

insanlardı. Prusya püritenliği "kabuğu sert içi yumuşak" figürleri sever. Prusyalı püriten, Almanlara has şu tuhaf kendini ifade şeklinin de mucididir: "Bir insan olarak size şunu söylüyorum... Fakat bir devlet görevlisi olarak..." Bu, birçok yabancının bugüne dek hiçbir zaman tam olarak kavrayamadığı bir olgunun da temelini teşkil eder: Prusya –ve Prusya-Almanya – bir bütün hâlinde, hep insanlık dışı, gaddar ve iştahlı bir makine gibi hareket eder ve etki yaratır. Buna karşın ülkeyi ziyaret edip münferit Prusyalı ve Almanlarla "özel" hayatlarında bir araya gelirseniz, genellikle oldukça sempatik, insancıl, zararsız ve sevilmeye değer insanlar olduklarını düşünürsünüz. Alman halkının millet olarak ikili bir hayatı vardır, çünkü neredeyse her münferit Alman ikili bir hayat sürer.

Babam "özel" hayatında tutkulu bir edebiyat erbabı ve edebiyatseverdi, birkaç on bin cilt kitaptan oluşan ve ölene dek genişlettiği bir kütüphanesi vardı. Bu kitapları sadece satın alıp kütüphanesine dizmekle yetinmemiş, her birini okumuştu da. 19. Yüzyıl Avrupa edebiyatının büyük yazarları –en sevdiklerinden birkaçını saymak gerekirse: Dickens ve Thackeray, Balzac ve Hugo, Turgenyev ve Tolstoy, Raabe ve Keller– onun için sadece isimlerden ibaret değildiler, bunlar onun sessiz ama tutkulu ve uzun sohbetler ettiği yakın dostlarıydı. Hiç kimseyle, bu sohbetlerini yüksek sesle sürdürebileceği birileriyle karşılaştığındaki kadar coşkulu konuşmazdı.

Ama edebiyat tuhaf bir hobiydi. "Özel" hayatında, hiçbir ceza görmeden bir koleksiyoner, bir çiçek yetiştiricisi olabilirdi insan, hatta resim sanatına veya müziğe gönül verebilirdi. Ama her gün yaşamın ruhuyla uğraşmak hiçbir zaman "özel" hayata dair bir iş olarak kalamazdı. Avrupalı edebiyatçı ve düşünürlerin dünyasındaki bütün uçurumları ve zirveleri "özel" hayatında yıllar boyunca incelemiş bir adamın, günün birinde, kılı kırk yaran, katı, sorumluluklarına titizlikle sadık bir Prusyalı memur olarak hayatını devam ettiremeyecek hâle gelmesi, kolayca tasavvur edilebilecek bir durumdu. Babam böyle olmadı, o bütün bu niteliklerini devam ettirebildi, ama içinde Prusyalı-püriten mevcudiyetini sekteye uğratmadan şüpheci-bilge bir

liberallik geliştirdi. Bu yeni yönü memur çehresini giderek daha fazla bir maskeye dönüştürdü. İkisini bir arada tutan olgu çok rafine, hiçbir zaman sesini yükseltmeyen, gizli bir ironiydi. Kanaatimce bu aynı zamanda, insani olarak çok sorunlu bir model olan devlet görevlisi karakterine asalet ve meşruiyet kazandıracak tek olguydu da: Masanın arkasındaki güçlü ve vakur adamla onun önündeki zayıf ve çaresiz beşerin, ikisinin de insan, sadece insan olduklarını bilmek ve bir an olsun unutmamak ve keza her ikisinin de sadece bir oyundaki roller olduğunu, devlet görevlisi rolünün katılık ve soğukluk kadar aynı şekilde yoğun bir ihtiyat, hayırseverlik ve ihtimam gerektirdiğini; kritik bir konuda en mesafeli resmî devlet diliyle yazılacak bir talimatın kimi zaman bir şiirden daha fazla hassasiyete ve bir romandaki düğümün çözülmesinden daha fazla bilgelik ve denge duygusuna ihtiyaç duyabileceğini hiç aklından çıkarmamak. Bu yıllarda benimle çıkmayı pek sevdiği yürüyüşlerde babam beni bürokrasinin bu yüksek sırlarıyla dikkatli bir şekilde tanıştırdı.

Çünkü benim de devlet hizmetinde çalışmamı, devlet memuru olmamı istiyordu. Kendisinde sadece okuma ve tartışma düzeyinde kalan tutkunun bende şekil değiştirip yazmaya temayül ettiğini üzüntüyle fark etmişti ve bu eğilimi fazla cesaretlendirmeye niyetli değildi. Tabii ki kaba yasaklarla çözmeye kalkışmadı bu sorunu, kesinlikle böyle bir tepki göstermedi. Boş zamanlarımda istediğim kadar roman, uzun hikâye ya da deneme yazabilirdim ve eğer bunlar basılır ben de böylece hayatımı idame ettirebilirsem, ne âlâydı. Ama bu arada "makul ve mantıklı" bir şeyler okumalı ve mezun olmalıydım. Kafelerde saatlerce oturup düzensiz aralıklarla kâğıtlara bir şeyler karalamak olarak gördüğü bir yaşam stiline karşı, yüreğinin derinliklerinde, püriten bir güvensizlik hissediyordu. Ayrıca, devleti ve yönetim aygıtını, iktidarın gücünü kullanmaktan ve insanlara her türlü zorluğu çıkartmaktan büyük keyif alan, gerçek devlet otoritesinin ulvi zenginliğini mânâsız bir dediğim dediklik ve belirleyicilikle çarçur eden yontulmamış cahillerin eline bırakmaya da liberal bir bilgelikle gönlü varmıyordu ki

bunların aslında neredeyse bütün devlet kurumlarında çoğunluğu ele geçirmiş olduklarının da farkındaydı. Kendisi ne ise, beni de o yapmak için payına düşen bütün gayreti gösteriyordu: kültürlü bir devlet memuru. Ve muhtemelen, böylece hem bana hem de Alman İmparatorluğu'na en büyük hizmeti verdiği kanaatindeydi.

Böylelikle hukuk okudum ve stajyer hâkim olarak çalışmaya başladım. Anglosakson ülkelerinin aksine Almanya'da, çalışmaya henüz başlamış bir hâkim veya bürokrat adayı, hemen üniversite eğitimini bitirmesinin akabinde –22, 23 yaşında– devlet otoritesini kullanmaya alıştırılır. *Referendar*, yani stajyer olarak bütün mahkemelerde ve diğer resmî kurumlarda bir hâkim veya bürokrat gibi çalışır, sadece sorumluluğu ve karar alma yetkisi yoktur (maaş da almaz). Ama hakimlerin imzaladığı kararların bir çoğu *referendar*lar tarafından kaleme alınır; müzakerelerde oy kullanma hakları yoktur gerçi ama söz hakları vardır ve çıkacak kararı düşünülenden çok daha sık etkilerler; stajyerlik dönemimde çalıştığım iki ayrı pozisyonda, üzerinden bir yük kalkmasının sevinci içindeki hâkim, müzakereleri yönetmeyi bile bana bırakmıştı... Bu aniden ele geçirilen makam yetkisi, o zamana kadar evin küçük oğlundan ötesi olmamış genç bir insan için hiç şüphe yok ki büyük bir deneyimdir ve iyi ya da kötü yolda ona büyük etkisi olacaktır. Bana en azından iki katkısı oldu: belirli bir "duruş" – soğukkanlılık, sükunet ve iyi niyetli bir nesnellik ihtiva eden, belki de sadece masanın arkasında öğrenilebilecek bir tavır ve "devlet mantığı" denen belirli bir tür hukuki soyutlama tarzıyla düşünme yetisi. Hadiselerin gelişimi benim ileriki dönemlerde her ikisini de düşünüldüğü kadar kullanmama imkân vermedi. Ama birkaç sene sonra –özellikle ikincisi– karımın ve benim kelimenin tam anlamıyla hayatımızı kurtardılar, tabii ki babam benim bunları öğrenmemi sağlarken hadiselerin bu şekilde gelişeceğini öngöremezdi.

Bunları bir kenara bırakırsak, yolumu bekleyen maceraya o dönemde nasıl hazırlandığımı kendime sorduğumda sadece acıyarak gülebiliyorum hâlime. Ne boks yapmaktan haberdardım ne de *Jiu-Jitsu*dan, hele hele kaçakçılık, ülke sınırları-

nı izinsiz aşma, gizli işaretlerin kullanımı ve benzeri bilim dallarıyla tanışmamıştım bile. Ve bunların hepsi birkaç sene sonra benim için ciddi şekilde işe yarayacak bilgi alanları oldu. Yaşayacaklarıma ruhsal hazırlığım da ciddi biçimde yetersizdi. Ordu komutanlarının ordularını barış zamanında hep mükemmel –ama her seferinde geride bırakılan son savaşa– hazırladıkları söylenmez mi? Bu ne kadar doğru bilmiyorum, ama bütün özenli ailelerin çocuklarını geride bırakılan son çağ için harika bir şekilde hazırladıkları kesinlikle doğrudur. Ben de 1914 öncesinin medeni dünyasında güzel bir rol kapabilmek için gerekli her türlü entelektüel donanımla donanmıştım; bunun yanı sıra belirli dönemsel tecrübelerden kaynaklanan belirli bir sezgiye de sahiptim: Bütün bu donanımım bana büyük olasılıkla fazla faydalı olmayacaktı. Karşı karşıya kalmak üzere olduklarıma dair, en iyi ihtimalle uyaran bir koku vardı burnumda, ama kavramlar dünyamda olacakları yerleştirebileceğim bir çekmece yoktu henüz.

Bu sadece benim değil, benim kuşağımın neredeyse tamamının ve tabii ki bizden önceki kuşakların da karşı karşıya kaldığı bir durumdu, (Bugün de Nazizm'i sadece gazetelerden ve sinemalarda oynatılan dünya haberleri filmlerinden tanıyan bütün yabancılar için durum böyledir.) Bütün düşünce faaliyetimiz belirli bir medeniyetin sınırları içinde gerçekleşir ve bu sınırlar içinde bazı temel öğeler, hiçbir şekilde sözünü etmeye gerek kalmayacak kadar doğal olarak mevcutturlar, varlıkları eşyanın tabiatı gereğidir, bu öğeler o kadar doğal olarak vardırlar ki bu yüzden varlıkları neredeyse unutulmuştur. Belirli bazı antitezler üzerine tartıştığımızda –özgürlük ve bağlılık mesela, ya da milliyetçilik ve hümanizm, ya da bireysellik ve sosyalizm– bu, her zaman tamamen tartışmalar üstü kalan –ve mevcudiyetleri tamamen doğal kabul edilen– belirli Hıristiyanlık-Hümanizm-Medeniyet değerlerine zarar verilmeden yapılıyordu. O dönemde Nazi olanların hepsinin, Nazi olarak ne olduklarını doğru dürüst bildiği kanaatinde değilim. Belki milliyetçilik için Nazizm diye düşünüyorlardı, belki sosyalizm için, Yahudilere karşı olmak için ya da 1914-1918 aşkına ve çoğu,

içten içe, yeni bir toplumsal maceraya atılmanın ve yeni bir 1923'ün heyecanını yaşıyordu – ama tabii her şeyin bir "kültür ulusunun insanca normları" içinde olması kaydı şartıyla. Bu insanların çoğuna o dönemde (Sadece göze çarpan bir iki noktayı dile getirmek babında, bunların nihai ve en korkunç zirveler olması şart değildir.) kalıcı devlet işkence merkezleri ve devlet tarafından düzenlenen pogromlarla ilgili ne düşündükleri sorulsa, muhtemelen gözlerini dehşetle açarak bakarlardı. Bugün dahi bu tür sorular yönelttiğinizde dehşet içinde yüzünüze bakacak Naziler var.

Ben o dönemde kişisel olarak siyasi bir kanaate sahip değildim. Sadece en genel siyasi tercihimi tespit etmek için sorulsa, sağda mı solda mı olduğuma bile karar veremezdim. 1932 yılında biri bana bu zor ve çok kişisel soruyu sorduğunda şaşırmıştım ve müteredditbir cevap çıkmıştı ağzımdan: "Daha fazla sağda..." Gündelik hayatta duruma göre belirliyordum pozisyonumu, bazı sorunlarla ilgili olarak hiç tavır almıyordum. Bir dizi siyasi parti arasından seçme şansım vardı ama bunlardan hiçbiri bana çekici gelmiyordu. Yalnız şunu da eklemeliyim ki bunlardan herhangi birine üye olmak da, ut exempla docent,* beni Nazi olmaktan korumayacaktı.

Beni Nazi olmaktan koruyan burnum olmuştu. Benim, oldukça iyi gelişmiş bir fikrî koku alma kabiliyetim vardır ya da başka şekilde ifade etmek gerekirse insani, ahlâki veya siyasi bir tavır ya da zihniyetin estetik değeri (ya da değersizliği) ile ilgili güçlü bir hassasiyetim. Almanların büyük çoğunluğu bu duygudan maalesef neredeyse tamamen yoksundur. Aralarında en akıllı olanlar bile bir sürü soyutlama ve indirgemeyle, sadece burunlarını kullanarak berbat kokular çıkardığını tespit edebilecekleri bir meselenin değeriyle ilgili tamamen aptalca tartışmalar sürdürebilirler. Ben ise daha o zaman, emin olduğum az sayıdaki kanaatimi, sadece burnumu kullanarak oluşturma alışkanlığına sahiptim.

Nazilerle alakalı olarak burnum, bir an olsun tereddüt etmeden karar vermişti. Beyan ettikleri hedefleri ve niyetlerinin ara-

(*) Örneklerden öğreniyoruz ki – ç.n.

sında tartışılabilir veya en azından "tarihsel olarak haklı" olanlar üzerine fikir yürütmek sadece yorgunluk verebilirdi bana, çünkü hepsi koktukları gibi kokuyorlardı. Nazilerin düşman olduklarını, hem bana hem de benim değer verdiğim her şeye, bu konuda bir an olsun şüpheye düşmedim. Buna karşın tamamen yanıldığım bir konu oldu: Ne kadar korkunç düşmanlar olabileceklerini tasavvur edemedim. O zamanlar hâlâ Nazileri fazla ciddiye almama temayülüm vardı, tecrübesiz karşıtları arasında yaygın bir tavırdı bu ve o zaman Nazilere çok yardımcı olmuştu, bugün de yardımcı olmaya devam ediyor.

Benim ve bana benzeyen diğer insanların Almanya'daki Nazi devriminin başlangıcını, tam olarak bizleri bu dünyadan silip atmayı hedefleyen bir gelişmeyi, sanki her şeyin çok dışında ve üstündeymişçesine bir sükunetle, adeta bir tiyatro locasında otururcasına seyretmesi kadar tuhaf bir hadise nadiren görülmüştür. Belki bundan da tuhaf olan, aradan bunca yıl geçtikten sonra bütün Avrupa'nın, Naziler kıtayı dört bir köşesinden ateşe vermeye çoktan başlamışken, aynı eğlenen-yukarıdan bakışla ve yine hiçbir şey yapmadan seyreden izleyici tavrını takınabiliyor olmasıdır.

17

Başlangıçta Nazi devrimi de, bundan öncekiler gibi, "tarihsel bir hadise" olacak gibi görünüyordu, yani gazeteleri ilgilendiren, haydi bilemediniz kamusal alandaki atmosferi etkileyen bir mesele.

30 Ocak, Nazilerin devrimlerini kutladıkları gündür. Bu doğru değildir. 30 Ocak 1933'te gerçekleşen bir devrim değil bir hükümet değişikliğiydi. Hitler şansölye oldu –ama altı çizilmelidir ki iktidara katiyen bir Nazi hükümetinin lideri olarak geçmedi (kabinede kendisinden başka sadece iki Nazi vardı)– ve Weimar Cumhuriyeti Anayasası'na bağlılık yemini etti. Genel olarak insanların kanaati günün kazananının kesinlikle Naziler değil muhafazakâr sağcılar olduğu şeklindeydi, Na-

zileri "kafeslemişler" ve hükümetteki bütün anahtar pozisyonları ele geçirmişlerdi. Anayasa hukuku açısından hadise bir önceki sene olan bitene göre çok daha normaldi ve devrim olarak nitelendirilmekten uzaktı. Gün dışarıdan bakıldığında hiçbir devrimci emare göstermeden sürüp gitti – eğer Nazilerin Wilhelmstraße'de düzenledikleri bir fener alayı ve yine gece saatlerinde, banliyö semtlerinin birinde vuku bulan önemsiz bir silahlı çatışmayı bu kategoride saymazsak.

Biz diğerleri için 30 Ocak vakası gerçekten de gazetede okunan haberlerden ve bunların yol açtığı ruh hâlinden ibaretti.

Sabah başlık şöyleydi: Hitler, Cumhurbaşkanlığı Makamı'na çağrıldı – insanlar çaresiz ve tedirgin bir öfke hissettiler. Hitler, Ağustos'ta ve Kasım'da makama çağrılmış ve önce şansölye yardımcılığı ve ardından şansölyelik kendisine teklif edilmişti; her ikisinde de kabul edilmesi imkânsız şartlar ileri sürmüş ve her ikisinden sonra da şiddetle altı çizilerek "Bir daha asla," denmişti. "Bir daha asla" her iki seferde de sadece üç ay sürebildi. Hitler'in hasımları arasında bugün bütün dünyada görülen marazi iptila, o dönemde Almanya'da çoktan hüküm sürmeye başlamıştı: Ona istediği her şeyi, hiç bıkmadan, tekrar tekrar ve giderek daha ufak bedeller karşılığında, neredeyse zorlarcasına bir ısrarla sunmak. "Appeasement"den defalarca tantanayla vazgeçildi ve her defasında, önem kazandığında, tıpkı bugün olduğu gibi alay-ı vâlâ ile diriltildi. Elde kalan tek umut, o gün olduğu gibi bugün de, Hitler'in izan ve idrak yoksunluğuydu. İzandan ve idrakten bu kadar uzak olması, sonunda hasımlarının sabrını da taşırmayacak mıydı? O gün de bugün de bu sabrın neredeyse sonu olmadığını gördük.

Öğle saatlerinde gazetelerin manşeti şöyleydi: Hitler yine çok fazla istiyor. Biraz rahatlayan insanlar kafa sallayarak onayladılar söylenenleri. Bu inanılır bir haberdi. Çok fazladan daha az istemek Hitler'in karakterine uymazdı zaten. Başına konacak devlet kuşunu yine kaçırmıştı anlaşılan. Hitler, ülkenin Hitler'den son kurtulma umuduydu.

Sonra saat beşe doğru akşam baskıları çıktı gazetelerin: Milliyetçi blok kabineyi kurdu – Şansölye Hitler.

Ilk genel tepkinin nasıl olduğunu tam olarak bilmiyorum. Benim tepkim aşağı yukarı bir dakika boyunca doğru bir tepkiydi: Buz gibi bir korku. Tabii ki uzun zamandır bir alternatifti bu gelişme, hesaba katmak hep gerekliydi, ama yine de hep hayal ürünü gibiydi, şimdi beyaz kâğıdın üzerine siyah puntolarla yazıya dökülmüş olarak karşımıza çıktığında inanmak pek güçtü. Hitler – Şansölye... Bir an sanki burnumda hissettim Hitler denen bu adamı çevreleyen kan ve pislik kokusunu, kana susamış bir hayvanın hem tehditkâr hem de tiksinti verici yaklaşmasını hissettim adeta, sivri tırnaklı pis pençesi suratımdaydı sanki.

Sonra silkinip kendime geldim, gülümsemeye ve düşünmeye çalıştım ve gerçekten de sakinleşmek için bir dizi sebep bulmaya muvaffak da oldum. Akşam yeni hükümetin niyetlerini konuştuk babamla ve bir dizi musibete sebebiyet vermesinin mümkün, ama uzun süre iktidarda kalma ihtimalinin pek az olduğunda mutabık kaldık. Aşırı sağcı-gerici bir hükümetti karşımızdaki, Hitler de onun borazanıydı. Virgülden sonraki ek hariç Brüning'in ardından gelen son iki hükümetten pek farkı yoktu. Reichstag'ta, Nazilerle beraber dahi çoğunluk sahibi değildi. Tamam, Reichstag'ı tekrar tekrar feshetmek mümkündü ama halkın indinde de sarih bir çoğunluk hükümete karşıydı, özellikle de blok hâlinde işçiler; ölçülü sosyal demokratların nihai fiyaskosundan sonra muhtemelen komünistlerin safına geçecekti işçi sınıfı. Tabii komünistleri "yasaklamak" mümkündü ama bu şekilde onları daha da tehlikeli yapardınız. Hükümet, öncelikle sosyal ve kültürel alanda gerici hamleler yapacaktı, şimdiye kadar olduğu gibi, hatta herhalde şimdiye kadarki muhafazakâr hükümetlerden daha keskin bir şekilde ve tabii Hitler'i memnun etmek için antisemitizme de yol verecekti. Ülke dışına yönelik de bir üste çıkma hamlesi bekliyorduk; belki bir silahlanma teşebbüsü. Bu da otomatik olarak bütün dış dünyanın, ülke içinde hükümete karşı olan yüzde altmışın yanında yer almasına neden olacaktı. Kaldı ki kimdi bu üç senedir bir anda Nazileri seçmeye başlayanlar? Büyük oranda kararsızlar, propaganda kurbanları, rüzgâra kapılıp hareket eden kitle; ilk hayal kırıklığıyla be-

raber dağılacaklardı. Hayır, her şey üst üste koyulup bakıldığında bu hükümet tedirginlik için bir neden değildi. Sadece ondan sonra ne gelecek sorusu merak uyandırıyordu ve işin nihayetinde iç savaşa kadar tırmanabileceğini düşünmek korku veriyordu, çünkü komünistlerin, yasaklanmalarını beklemeden günün birinde harekete geçmeleri şaşırtıcı olmazdı.

Bir sonraki gün, babamla mutabık kaldığım bütün bu noktaların, kafası çalışan basın mensuplarının öngörüleriyle tamamen çakıştığı ortaya çıktı. Bütün bu noktaların bugün de kulağa bu kadar makul ve mantıklı gelmesi ne kadar garip, halbuki hadiselerin nasıl geliştiğini hepimiz biliyoruz. Nasıl böyle olabilmişti hadiseler? Yoksa hepimiz başka türlü gelişemeyeceğinden bu kadar emin olduğumuzdan ve buna bu kadar güvendiğimizden mi? Ve başka türlü olmasını en kötü ihtimalle *engellemek* için hiç ama hiçbir şeyi göze almadığımızdan mı?

Bütün Şubat ayı boyunca da olan biten gazete haberlerinden ibaretti – yani her şey şimdilik, gazeteler yok olduğu anda insanların yüzde doksan dokuzu için gerçekliğini tamamen kaybedecek bir alanda vuku buluyordu. Ama bu alanda yeterince hareket vardı: Reichstag ve ardından Hindenburg'un anayasayı göz göre göre ihlâl etmesiyle Prusya eyalet parlamentosu feshedilmişti. Üst düzey bürokraside çılgın bir tayin dalgası, seçim mücadelesinde vahşi bir terör yaşanmıştı. Şunu da itiraf etmek gerekir ki Naziler artık hiçbir şeyden çekinmiyorlardı. Vurucu ekipleriyle düzenli olarak diğer partilerin seçim toplantılarını basıyorlardı, neredeyse her gün bir-iki siyasi hasımlarını vuruyorlardı, Berlin'in banliyölerinden birinde bir gün sosyal demokrat bir ailenin evini yaktılar. Prusya İçişleri Bakanı (bir Nazi, Yüzbaşı Göring diye biri) harika bir genelge yayınlamıştı: Polis, çatışmalarda kimin suçlu kimin suçsuz olduğuna bakmaksızın Nazilerin tarafında yer alacak ve karşı tarafa uyarı yapmadan ateş açacaktı – kısa bir süre sonra SA mensuplarından bir "yardımcı polis örgütü" oluşturuldu.

Bununla beraber, söylediğim gibi, bunlar hep gazete haberleriydi. İnsanların kendi gözleriyle gördükleri ve kendi kulaklarıyla işittikleri son yıllardan görmeye ve işitmeye alıştırıldık-

larından farklı şeyler değildi. Sokaklarda kahverengi üniformalar, yürüyüşler, "Heil," diye haykıran güruhlar ve bunun dışında *business as usual*. O dönemde *referendar* olarak çalıştığım Yüksek Eyalet Mahkemesi'nde – ki Prusya'nın en yüksek adli organıydı, Prusya İçişleri Bakanı'nın yayınladığı harika genelgeler hiçbir şey değiştirmedi. Gazete haberlerine göre anayasanın ancak paçavra kadar hükmü kalmıştı, ama medeni kanunun her paragrafı hâlâ geçerliydi ve sayfaları, bundan önce hiç olmadığı kadar sık çevriliyordu. Pekiyi, asıl gerçeklik neredeydi? Şansölye her gün kamusal alanda terbiyesizce hakaretler yağdırıyordu Yahudilere, ama çalıştığım mahkemenin hâkimler heyetinde Yahudi bir yargıç, Yüksek Mahkeme Üyesi sıfatıyla oturmaya ve tıpkı yıllardır olduğu gibi son derece sağduyulu ve vicdani kararlar vermeye devam ediyordu. Bu yargıcın verdiği her hüküm geçerliydi tabii ki ve infazı için bütün devlet aygıtını –bu aygıtın en tepesindeki şahıs, hükmü kaleme alan şahsı her gün "parazit", "*Untermensch*", "veba" olarak nitelese de– harekete geçiriyordu. Bütün bu süreçte rezil olan gerçekte kimdi? Durumun ironisi kimi işaret ediyordu?

İtiraf ediyorum, sadece hukukun taciz edilmeden işlemeye devam etmesini bile, ama esasen hayatın rahatsız edilmeden, engellenmeden devam eden her dakikasını, Nazilere karşı kazanılmış bir zafer olarak algılama eğilimdeydim. Ne kadar yüksek sesle bağırıp çağırsalar, ne kadar vahşice sağa sola saldırsalar da bakın, en fazla siyaset deryasının yüzeyinde bir dalgalanmaya neden olabiliyorlardı; ama burası, gerçek hayatın derin suları onlardan etkilenmiyordu.

Gerçekten hiç etkilenmiyor muydu? Daha o zamanlarda yüzeydeki çalkantının bir kısmı buralara, derinlere kadar hissettirmiyor muydu kendisini – yeni, insanı ürperten bir gerilim, aniden ortaya çıkan uzlaşmazlıklar ve bütün kişisel siyasi tartışmalara da nüfuz eden ateşli bir nefret potansiyeli ve tabii esasen bütünüyle bu devamlı siyaset düşünme mecburiyeti hissi? Normal, apolitik her hayatın bir anda siyasi bir gösteri olarak algılanması da siyasetin insanların özel hayatlarına yaptığı tuhaf bir müdahale değil miydi?

Her neyse, ben hâlâ bu normal, apolitik hayata sarılmaya devam ediyordum kendi adıma. Nazilere karşı mücadele vermek için katılabileceğim bir kurum yoktu. O halde en azından Naziler tarafından rahatsız edilmeden hayatımı sürdürmek istiyordum. Ve hatta bunu biraz da inatçılığımı göstererek yapmak istiyordum. Bu yüzden de büyük bir faşing* balosuna gitmeye karar verdim, aslında canım hiç faşingle ilgili bir şey yapmak istemiyordu ama böylece Naziler faşinge bir zarar verebilmişler miydi, görebilecektim.

18

Berlin faşingi Berlin'deki birçok başka kurum gibi biraz yapaydı, üzerinde düşünülerek yaratılmış bir hadiseydi, Katoliklerin yoğun olduğu merkezlerdeki gibi tuhaf ve kutsallaştırılmış bir ritüele de, Münih'teki faşingin kendiliğindenliğine, samimiliğine ve sürükleyiciliğine de sahip değildi. Belirleyici özellikleri, Berlin'e fazla has bir şekilde, "cümbüş" ve "organizasyondu." Berlin faşingi, tabiri caiz ise büyük, renkli ve harika organize edilmiş bir aşk piyangosuydu, büyük ikramiyeler olduğu gibi amorti bile çıkmayan biletlerin de olduğu bir piyango. Bu piyango bir kıza hamle etmeniz, onu öpmeniz ve onunla bir gece içinde bir aşk hikâyesinin bütün ön hazırlık evrelerini hızla geride bırakmanız için bir fırsat sunardı size. Genellikle gece beraberce yapılan bir taksi yolculuğu ve karşılıklı olarak verilen telefon numaralarıyla biterdi. Bundan sonra duruma göre, gelecekte güzellikler vadeden bir hikâye mi başlardı, yoksa ertesi sabah, akşamdan kalma uyandığında aklın başına gelecek ve samimi bir hayal kırıklığı mı yaşayacaksın, belli olurdu. Her şey ziyadesiyle renkli ve çılgınca dekore edilmiş bir ortamda, müzikleri birbirine karışan dans orkestralarının gürültüsü içinde, serpantin, kâğıt fenerler ve benzeri olmazsa olmaz faşing ıvır zıvırının çok miktarda kullanılmasıyla, sa-

(*) Faşing: Almanlarda Hıristiyanlık inancına göre belli günlerde düzenlenen şenlik ve eğlenceler

tın alınabilecek maksimum miktarda alkolün tesiri altında ve hepsi aynı şeyleri yapan ve bu yüzden de birbirlerinden neredeyse hiç utanmasına gerek olmayan binlerce kişinin, konserve kutusunun içine dizilmiş sardalyeler gibi sıkış tıkış bulunduğu mekânlarda gerçekleşirdi ve bu yüzden de "cümbüş" kavramını hak ederdi.

O gün gittiğim balonun ismi, bilemediğim bir sebepten "Dachkahn"* idi, güzel sanatlar okullarından biri tarafından organize edilmişti. Bütün Berlin faşing baloları gibi büyük, gürültülü, renkli ve tıklım tıklım doluydu. Takvim 25 Şubat'ı gösteriyordu ve bir Cumartesi'ydi. Oldukça geç geldim baloya, cümbüş başlamıştı; rengârenk ipek kumaş parçaları, çıplak omuzlar ve genç kız bacakları fışkırıyordu her yerden; insanın iki adım atmasına imkân vermeyecek kadar sıkışıktı salon, ne gardıropta ne de yemek büfelerinde nefes alacak yer vardı. Bu doluluk da cümbüşün bir parçasıydı.

Baloya uygun bir haletiruhiyeyle geldiğim söylenemezdi, aksine, keyfim kaçıktı biraz. O akşamüstü insanı tedirgin edecek söylentiler gelmişti kulağıma: Seçim mücadelesi istedikleri gibi ilerlemiyordu, Naziler bir darbe planlıyorlardı, kitle hâlinde tutuklamalar yapacaklar ve bir korku iktidarı tesis edeceklerdi; önümüzdeki haftalarda yaşanacak nahoş gelişmelere hazırlıklı olmalıydık. Sıkıntı verici haberlerdi – nihayetinde gazete haberi kategorisinde de olsalar. Ama gerçek hayat buradaydı, öyle değil mi? Etrafımda uçuşan seslerde, kahkahalarda, dans müziğinde, genç kızların cömertçe dağıttıkları gülücüklerde.

Ama aniden, dikkati dağılmış ve ne yapacağına karar verememiş hâlde basamaklardan birinde durup etrafımda dönmekte olan anaforu seyrederken –ateş basmış, heyecanlı, arzuyla gülümseyen yüzler, o kadar çok ve ah, o kadar masum, bütün istedikleri sadece o akşamki piyangodan bir gecelik bir ilişki ya da bir yaz için tatlı bir kız ya da delikanlı bulmak, hayatın nektarından bir nebze olsun tadabilmek, bir küçük macera, ileride hatırlayacakları bir güzellik yaşamak– bir anda tuhaf, başımı döndüren bir his pençesine aldı beni. Sanki bu bini aşkın, ren-

(*) Çatı mavnası – ç.n.

garenk süslenmiş genç insanla beraber, devasa boyutlu, kaçıp kurtulmanın mümkün olmadığı, adamakıllı yalpa yapan ve bata çıka ilerleyen bir gemideyiz ve biz yukarıda geminin gözlerden uzak, fare deliği kadar küçük bir kamarasında dans etmeye devam ederken, köprüde, bizim olduğumuz bölümün tamamını suya gömüp, hepimizi, bütün buradaki insanları ve hatta fareleri dahi bu suda boğmaya karar vermişler bile.

Sonra bir kol, arkamdan, usulca kolumun altına girdi ve ardından çok hoş ve tanıdık bir ses duydum ve döndüm, evet döndüm, ama nereye? Belki de gerçekliğe geri döndüm demek en doğrusu. Mutlu tenis günlerinden eski bir tanıdıktı kolun sahibi, Lisl isminde bir kız, uzun zamandır gözden kaybetmiştik birbirimizi ve işte, bir anda karşımdaydı, eski günlerden hatırladığım gibi, dost bakışlı, her zaman insanı teselli edecek bir iki söz söylemeye ve yüzünü güldürecek bir şaka yapmaya hazır. Karanlık düşüncelerimle arama girip dirençli bir set oluşturdu, ufak tefek ama toprağa sağlam basan kişiliğiyle cümle âleme ve Nazilere perde oldu, onları görmememi, faşing vecibelerime geri dönmemi sağladı. Sonraki bir saat içinde kısmetimi buldum, piyangoma ikramiye isabet etmişti: Siyah saçlı, minyon, bir Türk oğlan çocuğu gibi giyinmiş, çok zarif görünen ve büyük, kahverengi, yetişkin kadın gözleri olan bir genç kız. Şöyle bir bakıldığında Elisabeth Bergner isimli aktrisi andırıyordu. Onun gibi görünmek arzusundaydı da; aslında bu o dönemde Berlinli her genç kızın hayaliydi. Ona benzemekten daha iyisini düşünmek bile zordu.

Lisl yüreklendirici bir ifadeyle el sallayarak kayboldu kalabalıkta ve Bergner'e benzeyen kız o geceki kız arkadaşım oldu. Sadece o gece değil, gelmekte olan uzun ve bedbaht dönemin tümünde kız arkadaşım olacaktı. Pek mutlu bir arkadaşlık olmayacaktı bu, ama nereden bilecektim bunu o gece! Bir tüy kadar hafifti, pek hoştu dans ederken onu kollarımda tutmak; tiz bir çocuk sesiyle çokbilmiş kelâmlar ediyordu, Berlinlilere has kuru-sert bir tatlılıkla küçük ve edepsiz şakalar yaparken, yüzünden daha yaşlı olan gözleri parıldıyordu. Yeterince alımlıydı, piyangomdan memnundum. Bir süre dans ettik, beraber

bir şeyler içtik, sonra biraz dolaşmaya çıktık ve müziğin uzaktan duyulmaya devam edildiği küçük bir mekânda oturup isimlerimizi tahmin etmeye çalıştık, bir süre sonra bundan vazgeçip birbirimize birer isim bulmaya karar verdik. O bana Peter ismini uygun gördü, ben de ona Charlie. Bir Vicky Baum* romanındaki sevgililere yakışırdı bu isimler. Daha iyilerini düşünmek bile zordu. Bu isimleri birbirimize takmamızla beraber akıllı uslu, genç ve modaya uygun bir çift olmak üzere hareket geçtik. Sağımızda solumuzda oturan birkaç başka çift sadece kendileriyle meşguldü, bizi rahatsız etmiyorlardı. Ama mekânın ortasında, etrafın hâkimi tavrında tek başına dikilmiş yaşlı bir aktör, hüzünlü ve aynı zamanda yaşadıklarımıza cevaz verdiğini ifade eden bir jestle konuşmaya başladı. "Çocuklar," diyordu bize, odadaki herkese kokteyl ısmarladı. Neredeyse bir aile toplantısı görüntüsüne büründük. Yavaş yavaş tekrar dans etmek istedi canım. Lisl'e de onu bir yerlerde bulmaya söz vermiştim ama işler başka türlü gelişti.

"Polis kapıda." haberi bizim kulağımıza nasıl geldi, bilmiyorum. Hep olurdu bu, şarabı fazla kaçırmış birisi dikkati çekmek ister ve becerebildiği ölçüde, genellikle de pek beceremezdi, bir espri patlatırdı, yüksek sesle, kalabalığın ortasına doğru bağıra çağıra. Birisi zannediyorum "Toparlanın, Polis!" diye bağırdı, pek iyi bir espri olmadığını düşündüm. Ama sonrasında söylenti kulaktan kulağa yayılmaya devam etti, kızların bir kısmı tedirgin oldu, ayaklandılar ve peşlerinde şövalyeleriyle ortadan kayboldular. Bir genç adam, tepeden tırnağa siyahlara bürünmüş, kara kaşlı kara gözlü, bir anda tam bir hatip edasıyla dikildi mekânın tam ortasına ve öfkeli ve boğuk bir sesle eğer geceyi Alexanderplatz'da geçirmek istemiyorsak (Emniyet müdürlüğü ve gözaltına alınanların hapishanesi Alexanderplatz'daydı.) toplanıp gitmemizin bizim için daha iyi olacağını söyledi. Sanki kendisi polismiş gibi bir tavır içindeydi kısmen. Dikkatle bakınca tanıdım onu, uzun zaman bizim yanımızda oturmuş ve sulh ve sükun içinde bir kızla öpüşmüştü. Kız şimdi görünmüyordu ortalarda. Sonradan fark ettim ki konuşmayı yapan

(*) Yahudi asıllı Viyanalı roman yazarı – ç.n.

genç adamın kasketinde bir *fasces** vardı ve siyah kıyafeti, Tanrım, bir faşist üniformasıydı! Tuhaf bir kostüm! Garip bir davranış biçimi! İhtiyar aktör yavaş yavaş koltuğundan kalktı, hiç konuşmadan ve adamakıllı yalpalayarak yürüdü gitti. Her şey bir anda biraz gerçeküstü bir hâl almıştı.

Salonda, dışarıda bir yerdeki, bizi de aydınlatan ışık söndü ve yine aynı yerden, bir anda çok sesli bir yaygara koptu. Hepimiz bir anda daha solgun göründük – sanki bir tiyatro sahnesindeki ışık efekti gibiydi. Kara adama sordum: "Gerçekten doğru mu bu polis hikâyesi?" "Tabii ki doğru oğlum," dedi davudî bir sesle. "Peki neden? Ne oldu ki?" "Ne mi oldu?" diye devam etti kara adam. "Bu soruya belki sen kendin de cevap verebilirsin. Böyle şeyleri görmeyi sevmeyen insanlar da var hayatta," dedi ve yakınlarındaki kızlardan birinin çıplak baldırına bir şaplak attı. Bunu yaparak polisin yanında saf tuttuğunu mu göstermek istiyordu, yoksa bu sadece rastgele bir diklenme gösterisi miydi, pek emin değildim. Omuzlarımı silktim. "Biz kendimiz görelim bakalım, değil mi Charlie?" dedim, Charlie kafasını eğerek onayladı beni, sadık ve itaatkâr arkamdan geldi.

Gerçekten de her yerde huzursuz bir hareketlilik hâkimdi. Kargaşa, sıkıntı ve hafif bir panik. Bir şeyler oluyordu. Belki de keyifsiz bir hadise olmuştu, bir kaza, bir kavga. Yoksa birileri birbirine ateş mi etmişti, belki bir Nazi ile bir komünist? Olmayacak iş değildi. Kalabalık içinde kıvrıla kıvrıla, salonlar ve odalardan geçtik. Evet, burada! İşte polis buradaydı gerçekten. *Tschako* dediğimiz kasketler ve mavi üniformalar. Birbirine karışan, huzursuz bir hareketlilik içindeki renkli kostümler arasında, huzur ve güven abidesi birer kaya gibi duruyorlardı. Evet, şimdi işin aslını öğrenecektik. Birinin yanına gittim, biraz müteredditt, gülümseyerek ve güven dolu bir ifadeyle, yani insan bir polise bir şey sorarken nasıl görünmesi gerekirse öyle, "gerçekten eve gitmek zorunda mıyız?" diye sordum. –Eve gitmenize müsaade ediliyor!– dedi polis cevap olarak ve sanki bir duvara çarpmışım gibi geri sıçradım, bunu o kadar tehdit-

(*) Faşizmin sembolü, bir demet hâline getirilmiş değneklerden müteşekkil sapı olan balta, esasen Roma kaynaklıdır – ç.n.

kâr bir ifadeyle, yavaş yavaş, buz gibi ve haince bir ses tonuyla söylemişti ki. Yüzüne baktım ve ikinci kere geri sıçradım, nasıl bir surattı bu? Bu alışılmış, tanıdığımız, devletin sadık hizmetkârı, sıradan bir polisin suratı değildi. Bu sanki sadece dişlerden oluştuğu intibaı veren tuhaf bir surattı. Adam gerçekten de dişlerini göstererek hırlamıştı bana adeta, hem inanılmaz bir şekilde iki sıra dişini de! Bir insanda nadir görülen bir manzaraydı bu; dişleri yırtıcı bir balık gibi küçük, sivri ve kötücüldü. Ve tamamen balık gibiydi, bir köpek balığı gibiydi kasketinin altındaki sarı, solgun suratı; sulu, renksiz ölü gözleri; renksiz saçları; renksiz cildi ve dudakları ve dişlerinin üzerinde bir turna balığınınki gibi uzamış burnu. Çok "nordik"; bunu itiraf etmek gerekirdi, ama bir insan çehresinden çok bir timsah yüzüydü bu. Ürperdim, SS'in suratını görmüştüm.

19

İki gün sonra Reichstag yandı.

Reichstag yangını gibi tamamen ıskaladığım başka bir tarihi hadise pek azdır. Yangın vuku bulurken ben, Berlin'in banliyölerinden birinde oturan, aynı mahkemede beraberce stajyer hâkim olarak çalıştığım bir arkadaşımın ziyaretindeydim ve güncel siyaset üzerine sohbet ediyordum. Bu adam bugün oldukça yüksek düzeyde bir askerî bürokrat; zihniyet olarak "katı apolitik" gerçi, ama sadece meslek azmi ve şiddetli sorumluluk bilinciyle yabancı ülkelerin fethedilmesinin teknik yönüyle ilgileniyor. O zamanlar o da tıpkı benim gibi bir *referendar*dı, iyi bir arkadaştı, karakter itibarıyla biraz renksizdi ve bundan muzdaripti, anne ve babasının tek oğulları ve hayattan tek umutlarıydı, muhtemelen bu yüzden fazlasıyla el bebek gül bebek büyütülmüştü ve ebeveyninin sevgi dolu hapishanesinden kaçıp kurtulmayı beceremiyordu. Hayatının en büyük kaygısı hiçbir zaman doğru dürüst bir aşk hikâyesi yaşayamamaktı: Bir Nazi değildi, kesinlikle. Yaklaşan Reichstag seçimleri canını sıkıyordu. "Milliyetçiydi" ama "hukuk devletinden yanay-

dı, bu tezattan çıkış yolu bulamıyordu. Şimdiye kadar hep Alman Halk Partisi'ne (Deutsche Volkspartei) vermişti oyunu, ama şimdi bunun bir işe yarayacağına inanmıyordu. Belki de hiç oy vermeyecekti.

Biz misafirler onun zavallı ruhunu elde edebilmek için mücadele ediyorduk. "Şunun farkına varmalısın ki şu anda gayet sarih bir milli siyaset uygulanıyor. Şimdi kararsızlık zamanı değil! Şimdi 'ya bizdensin ya da onlardan' zamanı. Bu arada birkaç paragraf gümbürtüye giderse ne olmuş?" Bir diğeriyse, en azından "işçi sınıfını devlete entegre etmiş olmanın" başarısının sosyal demokratların hanesine yazılması gerektiğini vurgulamaya çalışıyordu ve şimdiki hükümetin büyük zahmetlerle sağlanmış bu başarıyı tekrar tehlikeye attığı kanaatindeydi. Nazilere karşı oy kullanmanın bana –başka konularda nasıl bir siyasi tavır içinde olunduğundan bağımsız olarak– bir stil sahibi olma meselesi gibi geldiğini söylemem muzır bir ifade olarak algılandı ve insanların beni biraz ayıplamasına neden oldu. Nazilerin en koyusu, mülayim bir sesle "tamam, o zaman en azından *siyah-beyaz-kırmızı*'yı seç!" diyerek fikrini belirtti.

Biz böyle salakça laflar edip Mosel şarabı içerken yanmıştı yani Reichstag, bahtı kara Van Der Lubbe arzu edilen her türlü kimlik belgesiyle beraber yanmakta olan binanın içinde yakalanmıştı ve Hitler, Reichstag'ın cümle kapısının önünde, her taraftan fışkıran alevlerin ortasında Wagner'in Wotan'ı gibi durup şu yüksek perdeden lafları etmişti: "Eğer bunu komünistler yaptıysa ki *benim bundan en ufak bir şüphem yok*, Tanrı onlara merhamet etsin!" Biz bütün bunlardan bihaberdik. Radyo açık değildi. Gece yarısına doğru uykulu gözlerle son otobüslere binip evlerimize gittik, bu sırada baskın ekipleri çoktan harekete geçmişlerdi bile; kurbanlarını yataklarından topluyor ve ilk toplama kampları için ilk büyük kafileleri oluşturuyorlardı: solcu milletvekilleri ve edebiyatçılar, sevilmeyen doktorlar, bürokratlar, avukatlar.

Reichstag'ın yandığını, ancak ertesi sabahki gazetelerden okudum ve tutuklamaları da ancak öğlen baskılarından. Aşağı yukarı aynı saatlerde Hindenburg'un, münferit şahıslar için

düşünce özgürlüğünü ve haberleşmenin gizliliği esasını askıya alan ve buna karşın polise, meskenlerin aranması, el koyma ve tutuklama hususlarında sınırsız haklar tanıyan kararnameleri yayınlandı. Öğleden sonra da sokaklarda, ellerinde merdivenleriyle insanlar dolaşmaya başladılar, sıradan işçiler ve bütün reklam panoları ve duvarlardaki seçim afişlerinin üzerini titizlikle beyaz kâğıtlarla kapladılar. Sol partilerin seçim propagandası yapması yasaklanmıştı. Neredeyse istisnasız bütün gazeteler, tabii basılabilenler, büyük bir milliyetçi bahtiyarlık içinde sevinç nidaları atan, yumuşak bir üslupla bahsediyorlardı hadiselerden. Kurtulmuştuk! Ne mutlu bize, Almanya özgürdü! Cumartesi günü bütün Almanlar, şükran dolu kalplerle milli isyanımızın bayramını kutlayacaklar! Çıksın meşaleler ortaya ve bayraklar!

Gazeteler böyleydi! Sokaklar ise bildik alışılmış günlerden farklı bir görüntü arz etmiyordu. Sinemalarda filmler oynuyordu, mahkemeler davalara bakmaya devam ediyorlardı. Devrim? İz yoktu devrimden. İnsanlar evlerinde oturuyorlardı, biraz kafaları karışık, biraz korkmuş, olan bitenleri anlamaya çalışıyorlardı. Zordu bunu başarmak, bu kısacık süre içinde çok zordu!

Evet, demek komünistler Reichstag'ı kundaklamışlardı. Demek öyle! Mümkündü bu tabii, hatta çok muhtemeldi, ama tabii özellikle Reichstag'ı yakmış olmaları tuhaftı, yanmasından kimseye bir fayda olmayacak boş bir binayı. Tamam, belki de bu komünist devrim için bir "işaret" olarak düşünülmüştü ve hükümetin "kararlı müdahalesi" Bolşeviklerin devrim yapmasını son anda önledi. Gazetelerde böyle yazıyordu ve kulağa da hoş geliyordu bu. Fakat Nazilerin Reichstag nedeniyle bu kadar öfkelenmeleri de gerçekten anlaşılmazdı. Bugüne kadar meclisi hep "zırvalık yuvası" olarak nitelemişlerdi, ama şimdi birinin onu ateşle kundaklamasıyla en kutsal değerleri kirletilmiş gibi tepki vermişlerdi. Evet, tamam, her zaman işine nasıl gelirse öyle tepki vermek siyasetin ta kendisi değil miydi zaten, değil mi, sevgili komşum? Tanrı'ya şükür biz siyasetten anlamayız. Zaten asıl önemli olan komünist devrim tehlikesinin ber-

taraf edilmiş olması, bu sayede deliksiz bir uyku çekebiliriz. İyi geceler.

Ciddi konuşmak gerekirse, Reichstag yangının belki de en ilginç tarafı komünistlerin suçlanmasının neredeyse herkes tarafından kabul görmüş olmasıdır. Bu konuda şüphesi olanlar dahi en azından imkânsız olmadığını kabul etmişlerdir. Bu durumun suçlusu da bizzat komünistlerdi. Son yıllarda güçlü bir parti olmuşlardı, "hazır kuvvet" olma özelliklerini daima ve durmaksızın bir tehdit unsuru olarak kullanmışlardı ve direniş göstermeden yasaklanmayı ve ardından da katledilmeyi kabul edeceklerini esasen kimse aklına bile getirmiyordu. Bütün Şubat boyunca insanlar "gözlerini sola dikmiş", komünistlerin karşı hamlesini beklemişlerdi. Sosyal demokratlardan böyle bir beklenti yoktu. 20 Temmuz 1932'de Severing ve Grzesinski,* kanunlar tamamen onlardan yanayken ve arkalarında ağır silahlarla donanmış 80.000 polis varken, bir bölük Reichswehr milisinin gücüne boyun eğdiklerinden beri kimse onlardan bir hamle beklemiyordu. Ama komünistlerden evet. Komünistler karanlık suratlı, kararlı tiplerdi, yumruklarını sıkıp havaya kaldırarak selam veriyorlardı, silahları vardı –en azından alışılmış birahane çatışmalarında sıklıkla konuşturuyorlardı silahlarını–, devamlı olarak güçleri ve organizasyonlarını vurguluyorlardı ve "böyle bir şeyin" nasıl yapılacağı konusunda Rusya tarafından yeterince eğitildikleri muhakkaktı. Naziler, bütün komünistlerin canlarına kastettiklerini hiçbir tereddüde yer bırakmayacak şekilde ifade etmişlerdi, dolayısıyla komünistler direneceklerdi. Aslında bu tamamen doğaldı. Zaten insanlar bu kadar uzun zamandır herhangi bir direniş olmamasını hayretle karşılıyorlardı.

Komünistlerin kurt postunda kuzular olduğunun Almanya'da anlaşılması için çok uzun bir süre geçmesi gerekti. Nazilerin yarattığı son anda engellenen Bolşevik darbe efsanesine, komünistler kendi elleriyle bir inanılırlık zemini hazırlamışlardı. Sıkılmış ve havaya kaldırılmış yumruklarının arkasının pek kof olduğunu kim bilebilirdi? Almanya'da bugün bile komü-

(*) Sosyal demokrat politikacılar – ç.n.

nist korkusunun tuzağına düşen insanlar var ama bu tamamen komünistlerin eseri bir durum. Tabii ki artık sayıları çok fazla değil bunların, Alman komünistlerinin yaşadığı kepazeliği neredeyse duymayan kalmadı artık. Naziler bile komünist tehlike hikâyesini kullanmayı artık pek sevmiyorlar, bu hikâye artık sadece seçkin yabancılara anlatılıyor; onlara ne isterseniz anlatabiliyorsunuz zaten.

Almanların çoğunun o dönemde, Şubat 1933'te, Reichstag'ın komünistler tarafından kundaklandığına inanmasına kızmak, bana öyle geliyor ki, bütün bunlardan sonra haksızlık olur. Buna karşın Reichstag'ı komünistlerin kundakladığını kabul etmeleriyle meselenin bu insanlar için tamamen hallolmuş olması, onlara kızmak için haklı bir neden ve aynı zamanda bu insanların korkunç, kolektif karakter zafiyetlerini Nazi döneminde ilk kez gösterdikleri andır: Tek tek her birinin elinden, anayasanın garanti ettiği iki kuruşluk kişisel hürriyetlerinin sadece Reichstag'daki iki kuruşluk bir yangın gerekçesiyle, tamamen alınması ve bu vatandaşların, sanki başka türlüsü düşünülemezmiş gibi koyunlara yaraşır bir teslimiyetle bu durama katlanmaları. Komünistler Reichstag'ı yakarlarsa hükümetin "şiddetli bir karşılık vermesi" son derece doğruydu! Ertesi sabah bu konuları bir iki *referendar* arkadaşımla tartıştım. Hepsi Reichstag yangınının failinin kim olduğu sorusuyla ziyadesiyle ilgiliydi ve resmî açıklamayla ilgili tereddütlerini göz kırparak ima edenlerin sayısı da birden fazlaydı. Ama içlerinden hiçbiri, bundan böyle polisin telefon konuşmalarını dinleyebilecek, mektuplarını açıp okuyabilecek ve yazı masasını arayabilecek olmasında tuhaf bir yan görmüyordu. "Güya bir komünist Reichstag'ı yaktığı için benim istediğim gazeteyi okumamın engellenmesini, ben kişisel bir hakaret olarak algılıyorum," dedim arkadaşlarıma ve devam ettim: "Siz bunu bir hakaret olarak görmüyor musunuz?" İçlerinden biri neşe içinde ve safça cevap verdi: "Hayır, neden öyle hissedeyim ki? Şimdiye kadar 'Vorwârts' ve 'Die Rote Fahne'* mi okuyordunuz?"

(*) SPD'nin parti gazetesi "İleri" ve komünistlerin gazetesi "Kızıl Bayrak" – ç.n.

Olaylı Salı'nın akşamında üç telefon görüşmesi yaptım. Önce yeni kız arkadaşım Charlie'yle konuştum ve buluşmak üzer sözleştik. Biraz belki gerçekten âşık olduğum için; ama bundan çok daha fazla dik durmak için. Beni rahatsız etmelerine izin vermeyecektim. Hele şimdi! Ayrıca Charlie Yahudi'ydi.

Hemen ardından da bir Jiu-Jitsu okulunu aradım ve ders alma koşularını sorup broşürlerini istedim. Jiu-Jitsu bilmenin gerekli olacağı bir döneme girdiğimizi hissediyordum. (Kısa bir süre sonra anladım ki Jiu-Jitsunun faydalı olabileceği dönem geride kalmıştı bile, artık gerekli olan bir tür ruhî Jiu-Jitsuyu becerebilmekti.)

Ve nihayet tatlı Lisl'i aradım, buluşmak amacıyla değil, baloda onu tekrar göremediğim için özür dilemek ve "onun geceyi nasıl atlattığını" sormak istiyordum. Sıkça sorulan bu sorunun bu defa her zamankinden biraz daha haklı nedenleri vardı tabii.

Ama Lisl'in sesi ağlamaklı geliyordu telefonda. Sen hukukçusun, dedi ve geçen gece tutuklananların akıbetiyle ilgili bir bilgim olup olmadığını sordu. Sesi kısa bir süre kesildi ve sonra sert bir ses tonuyla, en azından yaşıyorlar mı, diye sordu. Telefon görüşmelerinin gizliliğinin hukuken kaldırılmış olduğuna henüz alışamamıştı.

Erkek arkadaşı –faşing sırasında edinilmiş herhangi bir arkadaş değil, sevdiği adam– tutuklananlar arasındaydı. Adam sol eğilimli, çok tanınan bir doktordu, kendi semtinde –bir işçi mahallesi– herkesçe bilinen, muazzam bir toplumsal hekimlik merkezi kurmuştu. Ayrıca zor toplumsal şartlar altında yaşanan gebeliklerde kürtajın suç olmaktan çıkarılmasını savunan makaleler yayınlamıştı. Nazilerin listesinde en yukarlardaydı ismi.

Sonraki haftalarda birkaç kere daha konuştum Lisl'la, yardım etmem mümkün değildi, teselli etmek için kelimeler bulmam da giderek zorlaşıyordu.

20

Devrim nedir?

Anayasa hukukçuları şöyle derler: Anayasanın, bunun için öngörülmüş mekanizmalar dışında birtakım araçlar kullanılarak değiştirilmesi. Bu cılız tanımı kabul edecek olursak 1933 Mart'ındaki Nazi devrimi bir devrim değildi, çünkü her şey kesinlikle "kanunlara uygun" şekilde, tamamen anayasanın bu iş için öngördüğü araçlar kullanılarak, önce devlet başkanının "kanun kuvvetinde kararnameleriyle" ve nihayet meclis üyelerinin üçte iki çoğunluğunun aldığı kararla –yani tam olarak anayasanın bu iş için öngördüğü şekilde– yasama yetkisinin sınırsız olarak hükümete devredilmesiyle halledildi.

Evet, tamam, bütün bunlar apaçık bir orta oyunuydu, ama işlerin hakikaten nasıl vuku bulduğunu görünce de Mart'ta olan bitene "devrim" denilebilir mi sorusuyla ilgili tereddüt edecek yeterince nokta kalıyor zihinlerde. Sadece *common sense** açısından bakıldığında, insanların mevcut düzene ve onun temsilcileri olan polis, asker ve benzerlerine güç kullanarak saldırması ve nihayetinde de galip gelmesi, bir devrimin en temel unsurlarından biri gibi görünür. Bunun her zaman insanı heyecanlandıran, görkemli bir şey olması gerekli değildir, zaman zaman hadise taşkınlıklarla, zorbalıklarla, kaba vahşetle, yağma, cinayet ve kundaklamalarla kol kola ilerler. "Devrimci" olmak isteyenlerden asgari olarak atak olmaları, cesaret göstermeleri, hayatlarını tehlikeye atabilmeleri beklenir. Barikatların modası geçmiş olabilir belki ama spontane hareket etmek, kalkışma, eylem ve isyan herhalde gerçek bir devrimin vazgeçilmez, asli unsurlarıdır.

Mart 1933 bunlardan hiçbirini ihtiva etmiyordu. En tuhaf unsurların bir araya gelmesiyle vuku bulmuştu, fakat bu unsurlar arasında cesaret, kahramanlık veya yüce gönüllülüğün katresi yoktu. Sonucunda dokunulmaz Nazi hâkimiyetinin ortaya çıktığı bu Mart ayı, dört olguyu beraberinde getirmişti: Terör, kutlamalar ve nutuklar, ihanet ve nihayet kolektif çöküş –

(*) Ortak akıl – ç.n.

milyonlarca insanda eşzamanlı ortaya çıkan bireysel bir depresyon. Avrupa'daki birçok devlet, hatta Avrupa devletlerinin çoğunluğu denilebilir, daha *kanlı* doğum süreçlerinin ürünüydü, ama hiçbirinin ortaya çıkışı bu ölçüde *tiksindirici* olmamıştı.

Avrupa tarihinde terörün iki formu görülebilir: Bunlardan biri kontrolden çıkmış, zafer sarhoşu bir devrimci kitlenin gem vurulamayan kan banyosu, diğeriyse aklında sürekli olarak korkutma ve güç gösterisi olan muzaffer bir devlet aparatının soğuk, enine boyuna planlanmış kıyıcılığı. Bu iki terör formu normal şartlar altında devrim ve tahakküm arasında paylaşılır. İlk form devrimci terördür, anlık heyecan ve öfkede, kendini kaybetmiş olma durumunda bulur özrünü; ikinci form baskıcı terördür, mazereti kendisini önceleyen devrimci dehşetin misillemesi olduğudur.

Bu iki terör formunu, yukarıda saydığımız iki mazeretin de geçerli olmayacağı bir şekilde birleştirmek Nazilere mahfuzdur. 1933'teki terör, kan sarhoşluğuna kapılmış, gerçek ayak takımı tarafından gerçekleştirilmiştir. (İsmini koymak gerekirse SA tarafından, SS o dönemde daha sonra üstleneceği role henüz soyunmamıştır.) Ama SA bu sırada "yardımcı polis örgütü" olarak sahne alıyordu, en ufak bir heyecan göstermeden, hiçbir eyleme spontane şekilde kalkışmadan ve özellikle de kendisini en ufak bir tehlikeye atmadan, tam aksine önce kendi güvenliğini tam olarak sağlayarak, emir komuta zinciri içinde ve disiplinle oynuyordu rolünü. Dış görünüş devrimci terördü: bir karış sakallı vahşi bir güruh, gecenin bir saatinde evlerine dalıp savunmasız insanları bir yerlerdeki işkencehanelere taşıyordu. Hadisenin iç seyriyse baskıcı devlet terörüne tekabül ediyordu: detaylarına kadar soğukkanlılıkla planlanmış bir operasyon, resmî rol dağılımı, sevk ve idare, yüzde yüz polis ve asker koruması. Bütün bunlar kazanılmış bir savaşın ya da savuşturulmuş büyük bir tehlikenin ardından yaşanan galeyanın neticesi değildi –bunlara biraz olsun benzer herhangi bir şey yaşanmamıştı; keza öncesinde yaşanmış, karşı tarafın faili olduğu bir gaddarlığa yapılan bir misilleme de değildi– çünkü böyle bir gaddarlık vuku bulmamıştı. Nazi devrimiyle yapılan da-

ha ziyade normal kavramların bir kâbus gibi tam zıddına dönüşmesiydi: Haydutlar ve katiller, devlet otoritesiyle tam donanımlı polisler olarak karşımıza çıkıyorlardı; kurbanlarına ise cani muamelesi yapılıyordu, bu insanlar lanetleniyorlardı ve yargılanmadan ölüme mahkûm ediliyorlardı. Boyutları nedeni ile kamuoyuna ulaşabilmiş bir örnek vaka: Cöpenickli sosyal demokrat bir sendikacı, kendisini "tevkif etmek" için gece yarısı evini basan bir SA devriyesine oğullarıyla beraber direndi ve gayet açık bir nefsi müdafaa durumunda iki SA mensubunu vurup öldürdü. Bunun üzerine önce, daha o gece bitmeden, sendikacı ve oğulları daha güçlü bir SA grubu tarafından etkisiz hâle getirildi ve evinin ambarında asıldılar. Ertesi gün SA devriyeleri, bu defa üstlerinden aldıkları emirle hareket eden disiplinli birlikler, tekrar ortaya çıkıp Cöpenick'de sosyal demokrat oldukları bilinen herkesin evini bastılar ve hemen yakaladıkları yerde döverek insanları öldürdüler. Ölü sayısının tam olarak ne olduğu hiçbir zaman öğrenilemedi.

Bu tür bir terörün şöyle bir avantajı vardı: Duruma göre, ya üzüntüyle omuzlar silkilip, "her devrime eşlik eden önüne geçilemez, trajik hadiselerden" bahsedilebilir –yani devrimci terörün bahanesi gündeme getirilir– ya da katıksız disipline atıfta bulunulur, huzur ve güven ortamının sağlandığına işaret edilir ve sadece elzem bazı polisiye önlemlerin alındığı ve ancak bu tedbirler sayesindedir ki devrimci kargaşanın Almanya'dan uzak tutulabildiği iddia edilebilirdi – yani baskıcı terörün mazereti öne sürülebilirdi. Naziler bunların her ikisini de, muhatap oldukları kitlenin vasıflarına göre, değiştirerek yaptılar.

Bu tür propagandanın, Nazi terörünün Avrupa tarihinin bilinen diğer bütün terör örneklerinden daha tiksindirici olmasında tabii ki payı vardı. Eğer en üst düzeyde toplumsal bir kararlılığın coşkusuyla hayata geçiriliyorsa ve failleri en hararetli duygularla fiillerinin arkasında duruyorlarsa acımasızlığın bile kendine has bir azameti olabilir, tıpkı Fransız ihtilâlinde, İspanya ve Rusya iç savaşlarında olduğu gibi. Naziler ise, bunların tam aksine, hiçbir zaman inkârcı bir katilin ürkek, yüreksiz, kül rengi suratından fazlasına sahip olamadılar. Bir yandan

savunmasız insanları sistematik bir şekilde işkenceden geçiriyor ya da öldürüyor, diğer yandan da her gün asil sözcüklerle ve yumuşacık bir üslupla bir tek kişinin bile kılına zarar gelmediğini ve şimdiye kadar hiçbir devrimin bu kadar insanca ve bu kadar kansız vuku bulmadığını anlatıyorlardı. Evet, feci hadiselerin başlamasından sadece birkaç hafta sonra yayınlanan bir kanunla, kendi evinin dört duvarı arasında bile bu feci hadiselerin vukuundan bahsedenler sert cezalara çarptırılma tehdidiyle karşı karşıya kaldılar.

Burada amaç işlenen iğrenç cürümleri gerçekten de gizli tutmaya çalışmak değildi tabii ki. O takdirde asıl işlevlerine, genel bir korku, dehşet ve boyun eğme duygusu oluşturmaya katkıları olmazdı. İstenen, bu gizlilikle ve sadece bu konu üzerine konuşmanın bile tehlikeli olmasıyla terör etkisinin daha da artmasıydı. SA'nın kullandığı binaların bodrumlarında ve toplama kamplarında yaşananların alenen dile getirilmesi; örneğin, kürsülerden anlatılması ya da gazetelerde yazılması, muhtemelen Almanya'da bile, umutsuzca da olsa bir direnişe sebebiyet verirdi. Gizli saklı, kulaktan kulağa fısıldanan tüyler ürpertici hikâyeler –"Dikkatli olun sevgili komşum! Biliyor musunuz X'in başına neler geldiğini?"– en dik duruşu bile daha garantili kırabiliyordu.

Özellikle de insanlar aynı zamanda ardı arkası kesilmeyen bir dizi şenlik, kutlama ve milli takdis töreniyle sürekli olarak meşgul edildikleri için ve dikkatleri dağıtıldığından bu yöntem etkili de oluyordu. Hemen seçimlerden önce, 4 Mart'ta gerçekleştirilen muazzam bir zafer kutlamasıyla, "Milli Uyanış Günü" ile başladı bu törenler. Kitle yürüyüşleri ve havai fişek gösterileri yapıldı, bütün Almanya bayraklarla donatıldı, her köşede bandolar çalıyor, trampetler gümbürdüyor, binlerce hoparlörden Hitler'in sesi, ant içen kitlelerin haykırışları duyuluyordu – ve bütün bunlar olup biterken aslında, seçimin sonucunun Naziler için bir bozgun olmayacağı da henüz kesin değildi. Aslında bir bozgun oldu da: Almanya'da yapılan bu son seçim Nazilere sadece seçmenlerin yüzde 44'ünün oyunu getirdi (bir önceki seçimdeki oy oranları yüzde 37'ydi) – ço-

günluk hâlâ onlara karşı oy kullanıyordu. Terörün çoktandır tam istim üzerinde olduğunu, yelpazenin solundaki partilere seçimden önceki son ve belirleyici haftada konuşmanın tamamen yasaklandığını düşünürseniz, Alman halkı kitle hâlinde bakıldığında bayağı sağlam bir duruş sergilemişti. Ama bu Naziler için can sıkıcı bir durum olmadı. Mağlubiyet kolayca bir zafer gibi kutlandı, terör şiddetlendirildi, şenlikler on kat büyütüldü. Bayraklar on dört gün boyunca pencerelerden hiç inmedi, bir hafta sonra Hindenburg eski imparatorluk renklerini tedavülden kaldırdı, gamalı haçlı bayrak beyaz-siyah-kırmızı olanla beraber "geçici imparatorluk bayrağı" oldu. Aynı zamanda her gün yürüyüşler, büyük kitlesel ayinler, milli kurtuluş için şükran toplantıları düzenleniyordu, sabahtan akşama askerî marşlar çalınıyordu, kahramanları anma ve bayrak takdis törenleri yapılıyordu. Sonunda şatafatlı bir panayır gösterisiyle, "Potsdam günüyle" zirveye ulaşıldı: Büyük Fredrich'in mezarının başında yaşlı hain Hindenburg, bilmem kaçıncı kez bir şeyler için ant içen Hitler, kiliselerin çalınan çanları, milletvekillerinin kiliseye törensel yürüyüşü, askerî resmigeçit, eğilerek selama duran kılıçlar, bayrak sallayan çocuklar, fener alayları.

Diğer taraftan bu bitmek bilmeyen kutlamaların dehşet verici boşluğu ve anlamdan tamamen arınmış hâlinin tesadüfi olduğu da hiçbir şekilde düşünülemez. Halk, hakiki anlamda bir neden görmeden de sevinç gösterileri yapmaya ve harekete geçmeye alışmalıydı. Aleni bir şekilde bu nümayişlere katılmamak –pışşşş!– günün ve gecenin her saatinde çelik kamçılar ve matkaplarla ölüme gönderilmek için yeterince nedendi. Demek ki sevinç çığlıkları atacak, kurtlarla beraber uluyacaktık, *Heil*! *Heil*! Ayrıca bütün bu nümayişler insanların yavaş yavaş hoşuna gitmeye de başladı. 1933 Mart'ı nefis bir havayı da beraberinde getirdi. İlkbahar güneşinde, dört bir köşesi bayraklarla süslenmiş meydanlarda, coşkulu kalabalıkların içine dalıp kaybolmak ve vatan, özgürlük, isyan ve kutsal yeminden dem vuran yüce kelâmlara kulak vermek gerçekten de harika değil miydi? (Her halükârda insanın, gözlerden ırak bir köşede, bir SA kışla-

sında, anüsüne sokulan bir hortumla bağırsaklarının şişirilmesinden daha iyiydi.)

İnsanlar katılmaya başladılar, önce korkudan, ama insan bir kere katılmaya başladıktan sonra artık bunu korkudan yapmak istemiyordu – bu alçakça ve pespaye bir şey olurdu, değil mi? Bu nedenle de parçası olunan şeyin gerektirdiği zihniyet bilahare tamamlanıyordu. İşte, nasyonal sosyalist devrimin zaferinin ruhsal temelini bu durum oluşturuyordu.

Tabii devrimi tamamlamak için bir şey daha gerekiyordu: 5 Mart 1933'teki seçimde oyunu Nazilere karşı kullanmış Alman halkının yüzde 56'sının güvendiği bütün partilerin ve diğer kurumların liderlerinin korkakça ihaneti. Bu dehşet verici ve belirleyici gelişme, dünyanın tarihsel bilincinde yeterince görünmez: Naziler bu ihaneti vurgulamak için özel bir istek göstermezler, çünkü bu onların "zaferinin" değerini doğal olarak önemli ölçüde azaltacaktır, hainlerin kendileri... – ihanetlerinin vurgulanmasını hiç istememeleri tabii ki anlaşılır bir şeydir. Fakat tarihsel bilinçten ırak kalmasına rağmen yine de sadece bu ihanet, ilk bakışta izahı mümkün olmayan bir olgunun, korkaklardan ibaret olmadığı muhakkak olan bir büyük halkın direnç göstermeden bu yüz karası kepazeliğe teslim olmasının izahını mümkün kılar.

İhanet süreklilik gösterir, geneli kapsar ve *sol*dan *sağ*a, istisnasızdır. Komünistlerin "her an hazır olmak" sloganı ve güya iç savaş hazırlıklarıyla çizdikleri farfaralı imajın ardında, esasen sadece üst düzey yöneticilerinin zamanında yurtdışına kaçmalarını sağlayacak hazırlıklar yaptıklarını daha önce de anlatmıştım.

Sosyal demokrat liderlere bakacak olursak, onların, milyonlarca düzgün, küçük insandan oluşan sadık ve tereddütsüz bağlı yandaşlarına ihaneti daha 20 Temmuz 1932'de, Severing ve Grzesinski "şiddetten kaçınma"* kararını aldıklarında

---

(*) Papen hükümeti Preussenschlag denilen kararnameyle anayasaya aykırı olarak Prusya eyalet hükümetini devreden çıkardığında Severing ve diğer sosyal demokrat liderler aktif bir direniş göstermeme kararı alırlar, Severing bu kararı *'Ben şiddetten kaçınmayı tercih ettim.'* şeklinde açıklar – ç.n.

zaten başlamıştı. Sosyal demokratlar 1933'teki seçim mücadelesini dehşet verecek kadar aşağılayıcı bir tarzda, Nazilerin sloganlarının arkasına takılıp, kendilerinin de ne kadar "milli" olduklarını vurgulamaya çalışarak geçirmişlerdi. 4 Mart'ta, seçimden bir gün önce, "güçlü liderleri" Prusya başbakanı Otto Braun, arabasıyla İsviçre sınırını geçti, geleceği düşünerek temkinli davranıp Ticino'da bir ev almıştı Braun. Mayıs ayında, feshedilmelerinden bir ay önce, Sosyal demokratlar Reichstag'da hep birlikte Hitler hükümetine güvenoyu verdiler ve Horst-Wessel* marşını söylediler. (Meclis bültenindeki not şöyledir: "Hem meclis hem de izleyici sıralarında bitmek bilmeyen bir tezahürat ve alkış. Şansölye de sosyal demokratlara dönmüş, alkışa katılıyor.")

Merkez, yani büyük muhafazakâr-Katolik parti, ki son yıllarda giderek artacak şekilde muhafazakâr küçük burjuva Protestanları da arkasına almıştı, zaten Mart ayından ulaşmıştı bu noktaya. Oylarıyla, Hitler hükümetine "yasal olarak" diktatörlüğü teslime eden üçte iki çoğunluğa ulaşılmasını sağlamıştı. Merkez, bunu yaparken eski şansölye Brüning tarafından yönetiliyordu, yurtdışında bu gerçek sıkça unutuluyor ve Brüning, Hitler'in gelecekteki olası alternatifi olarak düşünülebiliyor. Ama inanın bana, bu gerçek Almanya'da unutulmuş değil ve bir adam 23 Mart 1933'te, kendisine emanet edilmiş bir partiyi taktik nedenlerle hayati bir oylamada hâlâ Hitler'in yanına sürükleyebileceğine inanabilmişse, artık Almanya'da kredisini sonsuza dek kaybetmiştir.

Nihayet Alman Millicileri (Deutschnationalen, DNVP, Deutschnationale Volkspartei), "onur" ve "kahramanlık" kavramları üzerinde adeta doğrudan doğruya parti programlarıymışçasına hak iddia eden muhafazakâr sağcı çevreler, *–Tanrım, bunların liderlerinin 1933 yılında ve o günden bugüne yandaşları için sahneledikleri bu tiyatro ne kadar onursuz ve ödlek bir oyundur!–* 30 Ocak'taki Nazileri "zapturapt" altına alıp "zararsız" hâle getirecekleri beklentisi sadece hayal kırıklığına neden ol-

(*) Sözlerini bir SA üyesi olan Horst Wessel'in yazdığı nasyonal sosyalist marş – ç.n.

duktan sonra, insanlar bunların en azından "frene basacaklarını" ve "en kötüsünün vukuuna engel olacaklarını" umuyordu. Bu beklentilerin hepsi boşa çıktı! Bütün cürümlere katıldılar, teröre, Yahudilere yapılan zulme, Hıristiyanlara uygulanan baskıya. Partilerinin yasaklanması, üyelerinin ya da yandaşlarının tutuklanmaları bile onları rahatsız etmedi. Seçmenlerini ve taraftarlarını yarı yolda bırakıp kaçan sosyalist parti yönetim kadroları iç karartıcı bir görüntüydü muhakkak ki. Ama en yakın dostlarının ve çalışma arkadaşlarının vurularak öldürüldüğünü gören ve buna rağmen görevden ayrılmayı bir an bile aklına getirmeyen ve "Heil Hitler!" diye haykırmaya devam eden –Herr von Papen gibi– soylu subaylara insan ne demeliydi?

Partiler nasılsa, siyasi birlikler de öyleydi: "*Kommunistischer Frontkämpferbund* (Komünist Cephe Savaşçıları)" diye bir birlik vardı, "*Reichsbanner Schwarz-Rot-Gold* (İmparatorluk Sancağı, Siyah-Kırmızı-Altın Rengi)" diye de bir başkası. Askerî nitelikte organize olmuşlardı, pek silahsız sayılmazlardı, milyonlarca taraftarı vardı her ikisinin de ve kriz anında SA'yı kontrol etmek üzere kuruldukları vurgulanıyordu. Bütün süreç boyunca *Reichsbanner'in** sesi soluğu işitilmedi, hem de hiç, bu birlik sanki hiç var olmamış gibi tek iz bırakmadan yok oldu. Direniş, bütün Almanya'da, olsa olsa umarsız münferit eylemler hâlinde ortaya çıktı, birkaç sayfa önce anlattığımız Cöpenickli sendikacının hadisesinde olduğu gibi. *Reichsbanner* subayları birliklerine ait binalara SA tarafından el konulduğunda, hiçbir yerde en ufak bir direnç göstermeye kalkışmadılar. *Stahlhelm*, Alman millicilerinin ordusu, derhal nasyonal sosyalist zihniyete uyum gösterdi ve boyunduruk altına girmeyi kabullendi, daha sonra da peyderpey feshedildi, biraz homurdansalar da hiç direnmediler. Tek bir örneği bile görülmedi direniş enerjisinin, mertliğin, sağlam duruşun. Var olan sadece panik, kaçış ve döneklikti. 1933 Mart'ında milyonlar hâlâ mücadeleye hazırdı. Bir gece yattılar, sabah kalktıklarında kendilerini lidersiz, silahsız ve ihanete uğramış buldular. Bu insanlardan bir bölümü diğerleri-

(*) Weimar Cumhuriyeti'nde demokratik cumhuriyeti korumak için kurulmuş partilerüstü bir organizasyon – ç.n.

nin mücadele etmeyeceği belli olunca *Stahlhelm*'e, Deutschnational Parti'ye (DNVP) katıldı. Partinin üye sayısı birkaç hafta için muazzam bir artış gösterdi, sonra onlar da dağıtıldılar ve hiç mücadele etmeden yenilgiyi kabul ettiler.

Karşı tarafın önderlerinin bu korkunç ahlâki fiyaskosu, Mart 1933 "devriminin" temellerinden biridir. Nazilerin zafere kolayca ulaşmasını sağlamıştır. Ve tabii ki bu, zaferin değeri ve ne kadar uzun ömürlü olacağı hususunda kafalarda soru işaretleri oluşmasına da neden olur. Gamalı haçın nakşedildiği Alman kitlesi, direnen ama buna karşın şekillendirilebilir, sağlam bir cevher değildir, bu kitle daha çok şekilsiz, gevşek, pelte gibi bir hamura benzer. Bu hamur, günü geldiğinde tıpkı bu defaki kadar kolayca ve direniş göstermeden bambaşka bir kalıba da girebilir. Henüz cevabı verilmemiş bir soru, bu hamuru yeniden şekillendirmeye değer mi sorusu, kuşkusuz zihinleri meşgul etmektedir 1933 Mart'ından beri, çünkü Almanya'nın bu tarihte ortaya çıkan ahlâki zafiyeti o kadar dehşet vericidir ki tarihin, günün birinde bundan sonuçlar çıkartmaması düşünülemez.

Diğer halkların yaşadığı devrimler, dehşetengiz kan kaybına ve son derece büyük anlık zafiyetlere sebebiyet vermiş olsalar dahi, nihayetinde mücadelenin her iki tarafındaki güçlerin moral enerjilerinin muazzam ölçüde yükselmesini – ve böylelikle de uzun vadede bahis konusu halkların korkunç ölçülerde güçlenmesini sağlamışlardır. Bunu görmek için Devrim Fransa'sında hem Jakobenlerin hem de Monarşistlerin, ya da bugünün İspanya'sında hem Franco taraftarlarının hem de Cumhuriyetçilerin –muhakkak ki aşırılık, acımasızlık ve şiddetin yanı sıra– gösterdikleri muazzam cesarete ve insani azamete, nasıl ölümü hiçe saydıklarına bakmak kâfidir. Sonuç ne olursa olsun, zafer için mücadele ederken gösterilen kahramanlık, ulusların bilinçlerinde tükenmez bir güç kaynağı olarak kalır. Bugünün Almanları işte tam burada, bu güç kaynağının fışkırması gereken noktada sadece bir utanç, korkaklık ve zafiyeti hatırlıyorlar. Bu, bir gün gelecek mutlaka etkilerini gösterecek; bu etkiler kuvvetle muhtemel Alman ulusunun ve onun devlet hâlinin dağılmasıyla tebarüz edecektir.

– "*Das Dritte Reich*", hasımların bu ihanetinden ve bu ihanetten kaynaklanan çaresizlik, zayıflık ve tiksinti duygusundan doğmuştur. 5 Mart'ta Naziler hâlâ azınlıkta kalmışlardı. Üç hafta sonra, eğer bir kere daha seçim sandıklarına gidilecek olsaydı, belki gerçekten çoğunluğu yakalayacaklardı. Sadece Nazi terörünün bu arada etkisini göstermesiyle veya birçok insanın kutlamaların heyecanıyla mest olmasıyla bağlantılı değildi bu durum – ki Almanlar vatanperver kutlamaların heyecanına kapılmayı pek severler. Asıl belirleyici olan insanların, ihanet içindeki kendi korkak liderlerine karşı hissettikleri nefret ve tiksintinin, o anda, asıl düşmana duydukları öfke ve nefreti gölgede bırakmasıydı. O güne kadar Nazilere karşı olan yüz binlerce insan Mart 1933'te bir anda Nazi partisine girmeye karar verdi. "Mart şehitleri" denen* bu insanlara Naziler kuşkuyla ve hor görerek bakıyorlardı. Artık ilk kez, işçiler de önceden üye oldukları sosyal demokrat ya da komünist örgütlerden ayrılıyor ve yüz binlerle karşı tarafın saflarına, Nazilerin "fabrika hücrelerine" ya da SA'ya katılıyorlardı. Bunu yapmalarının ardında farklı nedenler, sıklıkla da birbirinin içine geçmiş çeşitli öğelerden müteşekkil bir nedenler yumağı oluyordu. Ama ne kadar ararsanız arayın bunların arasında güçlü, kolayca çürütülemeyecek ve pozitif *tek bir* neden bulmanız mümkün değildi – yüzüne bakılır tek bir neden. Süreç, her münferit örnekte, bir depresyonun tüm tipik alametlerini hiç şüpheye yer bırakmayacak şekilde gösteriyordu.

En basit ve neredeyse bütün örneklerde, biraz deşildiğinde en temel neden korkuydu. Sopa yiyenlerden biri olmamak için sopa atanların safına katılmak. Ve hemen ardından: Biraz müphem bir sarhoşluk, birlik ve beraberlik coşkusu, kitlelerin çekim gücü. Bunun da ötesinde birçok insanda kendilerini yarı yolda bırakanlara karşı hissedilen tiksinme ve öç alma duygusu. Yine devamında, tuhaf şekilde Almanlara has

(*) Bu deyim aslında 1848 Mart Devrimi sırasında Viyana ve Berlin'de ölenler için kullanılırken 1933'teki bu üyelik dalgası sırasında kendilerini korumak ya da çıkar sağlamak için partiye kaydolanlar da pejoratif olarak bu şekilde adlandırıldılar – ç.n.

bir neden, bir düşünme şekli: "Nazilerin rakiplerinin hiçbir tahminleri tutmadı. Nazilerin kazanamayacağını söylemişlerdi, ama kazandılar. Demek ki rakipleri haksız, demek ki Naziler haklılardı. Bunun yanında bazılarının (isimlerini zikretmek gerekiyorsa entelektüellerin) Nazi partisinin çehresini ve tuttuğu yolu, partiye katılarak değiştirebileceklerine inanmaları. Ve tabii bildik hakiki oportünizm ve konjonktüre uyma zihniyeti. Ve son olarak, ilkel ve kitlesel algılamaya temayülü olan, daha basit insanlarda görülen, kadim mitler çağında yaşandığına inanılan türden bir süreç: Mağlup kabilenin bu mağlubiyetle sadakatsizliği apaçık hâle gelmiş kendi kabile ilahından vazgeçip muzaffer düşman kabilenin tanrısını koruyucu ilah olarak kabullenmesi. Her zaman inandığımız kutsal babamız Aziz Marx bize yardım etmedi, Aziz Hitler'in ondan daha güçlü olduğu besbelli, o zaman sunaklardaki Aziz Marx resimlerini parçalayalım ve aynı sunakları Aziz Hitler için kutsayalım. Sonra da yeni duaları öğreniriz: "Suçlu kapitalizmdir!" yerine "suçlu Yahudilerdir". Belki bu bizim kurtarıcımız olur.

Görüldüğü gibi bütün bunlar birer süreç olarak hiç de aykırı gelmiyorlar kulağa, normal psikolojik işleyişin kapsadığı alanda kalıyorlar tamamen ve izah edilmesi mümkün görünmeyen bir fenomeni neredeyse eksiksiz açıklayabiliyorlar. Bütün bunların hepsinin ortak özelliği, gerek halklarda gerekse münferit insanlarda "asalet" olarak adlandırdığımız olgunun külliyen yokluğudur: Yani dışardan gelecek baskıyla ve şiddetle sarsılamayacak bir nüve, bir tür soylu sertlik; ancak en zor şartlarda, en büyük sınavlarda harekete geçirilecek bir gurur, seciye, metanet ve haysiyet rezervi. İşte buna sahip değil Almanlar. Bir ulus olarak güvenilmez, yumuşak ve nüvesizler. 1933 Mart'ı bunu gözler önüne serdi, ispatladı. Şartlar zorladığı anda "asalet sahibi" halklarda sanki sözleşmişçesine genel ve spontane bir heyecan, bir hareketlilik başlarken, Almanya'da yine sözleşmişçesine genele şamil bir boşvermişlik ve tükenmişlik kendini gösterdi, pes etme ve teslim olma hâli – kısa ve öz olarak ifade etmek gerekirse: derin bir depresyon.

Milyonlarca insanda eşzamanlı olarak görülen bu sinirsel çöküşün neticesi yekvücut olmuş ve her şeyi yapmaya hazır bir halktır ve bu halk, bugün bütün dünyanın kâbusudur.

21

Evet, bugün araya mesafe koyarak geriye baktığımızda süreç, sarih hatlarla ve aşikâr olarak, bu şekilde serilir gözlerimizin önüne. İçinde yaşarken bütününü görmem tabii ki mümkün değildi. Olan bitenin boğucu ve tiksindirici mahiyetini tabii ki hissettim – ki bu da yeterince korkunçtu, ama tek tek öğelerini kavramayı ve zihnimde bir yerlere yerleştirmeyi beceremedim. Hadiseleri kafamda açıklığa kavuşturmak için yaptığım her denemede, bunları beyhude bir gayretle artık üzerine uymayan, miadı dolmuş bir siyasi kavramlar sistemi içine yerleştirmeye çabalayanların bitmek bilmez fuzuli ve anlamsız tartışmaları, bir tül perde gibi set oluyordu düşüncelerime. Bu tartışmalar, bir bölümü hatta ufak bir faslı bile bugün tesadüfen hafızalarımızda canlandığında, nasıl da korkutucu geliyor insana. Bu, bütün tarihsel ve kentsoylu eğitimimizde, tüm öğrendiklerimiz içinde bir kere bile karşımıza çıkmayan türden süreç karşısında fikrî olarak ne kadar büsbütün çaresiz kalmıştık! Ne kadar anlamsızdı bütün tefsirler, ne kadar sonsuz bir alıklık içindeydi bütün bu mazeret bulma çabaları ve tabii ki aklın, şaşmaz dehşet ve tiksinti hissiyatını dönüştürme çabası içinde oluşturduğu acil durum çözümlerinin bu umarsız yüzeyselliği! Savaş alanına sürülen bütün *izm*lerin feci bayatlığı! Bugün düşünürken tüylerim ürperiyor.

Bütün bunların yanı sıra günlük hayat da sarih bir algıya engel oluyordu – süregiden, elbette artık nihai olarak ürkütücü ve gerçekdışı bir hâl almış ve etrafını saran hadiseler tarafından günbegün alaya alınan hayat. Hâlâ Yüksek Eyalet Mahkemesi'ne gitmeye devam ediyordum, tıpkı eskisi gibi ve hâlâ hükümler veriliyordu mahkemede sanki bunun herhangi bir anlamı varmışçasına. Benim çalıştığım mahkemenin hâkim heye-

tindeki Yahudi hâkim de kimse tarafından rahatsız edilmeden cübbesini giymeye devam ediyordu hâlâ; tabii ki meslektaşları, ağır hastalara gösterilene benzer ihtimamlı bir nezaketle davranıyorlardı ona. Hâlâ kız arkadaşım Charlie'ye telefon ediyordum ve beraber sinemaya gidiyor ya da küçük bir şarap evinde oturup Chianti içiyor ya da bir yerlerde dans ediyorduk. Hâlâ arkadaşlarımla buluşuyordum, tanıdığım insanlarla tartışıyordum. Ailecek kutlanıyordu hâlâ doğum günleri, hep olduğu gibi. Ama Şubat ayında, asıl ve tahrip edilmez gerçekliğin her şeye rağmen Nazilerin marifetlerine galebe çalıp çalmayacağı konusu hâlâ tartışılabilirken, artık bütün bu devam eden hayatın mekanik, kof ve ölgün hâle geldiği ve her an her dakika sadece düşmanın zaferini tescil ettiği inkâr edilemiyordu. Bu düşman artık her yönden taşıp gelen bir sel gibi bütün onu zapt etmekteydi.

Diğer taraftan çok tuhaftı ki, dehşet verici gelişmelere karşı bir yerlerde güçlü, canlı bir tepki verilmesinin engellemesine ciddi şekilde yardımcı olan da işte bu mekanik ve otomatik süregiden günlük hayatın ta kendisiydi. Diğer siyasi güç odaklarına bağlı grupların Nazilere karşı harekete geçmesini ve direnmesini, liderlerinin ihaneti ve yüreksizliğinin nasıl engellediğini tasvir etmeye çalışmıştım. Ama bu, münferit bir şahsın neden, tamamen kendiliğinden, –felaketin bütününe olmasa bile en azından herhangi bir özel adaletsizliğe ya da hemen yakınlarında, kolayca ulaşabileceği bir noktada vuku bulan sıradışı bir alçaklığa– kazan kaldırıp direniş göstermediği sorusuna cevap vermez. (Bu sorunun bizzat kendime yönelttiğim bir suçlama da olduğunu görmez değilim.)

Günlük hayatın mekanizmaları, işte tam da bu münferit direnci engelliyordu. Eğer insanlar bugün –belki eski Atina'da olduğu gibi– kendi ayakları üzerinde durabilen ve hadiselerin bütünüyle ilişki kurabilen varlıklar olsalardı ve kendilerini mesleklerine ve günlük ajandalarına hiçbir zaman kendilerini kurtaramayacak kadar teslim etmiş, binlerce küçük detaya bağımlı, adeta bir ray üzerinde kayıp giden ve "raydan çıktığında" herkesi tamamen çaresiz bırakan bir hayatın esiri ol-

masalardı, muhtemelen ne kadar farklı olurdu devrimlerin ve hatta bütün tarihin akışı? Güvenlik duygusu ve mevcudiyetin sürdürülmesi sadece günlük rutin işleyişin devam etmesiyle mümkündür, onun dışına çıkıldığı anda cangıl başlar! 20. yüzyılda yaşayan her Avrupalı bunu karanlık bir korku olarak hisseder; işlerin raydan çıkmasına neden olabilecek, cüretkâr, gündelik rutinin bir parçası olmayan, sadece kendi içinden gelen herhangi bir işe kalkışmak hususundaki tereddüdü de işte bundan kaynaklanır. Ve işte bu nedenle mümkündür Almanya'da Nazi hâkimiyeti gibi devasa medeniyet facialarının vuku bulması.

Gerçi 1933 Mart'ında esip gürlüyor, köpürüyordum; ailemi çılgınca önerilerle korkutuyordum: Devlet hizmetinden istifa etmek, yurtdışına göç etmek, protesto olarak Yahudiliğe geçmek. Ama bunları sadece söylemekle kalıyordum. 1879 ile 1933 arasındaki hayatının çok zengin, ama tabii ki bu yeni süreçleri kapsamayan, tecrübe birikimiyle babam yatıştırıyordu beni, söylediklerimin dramatikliğini azaltmaya çalışıyor, coşkumu usul usul alaya alıyordu. Ben de buna izin veriyordum, nihayetinde onun otoritesine alışkındım ve kendiminkinden de henüz pek emin değildim. Kaldı ki sakin bir kuşkunun bana, her zaman, radikal bir coşkudan daha ikna edici bir etkisi olmuştur. Bu yüzden de, benim hızlı ve genç içgüdümün babamın tecrübelerden süzülüp gelen bilgeliğine karşı bu defa haklı olduğunu anlamam ve hayatta, sakin bir kuşkuculukla başa çıkılamayacak bazı şeyler olduğunu öğrenmem için oldukça uzun bir zamana ihtiyacım oldu. O zamanlar kendi hissiyatımdan olumlu dersler çıkarmak için fazla utangaçtım.

Belki de, olabilir ya, hadiseleri doğru algılamıyordum. Belki gerçekten de başımızdan geçmeleri, bunları yaşamamız gerekiyordu. Kendimi, sadece çalıştığım mahkemenin kaleminde emin ve yetkin hissediyordum, medeni kanunun ve usul kanunlarının paragraflarının koruyucu kanatlarının altında. Bunlar hâlâ ayaktaydı. Eyalet yüksek mahkemesi de. Çalışıyor olması şu an için bütün anlamını kaybetmiş gibi görünse de mahkemenin yapısında henüz değişen bir şey yoktu. Belki de so-

nunda daha kuvvetli ve kalıcı olanın o olduğu ortaya çıkacaktı gerçekten de.

İşte böyle; müteredditi, ihtiyatlı, günlük rutinin gereklerini yerine getirerek, öfke ve dehşet duygusunu yutarak veya çok verimsiz ve çok tuhaf bir şekilde evdeki yemek masasının başındaki patlamalarla dışarı akıtarak –tıpkı milyonlarca diğer insan gibi devre dışı kalmış bir hâlde yaşamaya devam ederek– hadiselerin bana ulaşmasını bekledim.

Ve ulaştılar.

22

Mart sonunda Naziler kendilerini, gerçek devrimlerinin son perdesini başlatmak için yeterince güçlü hissediyorlardı. Bu devrim, herhangi bir devlet şeklini hedef almıyordu, insanların yeryüzünde bir arada yaşamalarını mümkün kılan zemindi hedefindeki ve eğer gem vurulmazsa bize göstereceği çok daha büyük marifetleri de vardı. İlk ve utangaç eylemleri 1 Nisan 1933 tarihindeki Yahudi boykotu oldu.

Boykot kararı Hitler ve Goebbels tarafından, bu tarihten önceki Pazar günü, Obersalzberg'de, çay ve bisküvi eşliğinde alınmıştı. Pazartesi günü gazeteler tuhaf, ironi dolu bir başlıkla çıktılar: "Kitle eylemi bildirildi." Haber şöyle devam ediyordu: 1 Nisan Cumartesi'den itibaren Yahudilere ait bütün işyerleri boykot edilecekti. SA'lar bu işyerlerinin önünde nöbet tutacaklar ve herhangi bir kişinin bu işletmelere girmesini engelleyeceklerdi. Keza bütün Yahudi avukatlar ve doktorlar da boykot edilecekti. SA devriyeleri bunların bürolarını ve muayene odalarını kontrol edecekler ve boykotun hayata geçirilmesini sağlayacaklardı.

Operasyon için beyan edilen sebep, bize Nazilerin bir ay içinde gösterdikleri gelişmenin boyutunu da gösterir. Vaktiyle anlatılan anayasayı ve burjuva özgürlüklerini yok etmek amacıyla planlanan komünist darbe efsanesi iyi kurulmuş, inanılır olması amaçlanmış bir hikâyeydi; evet, hatta Reichstag'ı yak-

tırıp bir tür göstermelik kanıt yaratmayı dahi gerekli bulmuşlardı o zaman. Buna karşın Yahudilere ait işyerlerinin boykotuyla ilgili resmî gerekçe, bu gerekçeye inanır gibi yapabilecekleri düşünülenlere karşı küstahça bir aşağılama ve alay etme sınırını aşmıştı bile. Yahudilere karşı uygulanan boykot kampanyası, güya Alman Yahudilerinin yeni Almanya'yla ilgili, her türlü isnattan yoksun, ayrıntılı ve korkunç hikâyeler üretip dış dünyaya sunmalarına karşı bir savunma ve misilleme tedbiri olarak düşünülmüştü. Ya, boykot kampanyasının sebebi işte buydu.

Takip eden günlerde tamamlayıcı başka tedbirlerin de direktifi verildi (Bunlardan birkaçı daha sonra tekrar, bir süre için, yumuşatıldı). Bütün "Ari" firmalar Yahudi çalışanlarını işten çıkartacaktı. Sonra: Yahudilere ait bütün işletmeler de bunu yapacaktı. Yahudilere ait firmalar, "Ari" çalışanlarının ücretlerini, boykot sırasında kapalı kalsalar da ödemeye devam edeceklerdi. İşletmelerin Yahudi sahipleri işten el çekecekler ve yerlerine Ari bir genel müdür atayacaklardı. Vesaire vesaire...

Aynı anda Yahudileri hedef alan kapsamlı bir "aydınlatma seferberliği" başlatıldı. Alman halkına, Yahudileri şimdiye kadar insan olarak kabul ettilerse ne kadar büyük bir hata yaptıkları el ilanları, afişler ve kitle toplantılarıyla anlatılıyordu. Yahudiler daha ziyade "*Untermensch*"diler, yani bir tür hayvan ve aynı zamanda, şeytana ait niteliklere sahiptiler. Bundan nasıl bir sonuç çıkarılması gerektiği şimdilik dile getirilmiyordu. Fakat en azından bir slogan, bir savaş çığlığıyla şu talep ifade ediliyordu: "Geber Yahudi!" Boykotun yöneticiliği, Almanların çoğunun o ana dek adını duymadığı birine verilmişti: Julius Streicher.

Bütün bunlar, son dört haftanın ardından insanın Almanlardan beklemeyeceği bir tepkiyi ortaya çıkardı: yaygın bir dehşet hissi. İnsanların durumu tasvip etmediklerini gösteren bir mırıltı, usul usul ama yine de duyulacak şekilde ülkeyi kaplamaya başlamıştı. Naziler o an için fazla ileri gittiklerini sezerek 1 Nisan'dan sonra alınan kararların bir kısmından tekrar vazgeçtiler. Ama bunu ancak dehşetin tam anlamıyla yaşanmasını ve

etki etmesini bekledikten sonra yaptılar. Esasen amaçladıklarının ne kadarından gerçekten vazgeçmiş olduklarını artık hepimiz biliyoruz.

Tuhaf ve cesaret kırıcı olan tabii ki –ilk büyük dehşet duygusunun yanı sıra– cinayet zihniyetinin bu ilk büyük tebliğinin Almanya'da devasa bir konuşma ve tartışma seline sebep olması; ama üzerinde konuşulup tartışılanın "anti-semitizm sorunu" değil, "Yahudi sorunu" olmasıydı. Nazilerin o günden beri, diğer birçok "sorunla" ilgili olarak ve uluslararası boyutlarda da başarıyla kullandıkları bir hokkabazlıktır bu. Bir ülkeyi, bir halkı, bir insan grubunu ölümle tehdit ederler ve ardından kendi yaşam haklarının değil tehdit ettikleri ülke, halk, ya da insan grubunun yaşam hakkının bir anda tartışılmaya başlamasını – yani sorgulanmasını başarırlar.

Herkes bir anda kendini Yahudilerle ilgili bir kanaat oluşturmaya ve bu kanaatini etrafındakilere bildirmeye mecbur hissetmeye ve tabii kendinin buna hakkı olduğuna inanmaya başlamıştı. "İffetli" Yahudiler ve diğerleri arasında hassas ayrımlar yapılıyordu. Bir grup, Yahudileri savunmak için, –Savunmak? Kime karşı? Neden?– bilim, sanat ve tıp alanındaki başarılarını sayarken diğerleri tam da bu 'başarıları' ile suçluyordu onları: Bilim, sanat ve tıbbı "yabancılaştırmışlardı". Düzgün ve manevi olarak değerli meslekleri icra etmenin, Yahudiler için bir suç ya da en azından bir densizlik sayılması kısa bir süre sonra zaten genel olarak sıradan ve popüler bir kanaat hâlini aldı. Yahudileri savunanlara, kaşlarını çatarak 'ama Yahudiler de doktorlar, avukatlar ve gazeteciler arasında edepsizce şu kadar yüksek bir yüzde oluşturuyorlar diyebiliyordu insanlar. Genel olarak "Yahudi sorunu" hakkında yüzdelerle kararlar vermeye bayılıyordu insanlar. Yahudilerin Komünist Parti üyeleri arasında çok yüksek ama cihan harbinde ölenler arasında çok düşük bir yüzdesi var mıydı, araştırılıyordu. (Gerçekten, bu son hususun tartışıldığına bizzat şahit oldum: "Kültürlü zümrelere" dahil olduğunu düşünen ve doktor unvanı taşıyan bir zat, son derece ciddi bir şekilde bana Cihan harbinde ölen 12. 000 Alman Yahudisinin, Al-

man Yahudilerinin toplam sayısına oranının, aynı oranın Ari Almanlar için geçerli olanından çok daha düşük olduğunu ispat edip, buradan da Nazi antisemitizmine "belirli bir haklılık payı" vermişti.)

Nazilerin antisemitizminin, Yahudilerle ve onların hata ya da sevaplarıyla neredeyse hiçbir ilgisi olmadığı hususunda bugün artık kimsenin tereddüdü kalmamıştır herhalde. Naziler, Almanları dünyanın neresinde olursa olsun Yahudilerin peşini bırakmamaya ve mümkün olduğunca köklerini kazımaya hazırlamak niyetinde olduklarını artık neredeyse saklamaya ihtiyaç hissetmiyorlar. Burada ilginç olan bunun için öne sürdükleri gerekçe değil, –bu gerekçe o kadar aşikâr bir saçmalık ki onu çürütmeye çalışmak bile bir tür kendini aşağılama olacaktır– niyetin ta kendisi. Bu dünya tarihinde gerçekten de yepyeni bir şey. Her hayvan türünde görülen ve varoluş mücadelesinde hayatta kalabilmelerini mümkün kılan tek şey olan aralarındaki dayanışmayı, insan türünde devre dışı bırakmayı ve insanın, normal olarak hayvan dünyasına yönelttiği yırtıcı hayvan içgüdülerini kendi türüne yönlendirmeyi, koca bir halkı bir vahşi köpek sürüsü gibi insanlara karşı "azdırmayı" hedefleyen bir deneme. Beraber yaşadığı diğer insanları öldürmeye prensip olarak ve süreklilik arz edecek şekilde bir kere hazır olunca insanlar ve hatta bu, bir vecibe hâline gelince, münferit hedefleri değiştirmek önemsiz bir detay olur. Daha bugünden açıkça görülüyor "Yahudi"nin yerine "Çek" ya da "Polonyalı" ya da herhangi başka bir ismin konulması hiç sorun teşkil etmeyecek. Burada bahis konusu olan Alman halkına sistematik olarak bir mikrobun aşılanması. Bu mikrop, pençesine düşenlerin beraber yaşadığı insanlara vahşi bir kurt gibi davranmasına ya da başka türlü ifade etmek gerekirse, binlerce yıllık bir medenileşme sürecinin neticesinde kontrol altına alınabilmiş ya da yok edilebilmiş sadist içgüdülerin zincirlerini kırmasına ve serpilip güçlenmesine neden oluyor. İleriki bölümlerden birinde size gösterme imkânı bulacağım ki Alman halkının büyük bölümü –genel olarak güçsüzleşmesine ve onurunu kaybetmesine rağmen– bu mikroba karşı yine de, muhtemelen

kaybedebileceklerini derin bir içgüdüyle sezerek, sağaltıcı bir direnç oluşturmuştur. Eğer başka türlü olur ve Nazilerin bu denemesi –bütün çabalarının asıl nüvesi– gerçekten başarıya ulaşırsa, bu, insan türünün fiziksel varlığının sürmesinin sorgulanacağı en üst düzeyden bir insanlık krizine sebebiyet verecek ve bu krizde muhtemelen tek kurtuluş yolu, vahşi kurt mikrobu bulaşanların fiziksel olarak yok edilmesi gibi korkunç çözümler olacaktır.

Nazilerin programlarındaki diğer hiçbir maddenin erişemediği en nihai, en derin –asla sadece Yahudiler için değil– varoluşsal sorunlara dokunanın işte tam da bu Nazi antisemitizmi olduğunu bu kısacık resimde de görebiliyoruz. Ve yine bu resimde, Almanya'da bugün dahi hiç de azımsanmayacak sıklıkla rastlanan Nazi antisemitizmini, Yahudileri ne kadar sevdiğinize ya da sevmediğinize bağlı olarak kabullenilen ya da esef duyulan ama "büyük milli davaların yanında tabii ki teferruat" olan tali bir konu, olsa olsa onu Nazi hareketinin bir güzellik kusuru olarak telakki etmek isteyen bakış açısının ne kadar gülünç olduğunu da görebiliriz. Gerçekteyse asıl bu "büyük milli davalar" tamamen anlamsız, fevkalade önemsiz, günlük ıvır zıvırdır, Nazi antisemitizminin sebebiyet verdiği insanlık alacakaranlığının aslî tehlikeleriyle karşılaştırıldığında, Avrupa'nın belki birkaç on yıl daha devam edecek bir geçiş döneminin kısmi kargaşasından ibarettir.

Diğer taraftan bunların hiçbirini 1933 Mart'ında henüz kimse sarih bir şekilde göremiyordu. Ama bu defa kendimi biraz övebilirim belki, çünkü daha o zaman gelişmelerin kokusunu almıştım. Belirgin bir şekilde hissediyordum, o ana kadar olan biten iğrençti, daha ötesinde bir şey değildi, ama şimdi başlayan mahşerî bir felaketti. Bir dizi radikal soruyu gündeme getiriyordu – ruhumun pek uğramadığım kesimlerinde hissettiğim bir sarsıntıyla hissediyordum bunu; gerçi henüz bu soruları ifade etmekten acizdim ama.

Aynı zamanda, dehşetin hemen yanı başına yerleşmiş belirli –ve evet, neredeyse sevinçli– bir heyecanla hissediyordum hadiselerin artık üzerime doğru geldiğini. Ben Nazilerin "Ari" de-

diklerindenim; ama aslında hangi ırkların bende payı var, bunu tıpkı diğer insanlar gibi ben de bilmiyorum tabii ki. Her halükârda, kökenimi geriye doğru takip edebildiğim iki ya da üç yüz yıl içinde ailemde Yahudi kanı tespit etmek mümkün değil. Buna rağmen Alman-Yahudi dünyasına, tam ortasında büyüdüğüm vasat-Kuzey Alman yaşam stiline göre her zaman daha fazla yakınlık hissettim ve Alman-Yahudi dünyasına olan bağım hem eski hem de sıkıydı. En eski ve en iyi arkadaşım bir Yahudi'ydi. Hatta yeni minik sevgilim Charlie bile Yahudi'ydi ve şu hususta hiç tereddüde yer yoktu: Aslında hâlâ kararsızken, belanın ona ulaşmak üzere hamle yaptığı şu günlerde onu aniden daha bir hararetli ve daha bir gururla sevmeye başlamıştım. Biliyordum: Kimse onu boykot etmeye zorlamayacaktı beni.

İlk haberler gazetelerde çıkar çıkmaz, aynı gününü akşamı aradım Charlie'yi. O hafta neredeyse her gün görüştük, birlikteliğimiz giderek gerçek bir aşk hikâyesi gibi görünmeye başlamıştı. Charlie günlük hayatta tabii ki balo akşamının ışıklarında olduğu gibi bir Türk çocuğu değildi artık, çocuklarına düşkün bir küçük burjuva Yahudi ailesinin küçük, cici kızıydı; çok akrabalı girift bir dünyadan geliyordu. Ama küçük, zarif ve sevimli bir yaratıktı ve bela üzerine çöreklenmişti. Bu haftalarda âşıktım ona.

Yaklaşmakta olan boykotun gümbürtüsü duyulmaya başlamışken, Mart'ın son haftasında, onunla yaşadığımız tuhaf bir sahne hafızamda: Şehirden çıkmış Grunewald'a gitmiştik, 1933 Mart'ının tamamında olduğu gibi yine olağanüstü sıcak, harika bir İlkbahar günüydü. Tasvir edilemeyecek kadar açık bir gökyüzünde üstümüzden geçen, küçük bulutların altında, reçine kokan çam ağaçlarının arasında, liken kaplı küçük bir tepeciğin üzerine oturmuş, filmlerden fırlamış iki genç sevgili gibi öpüşüyorduk. Ziyadesiyle huzurlu ve İlkbahar'a yaraşır bir gün yaşıyordu Dünya. Belki bir ya da iki saat oturduk orada ve muhtemelen her on dakikada bir, bir sınıf gelip geçti önümüzden. Sanki bütün okulların doğa yürüyüşü günüydü. Bir sürü genç, sevimli yeniyetme; her grubun başında onları kollayan ve

yönlendiren öğretmenleri. Öğretmenlerin çoğunun bir öğretmene yakışır sakalları ve burunlarının üzerinde birer *binoklü* vardı ve kendilerine emanet edilmiş kuzucukları dikkatle koruyorlardı. Bu sınıfların hepsi yanımızdan geçerken bize döndü ve bir ağızdan "Geber Yahudi!" diye bağırdı, neşeli ve genç bir sesle, koro hâlinde, adeta neşeli bir doğa yürüyüşçüsü selamı gibi. Belki doğrudan doğruya bizi kastetmiyorlardı –ben Yahudi gibi görünmüyordum, eğer Yahudi olduğunu düşünürsek Charlie'nin de pek Yahudi gibi göründüğü söylenemezdi– belki de sadece hoş bir selamlama olarak kabul etmeliydik bunu. Bilmiyorum. Belki de gerçekten bizi kastetmişlerdi ve bu gerçek bir talepti.

Kollarımda öpüp okşadığım küçük, zarif, hayat dolu bir kızla "bir İlkbahar tepeciğinde" oturuyordum ve yürüyüş yapan, kanlı canlı erkek çocukları geçiyordu önümüzden ve bizden gebermemizi talep ediyorlardı. Biz bu arada tabii ki bu talebe icabet etmiyorduk ve onlar sakin bir şekilde, hâlâ gebermiyor olmamıza da takılmadan, geçmeye devam ediyorlardı önümüzden.

Ne kadar gerçeküstü bir resim.

23

Cuma. 31 Mart. Ertesi gün işler ciddileşecek. Hâlâ çok inanılır gibi gelmiyordu kulağa. Gazetelerin sayfalarını çeviriyorduk, acaba bir şekilde bir yumuşama kararı, biraz olsun normal ve tasavvur edilebilir olana doğru bir rota değişikliği var mı diye. Hayır, hiçbir şey yoktu! Sadece tedbirleri biraz daha keskinleştiren bir iki karar ve boykotun nasıl uygulanacağına ve nasıl hareket edilmesi gerektiğine dair bir iki sakin, titiz, münferit talimat.

Onun dışında *business as usual.* Şehirde sıradışı bir şeylerin yaşanmak üzere olduğunu hissettirecek hiçbir işaret yoktu sokaklardaki alışılmış düzenli, telaşlı ve işlek hayatta. Yahudilere ait iş yerleri açıktı ve satışa devam ediyorlardı. Bu iş yerlerinden

alışveriş etmek bugün henüz yasak değildi. Ama ertesi gün, yarın sabah erkenden, tam saat sekizde.

Yüksek Mahkeme'ye gittim. Her zamanki gibi gri, soğuk ve metruk görünüyordu, sokakla arasına bir çim alan ve ağaçlar vasıtasıyla seçkince bir mesafe koymuş gibiydi. Yüzlerinden konsantrasyon ve dürüstlük fışkıran avukatlar evrak çantaları koltuklarının altında, mahkeme binasının geniş koridorlarından ve salonlarından her zamanki gibi aceleyle geçiyordu; siyah ipek cübbeleriyle yarasalara benziyorlardı, Yahudi avukatlar da savunma konuşmalarını yapıyorlardı, bugünün herhangi bir günden farkı yokmuşçasına.

Kütüphaneye gittim, bugünün herhangi bir günden farkı yokmuşçasına –girmem gereken bir celse yoktu– ve görüş bildirmem gereken bir dosyayı alıp uzun çalışma masalarından birine yerleştim. Komplike hukuk sorunları içeren bir dava. Kalın yorum dosyalarını masama taşıdım ve etrafıma bir duvar ördüm onlarla. İmparatorluk yüksek mahkemesinin içtihatlarını açtım, notlar almaya başladım. Geniş salona –her gün olduğu gibi– çok yönlü ve yoğunlaşmış zihni çalışmanın, duymazdan gelinemeyecek şekilde hışırdayan sessizliği hâkimdi. Kurşun kalemle kâğıdın üzerine bir şeyler karalarken, hukuki prosedürün görünmez ve hassas terazisiyle bir davayı inceliyor, dava konularını paragraflara göre ayırıyor, karşılaştırıyor; bir sözleşmedeki bir kelimenin anlamını tartmaya, İmparatorluk Yüksek Mahkemesi'nin bir paragrafa nasıl bir önem atfettiğini anlamaya çalışıyordum. Sonra yine bir kâğıda alınan iki satırlık bir not – ve bir ameliyatta neşterle müdahale gibi, bir konu açıklığa kavuştu, kararın bir öğesi elde edildi. Tabii ki kararın kendisi değil henüz. "Böylece davacının... önemsiz olmuştur, dolayısıyla bundan böyle şu konunun araştırılması gerekmektedir: ..." Dikkatli, hassas ve sessiz bir iş. Salondaki herkes başka her şeyden tecrit etmişti kendisini ve elindeki işe gömülmüştü. Yarı mübaşir yarı polis güvenlik görevlileri bile burada, kütüphanede, sessiz adımlarla geziniyorlardı ve hiç görünmemeye mütemayildiler. Derin bir sessizlik ve bu sessizliğin içinde çok yönlü bir faaliyetin güçlü gerilimi hüküm sürüyordu.

Sessiz bir konsere benzeyen bir durum. Bu atmosferi seviyordum. Yoğundu ve faydalıydı. Evde tek başıma oturacağım yazı masamda bugün çalışmam çok zor olurdu. Ama burada çok kolaydı bu. Düşüncelerimin burada sağa sola sapıp yollarını kaybetmesi mümkün değildi. Sanki bir kalede gibiydi insan burada, hayır, adeta bir karnideydi. Dışardan hava dahi girmiyordu içeri, burada devrim yoktu.

Dikkatimizi çeken ilk gürültü hangisiydi? Bir kapı mı çarpılmıştı? Yoksa kulak tırmalayan, bir şey söylemeyen bir haykırış ya da bir emir mi duyulmuştu? Bir anda herkes korkuyla dikildi oturduğu yerde, kulak kesilen insanların gergin ifadesi vardı suratlarında. Hâlâ tam bir sessizlik hâkimdi mekâna, ama karakteri değişmişti. Bu artık çalışmanın değil, daha ziyade korku ve gerilimin sessizliğiydi. Dışarda, koridorlarda bir koşuşturma duyuluyordu; merdivenlerden yukarı çıkan kaba, sert adımlar; sonra daha uzaktan gelen ne olduğu tam olarak anlaşılamayan bir velvele, bağırışlar, çarpılan kapılar. Birkaç kişi ayağa kalktı, kapıya gitti, meraklı gözlerle dışarıya baktı ve ardından yerine döndü. Birkaçı güvenlik görevlilerinin yanına gitti, onlarla konuştu, alçak sesle, bu salonda sadece alçak sesle konuşulurdu. Dışardaki gürültü giderek büyüyordu. Biri sürmekte olan sessizliğe doğru "SA", dedi. Bunun üzerine başka biri, çok daha yüksek olmayan bir sesle devam etti: "Yahudileri dışarı atıyorlar." İki ya da üç kişi güldü. O anda bu gülüş hadisenin kendisinden daha korkutucuydu; bana yıldırım hızıyla bu mekânda da Naziler olduğunu düşündürdü, ne kadar tuhaftı bunu tasavvur etmek.

Başta sadece hissedilebilen huzursuzluk yavaş yavaş görünürleşti. Masalarda çalışanlar ayağa kalktılar, birbirlerine bir şeyler söylemeye çalıştılar, ağır adımlarla ve amaçsızca volta atmaya başladılar okuma salonunda. Yahudi olduğu belli bir beyefendi elindeki kitapları kapattı sessizce, itinayla raflardaki yerlerine yerleştirdi, dosyalarını çantasına koydu ve dışarı çıktı. Hemen ardından kapıda biri belirdi ve yüksek ama sakin bir sesle bağırdı: "SA binada. Yahudi beyefendiler bugün için binayı terk ederlerse, kendileri için daha iyi olur." Aynı anda dışa-

rıdan, sanki onun söylediklerini görselleştirmek için "Yahudiler dışarı!" nidaları duyuldu. Başka bir ses cevap verdi: "Çıktılar çoktan!" ve biraz evvel gülen iki üç kişinin yine neşeyle kıkırdadığını duydum. Bu defa görebildim de bu zatları, benim gibi stajyer hâkimlerdi bunlar.

Bütün bu hadise bana bir anda dört hafta evvel yarıda kesilip dağılan faşing partisini hatırlattı, tuhaf bir şekilde. Tıpkı oradaki gibi burada da bir dağılma söz konusuydu. Çoğu insan dosyalarını koltuğunun altına sıkıştırdı ve gitti. "Eve gitmenize müsaade ediliyor!" cümlesi düştü zihnime. Hâlâ müsaade ediliyor muydu? Bugün artık o günkü kadar doğal değildi bu. Bazı insanlar eşyalarını salonda bırakıp binanın içine girdiler, görecek bir şey varsa görmek istiyorlardı. Güvenlik görevlileri her zamankinden daha da fazla görünmemek kaygısı güder gibiydiler sanki. Hâlâ salonda olanlardan biri ya da ikisi sigara yaktı, – burada, Eyalet Yüksek Mahkemesi'nin kütüphanesinde! Ve güvenlik görevlileri seslerini çıkarmadılar. Bu da bir devrimdi.

*Sightseer** daha sonra dönüp binada olup bitenleri anlattılar. Dehşet verici hikâyeler değildi, kesinlikle, her şey neredeyse en ufak bir pürüz çıkmadan olup bitmişti. Öyle anlaşılıyordu ki celselerin büyük kısmı ertelenmişti. Hâkimler cübbelerini çıkarmışlar ve sivil kıyafetleriyle, büyük merdivenin iki tarafına sıralanmış SA üyelerinin arasından, boynu bükük geçerek terk etmişlerdi mahkeme binasını. Sadece avukatların bekleme salonunda biraz sertleşmişti işler. Yahudi bir avukat hemen pabuç bırakmayıp direnmeye kalkışınca sopa yemişti. Daha sonra bu avukatın kim olduğunu öğrendim. Savaşta** sadece beş kez yaralanmakla ve bir de gözünü kaybetmekle kalmayıp yüzbaşı rütbesine kadar da çıkmış bir adamdı, anlaşılan isyancıların akıllarını başlarına getirme refleksini hâlâ kaybetmemişti ve bunun ceremesini çekmişti.

Saldırganlar bu arada bize kadar ulaşmışlardı. Kapı sertçe ardına kadar açıldı, kahverengi üniformalar doluştu içeri, iç-

(*) Bir şeyler görmek için geziye çıkanlar – ç.n.

(**) Birinci Cihan Harbi – ç.n.

lerinden birinin, liderleri olduğu anlaşılıyordu, çınlayan, güçlü bir tellal sesiyle "Ari olmayan unsurlar dükkânı hemen terk etsinler!", "Ari olmayan unsurlar" gibi seçilmiş bir kavramı ve hemen ardından da buraya hiç yakışmayan "dükkân" kelimesini aynı cümle içinde kullandığı dikkatimi çekti. Yine biri, kuvvetle muhtemelen biraz evvelki şahıs, cevap verdi ona: "Terk ettiler zaten." Güvenlik görevlilerimiz öyle bir tavırla duruyorlardı ki sanki her an ellerini selam durmak üzere şapkalarına götürebilirlerdi. Kalbim çarpıyordu. Ne yapılabilirdi, dik bir duruş sergilemenin yolu neydi? Görmezden gelmek, hiç istifini bozmamak! Elimdeki evraka gömüldüm iyice. Mekanik olarak okuyordum cümleleri: "Davalının iddiası doğru değildir gerçi, ama aynı zamanda ehemmiyetsizdir de..." Hiç dikkate alma!

Bu arada kahverengi üniformalardan biri bana doğru yöneldi ve tam önüme dikildi: "Ari misiniz?" Fazla düşünemeye imkân bulamadan cevaplamıştım bile: "Evet." Burnuma ölçüp biçen bir bakış yöneltti ve sonra uzaklaştı. Benimse kan beynime sıçradı, bir an geç kalmış da olsam, nasıl bir bozgun yaşadığımı fark etmiştim. "Evet", demiştim ve evet, Tanrı biliyordu ki gerçekten de Ari'ydim, yalan söylememiştim. Ama daha da berbat bir şeyin olmasına izin vermiştim. Nasıl bir aşağılanmaydı bu! Hiçbir şekilde buna yetkisi olmayan birileri sormuş ben de derhal cevap vermiş, 'Ari'yim' demiştim – ki aslında Ari olmamın bence hiçbir önemi yoktu. Elimdeki evrakın arkasında rahat bırakılmanın bedelini bu şekilde ödemeye çalışmak ne büyük bir utançtı! Gafil avlanmıştım! İlk sınavımda çuvallamıştım! Kendi kendimi tokatlayabilirdim öfkeden.

Yüksek Mahkeme'den ayrılırken bina her zamanki gibi gri, soğuk ve metruk görünüyordu; önündeki küçük parkın ağaçlarının arkasına çekilmiş, seçkinliğinin altını çizen bir mesafe koymuştu sokakla arasına. Biraz evvel bir kurum olarak yıkıldığını farketmek mümkün değildi. Muhtemelen benim de biraz evvel korkunç bir bozgun, telafisi neredeyse mümkün olmayan bir aşağılanma yaşadığım yüzümden okunmuyordu. İyi giyimli bir genç adam Potsdamerstrasse'den aşağıya doğru yü-

rüyordu. Sokaklarda da bir şey farketmek mümkün değildi. *Business as usual.* Ve havada, bilinmeyenin giderek yaklaşan nahoş gümbürtüsü hâlâ...

24

O akşam iki küçük ve tuhaf hadise daha geçti başımdan. Bunlardan ilki, bir saat boyunca küçük sevgilim Charlie'yle ilgili ölümcül bir korku yaşamamdı. Somut bir nedeni olmasa da tamamen yersiz değildi bu korku.

Vesilesi de yeterince gülünçtü. Buluşamamıştık. Gündüzleri daktilo yazarak ayda 100 Mark kazandığı işyerinin önünde sözleşmiştik, daha önce de söylemiştim ya, bir Türk yeniyetmesi değildi Charlie, çocuklarına düşkün, arı gibi çalışan bir küçük burjuva Yahudi ailesinin küçük kızıydı. Saat yedide geldiğimde işyeri kapanmıştı bile, hiçbir hayat belirtisi göstermiyordu, giriş kapılarının asık suratlı demir kepenkleri bile inmişti. Bir Yahudi firmasıydı. Kimse yoktu binanın önünde. Yoksa SA bugün buraya da mı uğramıştı?

Metroya bindim ve Charlie'nin evine gittim. Bütün daireleri kiralanan koca bir apartmanda oturuyorlardı, merdivenleri tırmanıp kapıyı çaldım. Bir daha çaldım, bir daha. Hiç hareket yoktu. Tekrar aşağı inip bir telefon kulübesi buldum ve Charlie'nin işyerinin numarasını çevirdim. Kimse cevap vermedi. Evi aradım. Kimse cevap vermedi. Anlamsız bir şekilde metro istasyonunun kapısına dikildim, işten eve dönerken buradan geçmek durumundaydı. Bir sürü insan içeri giriyor, bir sürü insan dışarı çıkıyordu, her günkü gibi, herhangi bir engelle karşılaşmadan, kimse tarafından rahatsız edilmeden, ama Charlie aralarında değildi. Çok saçmaydı ama belirli aralıklarla şansımı telefonla deniyordum yine de.

Ve bütün bu süre zarfında dizlerimin bağını çözen, umarsız bir biçarelik hissediyordum. Evinden mi "almışlardı" onu acaba, ya da işyerinden mi "götürmüşlerdi"? Alexanderplatz'da mıydı acaba, yoksa –daha o zamanlar ilk toplama kampının ku-

rulduğu– Oranienburg'a ulaşmış mıydı bile? Hiçbir şey bilmiyordum. Hepsi mümkündü bunların. Boykot belki sadece bir güç gösterisinden ibaretti ama –Geber Yahudi!– emir komuta zinciri içinde gerçekleştirilen, genel ve disiplinli bir şiddet ve cinayet dalgasının bahanesi de olabilirdi. Bunu bilemiyor olmak boykotun en zeki, en iyi düşünülmüş etkilerindendi. 31 Mart 1933 akşamı, Yahudi bir genç kızın hayatı için korkmak, somut bir neden olmasa da sebepsiz değildi.

Bu defa somut bir neden yoktu. Aşağı yukarı bir saat sonra Charlie'nin sesini duydum telefonda, bir kere daha evini aramıştım umutsuzca. İşyerindeki çalışma arkadaşlarıyla bir yerlerde bir saat kadar oturup bir sonuca varamadan fikir teatisinde bulunmuşlardı, artık işsiz kaldıkları belli olduğuna göre ne yapmaları gerekiyordu? Hayır, SA henüz gelmemişti işyerine. "Özür dilerim, çok uzun sürdü. Diken üstünde oturdum ama bitmedi bir türlü..." Ya ebeveyni? "Geber Yahudi!" sloganına küstahça inat edip tam da bugün doğum yapan teyzesini ziyarete gitmişlerdi. Teyzesinin doğum yaptığı klinik ve doktoru da yarın boykot edilecekler arasında olduğuna göre şimdi ne olacaktı?.. Tasavvur etmek zordu bunu! Beş sene sonra gerçek olacak hastaların ve loğusaların kapının önüne konması olasılığı aslında beş sene evvel de bir şekilde "mümkündü"; böyle bir olasılığın var olduğu müphem bir şekilde olsa da hissediliyordu, ama henüz bunu kelimelere dökmeye karar verememişti insanlar. Bir sonraki günün getirecekleri şimdilik hayal bile edilemiyordu.

Bu arada rahatlamış ve korkumla kendimi gülünç duruma düşürdüğümü düşünmeye başlamıştım. Beş dakika sonra geldi Charlie, oldukça şıktı, başında yana yatırdığı tüylü, küçük bir şapka vardı: akşam gezmesine çıkmak üzere hazırlanmış, büyük şehirli bir genç kız. Gerçekten de bundan sonraki ilk derdimiz nereye gideceğimiz oldu. Saat dokuzu geçmişti, sinema için bile çok geçti artık – ama bir yere gitmek zorundaydık, bunun için randevulaşmamış mıydık? Sonunda aklıma saat dokuz buçukta başlayan bir program geldi, bir taksi çevirdik ve "Katakombe'ye" gittik.

Bütün bu hikâyede hafif delilik emareleri görebilirsiniz; yaşarken dahi hissedebildiğim bu emareler, bugün, araya mesafe koyup bakabildiğimde iyice sarih hâle geldi. En belirgin ölüm korkusundan biraz evvel yakamızı kurtarabilmiş ve bir sonraki günün, en azından birimiz için gerçek, akut ölüm tehlikesi getirebileceğinin de bilincinde olmamız, sıradan bir kabare programını seyretmemizin önünde ne dışsal ne de içsel bir engel hissetmemize neden oluyordu.

Nazi döneminin en azından ilk yılları için, normal hayatın dışarıya bakan yüzünün fazla değişmeden kalmış olması çok tipiktir. Sinemalar doludur, tiyatrolar ve kafeler keza; müzik çalınan bahçelerde, kulüplerde dans eden çiftler görürsünüz, sokaklarda huzur içinde turlayan insanlara rastlarsınız, gençler mutlu yüzlerle yatarlar plajlarda. Naziler de bu durumu propagandaları için kapsamlı bir şekilde kullanmışlardır: "Buyurun gelin ve görün ülkemizin ne kadar normal, huzurlu ve mutlu olduğunu. Gelin ve görün Yahudilerin bile nasıl keyfi yerinde!" Tabii ki görmek mümkün değildi cinnetin, korku ve gerilimin, "gün bugündür" haletiruhiyesinin ve ölümle dansın gizli gölgesini. Tıpkı, Berlin'in bütün metro istasyonlarında bugün dahi insanları "iyi tıraş - keyifli gün" sloganıyla, belirli bir marka tıraş bıçağını kullanarak sakallarını kesmeye çağıran ve yüzünde muzaffer bir gülümsemeyle harika görünen genç adamın resminden, aynı genç adamın kafasının, dört sene önce, vatana ihanet suçlamasıyla Plötzensee hapishanesinin avlusunda kesildiğini görmenin mümkün olmadığı gibi.

Ölüm korkusu ve tamamen teslim olmuşluk hâline karşı, elden geldiğince görmezden gelmek ve yaşamanın keyfini sürerken bizi rahatsız etmelerine izin vermemek dışında herhangi başka bir şey yapmayı becerememiş olmamız, tabii ki gurur verici bir durum değildi bizim için. Zannediyorum ki bizlerden yüz sene önce yaşamış bir genç çift daha fazlasını yapmaya muktedir olacaktı – bu sadece, tehlike ve kaybolmuşlukla tatlandırılmış, görkemli bir aşk gecesi olsa bile. Çok özel bir şey yapmak aklımıza gelmedi, hiç kimse bize engel olmadığı için kabare seyretmeye gittik. Birincisi, normal bir günde de yapa-

cağımız buydu zaten; ikincisi, böylece keyifsizlikler mümkün olduğunca az gelecekti aklımıza. Bu tavır soğukkanlı ve korkusuzca görünebilir ilk bakışta, ama muhtemelen belirli bir duygu zafiyetinin işaretidir ve sadece acı çekmek babında bile olsa durumun gerektirdiği seviyede olmadığımızı gösterir. Eğer şu genellemeyi yapmama izin verilirse: Almanya'da son dönemlerde yaşananların belki de en tekinsiz özelliklerinden biri, fiillerin faillerinin, çekilen acıların da kurbanlarının ortalarda olmamasıdır. Her şeyin adeta bir yarı narkoz hâlinde vuku bulması; objektif olarak korkunç hadiselerin ardında sadece cılız, acınacak kadar kof bir hissî öz olması; aptal yeniyetme şakalarına yaraşır bir ruh hâlinden yola çıkılarak cinayetler işlenmesi, insanların kendi kendilerini aşağılamalarının ve manevi ölümlerinin küçük, rahatsız edici birer tali mesele olarak algılanması ve fiziki işkenceyle gelen bir ölümün dahi "şanssızmış" denerek geçiştirilmesi de.

Bu arada biz o geceki uyuşukluğumuz için hak ettiğimizin misliyle ödüllendirildik, çünkü söylediğim gibi tesadüfen Katakombe'ye gittik ve bu o gecenin ikinci kayda değer hadisesi oldu. Almanya'da bir tür direniş gösterilen tek kamusal alana gelmiştik – cesur, esprili ve şık bir direniş. Öğleden evvel Prusya Yüksek Mahkemesi'nin, yüzlerce yıllık geleneğiyle beraber, bütün onurunu ayaklar altına alarak Nazilerin önünde diz çöküşünü, yıkılışını görmüştüm. Aynı akşam kayda değer bir geleneği olmayan, bir avuç Berlinli kabare oyuncusunun, zarif ve muhteşem bir üslupla onurlarını korumalarını seyrettim. Yüksek Mahkeme düşmüştü, Katakombe direniyordu.

Kabaredeki oyuncuların zafere taşıdığı –çünkü düşmanın, ölümle tehdit eden karşı konulamaz gücü düşünüldüğünde her dik duruş ve her sağlam tavır bir zaferdi– bayrağın sahibi Werner Finck'ti. Bu küçük kabaretist hiç şüphe yok ki Drittes Reich'ın tarihinde, onurunu koruyabilmiş insanlara ayrılan şeref tribününde müstesna bir yere sahip olmalıdır. Hiçbir zaman bir kahraman gibi görünmedi Finck ve sonunda neredeyse bir kahraman olduysa bu *malgré lui** oldu. O devrim-

(*) Kendisine rağmen – ç.n.

ci bir oyuncu değildi, keskin dilli, ısıran bir alaycı ya da elinde sapanıyla bir Davut da. En içsel özellikleri zararsızlık ve sevimlilikti. Mizahı yumuşaktı, adeta dans eder ya da bulutların üzerinde süzülür gibiydi. Başlıca yöntemi çift anlamlılık ve kelime oyunlarıydı ve bu alanlarda zaman içinde bir virtüöz oldu. "Gizli nükte" denilen bir şey keşfetti ve tabii ki nüktelerini ne kadar uzun zaman saklayabiliyorsa o kadar iyi ediyordu. Ama inançlarını saklamadı. O bir zararsızlık ve sevimlilik kalesiydi adeta, hem de tam da bu niteliklerin kökü kazınacaklar listesinde olduğu bir ülkede. Ve bu zararsızlık ve sevimliliğinde, "gizli nükte" olarak, gerçek ve sarsılmaz bir cesaret saklıydı. Nazilerle ilgili gerçekleri dile getirme yürekliliğini gösteriyordu – hem de Almanya'nın göbeğinde. Konuşmalarında toplama kamplarından bahsediyordu, evlerin baskınlarla aranmasından, her yere hâkim korkudan ve her yerde anlatılan yalanlardan; bunları alaya alırken mizahı son derece alçak sesli, melankolik ve hüzünlüydü ve aynı zamanda benzeri zor görülür bir teselli gücü vardı.

O akşam, 31 Mart 1933, belki de en büyük gecesiydi. Salon tamamen doluydu, ertesi güne sanki derin bir uçuruma bakar gibi bakan insanlardı bunlar. Finck onları güldürmeyi başardı, hem de o zamana dek hiçbir zaman görmediğim gibi güldü insanlar. Patetik bir gülüştü bu; yeni doğan, narkozu ve çaresizliği geride bırakan bir tesellinin kahkahası. Ve tehlike bu gülüşün beslenmesine yardımcı oluyordu – zaten SA'nın çoktan buraya gelip bütün salondakileri tutuklamış olmaması da bir mucize değil miydi? O akşam herhalde polis arabasında da gülmeye devam ederdik. İnanılmayacak bir şekilde tehlike ve korkuyu aşmış, geride bırakmıştık.

25

"Eğer evlere girmeye başladıklarını fark edersen Charlie, hemen bana gel," dedim küçük sevgilime ayrılırken; tabii tuhaf duygularla, bunu ebeveynime nasıl açıklayacağımı da düşü-

nüyordum bir yandan, ama bu şimdilik bekleyebilirdi. "Bizde umarım güvende olursun, ama söz ver bana." Ve duygulandığını belli eden bir yüz ifadesiyle söz verdi bana. Tanrıya şükür buna gerek kalmadı, çünkü evde olmayacaktım.

Ertesi gün sabah 10.00'da bir telgraf geldi. "Gelebilirsen lütfen gel. Frank." Annemlerle, biraz savaşa giden biri gibi vedalaştım ve banliyö trenine binip doğu istikametinde, arkadaşım Frank Landau'ya doğru yola koyuldum. Aslında bir yere çağrıldığım ve günü, hadiselerin ulaşamayacağı gözden uzak bir noktada geçirmek zorunda kalmayacağım için hiç de mutsuz değildim.

Frank Landau en eski ve en iyi arkadaşımdı. Lisenin ilk senesinden beri tanıyorduk birbirimizi, *Rennbund Altpreußen*'de ve sonrasında "gerçek" spor kulüplerinde beraber yarışmıştık. Beraber üniversiteye gitmiştik ve şimdi de beraber çalışıyorduk yüksek mahkemede. Yeniyetmelere has her türlü hobiyi ve tutkuyu beraber yaşamıştık. Birbirimize ilk edebî denemelerimizi okumuştuk, daha sonra, daha ciddi edebî çabalarımızla de yapmaya devam ettik bunu, her ikimiz de kendimizi "aslında" *referendar*dan ziyade edebiyatçı olarak görüyorduk. Bazı seneler her gün görüşmüştük ve her şeyi, hatta –sır saklamaksızın, adeta kendimizle hesaplaşır gibi birbirimizin önüne serdiğimiz– aşk hikâyelerimizi bile paylaşmaya alışkındık. Birbirimizi tanıdığımız on yedi sene boyunca bir kez bile ciddi bir kavgamız olmamıştı. Zaten böyle bir şey insanın kendisiyle bozuşması gibi bir şey olurdu. Farklılıklarımızı –ki kökenimiz bunlar arasında en önemsiz olanıydı– kendimizi gözlemlediğimiz yeniyetmelik dönemimizde büyük bir keyifle analiz etmiş ve çok da ilginç bulmuştuk. Bizi ayırmıyorlardı.

Daha göz alıcı olanımız oydu. Muhteşem bir dış görünüşü vardı, uzundu, geniş ve hafif yapılıydı – genç bir delikanlıyken Apollon'a benzerdi, daha sonra, burnu daha bir güçlenip, alnı daha yükselince ve suratında çizgiler belirince daha ziyade genç Kral Saul'u hatırlatmaya başladı. Hayatı da, her ne kadar benimkine benzese de, hep bir nebze daha heybetliydi. Hep daha fazla salınırdı, biraz daha yükseğe çıkar ya da derine iner-

di; aşk onu benden fazla sarsmıştı hep. Ve ilk gençlik dönemi daha pırıltılıydı – bu pırıltının bedelini benim yaşamak zorunda kalmadığım derin, iç kemiren ve bitkinlik veren hüzün dönemleriyle ödemişti.

Yine böyle bir dönem yaşıyordu o sıra ve bu defa tehlikeli olacak kadar uzun –neredeyse bir sene– sürmüştü bunalımı. Ayrıca bu defa dışarıdan bir neden de vardı bunun için. Bir sene kadar oluyordu, Hanni, kız arkadaşı, aldatmıştı onu, tesadüfen gelişmişti hadise, düşünülmüş ve ciddi bir şey değildi, ama Frank'ı perişan etmişti. 20.yüzyılda geçerli sevgi hissini kıstas olarak aldığınızda kulağa gülünç gelebilir, ama onlarınki eski stilde büyük bir tutkuydu, *Werther*'i, *Nouvelle Héloise*'ı, Heine'nin *Şarkılar Kitabı*'nı ve Chopin'in valslerini yaratanlarla özdeş, artık modası ve hatta neredeyse zamanı da geçmiş büyük bir aşk hikâyesi. Bu türden duygular uçarı gönüllü sadakatsizliği kaldıramazlar. Bu ihanet, önce Frank'ta, daha sonra nelere sebebiyet verdiğini gördüğünde Hanni'de de tam anlamıyla bir iç çöküşe neden oldu. Daha sonra da moral bozucu bir eksende devam etti her şey: Ayrıldılar, yarım yamalak barıştılar, Frank'ın başka kadınlarla, her defasında onu daha derin bir bıkkınlığa ve çaresizliğe sürükleyen denemeleri, Hanni'yle onarılmaya çalışılan arkadaşlığın giderek daha fazla eskinin bir karikatürüne dönüşmesi ve nihayet genel olarak işlerin ucunu koyuverme ve irtifa kaybetme, içinden çıkılmaz karmaşaya giderek daha umarsızca kapılma. Bilinir bu tür hikâyeler, romanlar yazılmıştır bunlara dair; büyük hislerin, uhrevi mutluluğunun bedelidir bunlar. Kısa bir süre önce yeni bir kız girmişti Frank'ın hayatına, ismi Ellen'di, mesafeli, akıllı bir küçük hanımefendi. Üniversite öğrencisiydi, oldukça entelektüeldi ve büyük burjuvalara has sükunet ve düzenin, hiç de keyifsiz olmayan halesiyle çevriliydi; ölümcül devrimler, karmaşa ve ıstırapların ardından gelen uygar bir iyileşme ve onarım döneminin ete kemiğe bürünmüş hâliydi adeta. Kısa bir süre önce tanışmıştım onunla – Frank tabiri caiz ise sevgilisini takdim etmişti bana. Ve hemen ardından da, yarı şaka yarı ciddi sormuştu: onunla nişanlansa ne düşünürdüm?

*Assesor** imtihanını geçip evlenmek ve gerçek bir yurttaş olmak: Bunun için doğru eş olmaz mıydı? Gülmüştüm ve biraz acele verilmiş bir karar olduğunu düşündüğümü söylemiştim. Frank da gülmüştü ve ardından başka bir konuya geçmiştik.

Evet, şimdi de şehirden çıkmış ona doğru yola koyulmuştum. Beraber yaşadığı babası doktordu, yani boykot ediliyordu. Neler olacağını merak ediyordum.

Darmadağındı her yer ama bütün bu dağınıklık içinde nispeten zararsız görünüyordu. Yahudilere ait iş yerleri –Berlin'in doğu tarafındaki sokaklarda çok vardı bunlardan– açıktı gerçi, ama kapılarının önünde, açılmış bacaklarla dikilmiş SA militanları nöbet tutuyordu. Vitrin camlarına iğrenç sloganlar yazılmıştı ve sahipleri çoğunlukla ortalarda görünmüyordu. Meraklı millet dükkânların önünde aylaklık ediyordu, kısmen korkarak kısmen de Yahudilerin başına gelenlerden keyiflenerek. Hadise biraz beceriksizce ve duraklamalarla devam ediyordu, sanki herkes bir şeyler bekliyor ama o an için kimse ne beklediğini bilmiyor gibiydi. Doğrusunu söylemek gerekirse kamusal alanda, kan akacakmış gibi bir görüntüden bahsetmek mümkün değildi. Kimse tarafından rahatsız edilmeden Landaular'ın evine girdim. Göründüğü kadarıyla "onlar" evlere girmiyorlardı hâlâ, sevgilim Charlie'yi düşünerek rahatladım.

Frank evde değildi. Onun yerine babası karşıladı beni; geniş omuzlu, güler yüzlü yaşlı bir beyefendi. Benimle sık sık sohbet ederdi onlara uğradığımda ve edebî üretimimle canı gönülden ilgilenirdi. Bir yandan yere göğe sığdıramadığı Maupassant'a methiyeler düzerken, bir yandan da beni ciddi şekilde, çeşitli içkileri denemeye zorlar, bu sırada bir anlamda benim damak tadımı sınardı. Bugün beni incinmiş bir ifadeyle karşıladı. Şaşkın değildi, korkmuş da görünmüyordu. İncinmişti. Birçok Yahudi o dönemde aynı ruh hâlindeydi ve şunu hemen eklemek isterim ki benim gözümde bu onlar için ciddi bir artı puandır. Yahudilerin birçoğu artık bu ruh hâli için gereken güce sahip

(*) Hukukçuların gerçek anlamda kariyer yapmak için geçmeleri gereken ikinci devlet sınavı – ç.n.

değiller. Çok fazla ve çok ağır darbeler almış durumdalar. Bu, toplama kamplarında bir kütüğe bağlandıktan sonra bütün kemikleri kırılana kadar dövülüp hamur kıvamına getirilen insanların birkaç dakika içinde yaşadıklarının bir anlamda aynısı: İlk darbe kurbanın gururuna iner ve ruhunun öfkeyle şahlanmasına sebep olur; onuncu ya da yirminci darbe sadece vücudunadır artık ve bir inlemeden fazlasına neden olmaz. Almanya Yahudi cemaati, altı sene boyunca kolektif ve geniş boyutlu olarak yaşadı bu süreci.

O gün yaşlı Landau henüz hamur kıvamına gelinceye kadar dövülmemişti. İncinmişti – beni biraz korkutan, beni sanki kendisini incitenlerin elçisiymişim gibi karşılaması oldu. "Pekiyi, *siz* bu duruma ne diyorsunuz?" diyerek başladı söze ve olanları tabii ki iğrenç bir alçaklık olarak telakki ettiğimi kendisine, biraz tutuk bir şekilde olsa da temin etmeme aldırmadan adeta bana karşı cephe aldı. "Gerçekten korkunç hikâyeler uydurup dış dünyaya sunduğuma inanıyor musunuz? İçinizden herhangi bir kişi inanıyor mu buna?" Adeta bir savunma konuşması yapmaya hazırlandığı sarsılarak fark ettim. "Biz Yahudiler, eğer tam da bu zamanda ülkenin aleyhine hikâyeler uydurup bunları yurtdışına servis ediyorsak, gerçekten de zaten olduğumuzdan daha da aptal olmalıyız. Gazete bile okumuyor muyuz, her yerde yazıyor haberleşmenin gizliliği ilkesinin rafa kalktığı. Gazete okumamıza, her nasılsa, hâlâ izin veriliyor. Ülkeyi kötüleyen haberler ürettiğimiz palavrasına gerçekten inanan bir kişi var mı? Eğer yoksa o zaman nedir bütün bu hikâye? Bana bunu anlatabilir misiniz?"

"Tabii ki aklı başında kimse bu hikâyeye inanmıyor," dedim. "Ama bunun ne anlamı var ki? Halihazırda düşmanın eline düşmüş durumdasınız, durumun özeti bundan ibaret. Sadece siz değil, hepimiz, Ellerindeyiz şu an ve ne isterlerse yapıyorlar bizimle."

Yüzünde acı bir ifadeyle önündeki kül tablasına dikmişti gözlerini, beni pek can kulağıyla dinlediği söylenemezdi. "Beni her şeyden fazla öfkelendiren bu *yalan*!" dedi "bu lanet olasıca, iğrenç yalan. İsterlerse öldürsünler bizi, ben kendi adıma

zaten yeterince yaşadım, ama bir de böyle iğrenç yalanlar söylemesinler. Neden yapıyorlar bunu, söyleyin bana!" Öyle görünüyordu ki derinlerde bir yerde, Nazilerle aynı cephede olduğumu ve onların bütün sırlarını bildiğimi düşünüyordu ve onu, bundan vazgeçirmem mümkün değildi.

Frau Landau da geldi yanımıza, hüzünlü bir gülümsemeyle selamladı beni ve hemen destek oldu bana: "Neler soruyorsun Frank'ın arkadaşına, o da ancak bizim bildiklerimizi bilebilir. O da bir nasyonal sosyalist değil ki!" (Çok nazik ve lüzumundan fazla titizdi nasyonal sosyalist derken) Ama kocası kafasını sallamaya devam ediyordu, sanki kafasını sallayarak söylediklerimizi silkeleyip atmak, onlardan kurtulmak ister gibiydi. "Bana birisi bunu açıklamalı, neden yalan söylüyorlar!" diye ısrar etti. "İktidarı ele geçirmelerine ve ne isterlerse yapabilecek olmalarına rağmen hâlâ neden yalan söylüyorlar, bilmek istiyorum bunu."

"Zannediyorum çocuğa baksan iyi olacak, ciddi şekilde inliyor," dedi Frau Landau.

"Aman Tanrım, yoksa oğlunuz mu hasta?" Frank'ın bir de erkek kardeşi vardı, bahsedilen anlaşılan oydu.

"Öyle görünüyor," dedi Frau Landau, "dün üniversiteden atıldığında o kadar sinirlenmiş ki, bugün de durmadan kusuyor ve karın ağrısından şikâyetçi. Biraz apandisi andırıyor." Bir an durdu ve gülümsemeyi denedi, "Gerçi şimdiye kadar sinirlenme nedeniyle apandisi iltihaplanan kimseyi de duymadım ya."

"Bugün şimdiye kadar hiç duymadığımız bir sürü şey oluyor," dedi yaşlı beyefendi hiddetle ve ayağa kalktı. Ağır adımlarla kapıya doğru yürüdü, bir an durup tekrar bana doğru döndü ve "Siz iyi bir hukukçusunuz, değil mi? Bana şu sorunun cevabını verebilir misiniz? Bugün beni boykot etmeyip onu muayene etmeme izin verirse oğlum suç işlemiş olur mu?" dedi.

"Bunun için ona gücenmeyin," dedi Frau Landau. "Bunu aklından çıkartamıyor. Frank birkaç dakika içinde gelir, sonra öğle yemeği yiyeceğiz. Siz şahsen nasılsınız? Babanızın sağlığı yerinde mi?"

Frank geldi, hızlı adımlarla oturduğumuz odaya girdi. Sakin görünüyordu, ama sükunetinin gayet gergin ve ihtiyatlı bir yanı vardı, harita masasının başındaki generallerin veya üst düzeyden bir tutarlılıkla sabit fikirlerini geliştiren bazı ruh hastalarının sükunetlerinde görülene benzer bir yan.

"Gelebilmen çok iyi oldu, teşekkür ederim," diye başladı söze, "geç kaldığım için özür dilerim. Başka türlü olamadı. Senden daha sonra birkaç şey rica edeceğim. Ben gidiyorum memleketten."

"Ne zaman ve nereye?" diye sordum ben de aynı gergin sükunetle.

"Zürih'e. Eğer mümkün olursa hemen yarın sabah. Babam henüz bunu yapmak istemiyor, ama ben gideceğim. Dün mahkemede olanları biliyorsun?"

"Ben de oradaydım," dedim. (Tanrım, doğru ya, Frank'ın bir celsesi vardı dün.)

"Evet, öyleyse biliyorsun. Burada kalmanın benim için bir anlamı yok artık, dolayısıyla gidiyorum ben de. Ayrıca biraz evvel nişanlandım."

"Ellen'le mi?"

"Evet. O da gelecek benimle. Bugün onun ebeveyniyle de konuşmam lazım. Benimle beraber gelebilirsen müteşekkir olurum sana. Zaten bana bugün bir sürü şey için yardımcı olmak zorunda kalacaksın."

"Ya Hanni?"

"Onunla da bu akşam konuşmam gerekiyor," dedi ve bir an için daha az gergin ve daha az sakin göründü, sesinde alışılmadık, tuhaf bir tını var gibiydi.

"Bir gün için çok fazla iş!"

"Evet ve bütün bunların hepsinde bana yardımcı olmak zorundasın."

"Tabii ki!" diye cevap verdim, "emrine amadeyim."

Ardından yemeğe çağrıldık.

Frau Landau normal bir yemek masası sohbeti başlatmak için nafile çaba gösteriyordu. Kocası her defasında ya öfke patlamaları ya da mutlak suskunlukla berhava ediyordu sohbeti.

"Pekâlâ, size söyledi mi gitmek istediğini?" diye sordu Frank'ın babası, hiçbir girizgâha ihtiyaç duymadan. "Sizin bu konudaki fikriniz ne?"

"Bence çok mantıklı, hâlâ gidebiliyorken, hâlâ bu mümkünken gitmek akıllıca. Burada yapabileceği ne kaldı ki?"

"Kalmak," diye cevap verdi ihtiyar, "kalmak. Asıl şimdi kalmak, birilerinin seni buradan kovmasına izin vermemek. Bütün imtihanlarını verdi, artık hâkim olma hakkını kazandı. Bakalım Naziler bu hakkını da..."

Frank sabırsızca kesti babasının sözünü. "Baba lütfen!"

"Korkarım ki dün SA yüksek mahkeme binasını zorla boşalttığından beri artık hukuktan medet ummanın vakti geçti." (Bunu söylerken dün olan biten aklıma geldi tekrar ve utançtan yine kıpkırmızı oldum.) "Ve yine korkarın ki müdafaa edilecek bir kale kalmadı artık. Artık hepimiz birer tutsağız ve yapabileceğimiz tek eylem kaçmak. Ben de gitmek istiyorum."

Evet, gerçekten de istiyordum, hemen ertesi sabah olmasa da...

"Siz de mi?" diye sordu Herr Landau. "Siz neden gitmek istiyorsunuz? Açıkça anlaşılıyordu ki benim de bir Ari, dolayısıyla da Nazi olduğum fikrinden onu vazgeçirmek mümkün değildi. Herhalde son günlerde başka türlü düşünebilmesine izin vermeyecek çok şey yaşamıştı.

"Çünkü burada yaşamak hoşuma gitmiyor artık," dedim. Aslında sadece olabildiğince basit ifade etmek istemiştim ama biraz kof ve kibirli geliyordu kulağa söylediğim.

Yaşlı beyefendi buna cevap vermedi ve sessizliğe gömüldü. "Anlaşılan bir günde iki oğlumu birden kaybedeceğim," dedi bir süre sonra.

"Ama Ernst!" diye haykırdı karısı.

"Ufaklığın ameliyat edilmesi lazım, klasik bir apandis iltihabı. Ben yapamam. Hele bugün elime hiç güvenmiyorum. Peki, ya başkası yapar mı? Sağa sola telefon edip yalvarmam gerekiyor: Ah sevgili meslektaşım ya da sevgili eski meslektaşım mı daha uygun olur, Tanrı aşkına oğlumu ameliyat eder misiniz? – ama o bir Yahudi?"

"Doktor *bilmem kim* ameliyat eder," dedi Frau Landau. Söylediği ismi unuttum.

"Evet, etmesi gerekir," dedi kocası. Güldü ve bana döndü: "İki sene boyunca sahra hastanesinde yan yana bacak kestik, ama bugün bunu hatırlayan var mı?"

"Hemen arıyorum onu," dedi Frau Landau, "muhakkak yapacaktır ameliyatı." O gün çok metindi yaşlı kadın.

Yemekten sonra birkaç dakikalığına hasta delikanlının yanına geçtik. Sanki aptalca bir hata yapmış gibi mahcup mahcup gülümsemeye, inlemesini ve ahlarını saklamaya çalışıyordu. "Evet, gidiyor musun?" diye sordu abisine. "Evet." "Ben bugün gelemem," dedi küçük kardeş "gitmeden vedalaşırsın benimle, değil mi?"

Odadan çıktığımızda Frank tasalı görünüyordu. "Berbat bir durum," dedim. "Evet, gerçekten de berbat bir durum," oldu cevabı. "Bu çocuğun hâli ne olacak, bilmiyorum. Hiç dayanamıyor bu olan bitene, haksızlıklara seyirci kalmaya, olanları da aklı havsalası almıyor. Biliyor musun bana dün ne anlattı, bütün olanlardan sonra ne olmasını hayal ediyormuş? Hitler'in hayatını kurtarmak istiyormuş bir şekilde ve ardından da 'bak, ben Yahudi'yim, gel şimdi oturalım bir saat, biraz konuşalım.' diyecekmiş ona."

Frank'ın odasına girdik. Kapakları açılmış bavullar duruyordu sağda solda, elbiselerini de dolaptan çıkarmıştı. Saat iki gibiydi. "Saat altıda Ellen'le, Wannsee tren istasyonunda buluşacağım, saat beş gibi yola çıkmamız gerekiyor. O saate kadar da yapacak bir sürü işimiz var."

"Bavulları hazırlamamız lazım."

"Evet, o da var. Ama asıl başka bir işlerimiz var. Senden ricalarım başlıyor. Bir sürü malzeme var burada, eski mektuplar, resimler, günlükler, şiirler, hatıralar, ne bileyim bir sürü şey. Bunları burada bırakmak istemiyorum, ama yanıma almam da mümkün değil. Diğer taraftan yok etmek de hiç içimden gelmiyor. Sen alıp eve götürebilir misin?"

"Tabii ki."

"Şimdi bunları bir elden geçirmemiz lazım, tam bir keşmekeş, bazılarını atmak gerekiyor. Hemen halledelim mi bu işi?"

Bir çekmeceyi açtı, birkaç büyük kâğıt yığını, albümler, günlükler dağınık bir şekilde duruyordu içinde, yani bütün geçmişi. Büyük bir kısmı aynı zamanda benim de hayatımdı. Frank derin bir nefes aldı ve gülümsedi. "Acele etmemiz lazım, fazla vaktimiz yok."

Kâğıtları tasnife başladık, eski mektupları açıyor, eski fotoğrafları elden geçiriyorduk – neler çıkıyordu karşımıza, neler hücum ediyordu üstümüze! Bu çekmecede, bir kurutulmuş bitki koleksiyonu gibi saklanan bütün gençliğimizdi. Ve onun, ölümün, geçip gitmişliğin ve "bir daha geri getirilemeyecek" olmanın eklenmesiyle daha yoğun ve daha büyüleyici hâle gelen kokusunu çekiyorduk içimize. Arkadaşlarımızın arasında, spor kıyafetlerimizle resimlerimiz, kızlarla bir kayık sefasının fotoğrafları, –Tanrım hatırlıyor musun o günü?– plaj fotoğrafları, yüzlerimiz çilli çilli, evet gerçekten de geçmiş seyahatlerin güneşi hâlâ görünüyordu yüzlerimizde. En mutlu günlerimizden tenis fotoğrafları, nerede acaba bu kol kola fotoğraf çektirdiğimiz arkadaşlarımız, nerede bu topların peşinden hamle yaparken, süzülmeleri sonsuza dek sürecek gibi görünen coşkulu kızlar. Frank zarfları açıyordu, bir zamanlar tanıdık gelen ve heyecanlandıran el yazıları tekrar karşımıza çıkıp kendilerini hatırlatıyorlardı; işte şu, benim kendi el yazım, birkaç sene önceki hâliyle...

Bu tür büyük tasfiye ve geçmişin derinliklerine dalma operasyonlarını herkes bilir, yağmurlu yaz günleri yapılması gereken bir iştir bu. Ve herkes bilir bu ruh çağırma seanslarının derin hüzünlü heyecanını; her şeyi tekrar okuma, her şeyi tekrar yaşama isteğinin karşı konulmaz baştan çıkartma gücünü... ve bu sırada insanı yavaş yavaş avucunun içine alan afyonvari esrikliği, pes etmeyi, hassaslaşmayı. Her zaman bir gününü alır bu iş insanın, çoğunlukla gecesini de ve ne kadar uzun sürerse o kadar uzun zaman ayırır insan hayallere.

Bizim en çok üç saatimiz vardı, hayallerimizin ülkelerinde dolaşırken bir çizgi filmdeki kovalamaca sahnelerindeki kadar hızlı olmak zorundaydık. Ve katı olmak zorundaydık aynı zamanda, imha etmeye mecburduk. Sadece en değerli olanlara yerimiz vardı –kim bilir hangi uzak, ilham ve gülümseme

saatine kadar tozlanacakları– büyük sandıkta. Ve kim bilir ne zaman ve nerede yaşanacaktı bu saat? Geri kalan her şey toptan çöp sepetine mahkûm edilmek zorundaydı. İnsanın kendi gençliğini yargıladığı bir hızlandırılmış mahkeme! Hangisi önemliydi, hangisi değerliydi? Hangi parçaların saklanması gerekirdi? Tuhaf işimizi yaparken giderek sessizleşiyorduk. Saat hızla ilerliyordu. Acele etmek zorundaydık, öldürürken – veya tabuta yerleştirirken.

İki kere kesintiye uğradı faaliyetimiz. Bir seferinde Frau Landau içeri girdi ve ambulansın geldiğini söyledi. Frank'ın kardeşi ameliyat için bir kliniğe götürülecekti, Frau Landau ve kocası ambulansla gideceklerdi. Eğer Frank kardeşiyle vedalaşmak istiyorsa zamanı gelmişti. "Evet," dedi Frank. Tuhaf bir ayrılık. Kardeşlerden biri ameliyat masasına diğeri sürgüne gidiyordu. "Bana bir saniye izin ver," dedi Frank ve annesiyle beraber dışarı çıktı.

Beş dakika sürdü dönmesi.

İkinci kez aşağı yukarı bir saat sonra bölündü çalışmamız. Evde, biz ikimiz ve hizmetçi kız dışında kimse yoktu. Kapının çalındığını duyduk, ardından hizmetçi kız odamızın kapısını tıklattı ve kapıda iki SA mensubunun olduğunu söyledi.

Kahverengi gömlek, yine kahverengi külot pantolon ve siyah çizme giymiş iki şişko, kaba saba delikanlı; SA'nın çakallarından değil, daha çok normal zamanlarda eve bir kasa bira taşımanıza yardım edip bahşiş aldıktan sonra sevimsiz bir teşekkür homurdanarak iki parmağını kasketine götürecek tiplerden. Yeni konumları ve vazifelerine henüz alışamadıkları besbelliydi ve ne yapacağını bilemez hâllerini taşkın bir sertlikle saklamaya çalışıyorlardı.

Koro hâlinde "Heil Hitler!" diye haykırdılar.

Es. Rütbesinin daha yüksek olduğu anlaşılan sordu:

"Siz Doktor Landau musunuz?"

"Hayır," dedi Frank, "ben onun oğluyum."

"Peki, siz?"

"Ben Herr Landau'nun arkadaşıyım," diye cevap verdim.

"Babanız nerede?"

"Kardeşimle beraber kliniğe gitti," dedi Frank cevaben. Çok ölçülü konuşuyor ve kelimeleri tasarruflu seçiyordu.

"Ne yapıyor orda?"

"Kardeşimin ameliyat olması gerekiyor."

"O zaman oldu," dedi SA'cı tatmin olmuş ve keyifli bir hâlde. "Bize muayene odasını gösterir misiniz?"

"Buyurun," dedi Frank ve odanın kapısını açtı. Iki ahbap çavuş aramızdan geçip muayene odasına daldılar palas pandıras. Ciddi ve inceleyen bakışları odada ve pırıl pırıl parlayan tıbbi alet edevatın üzerinde dolaştı.

"Birileri geldi mi bugün?"

"Hayır," dedi Frank.

"O zaman oldu," dedi SA ekibinin sözcüsü bir kere daha. Anlaşılan bu onun vecizesiydi. "O zaman bize diğer odaları da gösterin."

Evin diğer odalarını da gezdi hempasıyla beraber gürültülü adımlarla, her köşeye baktılar araştıran ve hor gören bakışlarla, tavırları haciz konulacak malzemeleri seçen bir icra memurununkine benziyordu. "Başka kimse yok mu evde?" diye sordu sonunda, Frank'tan olumsuz cevabı aldıktan sonra üçüncü kez tekrarladı favori cümlesini: "O zaman oldu!" Tekrar kapıdaydık, duraksadılar, sanki gitmeden önce bir şey daha yapmak zorunda olduklarını düşünüyor ama ne yapmaları gerektiğini bilemiyorlardı. Sonra hepimize hâkim olan suskunluğu bozdular bir anda, koro hâlinde ve Stentor'u* kıskandıracak bir sesle: "Heil Hitler!" Dışarı çıkıp merdivenleri indiler gürültüyle. Arkalarından kapıyı kapattık ve hiç konuşmadan işimize geri döndük.

Vaktimiz hızla azalıyordu, sonunda iyice radikal davranmaya mecbur kaldık. Kocaman mektup tomarları, açılıp bir satırı okunmadan çöp kutusunu boyluyordu artık. Belki de şimdi, bir saat öndekinden çok daha açık bir şekilde hissediyorduk gençliğimizin zaten ne kadar mahvedilmiş ve nasıl hiçbir hükmünün kalmamış olduğunu. Geriye kalanlar da yok edilse kimin umurundaydı!

(*) Yunan mitolojisinden sesinin yüksekliğiyle meşhur bir figür – ç.n.

Saat 5. Sandığı kapattık ve iplerle bağladık, sonra gençliğimizi tahrip ederek yarattığımız eserimize baktık. "Diğer malzemeyi de bugün bir ara bavullara yerleştirmem lazım," dedi Frank. Onun kliniği araması gerekiyordu bir de, benim de Charlie'yi. Sonra hizmetçi kıza çıktığını söyledi.

"Annenlerin nişanlandığından haberi var mı?"

"Hayır. Bir günde bu kadarı fazla olurdu. Artık bu şekilde hallolacak."

Gazete büfesinde "Angriff"in henüz matbaadan çıkmış sayısı asılıydı. Başlığı teşvik ediciydi: "Fırtına kapıda!"*

Banliyö trenine bindik, önce şehrin doğusundan merkeze döndük, sonra bir ucundan diğerine geçip batısına vardık. Trende ilk kez konuşmak için vakit bulabildik, ama elle tutulur bir sohbet olamadı. Çok fazla insan geldi, gitti bulunduğumuz kompartımana ya da yakınlarımızda oturdu, bunların dost mu düşman mı olduğunu bilemezdik. Ayrıca düşünmemiz gereken çok fazla konu vardı –beraber alacağımız kararlar, birbirimize vermemiz gereken vazifeler, birbirimizi bilgilendirmemiz gereken konular– bunlarla kendimiz de bölüyorduk kendi sohbetimizi. Frank'ın planları? Henüz pusluydular. Önce üniversiteye devam etmek ve İsviçre'de doktorasını yapmak istiyordu, ayda 200 Mark'la geçinecekti. (Ülke dışına ayda 200 Mark göndermek o zamanlar hâlâ mümkündü!) Ayrıca İsviçre'de bir şeyler olan bir amcası ya da dayısı vardı. Belki o da yardım edebilirdi biraz... "Ama öncelikle ülke dışına çıkmak istiyorum, çünkü bütün bunlardan sonra, kısa süre içinde ülkeyi terk etmemizi de yasaklayacaklarını düşünüyorum."

Beş sene sonra masaya gelecek yemek gerçekten de aslında o gün hazırlanmış, hatta pişirilmişti. Kızımız Ellen Wannsee tren istasyonunda bekliyordu bizi, tek kelime etmeden bir gazete uzattı. Küçük bir not vardı gazetede: "Yurtdışına çıkış vizesi uygulaması başlatıldı." Gerekçe, zannediyorum, ülkeyi kötüleyen yalan haberlerin yurtdışında yayılmasının engellenmesiydi yine. Tabii ya, başka ne olabilirdi.

(*) *Sturm*, fırtına ve saldırı anlamına gelir, SA'nın S'inin de arkasındaki kelimedir. Nazilerin sokak vurucu gücü SA'nın açılımı *Sturm-Abteilung*'dur – ç.n.

"Lanet olsun, öyle görünüyor ki kapana kısılmışız bile," dedi Frank. Ve Ellen, bu iyi eğitimli ve serinkanlı küçük hanımefendi tek kelime etmeden yumruklarını sıktı ve göğe doğru savurdu. Aslında olsa olsa tiyatro sahnesinde ya da müzelerdeki resimlerde görülebilecek bir jestti bu. Berlin banliyölerinin birinin tren istasyonunda, şık giyimli genç bir hanımefendiden görmek alışılmış bir şey değildi.

"Belki hemen yürürlüğe girmez," dedim.

"Her neyse, şimdi iyice acele etmemiz gerekiyor. Belki şanslıyızdır, değilsek de – *tant pis*.*

Villaların yan yana sıralandığı birkaç sokak boyunca konuşmadan yürüdük, bahçelerin yanından geçiyorduk, çok sessizdi her yer ve nasıl bir gün yaşadığımızı ifşa edecek hiçbir şey yoktu görünürlerde, iğrenç sloganlarla kirletilmiş vitrinler bile. Ellen Frank'ın koluna girmişti, ben de onun geride bırakacaklarına ev sahipliği yapan sandığı taşıyordum. Hava kararıyordu yavaş yavaş, ılık bir yağmur çiselemeye başladı. Hafif bir esriklik hissediyordum, bütün her şey, derin bir gerçekdışılık hissiyle daha az vahim görünüyordu bana. Tabii ki bu durumun bizatihi kendisi de bir tehdit barındırıyordu. Çok ani ve çok derin olmuştu imkânsızla karşı karşıya kalmamız, bütün sınırlar aşılmıştı artık. Yarın, herhangi bir suçun cezası bahanesiyle bütün Yahudiler tutuklansalar ya da intihar etmek mecburiyetinde bırakılsalar bile şaşıracak bir durum olmazdı bu artık. SA mensupları, herkesin düzen ve intizam içinde kendini öldürdüğü bildirildiğinde, tatmin olmuş ve keyifli bir hâlde "O zaman oldu," derlerdi herhalde. Sokaklar her zamanki gibi görünürdü. "O zaman oldu." ve *business as usual*. Her zamanki gibi hoş bahçeleriyle villalar, ilkbahar rüzgârı ve çiseleyen ılık yağmur...

İrkildim. Gelmiştik – bir anda büyük bir mahcubiyetle fark ettim ki tamamen yabancıydım bu mekânda ve burada olmam için aslında hiçbir neden yoktu. Ama endişe duymama da gerek yoktu. Ev o kadar doluydu ki kimsenin beni fark etmesi mümkün değildi. Dışarıdan sessiz-asil, dokunulmamış ve suskun görünüyordu ama içeri, beş çayı için bir araya gelmiş dost-

(*) Olan oldu, yazık – ç.n.

lar toplantısı gibi görünmek için nafile bir çaba içindeki bir mülteci kampıydı adeta. Büyük ve şık misafir odalarında, oturan ya da ayakta, neredeyse yirmi kişi vardı. Genç insanlar, ev sahiplerinin dostları, bu eve girip çıkan, normal zamanlarda çay ve müzik sunulan bu mekanda bugün yardım ve teselli aramak üzere toplanmış insanlar... Her biri tabii ki sadece bir diğerinin telaşını ve kaygılarını bulmuştu. Bütün terbiye ve nezakete rağmen tasviri zor, sessiz bir panik hâkimdi. Çay sunuluyordu, fincanlara şeker konuyor, "lütfen" ve "teşekkür ederim" deniliyordu, başka zamanlarda bir beş çayı sohbetinde yaptıkları gibi mırıltıyla konuşuyordu insanlar, ama bu defaki öyle bir mırıltıydı ki bir anda içinden bir çığlık yükselse bu kimseyi şaşırtmazdı.

Misafirlerden birini, çok yakından olmasa da, tanıyordum. Benim gibi bir *referendar*dı o da ve buraya Ellen'den bir tercüme yapmasını rica etmek üzere gelmişti. Bir süre yanında çalıştığı, Brüksel'deki bir avukata gönderilmek üzere bir mektup hazırlamıştı. "İşte burada," dedi ve ceketinin iç cebinden bir kâğıt çıkardı. Şu an belki de bütün hayatı bu kâğıda bağlıydı. "Olur, verin bana mektubu," dedi Ellen ve bir kurşun kalemle satır aralarına bir şeyler yazmaya başladı. Ama hemen ardından çağırdılar Ellen'i, başka biri de bir şeyler istiyordu, sonra geri geldi ve yazmaya devam etti, bu defa da annesi gelip onu bir yerlere götürdü. Tekrar geri geldiğinde sükunetini kaybetmenin eşiğindeydi ve kendi kendine söyleniyordu: "*Referendar*... nasıl deniyordu *referendar* Fransızca..." sonra birden patladı: "Kızmayın bana, ama yapamayacağım –bugün, şimdi yapamayacağım–." "Lütfen, tabii ki, yapmayın tabii ki," dedi bahtsız genç adam son derece terbiyeli bir şekilde, üzüntüsü yüzüne yansıyordu.

Ellen'in babası, hafif tombul ve sevimli bir adamdı, ev sahibi olmanın gerektirdiği gülümsemeyi yerleştirmişti yüzüne ve şakalar yaparak havadaki ağırlığı dağıtmaya çalışıyordu. Ellen'in annesi ise bir köşede Frank ve bu yeni gelişmeden muzdarip diğer birkaç kişiyle yurtdışına çıkış vizesi hadisesini tartışıyordu. Ben de bu gruba katıldım. "En azından ne zaman yü-

rürlüğe gireceğini bilseydik!" dedi biri. "Bu konuyla ilgili hiçbir şey yazmıyor mu haberde?" diye sordu bir diğeri. "Hayır, hiçbir şey. Zaten sorun da bu ya! Siz de bakın!" Ellen'in annesi bir yerlerden bulup bir kere daha ortaya çıkardı oldukça hırpalanmış gazete sayfasını. "Emniyet müdürlüğüne telefon etmek lazım," diyerek ifade ettim önerimi. "Bunu yaparak kendi ayağımızla teslim olmuş olmaz mıyız?" şeklinde bir itiraz geldi. "Sahte bir isim verilebilir," dedim, "ayrıca isterseniz ben bu işi yapmaya hazırım."

"Ya, öyle mi? Bunu gerçekten yapar mısınız?" diye bağırdı Ellen'in annesi. Sanki – nasıl söylemem gerekir bilemiyorum, sanki muazzam bir teklif yapmışım gibi rahatlamıştı ortam. "Ama lütfen, rica ediyorum, bizim cihazımızdan aramayın," diye bağırdı annesi yalvaran bir sesle. Soğukkanlılığını kaybetmenin sınırına vardığını görüyordum artık, etrafa karşı taktığı gülümseme maskesinin altında, çığlık atmanın eşiğine gelmişti. "Eğer bize bu iyiliği yapacaksınız, hemen aşağıda, köşeyi döndüğünüzde bir telefon kulübesi var. Bekleyin, bozuk paranız var mı?"

Bu arada Ellen'in babası da bize doğru yaklaşmış ve Frank'ı gruptan çekip almıştı. "Ellen benimle konuşmak istediğinizi söyledi. İsterseniz bu işi lüzumundan fazla resmî hâle getirmeyelim..." Ortadan kayboldular, ben de telefon kulübesi aramak üzere evden çıktım.

Telefonda yanlış bir isim verdim; genel hava beni de bunu yapacak kadar etkilemişti. Uzun süre beklemek zorunda kaldım, emniyet müdürlüğünde bir telefondan diğerine aktardılar ve sonunda bilgi sahibine birine ulaşabildim. Kararname, Salı gününden itibaren yürürlüğe girecekti. "Teşekkür ederim," dedim ve büyük bir memnuniyetle kapadım telefonu.

Fakat geriye döndüğümde biraz evvel terk ettiğim salon neredeyse tamamen boşalmıştı, sadece çok yaşlı bir adam vardı içeride –belki biraz evvel de sessiz ve göze batmadan oturuyordu orada– belki bir büyükbaba; ihtiyar, Rembrant'ın tablolarında görülen yaşlı Yahudilere benziyordu. Yüzü kırışıklarla doluydu; sivri, ince bir sakalı vardı; bir koltukta oturmuş son de-

rece sakin piposunu içiyordu, çok düşünceli olduğu ilk bakışta belliydi. Anlaşılan diğerleri geniş evin bir başka köşesine geçmişlerdi. Nerede olduklarını sormak istedim, ama ihtiyar benden hızlı davrandı ve bir çift küçük, derin ve canlı gözü bana çevirerek konuşmaya başladı:

"Siz Yahudi değilsiniz, değil mi?" diye sordu. Ben Yahudi bir arkadaşıma eşlik ettiğimi anlatınca, sesinde derin bir otoriteyle "Arkadaşınızın yanında olmanız çok güzel!" dedi. Mahcup oldum ve bir şeyler geveledim, ama devam edip şunları söylediğinde iyice dağıldım: "Bu yaptığınız sizin için de akıllıca bir hareket, farkında mısınız?"

Benim mahcubiyetimin tadını çıkarıyor gibiydi, itinayla bir nefes çekti piposundan ve güngörmüş, paslı ama güçlü bir sesle beyan etti: "Yahudiler bunu da atlatacaklar. Yoksa inanmıyor musunuz? Ah, hiç korkmayın, kesinlikle atlatacaklar. Daha kimler gelip geçti Yahudilerin kökünü kurutmak isteyen. Yahudiler her defasında başardılar hayatta kalmayı, bu defa da başaracaklar. Ve sonra hatırlayacaklar. Nebukadnezar'ı tanıyor musunuz?"

"İncil'de adı geçen Nebukadnezar'ı mı?" diye sordum

"Evet, onu," dedi büyükbaba, canlı küçük gözleriyle bir kere daha baktığında müstehzi bir kıvılcım fark ettim bakışlarında. "O da Yahudileri tarih sahnesinden silmeye niyetlenmişti ve hem kendisi sizin Hitler'inizden çok daha büyük bir adamdı, hem de imparatorluğu Alman İmparatorluğu'ndan çok daha büyüktü. Ve Yahudiler o zamanlar genç bir halktılar, şimdikinden daha genç ve daha güçsüz, bu kadar çok tecrübeleri de yoktu." Yavaş yavaş konuşuyordu, sanki vaaz verir gibiydi. Konuşmasının keyfini çıkarıyor, kelimeler arasında piposundan uzun ve derin nefesler çekiyordu. Nezaketle dinlemeye devam ettim.

"Ama yine de başaramadı, Kral Nebukadnezar," diye devam etti sözlerine, "Bütün büyüklüğüne, bütün aklına ve bütün zalimliğine rağmen. Ve bugün o kadar unutulmuş biri ki o, ismini söylediğimde güldünüz bana. Artık onun ismini Yahudilerden başka hatırlayan yok. Ve Yahudiler hâlâ buradalar, yaşıyor-

lar; hayat dolular. Şimdi bir *Herr* Hitler geliyor ve yine onların kökünü kazımak istiyor. Ama o da, bu *Herr* Hitler de başaramayacak. Bana inanmıyor musunuz?"

"Haklı olduğunuzu umuyorum," dedim tevazuuyla.

"Size bir sır ifşa edeyim," dedi. "Küçük bir hile. Tanrı'nın bir hilesi de diyebilirsiniz isterseniz. Yahudilere zulmetmiş insanların sonları kötü olmuştur. Neden böyledir bu? Biliyor muyum? Hayır, bilmiyorum. Ama böyledir."

Ben beynimde bu tezin lehinde ve aleyhinde tarihî örnekleri bulmaya çalışırken o devam etti sözlerine:

"Örneğin, Nebukadnezar'ı ele alalım. Büyük bir adamdı zamanında, kralların kralı, büyük, gerçekten büyük bir adam. Ama yaşlılık günlerinde delirdi, bir inek gibi dört ayak üstünde çayırlarda dolaşıyor ve otluyordu; dişleriyle koparıyordu otları, bir inek gibi." Ara verdi konuşmasına, piposundan bir nefes daha çekti, sonra zarif, içten gelen bir neşeden kaynaklanan bir gülümseme belirdi yüzünde; gözlerinde, sanki hem komik hem de gönlünü ferahlatan bir fikir bütün vücudunu ısıtırmışçasına sıcak pırıltılara sebebiyet veren bir gülümseme. "Belki günün birinde Herr Hitler de dört ayak üstünde dolaşacak çayırlarda ve bir inek gibi otlayacak. Siz gençsiniz, belki siz görebilirsiniz bile bunu, ama ben göremem." Ve aniden adamakıllı gülmeye başladı aklından geçenlere, büyüleyici bir gülüşü vardı, zarif ve sessiz kahkahalarla sarsılıyordu bütün gövdesi, öyle ki sonunda piposunun dumanı genzine kaçtı ve öksürmek zorunda kaldı.

O anda ev sahibesi kapıdan uzattı başını. "Sonuç?" diye sordu gergin, ona iyi haberi verdim ve biraz aşırı heyecanlı teşekkürünü kabul ettim. "Ama şimdi hemen birer kadeh şarap içelim genç çiftin mutluluğunun şerefine!" dedi ve kolumdan çekti beni. "Sizin zaten her şeyden haberiniz var, değil mi?"

Koltuğunda oturmaya devam eden ihtiyarın önünde eğildim dışarı çıkmadan ve o da beni vakur bir baş selamıyla azletti, hâlâ neşeli görünüyordu. Bütün hırpalanmışlar gerçekten de kocaman evin başka bir odasında, bir nişanın zoraki konukları olarak toplanmışlardı ve ellerindeki kadehlerden, kaygılı su-

ratlarla şarap içiyorlardı. Frank ve Ellen de aralarındaydı ve insanlar ellerini sıkıp tebrik ediyorlardı, ne mutlu ne de mutsuz görünen genç çifti. Tuhaf bir nişan olmuştu. Ülkeden kaçmanın daha iki gün mümkün olduğu haberim adeta bir nişan hediyesi gibi geldi çifte. Birkaç kişi tabii hemen huzursuzlandı haberi duyunca ve mümkün olan en kısa zamanda yola çıkmaktan bahsetmeye başladı.

Yarım saat sonra Frank'la beraber yeniden banliyö treninde oturuyorduk. Artık gece olmuştu, yağmur havası iyice yerleşmişti. Kompartımanımız boştu. Sonunda –aslında bugün ilk kez– rahatça konuşabilirmişiz gibi görünüyordu, ama susuyorduk.

"Ne düşünüyorsun olan biten hakkında? Hiçbir şey söylemedin. Doğru mu yaptığım?" diye söze başladı.

"Bilmiyorum", diye cevap verdim. "Yarın yola çıkman her halükârda doğru karar. Seninle beraber gidiyor olmayı isterdim."

"Her şeyi pürüzsüz bırakmam lazımdı," dedi, sanki ona bir suçlama yöneltmişim gibi. "Anlıyor musun, arkamda bir sürü tamamlanmamış, halledilmemiş ve dallanıp budaklanmış konu bırakıp gidemezdim. Onun için de Ellen'le nişanlandım, o benimle geliyor ve Hanni hikâyesi bitti ve böylece hiç pürüz kalmadı."

Başımı eğerek onayladım onu. "Peki, memnun musun?" diye sordum ardından.

"Bilmiyorum," dedi. Bir süre sonra gülmeye başladı. "Belki de bunların hepsi tamamen bir saçmalıktan ibaret. Bilmiyorum. Her şey çok fazla hızlı gelişti."

"Şimdi Hanni'yle görüşeceksin?"

"Evet," dedi ve aniden, elini kolumun üzerine koyup büyük bir sıcaklıkla: "Bana gerçekten çok büyük bir iyilik yapmak ister misin? O zaman Hanni'yi önümüzdeki günlerde telefonla ara ve yapabilirsen, biraz teselli et. Ve..." diyerek devam etti sözlerine, aniden bugün hiç olmadığı kadar hararetli ve arzulu konuşmaya başlamıştı "...Ve pasaport konusunda ona yardımcı ol. Pasaportu yok onun. Korkunç bir kaos bu hikâye, aslında doğru düzgün bir tabiiyeti de yok. Vaktiyle Macaristan'ın

bir parçası olan, şimdi Çekoslovakya'da kalan bir yerde doğmuş, babası 1920'de ölmüş ve onun iki ülkeden birinin tabiiyetini seçip seçmediğini, bir seçim yaptıysa hangisini seçtiğini bilen kimse yok. Şimdi de ne Macaristan ne de Çekoslovakya pasaport vermek istiyor Hanni'ye. Vaktiyle fena ihmal etmişler bu konuyu."

"Tabii elimden geleni yaparım, ama teselli etmek, nasıl olacak bu?"

"Evet," dedi Frank hüzünlü bir gülümsemeyle, "zor olacak tabii."

Suskun oturuyorduk ve tren bizi taşıyordu gecenin ve yağmurun içinden, bir anda bozdu suskunluğu: "Belki her şey, her şey bambaşka olurdu Hanni'nin pasaportu olsaydı."

İneceğimiz durak, Bahnhof Zoo, yaklaşıyordu. İlk kez sokaklarda devrime dair bir şeyler görülmeye başlanmıştı, tabii ki sadece olumsuzluklar. Bahnhof Zoo'nun çevresinde, gece kulüplerinin, barların ve diğer eğlence lokallerinin bulunduğu ve hep aydınlık, hep pırıltılı sokaklar, o akşam ölü ve metruk görünüyorlardı. Muhtemelen hiç kimse böyle görmemişti onları bugüne kadar.

Bir telefon kulübesinin önünde durduk. Frank acele ediyordu, Hanni'yi aramak istediği saat geride kalmıştı çoktan. "Şimdi Hanni'yi, sonra da babamı arayacağım, sonra da bavulumu toplayacağım... Her halükârda yardımların için müteşekkirim."

"İyi yolculuklar, şansın açık olsun," dedim, "geceyi iyi geçirmeye bak. Yarın her şey geçmiş ve sen de gitmiş olacaksın." Ve o anda ilk kez tam anlamıyla kavrayabildim yaşadığımızın bir vedalaşma olduğunu.

Belki söylenmesi gereken daha çok şey vardı, ama çok geçti artık. Telefon kulübesi boşaldı, el sıkıştık ve elveda dedik birbirimize.

Veda

26

Hikâyemi –1933 Almanya'sından, özellikle ilginç ya da önemli olmadığı muhakkak, herhangi bir genç adamın kişisel hikâyesi– anlatmaya devam etmeden önce okurumla bir küçük mutabakat sağlamaya hakkım olduğunu umuyorum. Daha doğru bir ifadeyle, benim sıradan, münferit ve esasen pek de önemli olmayan şahsımla, lüzumundan fazla zamanını aldığımı, pek de haksız sayılmayacak şekilde, düşünen okurumla.

Yanılıyor muyum, yoksa gerçekten de kitabın hızla çevrilen sayfalarının hışırtısını mı duyuyorum? Şu ana kadar bana büyük bir iyi niyet ve sabır bahşetmiş bazı okurlarım dahi sayfaları sabırsızca, atlayarak çevirmeye mi başladılar? Hızla çevrilen sayfaların mesajını kelimelerle ifade etmek gerekirse: "Nedir bu? 1933 yılında, Berlin'de genç Herr XY'nin, randevusuna geç kalan sevgilisi için duyduğu korkular, SA militanlarına cevval bir cevap vermeyi beceremmemesi, Yahudi ailelerle sürtmesi ve –önümüzdeki sahifelerde göreceğimiz gibi– dostlarına, hayatla ilgili planlarına ve oldukça basmakalıp ve olgunlaşmamış görüşlerine istisnasız veda etmek zorunda kalması, bizi neden ilgilendirsin? Anlaşılan 1933 yılında Berlin'de gerçekten tarihi

önemi olan hadisler vuku buluyordu. Eğer bu dönemle ilgileneceksek en azından bu tür hadiseleri okumak, Hitler'le Blomberg veya Schleicher ve Röhm kapalı kapılar ardında neler konuşuyorlardı, Reichstag'ı kim kundakladı, Braun neden ülkeden kaçtı ve Oberfohren neden intihar etti gibi konuları öğrenmek isteriz, genç bir adamın şahsi vukuatlarıyla çırak çıkmayı değil. Hele hele bu genç adamın bu önemli hadiselerin çok yakınında olmasına rağmen bunlar hakkında bizden fazla bilgisi yoksa ve hadiselerin gidişatına bir an olsun müdahalede bulunmaya kalkışmadığı besbelliyse, hatta her şey bir kenara bu konularda uzman bir tanık bile değilse."

Ağır bir itham. Bu ithamı pek haklı bulmadığımı, şahsi hikâyemle ciddi okurlarımın zamanını çaldığımı düşünmediğimi iddia etmek için bütün cesaretimi toplamalıyım. Bunların hepsi doğru. Hadiselere hiçbir zaman müdahale etmedim, uzman bir görgü tanığı olduğumu da söyleyemem, hele şahsi önemim konusunda kimsenin benim kadar tereddüdü yoktur muhtemelen. Ama bütün bunlara rağmen şuna inanıyorum ki –ve bunu bir haddini bilmezlik olarak görmemenizi özellikle istirham ediyorum– sıradan ve münferit şahsiyetimin sıradan ve münferit hikâyesiyle hem Almanya hem de Avrupa tarihlerinin önemli ve henüz anlatılmamış bir parçasını dile getiriyorum. Ve kanaatimce bu Reichstag'ı kimin kundakladığını ya da Hitler ile Röhm'ün ne konuştuklarını anlatmamdan çok daha önemli ve gelecek için daha anlamlı.

Tarih nedir? Nerede vuku bulur?

Normal tarih anlatımlarından birini okursanız –ki bunların hadiselerin kendilerini değil, sadece konturlarını içerdikleri kolayca unutulur– tarihin sadece bir düzine insanın arasında vuku bulduğuna inanasınız gelir, o sırada "halkların mukadderatlarını yönlendiren" ve kararları ve eylemleri, daha sonra "tarih" olarak adlandırılacak şeyleri oluşturacak bir düzine insan. Böyle düşünüldüğünde içinde bulunduğumuz asrın tarihi Hitler, Mussolini, Çan Kay Şek, Roosevelt, Chamberlain, Daladier ve isimleri herkesin dilinde olan birkaç düzine başka adamın arasındaki bir satranç turnuvası gibi görünür. Biz diğerle-

ri, ismi anonim kalanlar, en iyi ihtimalle tarihin nesneleri, satranç tahtasındaki piyonlar olabiliriz; cepheye sürülen, unutulan, feda edilen, sopa yiyen ve –eğer varsa– hayatları, bilmeden üzerinde durdukları satranç tahtasında başlarına gelenlerden tamamen bağımsız, bambaşka bir dünyada cereyan eden piyonlar.

Belki kulağa bir paradoks gibi gelecektir ama gerçekten kıymetiharbiyesi olan tarihî hadiseler biz isimsizler arasında vuku bulur ve önemli kararlar, yine biz isimsizlerin arasında, sıradan münferit şahısların sinesinde verilir. Ve bu eşzamanlı kitlesel kararlar karşısında –ki çoğunlukla bu kararları verenler de verdikleri kararlardan bihaberdir– en güçlü diktatörler, başbakanlar ve generaller dahi tamamen aciz kalırlar. Belirleyici öneme sahip bu hadiselerin bir karakteristik özelliği hiçbir zaman kitlesel fenomenler veya kitle gösterileri hâlinde ortaya çıkmamalarıdır –kitle blok hâlinde durduğu müddetçe işlevi olmaz– aksine her zaman binlerce, milyonlarca insanın, görünüşe göre şahsi serüvenleri olarak tebarüz ederler.

Burada birtakım muğlak tarih tasavvurlarından bahsetmiyorum, aksine son derece gerçek olduklarına kimsenin itiraz etmeyeceği olgulardan bahsediyorum. Örneğin 1918'de Cihan Savaşı'nı Almanya'nın kaybetmesine, müttefiklerin kazanmasına sebep olan neydi? Foch ve Haig'in komutanlık sanatlarında bir ilerleme olmuş ve buna karşın Ludendorff'unkinde bir zafiyet mi ortaya çıkmıştı? Kesinlikle hayır! Savaşın bu şekilde sona ermesinin nedeni "Alman askerinin", yani 10 milyon kişiden müteşekkil isimsiz bir kitlenin çoğunluğunun, aniden, şimdiye kadar olduğunun aksine, her hücumda hayatını riske atmaktan ve mevzilerini son asker canını verene kadar tutmaya çalışmaktan vazgeçmesidir. Pekâlâ, bu belirleyici değişim nerede gerçekleşmişti? Kesinlikle Alman askerlerinin isyan amacıyla bir araya geldiği gizli, kitlesel toplantılarda değil; aksine, kontrolsüz ve kontrol edilemeyecek şekilde, bu askerlerin her birinin aklında, sinesinde. Bu askerlerin büyük çoğunluğu sözü edilen değişimi, doğru dürüst adlandıracak durumda bile değildi ve bu son derece karmaşık ve tarihî önemi ha-

iz ruhsal değişim sürecini olsa olsa "lanet olsun!" haykırışıyla özetleyebilirlerdi. İçlerinde kendisini ifade kabiliyetine sahip olanlarla birer söyleşi yapılsa, her birinde tamamen tesadüfi ve tamamen şahsi (ve muhakkak ki fazla ilginç ya da önemli olmayan) fikirler, duygular ve tecrübelerden birer yumak bulurdunuz. Ve bu fikir yumaklarında evden gelen mektupların içeriği, başçavuşla kişisel ilişkiler, er tayınıyla ilgili düşünceler ve benzerleri, hemen savaşın geleceği ve anlamı ve keza (her Alman biraz filozof olduğu için) hayatın değeri ve anlamı üzerine tefekkürün yanı başında yerini alırdı. Dünya Savaşı'nın sonucunu belirleyen ruhi değişim sürecinin analizini yapmak benim işim değil, ama bu analiz bu tür ya da buna benzer süreçleri gelecekte yeniden üretmeyi düşünecek herkes için ilginç olacaktır.

Ben burada benzer türden ama belki de daha ilginç, daha önemli ve daha karmaşık başka bir süreci, eşzamanlılığı ve blok hâlinde yoğunlaşmasıyla Hitler'in Drittes Reich'ını mümkün kılmış ve halihazırda da onun perde arkasındaki görünmez zeminini oluşturan ruhsal devinimleri, tepkiler ve değişimleri ele alacağım.

Drittes Reich'ın oluşumunun tarihinde, bana Reichstag'ı kimin kundakladığı sorusundan çok daha ilginç görünen cevapsız bir bilmece saklıdır. Şu sorudan ibarettir bu bilmece: Neredeydi Almanlar? 5 Mart 1933'te bile Almanların çoğunluğu Hitler'e karşı oy kullanmıştı. Bu çoğunluk ne oldu sonra? Öldüler mi? Yer yarıldı da içine mi girdiler? Ya da biraz geç de olsa Nazi olmaya mı karar verdiler? Bu cenahtan hissedilebilir herhangi bir tepki gelmemesi nasıl mümkün olmuştu?

Okurlarımın neredeyse hepsinin bir Alman tanıdığı, bir Alman'la, en azından eskiden kalma bir dostluğu olduğundan eminim ve yine eminim ki okurlarımın büyük çoğunluğu Alman tanıdıklarının normal, dostane ve medeni insanlar olduğunu söyleyecektir, yani herkes gibi insanlar. Tabii diğer milletlerin mensuplarının olduğu gibi onların da kendi milletlerine has birkaç tuhaf özelliği vardır. Bütün okurlarım, bugün Almanya'da kulaklara ulaşan nutukları duyduklarında (ya da ko-

kusu yurtdışına kadar ulaşan cürümlerden haberdar olduklarında) kendi tanıdıklarını düşünüp, şaşkınlıktan dona kalmış bir hâlde soruyorlardır kendilerine: "Benim dostlarıma ne oldu? Onlar da bu tımarhanenin bir parçası mı gerçekten? Onlara neler yapıldığını fark etmiyorlar mı? Ve onların adına neler yapıldığını? Yoksa bunu onaylıyorlar mı? Bunlar nasıl insanlar? Bu insanlar hakkında ne düşünmemiz gerekir?

Açıklanması mümkün olmayan bu fenomenlerin ardında gerçekten de çok tuhaf ruhi süreçler ve tecrübeler yatıyor – tarihsel etkilerinin ne olacağını henüz tahmin bile edemediğimiz, son derece garip, son derece açıklayıcı süreçler. Benim işim onlarla. Ve bu süreçleri vuku buldukları yere, yani özel hayatlara, her münferit Alman'ın düşüncelerine ve hissiyatına kadar takip etmeden açıklamak mümkün değil. Büyük bir iştahla her alanı zapt eden obur devlet, siyaset sahnesini tamamen boşalttıktan sonra, aslında çoktan beri, bir zamanların kişiye mahsus bölgelerine atak yaptığı ve rakibini, yani inatçı münferit şahısları bu bölgelerden de dışarı atmaya ve boyunduruk altına almaya çalıştığı için, bu süreçler özel hayatlarda daha da fazla yaşanıyor bugün. Siyaset sahnesinde dev dürbünlerle nafile aranan mücadele bugün en şahsi alanlarda vuku buluyor Almanya'da. Birisinin ne yediği ne içtiği, kime âşık olduğu, boş zamanlarında ne yaptığı, kimlerle sohbet ettiği, gülümsüyor ya da surat asıyor olması, ne okuduğu ya da evinin duvarlarına nasıl resimler astığı! Bugün Almanya'da siyasi mücadelenin yapılış şekli bu. Gelecek dünya savaşının muharebelerinin sonuçları işte bu mücadele alanında önceden belirlenecek, kulağa grotesk gelebilir ama böyle.

Ben de işte bu yüzden, şahsi ve önemsiz görünen hikâyemle gerçekten tarih anlattığıma inanıyorum – hatta belki de geleceğin tarihini. Ve işte bu yüzden kendi kişiliğimde, fazla önemli olmayan ve ön plana çıkmayan bir tasvir öğesi bulduğum için düpedüz mutluyum; eğer bu öğe daha önemli bir şahıs olsaydı daha az tipik olacaktı. Ve nihayet yine bu yüzden umuyorum ki, özellikle boşa geçirecek zamanı olmayan ve okuduğu bir kitaptan gerçek bilgiler ve hakiki bir fayda bekleyen ciddi

okurun karşısında da bu mahrem kroniğimin arkasında durabilirim.

Bu noktada, alakasını bana daha koşulsuz bahşeden ve tuhaf şartlar altında yaşanan, tuhaf bir hayatın hikâyesini sadece bu hikâyeye ilgisi nedeniyle okumayı kabullenen daha iyi huylu okurdan, konu dışına kaymamız nedeniyle tabii ki özür dilerim. Ve keza metnin arasına soktuğum diğer birtakım eklentiler için de – ki bu eklentilerde, bana hikâyeme bağlanabilecek gibi görünen bazı fikir silsilelerini kurgulamaktan kendimi alamadım. Ama bu okurlarımdan özür dilememin en iyi yolu herhalde hiç beklemeden hikâyemi anlatmaya tekrar başlamam olacaktır!

27

1 Nisan, Nazi devrimin ilk zirvesi olmuştu. Bundan sonraki haftalarda hadiseler tekrar gazete haberlerinin âlemine çekilme temayülü gösterdiler. Tabii ki terör sürüyordu, kutlamalar ve resmigeçitler de, ama Mart ayındaki *tempo furioso** artık bahis konusu değildi. Toplama kampları yerleşik bir kurum hâline gelmişti ve insanlardan buna alışmaları ve dillerini tutmaları talep ediliyordu. "*Gleichschaltung*"** yani tüm resmî kurumların, yerel yönetimlerin, büyük işletmelerin, bütün dernek ve birliklerin yönetim kurullarının Naziler tarafından zapt edilmesi devam ediyordu. Ama artık şimdiye kadar olduğu gibi hesapsız ve taşkın münferit aksiyonlarla değil, sistematik bir şekilde ve neredeyse kılı kırk yaran bir titizlik ve düzenle, kanunlar ve kararnamelerle yapıyorlardı bu işi. Devrim bir memur çehresi takınmıştı artık. Bir tür "gerçeklik zemini", bir Alman'ın eski alışkanlıklarıyla uyum sağlamaktan başka hiçbir şey yapamayacağı bir gerçeklik oluşuyordu.

(*) Baş döndürücü tempo – ç.n.

(**) Aslında koordinasyon anlamına gelir, ama bu dönemde Nazilerin basın, sosyal hayat, iş dünyası ve benzeri bütün alanlara hâkim olması anlamında kullanılır – ç.n.

Yahudilere ait dükkânlardan alışveriş yapmak yeniden serbest bırakılmıştı. Gerçi insanlardan bunu yapmamaları isteniyordu, Yahudilere ait işletmelerden alışveriş edenler her yerde sürekli asılı duran afişlerde "vatan hainleri" olarak adlandırılıyorlardı, ama yasak değildi artık. Dükkanların kapılarında SA'nın diktiği nöbetçiler durmuyordu, Yahudi memurlar, doktorlar, avukatlar ve gazeteciler işten çıkarılmışlardı gerçi ama bu defa her şey –şu numaralı paragrafa istinaden... vesaire– kanunlara uygun şekilde ve düzen, intizam içinde yapılmıştı. Cihan harbi gazileri ve eski imparatorluk döneminde devlet hizmetinde olan ihtiyarlar için istisnalar da öngörülüyordu – daha ne olsundu? Bir hafta boyunca devreden çıkartılan mahkemelerin tekrar çalışmasına ve adalet dağıtmasına izin verildi. Fakat hâkimlerin dokunulmazlığı kaldırılmıştı, tamamen kanunlara uygun şekilde ve yine düzen, intizam içinde. Bir yandan bu düzenleme yapılırken bir yandan da, artık her an kapı önüne konulabilecek duruma düşen hâkimlere, yetkilerinin inanılmaz ölçülerde genişletildiği bildiriliyordu. *Volksrichter** ve *Richterkönige*** olmuşlardı, ürkek bir tavırla kanunlara bağlı kalmak zorunda değillerdi artık, hatta bağlı kalmamaları gerekiyordu. Anlaşıldı mı?

Tekrar yüksek mahkemede, her zamanki salonda, aynı sıraların üzerinde oturmak ve sanki hiçbir şey olmamış gibi davranmak tuhaf bir duyguydu. Kapılarda yine aynı güvenlik görevlileri duruyor ve her türlü tacize karşı her zamanki gibi koruyorlardı yüksek mahkemenin haysiyetini. Hatta hâkimler bile büyük oranda aynı hâkimlerdi. Mahkeme heyeti üyesi Yahudi yargıç yerinde değildi artık, tabii ki. Gerçi işten atılmamıştı, yaşlı bir beyefendiydi ve kesinlikle eski imparatorluk döneminde de adalet dağıtmıştı, ama herhangi bir sulh mahkemesinin tapu ya da muhasebe bölümüne tıkılmıştı. Onun yerine mahkememizin hâkimler heyetinde, hepsi kocamış yüksek mahkeme heyeti üyelerinin arasında biraz tuhaf görünen, genç, sarışın bir sulh mahkemesi hâkimi oturuyordu artık; sırık boylu,

(*) Halk hâkimleri – ç.n.

(**) Yargıçkrallar – ç.n.

kırmızı yanaklı bir genç adam. Yüksek mahkeme heyeti üyesi bir yargıç bir generalse, sulh mahkemesinde adalet dağıtan bir yargıç olsa olsa bir üsteğmendir. Yeni yargıcın SS örgütü içinde yüksek bir rütbeye sahip olduğu kulaktan kulağa fısıldanıyordu. Sağ kolunu dimdik ileri uzatıp avazı çıktığı kadar "Heil Hitler!" diye haykırarak selamlıyordu insanları. Mahkeme heyeti başkanı ve diğer yaşlı beyefendiler bunun üzerine belli belirsiz kollarını sallıyor ve ne söyledikleri tam anlaşılmadan bir şeyler mırıldanıyorlardı. Bu yaşlı beyler daha önceleri, kahvaltı molası sırasında, istişare odasında oturduklarında bazen günün hadiseleriyle ya da terfi ve tayinlerle ilgili biraz sohbet ederlerdi, tabii ki yaşlı beyefendilerin tarzıyla, sessiz ve ağırbaşlı. İşte bu sohbetler kesilmişti artık. Celselere ara verildiğinde üzerine tereyağı sürülmüş ekmeklerini yerken artık derin ve mahcup bir sessizlik hüküm sürüyordu.

İstişarelerde de sık sık tuhaf hadiseler cereyan ediyordu. Mahkeme heyetinin yeni üyesi, genç ve kendinden emin bir sesle, yadırganacak türden hukuk bilgelikleri tebliğ ediyordu zaman zaman. Daha kısa bir süre önce, devlet imtihanları için bu konuları öğrenmiş biz stajyerler, o konuşmasını yaparken, birbirimize bakıyorduk şaşkınlıkla. Ve nihayet heyet başkanı mutlak bir nezaketle, mesela, "Acaba medeni kanunun 816 numaralı paragrafını gözden kaçırmış olabilir misiniz, saygıdeğer meslektaşım?" diyordu. Bunun üzerine genç yüksek hâkim, imtihan sırasında hatası yakalanmış hâkim adayı telaşıyla, kendi kanun kitabının sayfalarını çeviriyor, biraz mahcup ama hâlâ taze ve tasasız itiraf ediyordu: "Demek böyle. Hmm, o zaman tam tersi." İşte böyle zaferler kazanıyordu eski yargı.

Ama başka davalar da oluyordu tabii. Yeni üyenin geri adım atmadığı, aksine biraz fazla yüksek sesle olsa da güzel ifade ederek eski kanunların paragraflarının burada gözardı edilmesi gerektiğini anlattığı; yaşlı hâkim meslektaşlarına kanunların metnine değil ruhuna değer verilmesi gerektiğini öğrettiği; Hitler'den alıntılar yaptığı ve yeniyetme bir tiyatro yıldızının jestleriyle, elle tutulur tarafı olmayan bir hükümde ısrar ettiği davalar. Bunlar olup biterken yüksek mahkeme heyeti üyesi yaş-

lı yargıçların suratlarının aldığı hâli incelemek gerçekten üzüntü veriyordu. Yüzlerinde tasviri mümkün olmayan bir hüzün ifadesi, gözlerini indirip, parmakları sıkıntı içinde bir ataç ya da bir parça kurutma kâğıdıyla oynarken, ellerindeki dosyalara bakıyorlardı. Şimdi yüce bilgelikler olarak duymak mecburiyetinde kaldıkları bu tür lakırdılar için sair zamanlarda, hâkim adaylarını terfi imtihanlarında çaktırmaya alışkındılar; ama bu defaki lafügüzafın ardında devlet gücü vardı, milli siyaset açısından yeterince güvenilir olmamakla itham edilip işini kaybetme tehdidi vardı, ekmeksiz kalmak vardı, toplama kampı vardı... Bu yüzden hafifçe temizleniyordu genizler, "Muhterem meslektaşımız, biz de tabii ki sizinle aynı kanaatteyiz," deniyordu, "ama takdir edersiniz ki...". Ve Medeni Kanun'a biraz anlayış göstermesi için neredeyse yalvarıyorlar, kurtarabildiklerini kurtarmaya çalışıyorlardı.

İşte 1933 Nisan'ında Eyalet Yüksek Mahkemesi'nin hâli böyleydi. Bundan 150 yıl önce, Büyük Friedrich tarafından zindana atılmayı, doğru olduğuna inandıkları bir mahkeme kararını kabinenin emriyle değiştirmeye tercih eden Eyalet Yüksek Mahkemesi. Prusya'da okul çağına gelmiş her çocuk o günlerden kalan ve –gerçek olsa da olmasa da– mahkemenin şanının sebep olan şu efsaneyi bilir: Hikâyeye göre Fridericus, Sans-Soucis sarayının inşası sırasında bugün hâlâ sarayın yanında duran bir rüzgâr değirmeninin ortadan kaldırılmasını istemiş ve değirmenciye, ekmek teknesini satın almak için bir teklif yapmış. Değirmenci teklifi reddetmiş, değirmeninden vazgeçmek istememiş. Kral bunun üzerine onu, mülküne el koymakla tehdit etmiş, o da krala "Yapardınız Majesteleri, eğer Berlin'de yüksek mahkeme olmasaydı!" diye cevap vermiş.

1933'te Yüksek Mahkeme'nin ve onun verdiği kararların "*Gleichschaltung*"u için Fridericus'a, hatta Hitler'e bile ihtiyaç olmadı. Atak ve hukuk bilgisi kifayetsiz birkaç genç sulh mahkemesi hâkimi bu iş için yeterliydi.

Bu büyük, eski ve gururlu kurumun çöküşüne çok da uzun bir süre tanıklık edemedim. Eğitimimin sonuna yaklaşmıştım; sadece birkaç aylık kısa bir dönem daha Drittes Reich'ın yük-

sek mahkemesini yaşadım. Çok trajik günlerdi. Veda ayları, hem de birden fazla bağlamda. Ölüm döşeğindeki bir hastanın başucunda oturuyordum sanki. Bu binada bir işim olmadığını, mahkemenin ruhunun, ardında iz bile bırakmadan giderek daha fazla uçup gittiğini hissediyordum. İçimde vatansız kalmanın sebebiyet verdiği soğuk bir ürperti hissi vardı. Tutkulu bir hukukçu değildim, hayır, babamın benim için planladığı hâkimlik ve hükümet görevinin öngörüldüğü geleceğe içten bir bağlılık duymuyordum kesinlikle. Ama yine de bu mahkemeye belirli bir aidiyet hissi geliştirmiştim ve kendimi içinde biraz yuvamda hissettiğim, biraz parçası olduğum ve bundan biraz gurur duyduğumu da itiraf etmem gereken bir dünyanın, hüzün dolu çöküşünü ve ardında iz bırakmadan ruhunu teslim etmesini büyük bir iç sıkıntısıyla izliyordum. Yüksek mahkeme gözlerimin önünde çözülmüş, erimiş ve çürümüştü ve ben hiçbir şey yapamamıştım. Omuzlarımı silkmek ve burada benim için hiçbir gelecek olmadığını, kesinlikle ve büyük bir üzüntüyle tespit etmekten başka yapacak bir şey kalmamıştı bana.

Ama dışarıdan her şey bambaşka görünüyordu. Biz *referendar*ların değeri her gün ve farkedilir şekilde artıyordu. Nasyonal Sosyalist Hukukçular Birliği bize –bana da– son derece gönül okşayan mektuplar gönderiyordu: Biz yeni Alman hukukunu bina edecek nesildik. "Saflarımıza katılın, Führer'in iradesinin bize verdiği devasa vazifelerin hallinde bizimle beraber çalışın!" Ben mektupları çöp sepetine atıyordum ama herkes böyle yapmıyordu. *Referendar* meslektaşlarımın giderek önem ve kazandıklarını ve kendilerine güvenlerinin giderek arttığını hissediyordunuz. Bugün celselerin arasındaki molalarda yargıdaki terfi ve tayinleri konuşan artık mahkeme heyeti üyesi yaşlı hâkimler değil *onlardı*. Hızla yükselme şansının kokusunu almıştı bile genç hukukçuların bir bölümü, mareşal asalarının hayalini kuruyordu bazı onbaşılar. Şimdiye kadar Nazi olmayanlar dahi şanslarını hissediyorlardı. "Evet, meslektaşım, evet, keskin bir rüzgâr esmekte," diyorlardı ve gizli bir zafer duygusuyla, hâkim adayı terfi sınavından doğrudan doğru-

ya Adalet Bakanlığı'nda önemli mevkilere geçmiş insanlardan bahsediyorlardı. Ve tabii kelimenin tam anlamıyla kapı önüne konan ya da taşrada ne idüğü belirsiz sulh mahkemelerine gönderilen, "keskin" ve korkulan mahkeme heyeti başkanlarından da – eski bayrakla biraz fazla aşk yaşıyordu, biliyor musunuz? Bunun intikamı başına gelenler! – Belki biraz da, genç insanların bir anda ipleri ele geçirdikleri, bugünden yarına banka müdürü ya da otomobil sahibi olabildikleri, buna karşın yaşlılık ve hayat tecrübesine duyulan bunakça güvenin insanı olsa olsa morga götürebildiği 1923'ün muhteşem havasının kokusunu alıyordu bu gençler.

Tabii durum tam olarak 1923'teki gibi de değildi. Giriş ücreti biraz daha yüksekti. Eğer bir anda kendinizi Adalet Bakanlığı'nda değil de toplama kampında bulmak istemiyorsanız, düşünceleriniz ve seçtiğiniz kelimeler babında biraz dikkatli olmak zorundaydınız. Yüksek mahkemenin koridorlarındaki sohbetler kulağa ne kadar biraz üst perdeden ve zaferden emin gibi gelseler de, aynı zamanda çekingen ve tutuktular da. Dipten dibe bir korku ve güvensizlik de hissediliyordu, dile getirilen görüşler biraz ezbere öğrenilmiş imtihan cevapları gibiydi; birinin aniden sözünü yarıda bırakıp acaba biri sözlerimi yanlış anlamış olabilir mi diye hızla etrafına bakındığı azımsanmayacak kadar sık yaşanıyordu.

Umutlu ve keyifliydi gençlik, ama hepsinin ağızına kilit vuruluyordu bir şekilde. Bir gün –nasıl bozguncu laflar ettiğimi hatırlamıyorum–beraber *referendar* olarak çalıştığım arkadaşlardan biri konuştuğumuz insanların yanından alıp kenara çekti beni, temiz yürekli bakışlarını gözlerime dikti: "Sizi uyarmak istiyorum, meslektaşım," diye başladı sözlerine, "sadece iyiliğinizi düşünüyorum." Yeniden gözlerime dikti gözlerini. "Cumhuriyetçisiniz, değil mi?" Hemen elini kolumun üzerine koydu teskin etmek ister gibi. "Şşş, korkmayın. Ben de öyleyim, kalbimin derinliklerinde. Sizin cumhuriyetçi olmanız beni sadece sevindirir, ama daha dikkatli olmalısınız. Fassistleri hafife almayın!" (Fassistler demişti gerçekten.) "Şüpheci birtakım saptamalar yaparak bir şeyleri harekete ge-

çirebilmeniz mümkün değil bugünlerde, yapabileceğiniz sadece kendi mezarınızı kazmak olur. Bugün fassistlere karşı bir şeyler yapabileceğinizi sakın ola düşünmeyin, hele hele açıkça muhalefet ederek hiçbir sonuca varamazsınız. İnanın bana! Fassistleri belki sizden daha iyi tanıyorum. Biz cumhuriyetçiler bugünlerde, köprüyü geçene kadar ayıya dayı demek zorundayız."

İşte buydu cumhuriyetçilerin hâli!

28

O dönemde veda etmek zorunda kaldığım sadece yüksek mahkeme değildi. "Veda" şiar hâline gelmişti – sürekli, radikal ve istisnasız. Benim yaşadığım dünya çözülüyor, yok oluyor, görünmez hale geliyordu, her gün, büyük bir doğallıkla ve çıt çıkarmadan. Neredeyse her gün ondan bir parçanın daha kaybolduğunu, yitip gittiğini görüyorduk. O parçayı bulmak için her yere bakınıyorduk, ama yerinde yeller esiyordu artık. Ben bu kadar tuhaf bir süreci bir kere daha yaşamadım. Sanki üzerinde durduğumuz zemin sürekli olarak ve önlenemez şekilde ufalanıyor, ayaklarımızın altından kayıp gidiyor gibiydi veya belki şöyle ifade etmek daha güzel olacaktır: Sanki ciğerlerimize çekeceğimiz hava, düzenli ve sürekli olarak bir yerlerden emiliyor ve yok ediliyordu.

Herkesin gözü önünde ve hemen dikkati çekecek şekilde olup bitenler belki de en zararsız olanlardı. Evet, tamam, partiler kaybolmuşlardı sahneden, dağılmış, erimişlerdi; önce yelpazenin solundakiler sonra sağındakiler; ben hiç birine dâhil değildim. İsimleri sık sık zikredilen, yazdıkları kitaplar okunan, konuşmaları tartışılan adamlar yok olmuşlardı, ya yurtdışına iltica etmişlerdi ya da toplama kamplarındaydılar; zaman zaman birinin ismi duyuluyordu yeniden "tutuklanırken intihar etti" ya da "kaçarken vuruldu" diye. Yazın bir gün gazetelerde bir liste yayınlandı. Bilim ve edebiyat alanında en meşhurlarından otuz ya da kırk isim. Bu adların sahipleri "vatan

haini" ilan edilmiş, vatandaşlıktan çıkarılmışlardı ve bu listeyle aforoz ediliyorlardı.

Daha korkutucu olan çok sayıda, tamamen zararsız ve fakat bir şekilde günlük hayatın parçası olan insanın ortadan kaybolmasıydı. Mesela sesini her gün duyduğunuz ve sanki yakın bir tanıdığınız gibi varlığına alıştığınız radyo spikeri bir toplama kampına kapatılıyordu ve adını andığınızda sizin de başınız hemen derde giriyordu. Senelerce hayatınıza eşlik etmiş aktör ve aktrisler bir gün içinde ortadan kayboluyorlardı. Büyüleyici Carola Neher bir anda vatandaşlıktan atılmış, hain oluvermişti; daha geçen kış yıldızı parlayan –akşamları buluşulup sohbet edildiğinde onun, Alman tiyatrosunun uzun süredir beklediği "yeni Matkowski" olup olmadığı tartışılıyordu– genç ve karizmatik aktör Hans Otto'nun paramparça olmuş cesedi bir gün bir SS kışlasının avlusunda ortaya çıkmıştı. Güya tutuklandıktan sonra, "görevlilerin bir dikkatsizlik anında" dördüncü katın penceresinden aşağıya atlamıştı. Zararsız şakalarına bütün Berlinlilerin her gün kahkahayla güldüğü, basın dünyasının en meşhur mizah çizeri intihar etmişti. Meşhur kabarenin yıldızı da aynı kaderi paylaşmıştı. Bir dizi başka insan da yok olmuştu aniden, ölmüşler miydi, tutuklanmışlar mıydı, yurtdışına mı kaçmışlardı, kimse bilmiyordu. Kayıptılar.

Mayıs'ta kitapların sembolik bir törenle yakılması bir gazete haberiydi sadece, ama gerçek ve korkunç olan artık bu kitapların kitapçılardan ve kütüphanelerden kaybolmuş olmasıydı. Yaşayan Alman edebiyatı, iyi ya da kötü olduğunu bir kenara bırakalım, kazınmıştı ülkeden. Geçen kış yayınlanmış ama Nisan'a kadar okuma sırası gelmemiş kitaplar okunamayacaktı artık. Herhangi bir nedenle varlıklarını sürdürmelerine izin verilmiş birkaç yazar da oluşan bu vakumda yapayalnız kalmışlardı. Bunlar dışında sadece klasikler vardı ortalarda – ve bir de mantar gibi bir anda ortaya çıkan, dehşete düşürecek ve utanç verecek ölçüde kalitesiz "kan ve toprak" edebiyatıydı.* Kitapse-

(*) *Blut und Boden Literatur*. Nazilerin kan ve toprak arasındaki bağa, köy hayatı, doğaya dönme ve Cermen mitlerine ağırlık veren edebiyatları – ç.n.

verler –ki Almanya'da muhakkak ki bir azınlıktılar ve artık her gün duyma imkânımızın olduğu gibi önemsiz bir azınlık– birkaç gün içinde dünyalarının ellerinden alındığını hissettiler. Ve her şeyi elinden alınanların bunun üzerine bir de cezalandırılmak tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu çok hızlı bir şekilde öğrendikleri için yıldılar da. Heinrich Mann'larını ve Feuchtwanger'lerini kitaplıklarının raflarında ikinci sıraya diziyor; Joseph Roth veya Wassermann'ın son kitabıyla ilgili bir şeyle konuşmaya cesaret ettiklerinde de kafa kafaya verip komplocular gibi fısıldaşıyorlardı.

Birçok dergi ve gazeteyi gazete büfelerinde bulmak mümkün değildi artık – ama daha da korkutucu olan bulunanların ne hâle geldiğiydi. Bunları da tanımak mümkün değildi artık. Bir gazeteyle kurduğumuz ilişkinin bir insanla kurulan ilişkiye benzemesine alışkınızdır, değil mi? Bazı şeylere nasıl tepki göstereceğini, ne söyleyeceğini ve nasıl söyleyeceğini hissederiz. Bir anda daha dün söylediğinin tam aksini dile getirirse, kendini tamamen inkâr eder, bir de üstüne yüzünü gözünü çarpıtırsa kendinizi tımarhaneye düşmüş gibi hissetmekten alamazsınız. İşte buydu yaşanan. *Berliner Tageblatt* ya da *Vossische Zeitung* gibi geçmişin demokrat aydın gazeteleri bugünden yarına birer Nazi partisi yayın organına dönüşüvermişti. Eski, ihtiyatlı ve eğitimli dilleriyle *Angriff* ya da *Völkischer Beobachter*'in bağıra çağıra, tükürükler saçarak söylediklerinden farksız şeyler yazıyorlardı artık. Zaman içinde buna da alışıldı ve insanlar kültür ekindeki yazıların satır aralarından cımbızla çekip çıkardılar arızi birtakım muhalif göndermeleri ve bunlar, asıl gazetede her zaman ve kesin bir dille reddedildi.

Evet, doğru, kısmen yazı işleri ekipleri değişmişti gazetelerin, ama bu akla yakın açıklama da sıkça bir işe yaramıyordu. Mesela bir dergi vardı "Die Tat" isminde,* tavrı, duruşu da en az adı kadar iddialıydı derginin. 1933'ten önceki son birkaç sene neredeyse her kesim tarafından okunurdu; bir grup genç ve radikal insan yazıyordu metinleri. Dünyanın dönüşümünün ve henüz başlamış yeni binyılın perspektifinin sefasını

(*) Eylem ya da edim olarak çevrilebilir – ç.n.

sürüyordu dergi, zarif ve şık. Tabii ki herhangi bir partiye yakın duramayacak kadar asil, kültürlü ve derindi. En uzak olduğu parti herhalde NSDAP olmalıydı, yazarları Nazilerin tabii ki tamamen geçici bir dönem teşkil ettikleri tespitini daha Şubat ayında yapmışlardı. Tamam, derginin yazı işleri müdürü biraz fazla ileri gitmiş, işini kaybetmiş, hayatını kaybetmesine de ramak kalmıştı. (Bugün hiç olmazsa tekrar, hoşça vakit geçirten romanlar yazmasına izin veriliyor) Ama yazar kadrosunun geri kalanı değişmedi. Bugünden yarına, büyük bir doğallıkla ve şıklıklarından ve binyıl perspektifinden hiçbir şey kaybetmeden birer Nazi oluverdiler – tabii ki her zaman olduğu gibi, bizzat Nazilerin kendilerinden bile daha iyi, daha özgün ve daha derin Naziler. Şaşkınlıktan fal taşı gibi açılabilirdi gözleriniz dergiyi elinize aldığınızda. Aynı sayfa düzeni, aynı dizgi, aynı debdebeli yanılmazlık tavrı, aynı isimler – ve bütün bunlardan, en ufak bir tereddüt yaşamadan ortaya çıkarılmış safkan ve akıllı bir Nazi yayın organı. Hidayete erme? Kinizm? Yoksa Fried, Eschmann, Wirsing ve isimleri her ne ise, bütün bu beyler kalplerinin derinliklerinde hep iyi birer Nazi miydi acaba? Belki bunu kendileri de tam olarak bilmiyorlardı. Kaldı ki bu konuda tahmin yürütmekten de kısa bir süre sonra vazgeçiyordunuz. İğreniyordu insan ve yoruluyordu ve bir zaman sonra da sadece bir gazete ya da dergiye veda etmekle yetiniyordu.

En çok acı veren vedalaşmalar bunlar –bütün bu ismini koymakta zorlanacağınız, kısmen şahsi olmayan, ama hepsi bir araya geldiğinde bir zaman diliminin atmosferini oluşturan tezahürler ve öğelerle olanlar– değildi. Ama yine de hafife almamak gerekiyordu bunları, bu vedalar insanın hayatını adamakıllı kasvetli hâle getirmeye yeterliydi; bir ülkeye hâkim olan havanın –genel kamusal havanın– güzel kokularını ve rayihalarınını kaybetmesi, zehirli ve dumanlı hâle gelmesi yeterince rahatsızlık vericiydi zaten. Fakat bu genel havayı bir dereceye kadar kendinden uzak tutabilirdi insan, pencerelerini hava geçirmez hâle getirip kendi özel hayatının kuytuluğuna, kendi dört duvarına çekilebilirdi. Etrafına bir koza örebilir, odası-

nı çiçeklerle donatıp sokakta kulaklarını ve burnunu kapalı tutabilirdi. Bu şekilde davranmanın cazibesi büyüktü, her an ben de dâhil olmak üzere herkesin aklını çelebilirdi – ki o günden bugüne birçok kişi gerçekten de bu yönteme başvurdu. Tanrı'ya şükür bunu hiçbir denememde beceremedim. Pencereler kapanmadı, en şahsi hayatımda da birbiri ardına vedalar bekliyordu yolumu.

29

Zamanın bir tezahürü olarak kabuğuna çekilmek, her halükârda, daha etraflıca ele almayı gerektirecek kadar akıl çelme potansiyeline sahiptir. 1933'ten beri Almanya'da milyonlarca kez tekrarlanmış psiko-patolojik süreçte payı vardır. Bilindiği üzere Almanların çoğunluğu bugün, normal bir bakış açısıyla kesinkes ruh hastalığı ya da en azından ağır bir histeri olarak teşhis edilecek bir haletiruhiye içindedir. İşin buralara kadar nasıl gelebildiğini anlamak isterseniz, kendinizi 1933 Yazında Nazi olmayan Almanların, yani hâlâ Almanların çoğunluğunun içinde bulunduğu garip duruma koymalı ve bu çoğunluğun kendisini karşı karşıya hissettiği, tuhaf ve hastalıklı çelişkileri kavramak için gayret göstermelisiniz.

Nazi olmayan Almanların 1933 Yazında içinde bulundukları durum muhakkak ki bir insanın karşılaşabileceği en müşkül durumlardan biriydi: Feci bir gafil avlanma duygusunun yarattığı şokun etkileriyle beraber, çıkışı olmayan ve mutlak bir yenilgi hâli. Nazilerin insafına kalmıştık, bize acımak ya da canımıza okumak tamamen onların elindeydi. Bütün kalelerimiz zapt edilmişti, ortak bir direniş mümkün değildi artık, münferit direniş ise artık sadece intiharın bir şekli olarak mümkündü. Özel hayatımızın en ücra köşelerine kadar takip ediliyorduk, hayatın her alanında bir gerileme, nerede sona ereceğini kimsenin bilmediği dağınık bir kaçış hüküm sürüyordu. Aynı zamanda her gün sadece teslim olmanızı değil, saflarınızı değiştirmenizi de talep ediyorlardı sizden. Şeytanla kurulacak küçük

bir pakt – ve bir anda tutsaklar ve kaçaklar grubundan ayrılıp galiplerin ve avcıların arasına kabul ediliyordunuz.

Ayartmanın, baştan çıkarmanın en basit ve en kaba hâliydi bu. Birçok kişi direnemedi. Bunların bu işin bedelini azımsadıkları ve gerçek bir Nazi olmanın gereklerini yerine getiremeyecekleri sıkça ortaya çıktı sonradan. Ve bu insanların binlercesini bugün Almanya'nın her köşesinde görmek mümkün. Vicdan azabı çeken, parti rozetlerinin ağırlığıyla tıpkı Makbet'in erguvan rengi krallık pelerininin altında ezildiği gibi perişan olan Nazileri; bir kere paçayı kaptırdıkları için her gün bir başka vicdani yükü omuzlamak zorunda kalanları; nafile de olsa hâlâ bir kaçış imkânı aramaya devam edenleri; kendini içkiye vuranları, uyku hapı almadan uyuyamayanları; artık düşünmeye cesaret dahi edemeyenleri; Nazi döneminin sonunu –kendi zamanlarının sonunu!– hasretle beklemeleri mi yoksa o günlerin gelmesinden korkmaları mı gerekiyor, bilemeyenleri; ve o gün geldiğinde kesinlikle ellerinin temiz olduğunu iddia edecekleri. Ama artık bunlar dünyanın kâbusu olmuş durumdalar ve bu insanların, içinde bulundukları manevi ve asabi sarsıntı içinde, tam anlamıyla yıkılmadan önce daha neler yapmaya kadir olduklarını tasavvur edebilmek de imkânsız. Bunların hikâyesinin daha yazılması gerekiyor.

Ama 1933'teki durum, bu en kaba hatlı ayartmanın yanında başka birçoklarını da barındırıyordu ve bunların her biri de cazibesine kapılan her insan için bir cinnet ve ruhsal hastalık kaynağıydı. Şeytanın birçok ağı vardır, kaba örülmüş olanlar kaba ruhlar, daha ince gözlü olanlarsa ince ruhlar içindir.

Nazi olmayan reddedenler berbat bir durumla karşı karşıya kalıyorlardı. Mutlak ve çıkışı olmayan bir umutsuzluk; her gün karşı karşıya kalınan aşağılamalar ve onur kırıcı hareketlere tamamen savunmasız katlanmak; dayanılmaz hadiselere günbegün ve çaresiz tanıklık etmek; insanın vatanına olan bağlarının tamamen kopması; tanımsız bir ıstırap. Diğer taraftan bu durumun da kendine has kötü yola sevk etme imkânları, bir ayartma potansiyeli vardır; şeytanın çengelini saklayan zahirî teselli ve rahatlama yolları.

Bunlardan biri, özellikle ihtiyarlar tarafından tercih edileni, yanılsamalara kaçış, bu yanılsamaların en sevileni de üstünlük illüzyonuydu. Bu ayartmanın kurbanı olanlar, başlangıçta Nazi devlet yönetim sanatının üzerine de sindiği muhakkak olan amatörlük ve acemiliğe sarılıyorlardı. Bu insanlar her gün, hem kendilerine hem de başka insanlara, işlerin bu şekilde devam etmesinin imkânsız olduğunu ispatlıyorlardı. Her şeyi herkesten daha iyi bilenlerin gülüp geçen tavrı içindeydiler. Bakışlarını hadiselerin çocukça yönüne dikerek şeytani olanı algılamaktan imtina ediyorlardı; mutlak çaresizlik içindeki teslimiyetlerini, *üstün bir konumdan – gözlem yaparak kendini hadisenin dışında tutmak* şeklinde niteleyerek kendilerini de kandırıyorlardı. Yeni bir fıkra anlattıklarında ya da Times'daki bir makaleden alıntı yaptıklarında mükemmelen huzura erip teselli buluyorlardı. Bunlar önce mutlak bir inançla, sonra bilinçli ve ısrarlı bir kendini kandırmayla, aybeay, rejimin önüne geçilemeyecek çöküşünün geldiğini müjdelediler. Bunlar en feci darbeyi, rejim konsolidasyonunu görünür biçimde tamamladığında ve ilk başarılar gelmeye başladığında yediler: Bu darbeye karşı hiçbir hazırlıkları yoktu. Sonraki yıllarda istatistiki gösterişin bombardımanı başladığında Naziler, hedefine çok kurnazca bir psikolojik hamleyle işte bu grubu yerleştirdi; 1935 ile 1938 arasında, Nazi rejimine geç teslim olanların ana kitlesini bu grup oluşturuyordu. Var güçleriyle korumaya çalıştıkları üstün olma tavırlarını devam ettirme imkânını kaybettiklerinde kitleler hâlinde pes ettiler. Hep mümkün olmadığını iddia ettikleri başarılar birbiri ardına gelmeye başladığında, yenilgilerini ilan etmek zorunda kaldılar. İşte tam da bu başarıların işin asıl korkunç yanı olduğunu idrak etmeye yetmedi güçleri. "Ama o hiç kimsenin başaramadığını gerçekten de başardı!" "İşte asıl feci olan da bu ya!" "Aman efendim siz de tezatların peşindesiniz." (1938 yılından bir sohbet)

Bunların bir kısmı bugün de kuyruğu dik tutmaya çalışıyor ve bütün yenilgilerden sonra hâlâ, her ay veya en azından her sene, çöküşün önüne geçilemeyeceği kehanetini tekrarlamaktan vazgeçmiyorlar. Şunu teslim etmek gerekir ki tavırlarının

belirli endamı da oluştu zaman içinde, ama tabii bir tür tuhaf uçuk kaçıklığı da. İlginç olan günün birinde, bir dizi hunhar hayal kırıklığı daha yaşadıktan sonra, kuvvetle muhtemel haklı çıkacak olmaları. Nazilerin devrilmesinden sonra ortalarda dolaşıp yakaladıkları herkese en başından beri hep bunu söylediklerini anlatışlarını, daha şimdiden görür gibiyim. Tabii ki o gün gelene dek trajikomik figürlere dönüşecekler. Haklı olmanın da bir türü vardır ki sadece rakibe hak etmediği bir şan sağlar ve insana utanç verir. XVIII. Lui'yi düşünün mesela.

İkinci tehlike hayata küsmeydi – insanın kendisini mazoşist bir ruh hâlinde nefret, ıstırap ve ölçüsüz bir karamsarlığa teslim etmesi. Bu Almanların yenilgiye karşı gösterdikleri en doğal tepkidir. Her Alman zor zamanlarda (hem özel hayatının zor anlarında hem de Alman ulusunun zor günlerinde) bu ayartma ile mücadele etmek zorunda kalır: Sonsuza dek pes etmek, kendisini ve bütün dünyayı kabullenmenin sınırına varan uyuşuk bir umursamazlıkla, şeytanın insafına bırakmak; dikbaşlı ve kötücül bir duruşla ahlâki bir intihar.

"Güneş ışığı başladı beni yormaya
Ah, yıkılsa Dünya, yerle yeksan olsa"

Çok kahramanca görünür bu: Her türlü teselliyi reddeder, kendinizden uzak tutarsınız – ve bu sırada görmezden gelirsiniz tam da bu tavrın kendisinde en zehirli, en tehlikeli ve en sefih tesellinin saklı olduğunu. Kendini teslim etmenin sapkın şehveti, Wagner'de görülecek bir ölüm ve çöküş kösnüllüğü. Yenilgisine yenilgi olarak katlanacak gücü olmayan mağlubu, işte tam da bu en kapsamlı şekilde avutur. Şu kehanette bulunma cesaretini buluyorum kendimde: Kaybedilmiş Nazi savaşından sonra Almanya'nın temel tavrı bu olacaktır – bebeğini kaybedişini dünyanın sonu addeden patolojik bir çocuğun kızgın ve inatçı ağlaması. (Almanların 1918'den sonraki tavrında da bundan ciddi izler görülür.) 1933'te, yenilmiş çoğunluğun maneviyatında olan bitenin büyük kısmı gibi, bu olgunun da sadece cüzi izleri –deyim yerindeyse– "kamusal" tavırda kendini

gösterir, çünkü resmî olarak yenilmiş kimse yoktur, resmî olarak sadece sevinç, toplumsal ilerleme, "özgürleşme", "kurtuluş", esenlik ve hararetli bir birlik ve beraberlik vardır. Ve ıstırap, çenesini tutmak durumundadır. Ama Almanların bu tipik kaybeden tavırları 1933'ten sonra da çok sık görülüyordu; şahsen o kadar çok örneğine rast geldim ki toplam sayılarının milyonlar olarak düşünülmesi gerektiği kanaatindeyim.

Bu içsel tavrın gerçek, dışarıya yansıyan neticelerinin neler olduğunu genel bir çerçevede söylemek oldukça zordur. Bazı örneklerde intihara bile sebebiyet verebilir. Ama çok daha fazla insan uyum sağlar, hayatını bu durumla beraber, tabiricaiz ise buruşmuş suratlarla, devam ettirmeye alışır. Almanya'da bugün görünür bir "muhalefetin" temsilcileri olarak karşılaşacağınız insanların arasında bunlar, maalesef, çoğunluğu oluştururlar, bu yüzden de bu muhalefetin hiçbir zaman hedefler, yöntemler, planlar ve beklentiler geliştirememiş olmasında şaşılacak hiçbir şey yok. Muhalefetin ana öğesi olan bu insanlar ortalıkta dolaşırlar ve "dehşete düşerler". Yaşanan korkunç hadiseler yavaş yavaş ruhlarının vazgeçilmez gıdası hâline gelmiştir; bu insanların elinde kalan tek ve kasvetli keyif bu korkunçlukların ballandıra ballandıra anlatılmasıdır ve bu olmadan bu insanlarla sohbet edilmesi tasavvur bile edilemez. Birçoğu bu korkunçluklar olmasa adeta bir eksiklik hissedecek duruma gelmiştir ve yine bu insanların bir kısmı için karamsar çaresizlik adeta bir tür saadet vesilesine dönüşmüştür. Tabii ki genel olarak bu da "tehlikeli yaşamanın" bir türüdür; insanın safra kesesine saldırır, sanatoryuma düşmenize ve hatta hiç de azımsanmayacak bir sıklıkla aklınızı kaybetmenize neden olabilir. Ve nihayet dar bir yan yol, buradan da Naziliğe götürebilir insanı: Eğer her şey önemsizse, kaybedildiyse, şeytanın eline geçtiyse, o hâlde neden, bütün kinizmlerin en öfkeli ve en hüzünlüsüyle, şeytanın saflarına geçilmesin, içten içe müstehzi kahkahalar atarak da olsa neden ortama uyulmasın? Bu da bir olasılıktı tabii.

Bir üçüncü ayartmadan da bahsetmek istiyorum sizlere. Bu benim bizzat karşı karşıya kaldığım bir ayartma, ama sakın sa-

dece münferit bir durum olduğu zannına kapılmayın. Çıkış noktası bir öncekinin çıkış noktasıyla aynı: İnsanlar nefret ve ıstırabın ruhsal olarak onları yoldan çıkarmasına izin vermek istemezler; arzuları iyi huylu, barışçıl, dostane ve "sevimli" kalmaktır. Ama nefret ve ıstıraba sebebiyet veren olgular istisnasız her gün üzerinize çullanırken nefret ve ıstırabı nasıl engelleyebilirsiniz? Sadece görmezden gelmekle, bakışları başka bir yere çevirmek, kulakları balmumuyla kapatmak, kabuğuna çekilip etrafına bir koza örmekle mümkün olabilir bu. İnsanın yumuşaklığı nedeniyle katılaşmasına ve sonunda da yeniden cinnetin bir başka türüne neden olur: Gerçekliğin kaybına.

İşimizi kolaylaştırmak için beni ele alalım, ama bu sırada benim durumumun altı hatta yedi haneli bir çarpanla çarpılması gerektiğini de unutmayalım.

Benim nefret etme kabiliyetim yoktur. Her zaman şunu bildiğime inanırdım: Bir polemiğin sizi içine fazlasıyla çekmesine izin vermek, hiçbir şeyden ders almamaya kararlı olanlarla tartışmak ve çirkin olana duyulan nefret, insanın kendisinin içinde bir şeyleri tahrip eder – aslında korunmaya değer olan ve onarması güç bir şeyleri. Benim doğal reddetme tavrım sırtımı dönmektir, saldırmak değil.

Ben bir insanın düşmanından nefret ettiğinde onu bir anlamda şereflendirdiğini de düşünürüm ve işte tam da bu şerefi Nazilerin hak etmediği kanaatindeydim. Nazilerden sadece nefret etmenin bile beraberinde getireceği yakınlıktan çekiniyordum. Bana yönelttikleri en ağır kişisel aşağılama, bezdirici bir şekilde onlara katılmamı talep etmelerinden çok daha fazla. Bu talepler, herhangi bir düşünce ya da duyguyla tepki vermeye değecek olguların dışında kalıyordu – görmezden gelinemeyecek mevcudiyetleriyle beni günbegün nefret ve tiksinti hissetmeye zorlamalarıydı, hem de nefret ve tiksinti duygularından hiç hazzetmiyor olmama rağmen.

Herhangi bir şeye –nefret ve tiksinti duymak da dâhil olmak üzere– zorlanmayacağınız bir tavır almanız mümkün müydü? Kendinden emin ve kimseye aldırmayan bir küçümseme,

bir "bak ve geç" tavrı, dışarıdan gözlemlenebilen hayatın yarısına, hatta bana göre hava hoş, tamamına mal olsa bile, mümkün değil miydi?

İşte tam bu sıralarda Stendhal'in tehlikeli ve iki anlamlılığıyla cezbedici bir sözüne rastladım. Benim 1933 İlkbaharını algıladığım gibi "pisliğin içine düşmek" olarak nitelediği bir tarihî hadisenin, 1814'teki restorasyonun* ardından yazmış bu yön gösteren sözü. Artık hâlâ dikkat etmeye ve gayret göstermeye değer sadece bir şey kaldığını ifade ediyor Stendhal ve devam ediyor: "*ben*in kutsallığını ve temizliğini korumak." Kutsal ve temiz! Bu, insanın kendisini sadece suç ortaklığından uzak tutmasının yeterli olmadığını, aynı zamanda acının sebebiyet verdiği tahribattan ve nefretin sonucunda doğan her türlü çirkinleşmeden de –kısaca her türlü etkileşimden, her türlü tepkiden, her türlü temastan, hatta bir şeyi kendinden uzaklaştırmaya çalışırken vuku bulan temastan dahi– koruması gerektiği anlamına geliyordu.

Sırtını dönmek – gerekirse en ufak adacığa geri çekilmek, burada tek koşul pis veba havasının bu adacığa ulaşmaması ve insanın, kurtarılması gerçekten önemli olan tek şeyi, yani eğer eski, güzel, teolojik ismini kullanmak istersek ölümsüz ruhunu, zarar görmeden kurtarabilmesidir.

Bugün de bu çıkış noktasında doğru bir şeyler olduğu kanaatindeyim ve bunu inkâr etmiyorum. Ama tabii ki o dönemde tasavvur ettiğim gibi, basitçe görmezden gelerek ve fildişi kuleye çekilerek bu işin hallolması mümkün değildi ve yüce Tanrı'ya şükrediyorum ki bu deneme hızla ve radikal bir biçimde akim kaldı. Başarısızlıkları bu kadar hızlı belli olmamış ve ruh huzurunu kurtarmanın tek yolunun onu kurban etmek ve ondan vazgeçmek olduğunu ancak çok yüksek bir bedel ödeyerek öğrenmiş birçok başka insan tanıyorum.

Geri çekilmenin, kendini sakınmanın ilk iki formunun aksine bu sonuncusu, sonraki senelerde Almanya'da bir tür kamusal ifade yolu da buldu kendisine: Çeşitli örnekleriyle her kö-

(*) Napolyon'un Elba adasına sürgüne gitmesinden sonra XVIIII. Lui'nin tekrar tahta çıkması, eski monarşinin yeniden inşası – ç.n.

şeden mantar gibi fışkıran pastoral edebiyat. Almanya'da 1934 ile 1938 yılları arasında daha önce hiçbir dönemde olmadığı kadar çocukluk hatıraları, aile romanları, belirli bölgelerin doğal güzelliklerini anlatan kitaplar, doğa şiirleri, sevimli ve sevecen küçük kitapçıklar yazıldığını ve yayınlandığını, bütün dünyada, edebiyat çevreleri de dâhil olmak üzere kimse fark etmemiştir. Tescilli Nazi propaganda edebiyatı dışında Almanya'da bu dönemde yayınlanan neredeyse her edebiyat ürünü bu kategori içinde kalır. İki senedir, doğal olarak bu türdeki üretim de tavsıyor, çünkü ne kadar gayret gösterilirse gösterilsin bu tür edebiyat için gereken naifliği korumak da giderek imkânsız hâle geliyor. Ama daha önceki vaziyet gerçekten korkunçtu. İneklerin boyunlarına asılan çanlarla, kır papatyalarıyla, yaz tatilinde mutlu çocuklarla, ilk aşklarla, masal havasıyla, elma şekerleriyle ve Noel çamlarıyla dolu binlerce kitap. Zamandan tamamen kopmuş, can sıkacak kadar ısrarcı bir şekilde içe dönük ve sanki sözleşmiş gibi yığınla üretilmiş bir edebiyat, hem de resmigeçitlerin, toplama kamplarının, cephane fabrikalarının ve *Stürmer** satılan gazete kutularının ortasında. Eğer, bu satırların yazarı gibi, tesadüfen bu kitapları belirli bir yoğunlukta okuyacak olursanız, o hassas, usulcacık ve sevecen üsluplarıyla size aslında bağırdıklarını hissetmeye başlarsınız yavaş yavaş: "Fark etmiyor musun?" diye haykırırlar size satır aralarından, "Fark etmiyor musun ne kadar zamandan kopuk ve maneviyata dönük olduğumuzu? Fark etmiyor musun bize kimsenin zarar veremeyeceğini? Fark etmiyor musun bizim nasıl hiçbir şeyi fark etmediğimizi? Fark et, fark et artık, senden rica ediyoruz!"

Bu şairlerden birkaçını şahsen de tanıyordum. Hepsi için, belki de hemen hepsi için demek daha doğru olur, günün birinde artık devam edemeyecekleri bir an geldi, kulaklarınızı ne kadar balmumuyla doldurursanız doldurun duymamanızın mümkün olmadığı bir hadiseyle, mesela yakın çevrenizden birinin tutuklanması veya buna benzer bir durumla artık devam edemeyecekleri bir an. Böyle bir duruma karşı insanı hiçbir ço-

(*) NSDAP'nin en önemli gazetelerinden biridir – ç.n.

cukluk hatırası koruyamıyordu ve ciddi çöküşler yaşanıyordu. Hüzünlü hikâyelerdir bunlar. Bazılarını belki zamanı geldiğinde anlatırım.

Evet, işte bunlardı Almanların 1933 Yazında yaşadıkları çelişkiler. Farklı manevi ölüm türleri arasında bir seçim yapmak gibiydi bu durum biraz, hayatını normal şartlar altında geçirmiş birine bu kadarı bile bir tımarhane gibi gelebilirdi ya da en azından şöyle diyelim, psiko-patolojik hastalıklar için bir araştırma hastanesi. Ama ne fayda? Durum buydu ve benim onu değiştirmeme imkân yoktu. Kaldı ki bunlar daha henüz nispeten zararsız zamanlardı, turpun büyüğü heybedeydi.

30

Evet; küçük, korunaklı, kişisel bir alanda kabuğuma çekilme denemem son derece hızlı bir şekilde başarısızlığa uğradı, bunun da sebebi böyle bir alanın mevcut olmamasıydı. Özel hayatıma çok kısa bir süre içinde her yönden esen rüzgârlar dolmaya başladı ve onu darmadağın ettiler. "Arkadaş çevrem," diyeceğim şeyden örneğin, 1933 Sonbaharına geldiğimizde, hiçbir şey kalmamıştı geriye.

Mesela küçük bir "çalışma grubu" vardı, hepsi *referendar*, hepsi devlet sınavının eşiğinde ve hepsi aynı sınıftan altı entelektüel gençten oluşan ki ben de bunlardan biriydim. Birlikte sınava hazırlanıyorduk, grubun dışarıdan görünen kuruluş nedeni buydu; ama çoktan bunun ötesinde bir işleve sahip olmuş, küçük ve dışarıya kapalı bir tartışma kulübü hâline gelmişti. Birbirimizden tamamen farklı fikirlerimiz vardı, ama bu yüzden birbirimizden nefret etmek hiçbir zaman aklımıza gelmemişti. Hatta birbirimizi sempatik buluyorduk. Fikirlerimizin de iki birbirine zıt cephe oluşturacak şekilde karşılıklı konumlandığı da söylenemezdi; daha ziyade –1932 yılının Almanya'sında, genç entelektüeller arasında sıkça görüldüğü gibi– bir çember teşkil ediyorlardı, dolayısıyla en zıt görünen köşeler dahi birbirine temas ediyordu.

Örneğin, en solda olan arkadaşımız Hessel'di, komünizm sempatizanı bu arkadaşımız bir doktorun oğluydu; en sağda ise bir subayın oğlu olan, milliyetçi ve asker zihniyetiyle düşünen Holz duruyordu. Ama bu ikisi sık sık biz diğerlerine karşı beraber hareket edebiliyorlardı – çünkü her ikisi de bir "gençlik hareketinden" geliyordu. Her ikisinin de düşünce yapısı "dernekçiydi"; her ikisi de burjuvaziye ve bireyselliğe karşıydı; her ikisi de birlik beraberlik ideali ve birlik beraberlik ruhunun peşindeydi; her ikisini de öfkeden delirten dünya, caz müziği, moda dergileri, "Kurfürstendamm", kısaca söylemek gerekirse, kolayca kazanılan ve hoppaca harcanan paranın dünyasıydı. Ve biri daha hümanist diğeri daha milliyetçi bir kisveyle olsa da her ikisi de teröre gizliden gizliye bir sevgi besliyordu. Benzer dünya görüşlerinin, sonunda benzer çehreler şekillendirmesi gibi, bu ikisinin de birbirlerine benzer kolalı, huysuz ve mizahtan nasibini almamış yönleri vardı, ayrıca birbirilerine son derece büyük bir saygı duyuyorlardı. Öyle görünüyordu ki aramızda şövalye ruhunun hâkim olması eşyanın tabiatı gereğiydi.

Birbirini iyi anlayan ve bu durumdan hareketle zaman zaman çalışma grubundaki diğer arkadaşlarına karşı beraberce cephe açan bir başka ikili de Brock ve benden müteşekkildi. Bizi siyasi yelpazede bir yerlere yerleştirmek Hessel ve Holz'u yerleştirmekten de zordu. Brock'un siyasi görüşleri devrimci ve aşırı milliyetçiydi, buna karşın ben muhafazakâr ve son derece bireyci hissediyordum kendimi – sağcıların ve solcuların fikir havuzlarından, birbirine en zıt fikirleri çekip almıştık. Ama yine de bizi birleştiren bir nokta vardı: Her ikimiz de temelde estetiğe son derece büyük bir önem veriyorduk ve her ikimiz de siyasi olmayan tanrılara tapıyorduk. Brock'un tanrısı serüvenlerdi, kolektif yaşanan, 1914-18 ya da 1923 stilinde, ya da daha da iyisi ikisini birleştiren tarzda serüvenler. Benim tanrımsa Geothe ve Mozart'ın tanrısıydı – lütfen bu tanrı için şu an bir isim zikretmemi mazur görün. Yani ister istemez, a'dan z'ye her konuda hasımdık, ama birbirine zaman zaman göz kırpan iki hasım. Beraber iyi de içerdik. Buna mukabil Hessel hiç içmez-

di, prensip itibarıyla karşıydı, Holz ise o kadar umarsızca ölçülü içerdi ki bir utanç kaynağıydı onun içki içme şekli.

Sonra, iki de arabulucu vardı grupta, biri Yahudi bir üniversite profesörünün oğlu olan Hirsch, diğeriyse çok yüksek makamdaki bir bakanlık memurunun oğlu olan von Hagen. Aramızda, von Hagen'den başka, siyasi bir örgüte dâhil kimse yoktu. Deutsche Demokratische Partei* ve *Reichsbanner* üyesiydi von Hagen, ama bu onun değişik fikriyata anlayışla bakabilmesine ve her yönde arabuluculuk yapmasına engel olmuyor, hatta aksine belki de onu bu iş için biçilmiş kaftan hâline getiriyordu. Von Hagen aynı zamanda iyi eğitimin adeta ete kemiğe bürünmüş hâliydi, tam bir adabımuaşeret ve zarafet virtüözüydü. Onun bulunduğu bir ortamda hiçbir tartışma kavgaya dönüşemezdi. Hirsch, ona destek olurdu hep. Von Hagen'in karakteristik özellikleri yumuşak bir şüphecilik ve deneme hâlinde bir antisemitizmdi. Evet, antisemitistlere karşı bir zafiyeti vardı ve onlara bıkmadan usanmadan bir şans daha vermeyi isterdi, onun gayet ciddi bir şekilde antisemitik rolü üstlendiği benim de hiç olmazsa biraz denge olsun diye antitötonik rolü üstlendiğim bir konuşmamızı hatırlıyorum. Evet, aramızdaki ilişkilere böyle şövalye ruhuyla yaşanırdı. Hirsch ve von Hagen, Holz ve Hessel'den zaman zaman müsamahakâr bir gülümseme koparabilmek, Brock ve bendense yine zaman zaman ciddi bir irade beyanı duyabilmek için ellerinden geleni yaparlardı. Ve keza Holz'la ben ya da Hessel ile Brock, birbirimizin en kutsal değerlerini tarumar etmeyelim diye de (ancak bu eşleşmelerle böyle bir şey mümkündü) muazzam bir gayret gösterirlerdi.

Evet, umut dolu genç insanlardan oluşan hoş bir grup.1932 yılında bu grubu yuvarlak bir masanın etrafında hep beraber oturmuş sigaralarını tüttürüp, hararetli hararetli tartışırken görmüş birinin, grubun mensuplarının birkaç sene sonra farklı cephelerde siper almış birbirlerine ateş etmeye hazır insanlar olarak tahayyül etmesi bile çok zordu. Ama bugün kısaca tespit etmek gerekirse Hirsch, Hessel ve ben mülteci ola-

(*) 1918-1933 arası aktif, sol liberal Alman Demokratik Partisi – ç.n.

rak yabancı ülkelerdeyiz, Brock ve Holz yüksek makamlar işgal eden Nazi yetkililer, Von Hagen Berlin'de avukat, kesinlikle Nasyonal Sosyalist Hukukçular Birliği ve Nasyonal Sosyalist Otomobil Sürücüleri Müfrezeleri üyesi, hatta belki de (üzücü ama insanlar buna mecbur) parti azası. Tabii ki arabulucu rolüne hâlâ sadık.

Mart başından itibaren grubumuzun atmosferi zehirlenmeye başlamıştı, Naziler hakkında şövalye ruhlu-akademik tartışmalar yapmak eskisi kadar kolay değildi artık. Hemen 1 Nisan öncesinde Hirsch'in evinde son derece utanç verici ve gergin bir tartışma yaşadık. Brock istim almakta olan hadiseyi, bir tür sıcak yürekli neşeyle izlediğini saklamaya ihtiyaç duymuyordu; 'Yahudi arkadaşları arasında tabii ki belirli bir gerginliğin hüküm sürdüğünü' tespit ederken hissettiği üstünlüğün de keyfini çıkartıyordu. Organizasyonun henüz oldukça berbat göründüğünü düşünüyordu ve ses tonunu hiç değiştirmeden devam ediyordu "Bu tür kitlesel bir deneyin nasıl başarıya ulaşacağını görmek ilginç olacak, her halükârda önümüze son derece ilginç gelecek perspektifleri açabilir." Brock aşağı yukarı bu şekilde ifade ediyordu düşüncelerini ve ona, küstah bir gülümsemeyle cevaplamayacağı herhangi bir şey söylemek mümkün değil gibiydi. Buna mukabil Holz ağırbaşlı bir ifadeyle, böylesine kısa zamanda ve plansız programsız gerçekleşen aksiyonlarda gerçekten üzücü münferit birtakım hadiseler vuku bulabilir ama şunu da unutmamak gerekir ki Yahudiler de vesaire vesaire... Böylelikle antisemitistlerin tarafını tutma mecburiyetinden kurtulmuş olan ev sahibimiz Hirsch sessizce bir köşede oturuyor ve dudaklarını ısırıyordu. Von Hagen yine çok terbiyeli bir üslupla Yahudilerin de diğer taraftan... Yahudiler üzerine harika bir sohbetti, macun gibi uzuyordu. Hirsch ses çıkarmadan oturuyordu bir köşede, zaman zaman sigara ikram ediyordu misafirlerine. Hessel bilimsel argümanlarla ırk teorisine saldırmaya çalışıyordu, Holz da yine bilimsel argümanlarla kılı kırk yararak ve ölçülü şekilde onu savunmaya. "Çok güzel, Hessel," diye söze başlıyordu örneğin, bu sırada derin bir nefes çekiyordu sigarasından yavaş ya-

vaş, dumanın ciğerlerinden çıkmasına izin verdikten sonra ardından bakıyor ve devam ediyordu, "Bir insanlık devletinde ki hiç ismini zikretmediğiniz hâlde ön koşul olarak kabul ettiğiniz belli, belki de bütün bu sorunlar mevcut olmayacaktır. Fakat zannediyorum şunu da kabul etmeniz gerekir ki şu anda bahis konusu olan sadece milli devlet yapısının ayağa kaldırılmasıdır ve bu hususta milli homojinitenin..." Yavaş yavaş midem bulanmaya başlamıştı ve terbiyeyi bir kenara kaldırmaya karar verdim. "Bana öyle geliyor ki şu anda tartışma konusu olan ulus devletin kurulması bile değil, bahis konusu olan sadece ve sadece her birimizin kişisel tavrından ibaret, yoksa yanılıyor muyum? Bunun ötesinde şu anda bizim pratik olarak karar verebileceğimiz herhangi bir konu da yok. Herr Holz, kişisel tavrınızla ilgili olarak merakımı celbeden şu: Düşüncelerinizi şu anda bu evde bulunmanızla nasıl bağdaştırabiliyorsunuz?" Şimdi sözümü kesip, bizleri bu eve davet ederken hiçbir zaman siyasi görüşlerimizi kıstas kabul etmediğini belirtme sırası Hirsch'teydi. "Bundan eminim," dedim, ona da sinirlenmiştim artık, "zaten benim de eleştirdiğim sizin tavrınız değil, sevgili dostumuz Herr Holz'un duruşu. Bir insanın, prensip olarak bütün benzerleriyle beraber öldürmeyi arzuladığı bir başka insanın misafirperverliğini kabul ederken içdünyasının nasıl göründüğü bilmek isterdim." "Ama öldürmekten bahseden kim?" diye bağırdı Holz ve nerdeyse herkes protesto etmeye başladı söylediklerimi, sadece Brock katılmadı protestolara ve şahsen, söylediğimde aşılması mümkün olmayan bir tezat görmediğini söyledi. "Belki bilirsiniz, savaşta subaylar çok sık ertesi sabah havaya uçurmak zorunda oldukları evlerde misafir olurlar." Holz gayet ağırbaşlı bir tavırla bana, Yahudi işadamlarının düzenli ve disiplinli bir şekilde boykot edilmesini "öldürmek" olarak nitelemenin yanlış olduğunu kanıtlamaya çalışıyordu. "Neden öldürmek değilmiş bu?" diye bağırdım öfkeyle, "Bir insanı sistematik olarak mahvetmeye çalışırsanız, hayatını kazanmasının bütün maddi koşullarını elinden alırsanız, nihayetinde açlıktan ölecektir, değil mi? Bir insanı bilerek ve isteyerek açlığa mahkûm etmeyi ben öldürmek

olarak nitelerim, ya siz?" "Sakin olun, sakin olun lütfen," dedi Holz. "Almanya'da kimse açlıktan ölmüyor. Eğer Yahudi işadamları gerçekten iflas edecek olurlarsa sosyal yardım desteği alacaklardır." İşin en korkunç yanı da bunu son derece ciddi, kasıtlı bir alay kastı olmadan söylemesiydi. O gece derin birbirimizden bir kırgınlıkla ayrıldık.

Nisan ayı içinde, parti yeni kayıtlara "kapanmadan" hemen önce, Brock da Holz da partiye girdi. Onların sadece konjunktür gereği bunu yaptıklarını iddia etmek doğru olmaz. Her ikisinin de fikirlerinde Nazilerle çakıştıkları noktalar hep var olmuştu zaten, ama bu noktalar şimdiye kadar partiye katılmaya yetmemişti. Anlaşılan, bu ortak noktalara zaferin cazibesinin eklenmesi gerekiyordu.

Bu andan sonra "çalışma grubunu" sürdürmek doğal olarak çok zorlaştı. Von Hagen ve Hirsch o kadar çok gayret göstermek zorundaydılar ki başlarını kaşıyacak vakitleri kalmıyordu. Ama en azından beş ya da altı hafta daha ayakta kalabildi grup. Sonra, Mayıs sonundaki bir toplantıyla bir anda sona erdi.

Cöpenick'deki kitlesel cinayetten hemen sonraydı ve Brock'la Holz buluşmamıza, cinayet yerinden gelen katiller gibi geldiler. Onların doğrudan doğruya katliamda rol aldıklarını söylemek istemiyorum, ama açıkça belli oluyordu ki yeni takıldıkları çevrelerde o günlerde devamlı konuşuluyordu hadise ve insanlar kolektif bir suç ortaklığının içine çekilmişlerdi çoktan. Brock ve Holz bizim medeni-küçük burjuva sigara ve kahve atmosferimize, kan ve ölüm korkusunun tuhaf kırmızı sisini getirdiler beraberlerinde.

Hemen hadiseden konuşmaya başladılar ve biz hadisenin gerçek boyutlarını ancak onların elle tutulur gibi canlı tasvirlerinden öğrendik. Gazetelerde sadece muğlak birtakım imalar vardı.

"Dün Cöpenick'de şahane şeyler olmuş, değil mi?" dedi Brock, raporu da aşağı yukarı bu ilk cümlenin tonuna uygun bir tarzda oldu. Detaylar verdi, nasıl önce kadınlar ve çocukların yan odalara gönderildiğini, daha sonra erkeklerin kafalarına ateş edilerek ya da çelik coplarla vurularak ya da SA'ların kama

darbeleriyle öldürüldüğünü tasvir etti. Şaşırtıcı bir şekilde kurbanların büyük çoğunluğu hiçbir direniş göstermemişti, gece entarileriyle ölürken içler acısı bir görüntü arz etmişlerdi. Cesetler nehre atılmıştı ve o bölgede zaman zaman hâlâ kıyıya vuruyorlardı. Bütün bunları anlatırken, son günlerde adeta donmuş gibi suratına yapışıp kalan o beylik, pervasız sırıtışı, yüzünden hiç eksik olmadı. Savunmuyordu hadiseyi ama eleştirilecek bir tarafı olduğu kanaatinde de değildi, hatta genel olarak sansasyonel olduğunu düşünüyordu.

Anlattıklarını, görünüşe göre o hoşnuttu bunlardan, tüyler ürpertecek kadar korkunç bulduğumuz için kafalarımızı sallıyorduk bizler.

"Ve bütün bu anlattıklarınız yeni partinize aidiyetinizle ilgili herhangi bir sorun yaşatmadı size, öyle mi?" dedim sonunda.

Derhal savunma pozisyonu aldı ve bir 'korku bilmez Mussolini' ifadesi yerleşti suratına. "Hayır, hem de hiçbir şekilde!" diye başladı söze, "yoksa siz bu insanlara üzüldünüz mü? Bu hiç yerinde olmaz. Önce, dün değil evvelsi gün, ateş eden adam bunun hayatına mal olacağını tabii ki biliyordu. Onu asmamak neredeyse adabımuaşerete aykırı olurdu. Ayrıca o adama saygı duyuyorum. Diğerlerine gelince – canları cehenneme! Neden hiç direnmediler? Hepsi eski tüfek sosyal demokratlardı, "*Eiserne Front*"* mensupları. Hangi akılla pijamalarını giyip yatmışlar? Adam gibi direnip insan gibi ölebilirlerdi. Ama bunlar bir uyuşuklar mangası, hiçbir şekilde acımıyorum onlara."

"Onlara acıyor muyum, doğrusu bilmiyorum," dedim yavaş yavaş, "ama tepeden tırnağa silahlı olarak ortalarda dolaşıp savunmasız insanları katledenlerin, içimde tasviri zor bir iğrenme duygusu uyandırdığından kesinlikle eminim."

"Direnmeleri gerekirdi," dedi Brock inatla ve pervasızca, "direnselerdi savunmasız olmazlardı. İş ciddiye binince savunmasızmış gibi yapmak, Marksistlerin hep kullandıkları bir hiledir."

(*) Demir Cephe. Sosyal demokratlar, sendikalar ve *Reichsbanner*'in Nazilere karşı kurduğu siyasi birlik – ç.n.

Burada Holz karıştı lafa. "Ben bütün bu olup biteni üzücü bir devrimci infial olarak görüyorum," dedi, bir an durakladı, sonra sözlerine devam etti "Ve laf aramızda bu işin sorumlusu olan SA manga komutanının sağlam bir fırça yiyeceğini inanıyorum. Ancak şuna da inanıyorum ki önce sosyal demokrat sendikacının ateş ettiğini de gözardı etmemek gerekir. SA'nın bu şartlar altında çok, hmmm, çok enerjik bir misilleme yapması anlaşılır ve hatta haklıdır."

Tuhaftı ama Brock'a hâlâ bir şekilde dayanabiliyordum, ama Holz! Holz bana kırmızı *muleta* etkisi yapıyordu son zamanlarda, onun canını sıkmak zorunda hissediyordum kendimi.

"Yeni haklı çıkma teorilerinizi duymak bana çok ilginç geliyor," dedim. "Eğer yanılmıyorsam bir zamanlar hukuk tahsil etmiştiniz, değil mi?"

'Çelik kadar keskin' bir bakış fırlattı bana ve düello için yüzüne fırlattığım eldiveni resmî bir tavırla kabul etti. "Elbette, tabii ki hukuk tahsil ettim," dedi kelimelerin üstüne basarak. "Ve hukuk tahsilim sırasında bir aralar hatırladığım kadarıyla devletin meşru müdafaa hakkı diye de bir kavramla ilgili de bir şeyler duymuştum. Anlaşılan zat-ı âliniz o dersleri kaçırmışsınız."

"Devletin meşru müdafaa hakkı," dedim, "ilginç. Demek ki siz birkaç yüz sosyal demokrat vatandaşın pijamalarını giyip yataklarına uzanmasıyla devletin saldırı altında kaldığını ve meşru müdafaa hakkının doğduğu kanaatindesiniz."

"Yapmayın! Görüldüğü kadarıyla siz önce bir sosyal demokratın SA mensuplarına ateş ettiğini hep unutuyorsunuz."

"Evet, evinde, meskene tecavüz eden saygıdeğer SA mensuplarına..."

"– devlet göreviyle evine gelmiş SA mensuplarına."

"Ve bu durum devlete meşru müdafaa hakkı tanır, diyorsunuz, hem de her vatandaşa, size, bana, hepimize karşı."

"Bana karşı değil," dedi, "ama belki size karşı, evet."

Bu defa gerçekten çelik gibi soğuktu bakışları ve bir anda tuhaf bir his duydum diz kapaklarımın ardında.

"Alman halkının uluslaşma sürecinde şu günlerde ne kadar

devasa adımlar atıldığını, büyük bir dar kafalılıkla görmezden gelmeye çalışıyorsunuz, hep yaptığınız gibi!" (Bugün de kulağımda 'uluslaşma süreci' deyişi!) "Bu uluslaşma sürecinde ufacık bir kusur bulmak için her münferit taşkınlığa ve her hukuki huysuzluğa sarılıyorsunuz. Sizin gibi insanların bugün devlet için gizli bir tehlike oluşturduğunun ve bundan gerekli sonuçları çıkarmanın da –en azından sizlerden biri açıkça direnmeye cüret edecek kadar ileri gittiğinde– devletin hakkı ve görevi olduğunun korkarım ki kendiniz de farkında değilsiniz."

Bunları söyledi, ağır başlı ve yavaş yavaş konuşarak, adeta bir medeni hukuk paragrafını yorumlar gibi.

"Eğer birbirimiz tehdit etmek niyetindeysek, neden açık açık yapmıyoruz bunu? Beni Gestapo'ya devlet düşmanı olarak ihbar etmeye mi niyetlisiniz?"

Bu noktada von Hagen ve Hirsch gülmeye başladılar, işi şakaya dökmek istiyorlardı, ama Holz bu defa fırsat vermedi onlara. Alçak sesle ve hedefe kitlenmiş hâlde konuşmaya başladı (kan beynine sıçramıştı, ilk kez ve büyük bir memnuniyetle farkedebiliyordum bunu): "İtiraf etmeliyim ki bunun vazifem olup olmadığı sorusu bir süredir beni de meşgul ediyor!"

"Aha," dedim. Önce bir an için durdum, karmakarışık bir yumak hâline gelmiş duygularımı çözüp her birinin ardında bıraktıklarını algılamaya çalıştım: Biraz dehşet, biraz hayret, bu kadar ileri gidebileceği hiç aklıma gelmediği için; biraz yavan bir tat, "vazife" nedeniyle; biraz tatmin, bu kadar ileri gitmesini sağladığım için; yepyeni, buz gibi bir idrak, demek şimdi hayat böyle bir şeydi, bu şekildeydi değişim; ve biraz da korku ve hızlı bir muhasebe, eğer iş ciddiyete binerse benimle ilgili neler anlatabilirdi Gestapo'ya. Sonra "Bunu uzun zamandır düşünüyorsanız ve neticesinde düşüncelerinizi sadece bana bildirmekle yetiniyorsanız, itiraf etmeliyim ki bu bende, niyetinizin ciddiyeti babında tereddütler uyandırır," dedim.

"Böyle söylemeyin!" oldu cevabı, sakin ve sessizce. Öyle görünüyordu ki iki taraf da bütün kozlarını oynamıştı, daha ileri gitmek istediğimizde yumruk yumruğa gelecektik mecburen. Ama bu sırada hiç yerlerimizden kalkmamıştık, sigara-

larımızı içmeye devam ediyorduk, ayrıca diğerleri de lafa karışıyor ve sitemkâr ifadelerle her ikimizi de teskin etmeye çalışıyorlardı.

Tuhaf bir şekilde iş bu noktaya geldikten sonra da birkaç saat oturduk ve siyasi tartışmayı, sakin ama dişe diş devam ettirdik. Fakat "çalışma grubu" buna rağmen sona ermişti. Buluşmaktan, böyle bir karar hiçbir zaman dile getirilmese de, vazgeçmiştik artık.

Hirsch, Eylül'de Paris'e gitmek üzere veda etti bana. Brock ve Holz'la çoktandır görüşmüyorduk, kimi zaman kariyerleriyle ilgili söylentiler geliyordu kulağıma. Hessel ancak sonraki sene nihai olarak terk etti Almanya'yı ve Amerika'ya yerleşti. Ama grup dağılmıştı.

Bu arada, tartışmamızdan sonra birkaç gün, Holz, Gestapo'yu bana karşı gerçekten harekete geçirecek mi diye gergin bir şekilde bekledim. Bir süre sonra bunu yapmadığını idrak ettim yavaş yavaş. İtiraf etmeliyim ki beklemediğim kadar mazbut davranmıştı.

31

Hayır, özel hayata çekilmek de işe yaramamıştı. Ne kadar geriye çekilirseniz çekilin – her yerde kaçmak istediğiniz şeylerle karşılaşıyordunuz. Nazi devriminin, siyasetle özel hayatın arasında eski dönemlerde var olan her türlü ayrışmayı ortadan kaldırdığını da öğrenmiş oldum böylece ve tabii Nazi devrimini sadece "siyasi bir hadise" olarak ele almanın mümkün olmadığını da. Sadece siyasi ortamda değil, aksine her münferit özel hayatta da vuku buluyordu bu devrim; her duvarın içine sızan bir zehirli gaz gibiydi. Bu zehirli gazdan kaçıp kurtulmanın sadece bir yolu vardı: Fiziki uzaklık; göç; insanın doğumu, dili ve yetiştirilmesi itibarıyla ait olduğu ülkeye ve bütün vatanperver bağlarına veda etmesi.

1933 Yaz aylarında ben de bu veda için hazırlıklarıma başlamıştım. Büyük ya da küçük, vedalara alışmıştım artık; arkadaş-

larımı kaybetmiştim, medeni ilişkiler içinde olduğum insanların nasıl potansiyel katillere veya beni Gestapo'ya teslim etmek isteyen düşmanlara dönüştüğünü görmüş; günlük hayatın atmosferini oluşturan öğelerin artlarında iz bırakmadan kaybolduklarını hissetmiş; Prusya yargısı gibi köklü kurumların gözlerimin önünde çöküşünü izlemiştim. Kitaplar ve tartışmaların dünyası silinip gitmişti, fikirler, yorumlar, zihniyet dünyaları bundan önce hiçbir zaman olmadığı kadar tükenmişlerdi. Ya daha birkaç ay öncesine kadar hayatıma eşlik eden, gerçekleşeceğinden emin olduğum, makul ve mantıklı planlarıma ve beklentilerime ne olmuştu? Neredeydiler şimdi? Evet, macera başlamıştı ve hayata dair temel hissiyatım şimdiden değişmişti bile. Vedanın sadece acısı değil, narkozu ve esrikliği de kendini hissettirmeye başlamıştı. Artık ayaklarımın sağlam bir zemine bastığını düşünmüyordum, daha çok boşlukta askıda kalmışım ya da yüzüyormuşum gibi geliyordu bana, tuhaf bir şekilde hafiflemiş, ölgün ve aforoz edilmiş hissediyordum kendimi. Yeni kayıplar, yeni vedalar fazla acı vermemeye başlamıştı bile, daha ziyade bir "bırak, bu da geçsin" veya "olsun, bundan da vazgeçebilirsin" haletiruhiyesi ve giderek daha da fakirleştiğimi ama aynı zamanda daha da hafiflediğimi fark ettim. Ama bu veda –insanın kendi ülkesine manevi olarak veda etmesi– hâlâ ağır, zahmetli ve ağrılıydı, duraklamalarla tecelli ediyordu ve zaman zaman yeniden başladığım yere dönmek zorunda kalıyordum; bazen bu vedayı gerçekleştirecek gücü hiçbir zaman kendimde bulamayacağıma inanıyordum.

Bu defa anlattıklarım da münferit olarak benim yaşadıklarım değil, size başımdan geçenleri aktarırken aslında binlerce insanın yaşadıklarını anlatıyorum.

Mart ve Nisan aylarında, ülkenin pisliğe iyice gömülmesi gözlerimin önünde, hem de vatansever sevinç gösterileri ve "milli" zafer yaygaraları eşliğinde yaşanırken, yurtdışına göçeceğimi, "bu ülkeyle" hiçbir ilişkimin kalmamasını istediğimi, Chicago'da sigara satan bir büfe işletmeyi, Almanya'da müsteşar olmaya tercih edeceğimi öfke patlamalarıyla ilan etmiştim elbette. Ama bunlar nihayetinde patlamalardı, dedi-

ğim gibi ve arka planlarında fazla bir düşünce ve gerçeklik yoktu. Şimdi, veda aylarının bu bomboş ve ürpertici soğukluğunda ülkemden ayrılmayı ciddi olarak düşünmekse bambaşka bir şeydi.

Evet, elbette bir Alman milliyetçisi değildim. Cihan savaşı sırasında hüküm süren ve bugün de Nazilerin ruhi besini olan spor kulübü milliyetçiliği; kendi ülkesini atlaslarda giderek daha büyüyen bir leke olarak görmenin yarattığı haris ve çocukça keyif; "zaferlerin" yarattığı harika hisler; başka milletleri aşağılama ve boyunduruk altına almanın keyfi; birilerine korku salmanın sefasını sürmek; "Meistersinger" tarzında şatafatlı bir ulusal övünme; "Alman" düşüncesi, "Alman" hissiyatı, "Alman" sadakati, "Alman" erkeği, "Alman" olmak ve benzeri kavramlar etrafında yaratılan masturbatif yapmacıklık – bütün bunlar benim için uzun zamandır sadece iğrenç ve iticiydi. Bunlardan hiçbiri feda edeceklerim arasında değildi. Ama bu hissiyat benim oldukça iyi bir Alman olmamın önünde bir engel de teşkil etmiyordu ve iyi bir Alman olduğumun, Alman milliyetçiliğindeki yozlaşmaların sebebiyet verdiği utanç duygusuyla da olsa, sık sık farkına varıyordum. Bir milletin mensuplarının çoğunluğu gibi ben de vatandaşlarım veya bir bütün olarak ülkem güzel bir görüntü arz etmediğinde utanırım, başka ülkelerin milliyetçileri Almanya'yı sözleri veya hareketleriyle aşağıladıklarında rencide olurum; ülkemin aldığı beklenmedik bir övgü ya da Alman tarihinin kimi güzel sayfaları ve Alman milletinin karakterindeki bazı güzel özellikler beni gururlandırır. Kısaca ifade etmek gerekirse, bir insan nasıl bir ailenin mensubu olursa ben de bu milletin bir üyesiyim; başka herkesten daha fazla onu eleştirmeye meyilli olsam da, bütün aile üyeleriyle her zaman en dostane ilişkiler içinde olmasam da ve elbette, bütün hayatımı onun üzerine bina etmek ve "*meine Familie über alles*"* diye haykırmak istemesem de. İş ciddi-

(*) Alman milli marşının, Almanya, İkinci Dünya Savaşı'nı kaybetmeden önceki hâli *Deutschland Deutschland über alles* diye başlar, yani *Almanya herkesten üstündür*. Burada ona gönderme yapılıyor. *Ailem herkesten üstündür* denilerek – ç.n.

ye bindiğinde hiçbir zaman bu aidiyeti inkâr etmem. Bu aidiyetten vazgeçmek, ona tamamen sırtını dönmek, vatanı düşman bir ülke olarak hissetmeyi öğrenmek, kesinlikle önemsiz bir konu değildir.

Almanya'yı "sevmiyorum" tıpkı kendimi "sevmediğim" gibi, "sevdiğim" bir ülkeden bahsedeceksek bu Fransa olabilir, esasen başka herhangi bir ülkeyi "sevmem", kendi ülkemi "sevmemden" daha olasıdır – Naziler olmasa da. Ama kendi ülkemin "sevgili" olmaktan çok daha önemli ve ikame edilemez bir rolü var hayatımda; nihayetinde o benim kendi ülkem. Onu kaybettiğinde insan aynı zamanda başka herhangi bir ülkeyi sevme yetkisini de kaybeder. Harika milli misafirperverlik oyununun –paylaşmanın, birbirini davet etmenin, birbirini anlamayı öğrenmenin, birbirine caka satmanın– bütün ön koşullarını kaybetmiş olur. İnsan bir anda sadece bir "*sans-patrie*"* oluverir; gölgesiz, arka planı olmayan, en fazla bir yerde olmasına müsamaha edilen biri. Ya da eğer manevi ilticanıza maddi olanı da, kendi iradenizle eklemez ya da iradeniz dışı eklemekten vazgeçerseniz tamamen vatansız kalırsınız, kendi vatanınızda sürgün durumuna düşersiniz.

Bu operasyonu, insanın kendi ülkesinden manevi olarak kopuşunu, kendi inisiyatifinizle hayata geçirmek, ilahi radikallikte bir ameldir. "Seni öfkelendiren gözünse sök at onu da!"** Bu kopuşa en az benim kadar yaklaşmış birçok insan yine de sonuna kadar götüremedi süreci ve o günden beri ruhen ve aklen hareket kabiliyetlerini kaybetmiş ve adlarına işlenen cürümlerin korkunçluğundan ürpererek ama aynı zamanda bu cürümlerin sorumluluğunu taşımak istemediklerini açıkça söyleyecek güçten de yoksun durumda, çözümsüz görünen sorunlardan müteşekkil bir ağa kapılmış sürükleniyorlar: Ülkeleri için fedakârlık yapmaları gerekmiyor mu? İzan, idrak, ahlâk, haysiyet ve hatta vicdan babında bile fedakârlık? Nazilerin "Almanya'nın görülmemiş yükselişi" olarak niteledikleri gelişme, buna değeceğini ve hesapların tuttuğunu göstermiyor mu? Göz-

(*) Vatansız – ç.n.

(**) Matta İncili'nden – ç.n.

den kaçırdıkları şu: Eğer bu sırada ruhları hasar görürse, dünyayı kazanmanın dahi bir insana ya da bir millete faydası olmaz ve keza vatanseverliklerine (ya da onların vatanseverlik olarak kabul ettikleri her neyse ona) sadece kendilerini değil aynı zamanda ülkelerini de feda ediyorlar.

Çünkü Almanya, Almanya değildi artık – ve son tahlilde veda etmemi kaçınılmaz kılan da işte bu oldu. Bizzat Alman milliyetçileri mahvetmişlerdi Almanya'yı. İnsanın kendisine sadık kalabilmesi için ülkesinden kopması mı gerekiyor sorusunun, çatışmanın sadece yüzeysel boyutunu oluşturduğu yavaş yavaş belirmeye başlamıştı. Bunun ardındaki asıl çatışma, tabii ki bir dizi lakırdı, bir sürü beylik lafla üstü örtülü olarak, milliyetçilikle insanların kendi ülkelerine duydukları sadakat arasında gelişiyordu.

Ben ve bana benzeyen birçok insan için "benim ülkem" olan Almanya Avrupa haritasındaki bir lekeden ibaret değildi tabii ki. Belirli bazı karakteristik özelliklerden müteşekkil bir yapıydı. Hümanizm bu yapının bir parçasıydı, her yöne açıklık, vesveseli bir titizlikle düşünmek, kendinden ve dünyadan sürekli memnuniyetsizlik, yeniden deneme ve yeniden vazgeçme cesareti, özeleştiri, gerçeğe meftunluk, objektiflik, azla yetinmeyi bilmemek, kayıt şart kabul etmemek, çok yönlülük, belirli bir hantallık, ama aynı zamanda en özgür emprovizasyonlar için gereken coşku, yavaşlık ve ciddiyet ve fakat aynı zamanda tekrar tekrar yeni formlar yaratan ve bunları daha sonra geçersiz denemeler olarak geri toplayan oyuncu bir üretim zenginliği, kendi başına buyruk ve kendine has olana duyulan saygı, iyi huyluluk, cömertlik, duygusallık, müzikalite de bu yapının parçalarıydı. Her şeyden önce de büyük bir özgürlük: avare, sınırsız, ölçüsüz, hiçbir taahhütte bulunmayan, hiçbir zaman boyun eğmeyen bir özgürlük. Gizliden gizliye gurur duyuyorduk ülkemizin fikrî olarak bir sonsuz imkânlar ülkesi olmasından. Evet, her halükârda, bu ülkeye kendimizi bağlı hissediyorduk, bu ülkede evimizdeydik.

İşte bu Almanya, Alman milliyetçileri tarafından nihai olarak harap edildi ve bugün hâlâ üzerinde tepinmeye devam ediyor-

lar. Bu Almanya'nın düşmanlarının kimler olduğu da sonunda ortaya çıktı: Alman milliyetçiliği ve "*Deutsches Reich*". Ona sadık kalmak, onun bir parçası olmayı sürdürmek isteyenler bu gerçeği idrak edecek ve onun bütün neticelerini göze alacak cesareti göstermek zorundalar.

Milliyetçilik, yani bir milletin kendisine ayna tutup tapınması, muhakkak ki dünyanın her köşesinde tehlikeli bir hastalıktır. Nasıl kendini beğenmişlik ve egoizm bir insanı çirkinleştirirse o da bir milletin çizgilerini bozar, çirkinleştirir. Ama bu hastalık dünyanın hiçbir yerinde Almanya'da olduğu kadar habis ve tahripkâr bir karaktere sahip değildir, özellikle de Almanya'nın en içsel tözleri geniş bakış açısı, açıklık, çok yönlülük ve evet belirli bir anlamda özgecilik olduğu için bu böyledir. Diğer halklar milliyetçilik hastalığına yakalanırlarsa bu durum arızi bir zafiyet olarak kalır, diğer olumlu niteliklerini milliyetçiliğin yanı sıra koruyabilirler. Almanya'daysa milli karakterin temel değerlerini tam da milliyetçilik öldürür. Bu olgu da –sağlıklı olduklarında hiç şüphesiz, empati kabiliyetine ve güçlü bir insanlığa sahip, zarif bir halk olan– Almanların, milliyetçilik hastalığının pençesine düştükleri anda neden tamamen insanlıktan çıktıklarını ve hiçbir başka halkın olamadığı ölçüde canavarca çirkinleştiklerini açıklar. Almanlar, evet özellikle Almanlar ve sadece de onlar, milliyetçilik sebebiyle her şeylerini; insani cevherlerinin, mevcudiyetlerinin, benliklerinin özünü kaybederler. Başka milletlerin sadece dışarıdan görünen tavrına zarar veren hastalık Almanların ruhunu kemirir. Milliyetçi bir Fransız şartlara bağlı olarak yine de tipik (ve milliyetçilik dışında sempatik) bir Fransız olarak kalabilir. Ama milliyetçilik hastalığının pençesindeki bir Alman, Alman olarak kalamaz; insanlığından da pek bir şey kalmaz. Bu Alman ancak bir Alman imparatorluğu yaratabilir, hatta belki bir büyük Alman imparatorluğu ya da her unsuru Alman olan bir imparatorluk – ama aynı zamanda Almanya'nın mahvına sebep olacaktır kesinlikle.

Tabii ki Almanya ve kültürü 1932'de dört başı mamur, görkemli bir dönem geçiriyor iken Nazilerin iktidara gelip bir sil-

leyle her şeyi berhava ettiklerini düşünmek doğru olmaz. Almanya'nın patolojik milliyetçiliğiyle kendi kendini mahvetmesinin tarihi çok daha geriye gider. Ve muhakkak surette yazılması gerekir, bu zahmete kesinlikle değecektir. Bu tarihin içerdiği en önemli paradoks, bahsi geçen kendini imha sürecinin her perdesinin zaferle sonuçlanmış bir savaş, zahiri bir başarıyla beraber gelmesidir. Yüz elli sene önce "Almanya" büyük bir yükseliş dönemindeydi, 1813'ten 1815'e kadar süren "Bağımsızlık Savaşları" ilk büyük darbeyi gerçekleştirdi, 1864'ten 1879'e kadar devam eden savaşlar ikincisini. O dönemde Alman kültürünün, Alman "imparatorluğuna" karşı savaşı kaybettiğini, ilk kez Nietzsche tespit etmişti bir peygamber bilgeliğiyle. Almanya bu dönemde, uzun bir süre için siyasi formunu bulma şansını da yitirdi. Ülke, Bismark'ın Prusya-Alman imparatorluğunda bile çoktan bir deli gömleğine sokulmuştu. O günlerden beri *Almanya*'nın siyaset sahnesinde bir temsilcisi yoktur (Katolik Almanya'yı bir kenara bırakacak olursak): Milliyetçi sağ nefret ediyordu *Almanya*'dan, Marksist sol görmezden geliyordu, ama buna rağmen hayatta kalmayı becerdi *Almanya*, sessiz ve inatçı, 1933'e kadar. Onu bulmak hâlâ mümkündü, binlerce evde, ailede, dost çevresinde, bazı gazetelerin yazı işlerinde, tiyatrolarda, konser salonlarında, yayınevlerinde, kiliselerden kabarelere kadar sosyal yaşamın dağınık birçok alanında. Ancak Naziler, radikal ve iyi organizatörler olarak bu Almanya'nın her yerde izini sürdüler ve kökünü kuruttular. Nazilerin ilk işgal ettikleri ülke Avusturya ya da Çekoslovakya değildi, Almanya'ydı. Almanya sloganıyla Almanya'yı işgal etmeleri ve ayaklarının altında çiğnemeleri bilinen hilelerindendi Nazilerin – ama tabii ki aynı zamanda tahrip ederek ortaya çıkardıkları eserlerinin de bir parçasıydı.

Kendisini –bu coğrafyada o sıra yerleşmekte olan herhangi bir yapılanmaya değil de– bu *Almanya*'ya bağlı hisseden bir Alman için, dışarıdan bakıldığında ona ülkesini kaybettirecek olan bu veda ne kadar korkutucu görünürse görünsün, veda etmekten başka çare kalmıyordu. Alman karakterinin esasen

içerdiği geniş bakış ve çok yönlü açıklık, bir Alman'ın ülkesini kaybetmiş olmanın zorluklarıyla, diğer milletlerin mensuplarına göre belki daha kolay başa çıkmasını mümkün kılıyordu. Her yabancı ülke, her gurbetin Adolf Hitler'in imparatorluğundan daha fazla vatan hissi uyandırabileceği giderek daha kaçınılmaz bir şekilde hissediliyordu. Kimi zaman sessiz bir umutla kendilerine soruyordu insanlar, acaba "dışarılarda bir yerde" bir küçük Almanya oluşturmak mümkün olabilir miydi?

32

Evet, o dönemde Almanya'da yurtdışına göçe, muğlak da olsa, umut bağlayan çok insan vardı. Tabii doğru dürüst bir temeli yoktu bu umutların, ama III. Reich'ta umut edilecek hiçbir şey kalmadığı o kadar aşikâr ve umutsuz yaşamak o kadar zordu ki insanlar mecburen yurtdışına transfer etmişlerdi umutlarını.

Tek umut "dış güçlerdi", sadece "dış güçler", bu "umut" daha birkaç ay evvel çoğunluk için daha ziyade bir korkuydu ve halihazırda da birçok kimse ona umut mu yoksa korku mu demeli, bilemiyordu. Almanya'da dış güçler, Fransa ve İngiltere demektir. Fransa ve İngiltere, Almanya'da olanlara uzun süre seyirci kalabilir miydi? Bu iki ülkedeki hümanist solun, komşularında barbar bir tiranlığın kurulmasını dehşet içinde seyrediyor olması, ya da milliyetçi sağın, kendisini saklamaya bile zahmet etmeyen bir savaşçı zihniyetten ve yine ilk günden beri neredeyse hiç gizlenmeden sürdürülen silahlanmadan kaygılanması gerekmiyor muydu? Bu ülkelerin, sağcılar ya da solcular tarafından yönetildiklerinden bağımsız olarak, çok kısa bir sürede sabırlarının taşması ve o zamanlar çok üstün olan güçlerini devreye sokarak bu lanete bir hafta içinde son vermesi gerekmez miydi? Eğer bu ülkelerdeki devlet adamları tamamen kör değillerse bundan farklı bir gelişme mümkün olamazdı. Almanya'da koca bir bıçağın kısa bir süre sonra böğürlerine saplanmak üzere açıkça bilendiğini görüp bunu sabırla seyret-

meye devam edeceklerine ve birkaç "barış konuşmasıyla" –hele bu konuşmalarda aslında ne söylendiğini Almanya'daki okul çocukları dahi biliyorken– yatışacaklarına inanmak, ne kadar gayret ederseniz edin, mümkün değildi.

Ama aradan geçen süre içinde Fransa ve İngiltere'de, aklı başında devlet adamlarının bilinçli olarak kolaylaştırdığı ve desteklediği bir entelektüel Alman siyasi muhalif göçü, geleceğin gerçekten etkili yeni Alman cumhuriyetinin yönetici elitlerini oluşturacaktır belki ve bunlar ilk cumhuriyetin hatalarından ders çıkaracaklardır. Belki o zaman bugün yaşananlar gelecekte, bir musibetin kol gezdiği kısa bir dönem ve ardından gelen, her şeyi onun pisliğinden arındıran bir fırtına, habis bir urun kesilip atılması olarak görünecektir. Bir kere daha, biraz daha akıllıca, biraz daha az geçmiş yüküyle, 1919'da başlayamadığımız yerden başlamak mümkün olacaktır.

İşte bunlardı umutlar. Tabii fazla bir dayanak noktası yoktu bunların, sadece böyle olmasının arzu edilmesi ve mantıklı olması dışında. Bu umutlar –ve onlara ek olarak içimde giderek daha baskınlaşan, artık hiçbir şeyin hesaba kitaba gelmediği ve sadece yaşanılan ana güven duyulabileceği hissi– gerçekten göç etmek için yapmam gereken, enine boyuna düşünülmüş planları da ikame ediyordu aynı zamanda. Öylece yola çıkacaktım, gidecektim – nereye mi? Nereye olacak, tabii ki Paris'e! Bir süre bana 200 Mark yollayacaklardı her ay, sonrasına bakacaktım. Bir iş bulurdum nasıl olsa. İş mi yoktu?

Bu planın naifliği aynı zamanda hayatımın o anki durumundan bir şeylerin de göstergesiydi, o ana kadar evin oğlu olarak yaşamış ve esasında "dünyaya açılmasının" zamanı çoktan gelmiş genç bir adamın hayatından bir şeylerin. "Dünyaya açılmanın" bu defa ülke dışına sürgüne gitmek ve birçok bilinmeyen barındıran bir macera anlamına gelmesi beni çok da rahatsız etmiyordu. Bir tür uyuşturucu çaresizlik ("Daha kötü olamaz nasılsa!") ve gençlere has bir maceraperestliğin tuhaf bir şekilde bir araya gelmesi, karar almamı kolaylaştırıyordu. Tabii benim kuşağımdaki bütün Almanlar gibi benim de, yakın dönemdeki tarihsel tecrübelerime binaen, hiçbir şeyden emin olunmaya-

cağı ve hiçbir şeyin önceden hesaplanamayacağına dair bir derin bir hisse sahip olduğumu da unutmamak gerekir. "Gerçek hayatta ihtiyatlı olan da cüretkâr olan kadar riske girer." evet, böyle düşünüyorduk hepimiz ve ekliyorduk: "İhtiyatlı olan sadece ilaveten cüretin esrikliğinden de feragat etmiş olur." Şunu da söylemek isterim ki şimdiye kadar bu tespitin doğru çıkmadığı hiçbir durum yaşamadım.

Yüksek Mahkeme'deki eğitim dönemim bittiğinde babama artık "gitmek" istediğimi söyledim, burada ne işim olduğunu bilemediğimi, özellikle de bu şartlar altında Almanya'da hâkim ya da yüksek düzeyde bir bürokrat olmanın bana imkânsız ve anlamsız geldiğini de ekledim. Yurtdışına çıkmak, Paris'e gitmek istiyordum bir süre için. Bunun için müsaadesini ve mümkün olabildiği sürece ayda 200 Mark göndermesini rica ettim babamdan.

Babamın söylediklerime gösterdiği direncin zayıf olması çok şaşırttı beni. Halbuki Mart ayında bu türden coşkun önerileri yüzünde son derece dingin bir üstünlük gülümsemesiyle bir kenara koymuş pek ciddiye almamıştı. Bu arada ciddi şekilde yaşlanmıştı, geceleri uyumuyordu. Yakınlardaki bir SS kışlasından gelen alarm boruları ve gece yarılarına kadar süren trampet konserleri, ama belki bunlardan da fazla kafasını meşgul eden düşünceler, uyumasına izin vermiyordu.

Uğrunda yaşadığı ve hayatını beraber geçirdiği her şeyin ortadan kaybolması ve mahvına katlanmak, hiç şüphe yok ki yaşlı bir adam için genç bir adam için olduğundan daha zordur. Benim için bir veda, en radikali dahi, aynı zamanda yeni bir başlangıç anlamına geliyordu, onun içinse vedanın bir ebediliği vardı. Babam için "boşuna yaşadım" hâkim his hâline gelmişti. Bir bürokrat olarak yönettiği alanlarda geçerli bir dizi kanunun hazırlanmasına katkıda bulunmuştu. Bu kanunlardan her biri belirli bir ağırlığı olan, hem cüretkâr hem de iyi düşünülmüş birer akıl ürünü; onlarca yıllık tecrübenin ve birkaç senelik ısrarlı, neredeyse sanatsal bir ölçüp biçme ve mükemmelleştirme çabasının meyvesiydi. Ve bütün bu kanunlar bir fiskeyle çöp tenekesini boylamıştı; kimsenin umurunda bile olmamıştı

bu durum. Ama sadece bu da değildi: Böyle bir mevzuatın üzerinde bina edilebileceği ya da yenisiyle ikame edilebileceği zemin de ortadan kalkmıştı. Babamın da mensubu olduğu bir dizi neslin üzerinde çalıştığı, bina edilmesine katkıda bulunduğu; artık nihai olarak pekiştirildiğine inanılan ve yıkılması imkânsız gibi görünen hukuk devleti geleneği bir gece içinde yok olmuştu. Babamın hayatının –disiplinli, kontrollü, sürekli bir çaba içinde geçirilmiş ve toptan bakıldığında son derece başarılı bir hayat– son perdesi sadece bir mağlubiyet değildi, bundan fazlasıydı, bir felaketti. Zaferlerini kutlayanlar onun düşmanları değildi, bunu bilgece kabullenebilirdi, bunlar düşman olmaları dahi söz konusu olamayacak barbarlardı. O dönemde babamın sık sık masasında oturup, önündeki kâğıtlara hiç dokunmadan bomboş ve umutsuz bakışlarını, sanki tamamen harap olmuş bir alana bakarmış gibi, odanın bir köşesine diktiğini görürdüm.

"Pekâlâ, yurtdışında ne yapmayı düşünüyorsun?" diye sordu babam. Eski tereddüdünden bir iz hissediliyordu sorusunda ve tabii meselenin özüne odaklanan tecrübeli hukukçu bakışı; ama o kadar mecalsizdi ki, sadece adet yerini bulsun diye sorduğunu ve her türlü cevabı kabul edeceğini ses tonundan fark edebiliyordum.

Bir şeyler söyledim ve plansızlığımı kulağa en güzel gelecek kelimelerle ifade etmeye çalıştım.

"Eee?" dedi, yüzünde küçük, hüzünlü ve anlayışlı bir gülümseme belirdi, "Pek de umut verici görünmüyor anlattıkların, değil mi?"

"Evet, ama burada bana umut verebilecek ne var?"

"Sadece aklında birtakım illüzyonlar olmasından korkuyorum." Biraz ısınmıştı anlaşılan ve belki de konuşmanın başında düşündüğünün ötesinde pozisyon almaya başlamıştı. "Orada da bizi bekliyor değiller. Mülteciler her ülke için yüktür, yük olduğunu hissetmekse hiçbir zaman hoş bir şey değildir. Bir ülkeye bir elçi gibi, yapacağı işler ve beraberinde getireceği değerler olan bir insan olarak gelmekle, barınacak yer arayan bir mağlup olarak gelmek arasında büyük fark vardır."

"Bizim getireceğimiz bir şeyler yok mu?" diye cevap verdim babama. "Gerçekten bütün Alman entelektüellerinin, Alman bilim ve edebiyatının göç ettiğini düşünsene – böyle bir hediyeyi büyük bir sevinçle kabul etmeyecek bir ülke düşünebiliyor musun?"

Elini kaldırdı ve sonra yorgun bir ifadeyle tekrar indirdi. "Batan geminin malları," dedi, "ülkenden kaçtıysan değerini kaybedersin. Bak Ruslara, onlar da kendi ülkelerinin elitleriydiler. Ama bir zamanların komutanları, devlet konseyi üyeleri, yazarları şimdi burada ya da Paris'te, garsonluk ya da şoförlük yapmalarına izin verildiğinde mutlu oluyorlar."

"Belki de şu anda Paris'te garson olmayı Moskova'da devlet konseyi üyesi olmaya tercih ediyorlardır."

"Belki de," dedi babam, "belki de öyle değildir. Böyle bir şeyi, başına gelmeden söylemek, her zaman kolaydır. Sonra, gerçek hayatta her şey sıkça bambaşka görünür. Açlık ve sefalet, karnın tok olduğu müddetçe kulağa o kadar feci gelmez."

"Peki, açlık ve sefaletten korktuğum için Nazi mi olayım?"

"Hayır, tabii ki hayır. Kesinlikle Nazi olmamalısın."

"Burada Nazi olmadan, sulh mahkemesinde bile olsa, hâkimlik yapabileceğimi düşünüyor musun?

"Sulh mahkemesinde hâkimlik yapamazsın herhalde," dedi babam, "en azından bir dönem için bu mümkün olmayacaktır. Ama gelecek neler getirir? Bunu kim bilebilir? Ama belki avukat olabilirsin, diye düşünmüştüm. Kaldı ki yazdıklarınla para kazanmaya da başlamadın mı?"

Bu doğruydu. Bundan önce de ufak tefek yazılarımı yayınlayan büyük ve saygın bir gazete beni davet etmiş ve daha sıkı bir ilişki oluşturmamızı teklif etmişti. O sıralar, kısa süren bir ara dönem boyunca, geçmişin demokrat gazetelerinde, Nazi olmayan ama "sol sabıkası" da olmayan, deneyimsiz, Ari ve genç insanlara tuhaf bir talep oluşmuştu. Ben de direnememiştim. Gitmiştim gazeteye ve karşımda hiçbir şekilde Nazi olmayan, tıpkı benim gibi düşünen ve hisseden bir yazı işleri bulmak ciddi şekilde şaşırtmıştı beni. Gazetenin yazı işleri bölümünde oturmak, bilgi teatisine katılmak, dedikodu yapmak büyük bir ke-

yifti; yazılar yazdırmak ve bunların hemen mürettiphaneye iletilmek üzere arkaya, odacıların masasına bırakılmasını izlemek hoş bir histi. İnsan zaman zaman kendisini gizli bir teşkilatın merkezinde gibi hissedebiliyordu. Sadece şu husus çok garip ve huzursuz ediciydi: Gazete, ertesi sabah dağıtıma girdiğinde, yazı işlerinde hepimizi keyifle güldüren imalarla dolu yazdığımız onca makaleye rağmen tamamen makul, inançlı bir Nazi ceridesi gibi görünüyordu.

"Zannediyorum işte o gazete için ülke dışından çalışma imkânım olacak ilk dönemde."

"İşte bu kulağa hoş geliyor," dedi babam, "gazetenin sorumlularıyla konuştun mu bu konuyu?"

Olumsuz cevap vermek zorundaydım sorusuna.

"Bence bu günlük bir ara verelim sohbetimize, ikimiz de birkaç gün daha düşünelim bu konuda," dedi babam. "Ayrıca ne annen ne de benim için gitmene –hele hele böyle tam anlamıyla bir meçhule gitmene– izin vermenin kolay olduğunu zannetme sakın. Bir de şunu ekleyeyim: Her halükârda önce burada hâkimlik sınavını geçmeni isterim, en azından işler derli toplu olsun diye!"

Ve gerçekten de bunda ısrar etti. Birkaç gün sonra o oldu benim önüme bir plan koyan:

"Önce terfi imtihanını vereceksin adam gibi. Yirmi senelik bir eğitimden sonra her şeyi bırakıp gitmek olmaz, hele hele bitmesine bu kadar az zaman kalmışken. Bu beş ay demektir. Eğer imtihandan sonra da hadiselere bakışında bir değişiklik olmazsa, düşündüm ki doktoranı yapmak için zaten bir yarım senen daha var. Doktora tezini nasıl olsa burada olduğu kadar Paris'te de yazabilirsin. Yani izin alırsın ve altı ay için bir yere, benim için fark etmez, mesela Paris'e gidersin, hem doktora tezin üzerinde çalışırsın hem de fırsattan istifade oradaki hayatı gözlemlemiş olursun. Baktın orada tutunman mümkün, ne iyi, baktın olmayacak, burada da hiçbir kapı kapanmamış olur ve istediğin anda geri gelebilirsin. Bütün bunlar bir sene sonra gündemde olacak, bir sene sonra neler olacağını bugün kim bilebilir?"

Biraz üzerinde tartıştık ama bu plana sadık kaldık sonunda. Ben gerçi hâkimlik sınavını vermeyi gereksiz buluyordum ama bunu yapmanın babama borcum olduğunu da idrak ediyordum. Tek korkum ben daha Almanya'dayken, Batılı güçlerin Hitler'i önlemek için başlatacakları kaçınılmaz savaşın patlak vermesi ve benim bu savaşta mecburen yanlış saflarda yer almak zorunda kalmamdı.

"Yanlış saflarda? Fransızların yanında doğru saflarda olacağını mı düşünüyorsun?" dedi babam.

"Evet," dedim kararlı bir sesle, "bu şartlar altında böyle düşünüyorum. Bu koşullarda Almanya sadece ülke dışından gelecek bir hareketle kurtarılabilir."

"Aman Tanrım!" dedi babam, yüzünde acı dolu bir ifade vardı, "Ülke dışından gelecek bir hareketle kurtarılmak! Buna kendin de cidden inanıyor olamazsın. Şunu unutma, kimse kendi isteğinin hilafına özgürleştirilemez. Böyle bir şey olmaz. Eğer Almanlar özgürlük istiyorlarsa bunun için bir zahmet kendilerinin gayret göstermesi gerekir."

"Ama şu zincire vurulmuş hâlimizde bunun bir yolunu görebiliyor musun?"

"Hayır."

"O hâlde geriye..."

"Bu "o hâlde" mantıklı değil," dedi babam. "Bir yol kapalıysa bu başka bir yol olduğu anlamına gelmez. Hayallerle kendimizi teselli etmeye çalışmayalım. 1918'den beri bunu yapmaya çalıştı Almanya, netice ne? Naziler iktidarda. Eğer Alman liberalleri bugün yeniden gerçeklerden kaçıp hayallere sığınırlarsa bunun neticesi yabancı güçlerin egemenliği olacaktır."

"Bu belki de Nazi iktidarından daha iyi olacaktır."

"Bunu bilemem," diye cevap verdi babam. "Uzaktaki bela insana hep yanı başındakinden daha ehven görünür. Bu gerçekten de daha ehven olduğu anlamına gelmez. Ben kendi adıma yabancıların egemenliğine sebebiyet verecek herhangi bir şey için parmağımı oynatmam."

"Ama o zaman hiçbir bir hedefin ya da umudun yok."

"Yok denilebilir, evet, şimdilik yok."

Ve yine aynı bomboş ve sabit umutsuz ifade yerleşti bakışlarına, sanki tamamen harap olmuş bir alana bakarmış gibiydi yine.

Eskiden çalıştığı kurumdan memurları, babamı sık sık ziyaretine gelirlerdi. Uzun zaman önce emekli olmuştu gerçi ama kişisel ilişkileri hâlâ sürüyordu ve şu ya da bu meselenin geçen zaman içinde nasıl geliştiğini duymaktan, bir hâkim adayının ya da genç müsteşar yardımcısının kariyerinin gidişatını takip etmekten, hâlâ işlerin içinde olmaktan veya gayriresmî olarak zaman zaman bir öneride bulunmaktan ya da akıl vermekten hâlâ büyük keyif alırdı. Bu ziyaretçiler eksik olmuyordu hâlâ, ama sohbetler tek tip ve donuktu artık. Babam bazı memurlarla ilgili bilgi almak istiyordu örneğin, o bir isim söylüyor misafiri de kısaca cevap veriyordu: "§4" ya da "§6".

Bunlar kısa bir süre önce yürürlüğe girmiş, *Devlet Memurluğunun Yeniden Yapılandırılmasına Dair Kanun*'un paragraflarıydı. Bu kanun memurların daha alt kademelere, tabiricaiz ise tenzil-i rütbeyle tayin edilmelerine, arzularının hilafına emekliye sevk edilmelerine, tazminat verilerek işten çıkarılmalarına ve hatta emeklilik hakları ellerinden alınarak emekli edilmelerine imkân veriyordu. Her paragraf bir yazgı barındırıyordu. §4 mahvedici bir darbe, §6 muazzam bir statü kaybı ve aşağılama anlamına geliyordu. Devlet memurlarının arasında bu dönemde neredeyse sadece bu paragraflardan konuşuluyordu.

Bir gün eskiden çalıştığı resmî dairenin müdürü geldi ziyaretine. Babamdan çok daha gençti Müdür Bey ve vaktiyle birçok resmî konuda babamla karşı karşıya gelmişlerdi. O vaktiyle sosyal demokratken, babam ondan çok daha "sağda" duruyordu. Birkaç kere bu karşıt kutuplar birbiriyle çatışmış ve daha genç olanın daha yüksek makamda olması da sorunların çözülmesini sanki zorlaştırmıştı. Ama yine de birbirine saygı duyuyordu bu iki adam ve sosyal ilişkileri hiçbir zaman kopmamıştı.

Bu defa ziyaret bir ıstırap hâlini aldı. Kırklı yaşlarını süren Müdür Bey, yetmişindeki babam kadar yaşlı görünüyordu ar-

tık. Saçları bembeyaz olmuştu. Babam o gittikten sonra, sohbetleri sırasında sık sık başladığı cümlelerin sonunu getiremediğini, sorulara cevap vermediğini, sanki orada değilmiş gibi önüne baktığını ve sonra "Dehşet verici, saygıdeğer meslektaşım, dehşet verici," dediğini anlattı. Vedalaşmak istemişti, Berlin'i terk edecek ve "taşrada bir yerlerde saklanacaktı." Babamı ziyarete toplama kampından gelmişti.

Unutmadan, §4'tendi.

Söylediğim gibi babam çoktandır emekliydi, göreviyle ilgili herhangi bir yetkisi kalmamıştı, yani istese de görevinin verdiği yetkileri kullanarak Nazilere bir zarar vermesi söz konusu değildi. Bu nedenle de ateş hattının dışında görünüyordu. Ama günün birinde ona da resmî bir evrak gönderildi, zarfın içinde uzun ve detaylı bir soru listesi vardı. "Devlet memurluğunun yeniden yapılandırılmasında dair kanun §x çerçevesinde aşağıdaki soruları detaylı ve gerçeğe uygun şekilde cevaplandırmanızı... Soruların cevaplanmaması ya da gerçeğe uygun şekilde cevaplanmaması, §y çerçevesinde emekli maaşınızın kesilmesine sebebiyet verecektir..."

Bir dizi soru vardı evrakta. Babam, hayatı boyunca hangi siyasi partilere, hangi derneklere ve organizasyonlara üye olduğunu yazmak zorundaydı, milli yararlıklarını sıralayacaktı, ülke için yaptıklarını anlatacak ya da bazıları için gerekirse pişmanlık bildirecekti ve nihayet, listenin sonundaki, basılı "Milli Diriliş Hükümeti'nin kayıtsız şartsız arkasındayım" deklarasyonunun altına imza koyacaktı. Yani kısaca söylemek gerekirse, kırk beş sene devlete hizmet etmiş babam şimdi, hakkı olan emekli maaşını almaya devam edebilmek için bu şekilde aşağılanmaya rıza göstermek zorundaydı.

Uzun süre elindeki listeye baktı ve sustu.

Ertesi gün yine yazı masasında oturmuş, soru listesi önünde, uzaklarda bir noktaya gözlerini dikmiş hâlde gördüm onu.

"Cevaplandıracak mısın?" diye sordum.

Bir kere daha önündeki soru listesine baktı, suratını buruşturdu ve uzun süre tek kelime etmedi. Sonra: "Cevaplamamam gerektiğini mi düşünüyorsun?"

Sessizlik.

"Sen ve annen hayatınızı nasıl idame ettirirsiniz, bilemiyorum," dedi babam. "Gerçekten bilemiyorum," diye tekrarladı bir süre sonra. "Tabii, nasıl Paris'e gidersin," gülümsemeye çalıştı, "doktora tezini nasıl yazarsın, bunları da bilemiyorum."

Sustum, içim sıkılmıştı. Babam evrakı masanın bir köşesine doğru itti ama kaldırmadı.

Evrak birkaç gün daha bekledi masanın üstünde, doldurulmadan. Ama bir akşamüstü odasına girdiğimde babamı masasının başında, yavaş yavaş, kompozisyon yazan bir öğrenci gibi soruları cevaplarken buldum. Yarım saat kadar sonra, fikrini değiştirmesine zaman tanımadan, bizzat kendisi postaneye götürdü zarfı. Dışardan bakıldığında bir değişiklik yoktu babamda, mesela her zamankinden daha kızgın değildi konuşmaları, ama yine de belliydi, bu çok ağır gelmişti ona. Jestlerine ve kelimelerine hâkim olmaya alışkın insanlarda çoğunlukla vücudun bir organı ruha binen yükü omuzlar ve bu yük çok ağır geldiğinde de onu bir hastalık olarak yeniden üretir. Bazıları böyle durumlarda kalp krizi geçirir. Babamda midesi olmuştu sıkıntıyı ifade eden organ. Evrakı doldurduktan sonra ilk kez tekrar masasına oturduğunda, oturmasıyla beraber, adeta sıçrarcasına kalkmış ve kramplarla kusmaya başlamıştı. İki ya da üç gün dişe dokunur bir şey yiyememiş, yediklerini de hemen çıkarmıştı. Bir açlık grevine başlamıştı bedeni ve bu açlık grevinin neticesinde iki sene sonra içler acısı, korkunç bir ölümle ayrıldı aramızdan.

33

1933 yazı uzadıkça her şey gerçeklikten daha fazla kopuyordu sanki. Her şey giderek daha fazla kaybediyordu ağırlığını, tuhaf hayallere dönüşüyordu. Ben de yavaş yavaş kendimi, iki üç derece artmış vücut ısısının insanı rahatlatan, gevşeten ve her türlü sorumluluktan azade kılan esrikliğinde yaşıyor hissediyordum.

Terfi sınavına, yani bir Alman hukukçusuna hâkim olma hakkını veren, bürokrasinin en üst kademelerinde görev almanın kapısını aralayan, avukat olarak çalışma imkânını sağlayan imtihana katılmak üzere başvuruda bulundum. Bütün bu imkânları ve hakları hiçbir zaman kullanma niyetim olmadan yaptım bu başvuruyu. Sınavı başarmak hiç umurumda değildi. Bir imtihan normal şartlar altında insanı heyecanlandıran, geren bir hadisedir, değil mi? Hatta sınav heyecanı diye bir deyim bile yok mudur? Hiç böyle bir şeyler hissetmiyordum. Daha güçlü diğer gerginlikler imtihanın heyecanını bastırmıştı.

Büyük bir iş hanının en üst katındaki kütüphanenin "hukuk arşivinde", cam duvarlı ve havadar bir mekânda, rüzgârlı bir yaz gününün mavi göğü altında oturmuş imtihan tezimi yazıyordum, sanki bir mektup yazar gibi çalakalem ve kaygısız. Bu imtihanı ciddiye almak benim için artık mümkün değildi. Hâkim adayının önüne koydukları, cevaplamasını bekledikleri sorular ve çözmesini istedikleri hukuk problemleri artık var olmayan bir dünyayı varsayıyordu. Bunlardan birinde bırakın Medeni Kanunu, Weimar Cumhuriyeti Anayasası bile dikkate alınmak durumundaydı. Anayasanın artık tarihin derinliklerine gömülmüş maddeleriyle ilgili, daha dün sık sık atıfta bulunulan ama bugün hurdaya çıkmış yorumları incelerken işime yarayacak cümleleri ayıklamak yerine önce okumaya, sonra da hayal kurmaya kaptırdım kendimi. Aşağıdan bir bandonun vıraklamaları geliyordu kulaklara. Pencereden sarkıp aşağıya baktığımda kahverengi üniformalarıyla Nazilerin, gamalı haçlı bayraklarla bölünen saflar hâlinde, kaz adımlarıyla yürüdüklerini gördüm sokakta. Bayraklar önlerine geldiğinde kaldırımda duran insanlar sağ ya da sol kollarını Nazi selamı için kaldırıyorlardı. (Bunu yapmayanların sağlam bir sopa yediklerini öğrenmiştik.) Yine ne oluyordu? Tamam, Lustgarten'e yürüyorlardı. Ley,* Cenevre'deki Uluslararası Çalışma Örgütü'nün toplantısını, bir şeylere sinirlendiği için yarıda bırakmış ve geri dönmüştü ve şimdi de Berlin SA teşkilatı Lustgarten'a gidi-

(*) Nazi sendikacı, NSDAP'nin kilit isimlerinden – ç.n.

yordu, şarkılar söyleyip uluyarak* canavara nihai darbeyi vuracaklardı.

Her gün yürüyorlardı artık marşlar söyleyerek ve eğer gamalı haçlı bayrağı selamlamak istemiyorsanız tetikte olmak, seslerini duyar duymaz kendinizi hemen bir apartmanın holüne atmak zorundaydınız. Sanki bir tür savaş dönemi yaşıyorduk, bütün muharebelerin yürüyüşlerle ve marşlar söyleyerek kazanıldığı tuhaf bir savaş tabii. SA, SS, Hitlerjugend,** Arbeitsfront*** ve adları her neyse diğerleri, her gün uygun adım yürüyorlardı sokaklarda, "Siehst du im Osten das Morgenrot"**** ya da "Märkische Heide" marşlarını söylüyorlardı, bir yerlerde saflarını sıklaştırıyor, bir nutuk dinliyor, binlerce hançereden hep birlikte "Heil!" diye haykırıyor ve bir düşmanı daha yere sermiş oluyorlardı. Belirli bir tür Alman için bu cennetin ta kendisiydi, bu insanlar arasında tam bir 1914 Ağustos'u havası hâkimdi. Ellerinde alışveriş çantalarıyla yaşlı kadınların yol kenarında durduğunu, uygun adım yürüyen ve güçlü bir sesle marşlarını söyleyen kahverengi solucanın arkasından parlayan gözlerle baktıklarını görüyordum mesela, "Bakın, görüyorsunuz değil mi? Ülkemizin her alanda nasıl şahlandığını görmemek için kör olmak lazım," diyorlardı bu yaşlı hanımlar.

Bazen daha somut zaferler kazanılıyordu. Bir sabah, eskiden birçok solcu edebiyatçının yaşadığı, bir kısmının bugün de hâlâ yaşamaya devam ettiği Wilmersdorf'taki "sanatçı mahallesi" kalabalık bir polis kuvveti tarafından sarıldı ve işgal edildi. Zafer! Muazzam ganimet! Düzinelerle düşman bayrağı birliklerimiz tarafından ele geçirildi, Karl Marx'tan Heinrich Mann'a kilolarca devlet düşmanı edebiyat kamyonlara yüklendi, esir sayıları da hiç yabana atılacak gibi değildi. Gazetelerin hadiseyle ilgili haberleri aktardıkları stil gerçekten de buydu, sanki Tannenberg Meydan Muharebesiydi anlatılan. Ya da başka bir gün,

(*) Enternasyonalist – ç.n.

(**) Hitler Gençliği – ç.n.

(***) Nazi İşçi Örgütü – ç.n.

(****) Görüyor musun güneşin doğuşunu Doğu'da – ç.n.

III. Reich sınırları içindeki bütün otomobil ve trenler ansızın durdurulup arandı. Zafer! Neler neler gün ışığına çıkarıldı bu operasyonla! Mücevherler ve dövizlerden "devlet düşmanı kuryelerin taşıdığı propaganda malzemesine" kadar! Lustgarten'da büyük bir "spontane nümayiş" şart olmuştu artık!

Haziran ayının sonunda bütün gazeteler bir ağızdan ve büyük puntolarla şu haberi geçtiler: "Berlin semalarında düşman uçakları!" Kimse inanmadı buna, Naziler bile, ama kimse ciddi şekilde şaşırmadı da. Artık tarz bu olmuştu. Yine spontane bir nümayiş takip etti bu haberi: "Almanya'nın gökleri özgür olmalı!" Marşlar, bayraklar, Horst-Wessel şarkısı. Yine bu sıralarda Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı, kilisenin yönetim kadrolarına işten el çektirdi, Nazi zihniyetli askerî papaz Müller'i *Reich* piskoposu olarak atadı. Hemen akabinde de Sportpalast'ta büyük bir nümayişle, Mesih'i Adolf Hitler olan, yeni "Alman" Hıristiyanlığın zaferi kutlandı. Bayraklar, Horst-Wessel şarkısı ve "Heil!". Bu gösterinin sonunda bu defa, muhtemelen cenazesi kaldırılan kurumun onuruna veya başka bir zarafet numunesi nedenle, "Eine feste Burg ist unser Gott"* şarkısı söylendi. Sonra "kilise seçimleri" yapıldı. Naziler kâğıt üstünde Hıristiyan görünen bir ordu adamlarını seçim sandığına sevk ettiler, ertesi gün bütün gazeteler büyük bir zaferin haberleriyle doluydu. *Alman Hıristiyanlar*'ın ezici zaferi! Aynı akşam şehrin ortasından geçtiğimde bütün kiliselerin kulelerine gamalı haçlı bayraklar asılmıştı.

Nazilerin bu alanda daha sonra karşılaşacağı ciddi direnç, bu ilk anda, kilisenin dışındaki çevrelerde, henüz hiçbir şekilde farkedilmiyordu. Hayatımda ilk kez, itiraf etmeliyim ki içimde tuhaf duygularla, kilisenin yönetimiyle ilgili bir aksiyona katıldım ve üzerinde *İnançlı Hıristiyanlar* yazan sandığa attım oyumu. Aslında pek inançlı da hissetmem ben kendimi. Yıllardır kiliseye hürmet etmiştim, ama tutkulu bir sevgi ve inanç? Tabii ki kilisenin saygı görmesi gerektiğine –tutkulu bir sevgiyle olmasa da– hararetle inanıyordum ve tabii ki iğreniyordum *Alman Hıristiyanlar*'ın kutsal değerleri ayaklar altına alan, maske-

(*) Tanrımız sağlam bir kaledir – ç.n.

li balo benzeri faaliyetlerinden. Şunu da eklemeliyim ki özellikle bu alanda herhangi bir direncin umutsuzluğuna çoktandır derin bir kanaatim mevcuttu. Hırpalanmış ve kirletilmiş bir kiliseye "inancını deklare etmenin", şu anda insanlığın gereği olduğunu düşünüyordum. Kırmızı şarap seven, sempatik, muhafazakâr ve yaşlı bir beyefendiden o günlerde duyduğum şu veciz sözü de kesinlikle anlıyordum: "Tanrı aşkına, insan aslında pek de var denilemeyecek inancı için bile mücadele etmek zorunda artık."

Yaz boyunca duygular giderek donuklaştı, gerginlik azaldı, hatta tiksinti bile bir tür yarı narkoz bulutunun ardında eskisine göre zayıflamıştı. Kalmak zorunda olan birçok kişi için alışma süreci başlamıştı, bütün tehlikeleriyle beraber. Bana gelince, ben aslında artık kendimi burada hissetmiyordum. Birkaç ay daha, sonra Paris'e gidecektim – ve geri dönme ihtimalini aklıma bile getirmiyordum artık. Buradaki bitmekte olan bir hayattı, fazla bir hükmü yoktu benim için.

Yaşanacak çok da bir şey kalmamıştı hakikaten. Bütün arkadaşlarım bir yerlere gitmişlerdi, ya da artık arkadaşım değildiler. Bazen üzerinde yabancı ülkelerin pullarıyla kartpostallar geliyordu. Ara sıra Frank Landau bir mektup gönderiyordu, bu mektuplar giderek karamsarlaştı, önce kararlı ve umut doluydular, sonra biraz cılızlaştılar, farklı yorumlara açık kapı bırakıyorlardı artık. Ve Ağustos ortasında bir anda koca bir paket mektup geldi. On iki veya on dört sayfa, sanki kendi kendisiyle konuşurmuş gibi yazmıştı Frank, yorgun ve yılgındı sesi ve tamamen ne yapacağını bilemez hâldeydi. Hiçbir şey yolunda gitmiyordu, Ellen'le ilişkileri şirazesinden çıkmıştı, muhtemelen ayrılacaklardı. İsviçre'de geleceğe yönelik bir beklentisi yoktu, doktorasından sonra ne yapabileceğini de bilmiyordu. Hanni'yi unutamamıştı, sohbetlerimizi de. Geride bıraktıklarının yerine koyabileceği hiçbir şey yoktu, geçmişte yaşananlarla bağı kopmuştu; hayatı içine çekmesini mümkün kılacak bir atmosfer, ruhunu besleyebileceği bir cevher bulamamıştı. "Bütün bunları sana, bir tavsiye beklediğim için yazmıyorum, çünkü biliyorum ki yok..."

Ellen bir süre sonra aniden geri döndü, öylece, anlaşılan bitmişti ilişkileri ve pes etmişti Ellen. Bana yazdı, bir ya da iki kere Wannsee'de ziyaret ettim onu, 1 Nisan gününü geçirdiğim evin bahçesinde tuhaf duygularla oturdum bir süre, ona her şeyi izah etmem, teselli verici sözler söylemem ve akıl vermem gerekiyordu. Gerçekten üzücü bir durumdaydı, kafası karışmış, dengesi bozulmuştu. Frank'ı seviyordu, ama bundan sonra onunla beraber yaşayabileceğine inanmıyordu, her şey o kadar korkunç bir hızla olup bitmişti ki. Ve belki de artık bir daha hiç düzelmeyecek şekilde bozulmuştu ilişkileri; halbuki zamanları olsa, her şeyin yavaş yavaş gelişmesine imkân verebilselerdi, ilişkinin nasıl bir gelişme gösterdiğini takip edebilselerdi... Korkunç olan da buydu ya, bu zamanda her şeye hemen karar verilmesi gerekiyordu, sürekli olarak birtakım yol ayrımlarına geliyordunuz, o anda ve orada belli oluyordu her şey, sonra hayatınızı sürdürdüğünüz yollar birbirinden ayrılıyor ve önceden öngörülemeyen rotalarda devam ediyordu. Ellen'in ailesi Amerika göç etmek üzere hazırlık yapıyordu o sıralar. O da onlarla beraber gitmeli miydi? Ama bu Frank'ı bir daha hiç göremeyeceği anlamına gelirdi. Zürih'e geri mi dönmeliydi? Bu da bundan sonra sonsuza kadar Frank'a bağlı kalması demekti, ama son yaz ilişkileri açısından hiç de cesaret verici geçmemişti. Diğer taraftan Frank'ı seviyordu yine de. "Siz onu tanıyorsunuz. Onun gerçekte nasıl bir insan olduğunu siz söyleyin bana. Söyleyin bana, ne yapmalıyım!"

Nisan başında Hanni'yle konuşmuştum. Zavallı kız o dönemde günlerce karanlık bir odada yatmış, hiçbir şey yememiş, sabahtan akşama ağlamıştı. Sonra onunla bir konsolosluktan diğerine dolaştık, Çekoslovakya'daki birtakım resmî dairelere mektuplar gönderdik, emniyetin çeşitli bölümlerinde uzun sohbetler ettik. Hiçbir şey para etmedi, Hanni'nin vatandaşlık durumu bilmecesi çözülemedi, tutsak kalmıştı Almanya'da.

Hayat tuhaftı; yaşadıklarım adeta bir başkasının hayatın iflas masasını yönetmek gibi geldi bana. Bir yandan da beni artık hiç ilgilendirmeyen ve aslında artık başka bir hayata, benim

geçmiş hayatıma ait olan bir imtihan için ödevler hazırlıyordum. Zaman zaman gazeteye de bir şeyler yazıyordum. Mümkün olduğunca acı bir ironi katıyordum yazılarıma ve birkaç gün sonra bunları, hafif delirmiş gibi görünen, ama aklı başında laflar etmeye çalışan ve daha birkaç ay evvel dünyaca ünlü bir gazete olan bu Nazi ceridesinde okuduğumda şaşırıp kalıyordum. Birkaç ay evvel bu gazetenin yazarlarından biri olsaydım nasıl gurur duyardım, halbuki bugün bu da pek ilgilendirmiyordu beni, bitmekte olan bir işti, fazla bir hükmü yoktu benim için.

Şu ya da bu şekilde bir şeyler paylaştığım insanlardan sadece sevgilim Charlie kalmıştı geriye – evet, sadece küçük faşing aşkım. Ve kalmaya da devam etti. Bu gerçekdışı yaz mevsiminin gri dokusu arasında kıpkırmızı bir ibrişim gibi görünüyordu: usul usul azap veren, biraz ıskalanmış, tam anlamıyla mutlu olmayan bir aşk hikâyesi – ama en azından bir aşk hikâyesi, hem de tatlı yanları da olan.

Charlie gösterişsiz, ufak tefek, iyi bir Berlinli kızdı ve eğer mutlu zamanlar yaşıyor olsaydık bizim hikâyemiz de sıradan, basit ve tatlı bir hikâye olabilirdi. Halbuki şimdi mutsuzluk bizi birbirimize, ikimize de iyi gelmeyecek kadar sıkı bağlıyordu ve ikimizden de verebileceğimizden fazlasını talep ediyordu: Tam olarak söylemek gerekirse kaybettiğimiz her şey için, koca bir dünyanın kaybı ve her gün yaşanılan ıstırap verici, boğucu sefillik için bir tür telafi. İkimizin de bunu başarmasına imkân yoktu. Benim yaşadıklarımı, hissettiklerimi ona anlatmam, onun mutsuzluğu çok daha elle tutulur, çok daha somut, çok daha boğucu ve çok daha inandırıcıyken, pek mümkün değildi. Yahudi olan o'ydu, baskı altında tutulan ve her gün hayatı için kaygı duyan o'ydu; tabii aynı zamanda ebeveyninin ve gönülden bir parçası olduğu büyük ailesinin hayatları için de. Benim mensuplarını tam anlamıyla birbirinden ayırmakta hep zorlandığım bu büyük ailede o günlerde korkunç şeyler yaşanıyordu. Birçok genç Yahudi gibi Charlie de yaşanan hadiselerde –son derece anlaşılır nedenlerle– sadece Yahudilerin başına gelenleri görüyordu ve tepkisini –yine tamamen suçsuz bir şekilde–

bugünden yarına bir Siyonist, bir Yahudi milliyetçisine dönüşmekle gösteriyordu. Benim muhakkak ki anlayışla ama biraz da üzüntüyle sıkça gözlemlediğim bir durumdu bu. İçinde Nazilerin niyetlerine öyle çok rıza, düşmanın sorgulamalarının, gönülsüz de olsa, öyle bir kabulünü barındırıyordu ki. Ama Charlie'yle bu konuyu tartışmaya kalksam onun tek tesellisini de elinden almış olurdum. Bir defasında, çok dikkatli kelimelerle ona tereddüdümü ima ettiğimde "Ama bize yapacak başka ne kalıyor, Peter?" diye sordu bana kocaman, hüzünlü gözlerle. İbranice öğreniyor ve Filistin'i düşünüyordu. Ama henüz Filistin'de değildi, hâlâ işe gidiyor –gerçi ne kadar sürerdi bu kimse bilmiyordu ama tekrar çalışmasına için izin verilmişti– ailesinin hayatını idame ettirmesine yardımcı oluyor, dokunaklı bir gayretle babasıyla ve akrabalarıyla ilgileniyordu, çalışıyordu ve ıstırap çekiyordu. İğne ipliğe dönmüştü, sık sık uzun uzun ağlıyordu. Bazen teselli edebiliyordum onu, bir akşam gülüyordu tekrar eskisi gibi, harika sululuklar yapıyor, neşesi yerine geliyordu, ama çok sürmüyordu bu. Ağustos'ta ciddi biçimde hastalandı, apandisini aldılar. Çok tuhaftı, böylece bir sene içinde kuvvetle muhtemelen ruhsal nedenlerle ortaya çıkan ikinci apandis sorununu görmüş oldum.

Ve bütün bunların arasına da küçük bir aşk hikâyesi sıkıştırmıştık, tabii olabildiğince. Sinemaya ya da şarap içmeye gidiyorduk, neşeli ve âşık olmaya gayret gösteriyorduk, olması gerektiği gibi. Sonra geç saatlerde birbirimizden ayrılıyorduk; ben onun yaşadığı şehir merkezine uzak mahalleden son metro seferleriyle eve dönerken, yorgun düşmüş bir hâlde, boşalmış bir kafayla, gecenin o saatinde sadece yürüyen merdivenlerinde hayat alametleri görülen metro duraklarında oturuyordum.

Pazar günleri sık sık şehir dışına çıkıyorduk, ormanda yürüyüş yapıyorduk, bir su kenarına ya da orman içindeki bir açıklığa uzanıveriyorduk. Berlin'in çevresi güzeldir, kendine has yabani ve kadim bir doğallığı vardır. Banliyö treniyle kolayca ulaşılacak bölgelerde dahi, çok kullanılan yürüyüş yolları terk edildiğinde, kimsenin ayak basmadığını düşündüren, fevkala-

de ıssız ve tekdüze ve aynı zamanda nefes kesecek kadar hüzünlü köşeler bulmak mümkündü. Bu köşeleri arayıp buluyorduk, kasvetli yeşil karaçamların arasındaki uzun yangın önleme şeritleri boyunca yürüyor ya da ormanın ortasındaki bir çayırda neredeyse tehditkâr mavilikte bir göğün altında yatıyorduk. Gökyüzü güzeldi, mükemmeldi, keza omuz omuza birbiri ardına sıralanan ulu ağaçlar, otlar, likenler, her biri kendi dilinde vızıldayan böcekler de. Her şeyin son derece ölümcül bir teselli ediciliği vardı. Sadece biz orada olmamalıydık. Biz olmasak her şey daha güzel olacaktı. Biz rahatsız ediyorduk.

Hava bu yaz harikaydı, güneş hiç yorulmadın ısıtıyordu bizi, alaycı bir Tanrı tutmuş, 1933'ü harika bir şarap senesi yapmıştı. Şarap severler daha uzun yıllar ilahi bir sene olarak hatırlayacaklardı 1933'ü.

34

Hiç beklemediğim bir zamanda Teddy yazdı Paris'ten. İnanılmazdı, gelecekti – hem de çok yakında, önümüzdeki hafta. Kalbim gümbürdemeye başlamıştı. Annesini de Paris'e götürmek istediğini yazıyordu, bir de neler olup bittiğini bir kere de yakından görmek istiyordu. Biraz korkuyor ama bir yandan da çok seviniyordu. Beni sık sık görebileceğini umduğunu da eklemişti.

Mektubu katlayıp gömlek cebime koyarken, sanki içimde kelebekler uçuşmaya başlamıştı, tekrar hayata döndüğümü hissettim. Uzun zamandır kaskatı, adeta ölü gibi olduğumu, hassasiyetimi kaybettiğimi farkettim bir anda. Evin içinde dolaşmaya başladım, ıslık çalıyor, sigaraların birini söndürüp diğerini yakıyordum, ne yapacağımı bilemiyordum. O sırada içinde bulunduğum durumda bir anda bu kadar büyük bir sevinç yaşamak neredeyse dayanılmaz bir şeydi.

Ertesi gün gazetelerin başlığı şöyleydi: "Hâkim adayları için birlik ve beraberlik kampları." Terfi sınavına hazırlanan bütün hâkim adayları, sınav ödevlerini hazırlayıp bitirdikten son-

ra birlik ve beraberlik kamplarında toplanacak, askerî talimlerle ve sağlıklı bir ortamda beraber yaşayarak dünya görüşü açısından da eğitilecek, böylece ilerde, Alman halk yargıçları olarak yerine getirecekleri önemli görevlere hazırlanacaklardı. İlk parti önümüzdeki günlerde görev emirlerini alacaktı. Altında da gazete yönetiminin telleyip pullama yazısı vardı: "Her genç Alman hukukçu Prusya Adalet Bakanı'na müteşekkir kalacaktır..."

Bu, zannediyorum hayatımdaki ilk öfke krizimi geçirmeme neden oldu. Öfke krizime sebebiyet veren hadise oldukça önemsiz görünebilir, ama biz zayıf ve kırılgan insanların tepkileri her zaman hadisenin genel büyüklüğü ve önemine bağlı değildir. Tımarhaneye tıkılmış bir akıl hastası gibi duvarları yumrukladım, bağırdım, çağırdım, hıçkıra hıçkıra ağladım, cümle âleme, babama, kendime, Alman İmparatorluğu'na, gazeteye, her şeye ve herkese lanet okudum. Evde hazırlamam gereken son imtihan ödevimi teslim etmek üzereydim, dolayısıyla ilk partide çağrılanlardan biri olma ihtimalim fevkalade yüksekti. Öfkeden gözümü kan bürümüştü, aklımı kaybetmiş gibi davranıyordum. Sonra çöktüm kaldım, ardından kısa ve umutsuz bir mektup yazdım Teddy'e, en azından bir iki gün görüşebilmemiz için bir an önce gelsindi.

Ertesi gün ya da bir sonraki gün, sağlam bir sopa yemiş ve kolu kanadı kırılmış bir insan hissiyatıyla evde hazırlamam gereken son imtihan ödevimi de teslim ettim.

Ama sonra, Prusya bürokrasisinin küf tutmuşluğuna övgülerle, hiçbir şey olmadı. Yazdığım ödevler muhtemelen bir büroda yatacaktı bir süre, sonra bir masadan diğerine dolaşmaları lazımdı, sonra ismim bir listede işaretlenecekti ve ardından başka bir listeye eklenecekti, kamp için gruplar belirlenecekti, görev emirleri yazılacak, adresler belirlenecek ve gönderilecekti. Bu adımlardan her biri son derece değerli günler demekti, harika bir şeydi bu. Hiçbir şey olmadan geçen birkaç günün ardından, sakinleşmiş bir haletiruhiyle Prusya bürokrasisinde işlerin nasıl gittiğini gözlerimin önünde canlandırdım ve hakiki bir umudum olduğunun farkına vardım: İki, üç, hat-

ta belki dört hafta boş zamanım olabilirdi. Her gün son bulabilirdi umudum, ama böyle olmak mecburiyetinde de değildi. Her gün posta kutusuna bakıyordum ve önceleri korkulu bir ferahlamayla derin nefes alarak, sonra sakin bir güven ve nihayet, günler geçip durum vahimleştikçe giderek daha günahkâr bir kendinden eminlikle tespit ediyordum henüz resmî bir tebliğ gelmediğini. Aslında her gün gelebilirdi ama gelmedi. Ve Teddy geldi.

Geldi ve bir anda, sanki hiç gitmemiş gibi başköşeye oturdu. Paris'i yanında getirmişti adeta, Paris sigaraları, Paris dergileri, Paris haberleri ve varlığı kanıtlanamayan ama karşı da konulamayan bir parfüm gibi Paris havasını, insanın içine çekebildiği – ve büyük bir iştahla çektiği havayı. Almanya'da üniformaların insanı iğrendiren bir ciddilikte moda olduğu o yaz Paris'te kadınlar için bir *Mode à la uniforme* yaratmaya karar vermişlerdi. İşte bu yüzden Teddy'nin üzerinde de parlak düğmeli, mavi, kapaklı bir süvari ceketi vardı. Tasavvur etmesi bile zordu, Teddy kadınların böyle ceketler giydiği ve bunun insanların aklına kötü bir şeyler getirmediği, bambaşka bir dünyadan geliyordu. Bir sürü hikâyesi vardı anlatacak. Kısa bir süre önce altı hafta dolaşmışlardı Fransa'da, farklı ülkelerden gelen Parisli üniversite öğrencileri, İsveçliler, Macarlar, Polonyalılar, Avusturyalılar, Almanlar, İtalyanlar, Çekler ve İspanyollar. Ülkelerinin tipik kostümlerini giyip halk danslarını sergilemiş, halk şarkılarını söylemişlerdi. Her gittikleri yerde prensler, prensesler gibi ağırlanmışlardı, gösterilerinin sonunda alkışlarla, bis istekleriyle, kardeşlik temennileriyle şımartılmışlardı. Lyon'da bizzat Herriot* neredeyse hepsini ağlatan bir konuşma yapmıştı onurlarına, sonra şehir yönetimi öyle bir yemek sunmuştu ki bozulan mideleri yüzünden hiçbiri iki gün boyunca kendine gelememişti. Karşısında oturuyor, anlattıklarını dinliyor ve daha fazla anlatması için sorular soruyordum büyük bir iştahla. Demek böyle şeyler hâlâ vardı! Bunlar hâlâ mevcuttu dünyada! Hem de buradan bir günlük yol bile denemeyecek bir mesafede. Ve Teddy yanımda oturuyordu, evet gerçekten yanımda,

(*) Fransız politikacı – ç.n.

bir sandalyede ve bütün bunlar büyük bir doğallıkla Teddy'nin etrafını süslüyordu.

Buna karşın bu defa benim ona sunabileceğim bir şey yoktu, hem de hiçbir şey. Başka zamanlarda ziyarete geldiğinde Berlin'in de birtakım güzellikleri vardı ona gösterebileceğim, son günlerde herkesin dilinde olan ilginç bir film, bir iki büyük konser, bir kabare veya "atmosferi" olan küçük bir tiyatro. Bu defa bütün bunlardan iz yoktu Berlin'de. Neredeyse gözle görülebiliyordu Teddy'nin nasıl nefes almaya çalıştığı. Son derece safça, çoktan kapanmış kabareleri ve kulüpleri sordu ve artık nerede oldukları bilinmeyen oyuncuları. Tabii ki birçok şey okumuştu gazetelerden, ama şimdi, gerçek hayatta her şey çok farklıydı – belki daha az sansasyoneldi ama anlamak ve katlanmak çok daha zordu. Her yerde gamalı haçlı bayraklar dalgalanıyordu, nereye baksanız kahverengi üniformalarla karşılaşıyordunuz; otobüslerde, kafelerde, sokakta, hayvanat bahçesinde – sanki bir işgal ordusu gibi her yerde boy gösteriyorlardı. Her an, her dakika trampetleri duyabiliyordunuz, gece gündüz marşlar çalınıyordu – tuhaftı, Teddy kulaklarını dikip soruyordu, bu defa ne oldu diye. Artık insanların marşlar duyulmadığında, soru sormak için bir nedenleri olduğunu henüz bilmiyordu. Reklamların yapıştırıldığı sütunlara neredeyse her sabah, idamların duyurulduğu kırmızı afişler asılıyordu, yazları açık olan bahçeli restoranların ve sinemaların reklamlarının hemen yanına; benim gözüme bile çarpmıyordu bunlar artık, ama Teddy diğer ilanlara bakarken bunları gördüğünde hâlâ dehşetle titriyordu. Bir gün küçük bir gezinti yaparken onu aniden kolundan tutup bir apartmanın holüne çektim. Ne olduğunu anlamadı ve korkuyla "Neler oluyor?" diye sordu.

"Bir SA bayrağı geliyor bu tarafa!" dedim, sanki dünyanın en doğal hadisesini açıklıyor gibi.

"Eee, ne olacak?"

"Selamlamak mı istiyorsun onu?"

"Hayır, nereden çıkardın bunu?"

"Eğer sokakta bu bayrakla karşılaşırsan selamlamak zorundasın."

"Ne demek zorunda olmak! Selamlamazsın, olur biter!"

Zavallı Teddy, gerçekten de başka bir dünyadan geliyordu. Cevap vermedim, sadece hüzünlü bir gülümsemeyle yetindim.

"Ben başka bir ülkenin vatandaşıyım," dedi Teddy, "hele beni kimse hiçbir şeye zorlayamaz." Ben de illüzyonlarına bir kere daha üzülerek gülümsemek zorunda kaldım. Teddy, Avusturyalıydı.

Bir gün boyunca, özellikle de Avusturyalı olduğundan, ciddi şekilde korktum Teddy için. Avusturya basın ataşesi o sıralarda bir gece yatağından kaldırılmış, tutuklanmış ve ülkeden çıkartılmıştı. Bilindiği gibi Avusturyalılarla "aramız" pek iyi değildi, çünkü III. Reich'a katılmamışlardı. Basın ataşesinin Almanya'dan çıkartılmasına misilleme olarak Dollfuß* Viyana'da bir, tam olarak hatırlayamıyorum, belki de birkaç Nazi'yi tutuklatıp ülkeden çıkarttırdı. Ama şunu kesin olarak hatırlıyorum: Avusturya'nın, sistemin bir parçası olan hükümetinin bu dehşete düşüren provokasyonu karşısında Alman basını hep bir ağızdan ulumaya başladı, bu hareketin "cevabını bulması kaçınılmazdı". Nazilerin üslubuna uygun bir cevap, ülkedeki bütün Avusturyalıların sınır dışı edilmesinden başka bir şey olabilir miydi? Ama şanslıydık. Hitler, bu işin hayata geçirilmesinde bir zorluk tespit etti ya da başka bir şeyin araya girmesiyle unuttu hadiseyi. Bu defa hak ettikleri cevap verilmedi Avusturyalılara, Teddy kalabildi.

"Bu buraya gerçekten son gelişim," dedi Teddy. Ben de ona yakında Paris'e geleceğimi anlattım ve hemen planlar yapmaya başladık. Küçük, enternasyonal bir tiyatro şekillenmeye başladı hayallerimizde, öğrenciler ve belki de mülteci oyuncularla. "Bu arada Alman mülteciler neler yapıyor?", diye sordum umutla, ama Teddy'nin cevabı farkedilir şekilde kaçamak oldu. "Zavallıcıklar tabii fazla formda değiller şu sıra!"

Böylece geçip gitti bir iki gün ve sonra Teddy bombayı patlattı. Evlenmek üzere olduğunu anlattı bana, aslında daha ziyade tahmin etmemi ve sormamı sağladı demek daha doğru olur.

(*) *Anschluss*'u (iltihak) reddettiği için öldürülen faşist Avusturya başbakanı – ç.n.

Çok yakında, döner dönmez evlenecekti. "Mister Andrews?" dedim, bir ışık yanmıştı zihnimde (bu isim aslında o kadar da sık geçmemişti anlattıklarında). Kafasını eğerek onayladı. "Harika," dedim. Romantisches Café'de, Berlin bohemlerinin Gedächtniskirche'nin karşısındaki, bu artık çoraklaşmış mekânında oturuyorduk; kilisenin büyük taş bloklarla bina edilmiş, kalın, romanesk kuleleri bir anda üzerime çullandılar ve beni bir zindanın duvarları gibi içlerinde alıp hapsettiler.

"*Mon pauvre vieux,*"* dedi Teddy, "bu çok mu kötü?"

Kafamı sallayarak rahatlatmaya çalıştım onu.

Sonra öyle bir şey söyledi ki hem canımı acıttı hem de sıcacık bir his uyandırdı içimde. Bizim için evlenmek gibi bir şey hiçbir zaman bahis konusu dahi olmamıştı, aşkımızın hikâyesi de hep iş biraz ciddileşince kesintiye uğramıştı. Teddy için sadece bir arkadaştan, başka arkadaşları gibi herhangi bir arkadaştan daha fazlası mıydım, hiçbir zaman emin olamamıştım. Onun benim için ne ifade ettiğini de hiçbir zaman dile getirmemiştim. Bunu kelimeler dökmek de pek mümkün değildi aslında, fazlasıyla patetik gelecekti muhtemelen kulağa. En birbirimize yakın anlarımızda bile sessiz bir şakacılık hissedilirdi hep.

"Zaten artık evlenemezdik," dedi, "ne yapacaktın beni bu ülkede?"

"Bunu düşündün demek?" dedim, o da bir yandan benim kaba sabalığıma gülerken cevap verdi: "Tabii ki." Sonra da muazzam bir dostluk göstererek devam etti: "Bak, hâlâ da buradayım."

Veda, bir veda daha, ama şimdiye kadarkilerin hepsinden daha dolu ve daha ses getiren bir veda. Her şey şimdi yolunda gibi görünüyordu ve sanki bundan önceki günlerde olan her şey sadece şu önümüzde kalan son üç hafta için bir hazırlık mahiyetindeydi. Herkes hayatımda yer açmış beni serbest bırakmıştı, bir arkadaşım yoktu ortalarda zamanımızı çalacak ya da herhangi bir vazife, beni sabahın erken saatlerinden gece yarılarına kadar Teddy'le beraber ve ona ait olmaktan alıkoyacak her-

(*) Zavallı ihtiyarım benim – ç.n.

hangi bir şey. Ve o da sadece bana gelmiş gibiydi, vedalaşmak için olsa bile.

Önümüzdeki üç hafta bizi serbest bırakmak için sanki her şey şu anda kasten geri çekiyordu kendini. Alman İmparatorluğu da bana doğru uzattığı pençesini üzerime koyarken işi ağırdan aldı, beni alıp götürecek resmî tebliğ gelmiyordu bir türlü. Ebeveynim seyahate gitmişti. Zavallı Charlie hastaydı ve kliniğe yatmıştı; sanki bana korkunç ve kabul edilmesi imkânsız bir iyilik yapmak ister gibiydi. Bunu başka türlü algılamalıydım, biliyorum.

Bu üç hafta bir gün kadar hızlı geçti. Cennette gibi filan da değildik, sevgili rolü oynayacak ya da birbirimize duygularımızdan bahsedecek kadar zamanımız olmadı. Teddy annesinin yurtdışına göçebilmesi için gerekli hazırlıkları yapmak durumundaydı bu haftalarda. Annesi, kocaman mobilyaları arasında sessiz ve umutsuz oturan ve dünyaya anlam veremeyen ufak tefek, yaşlı bir hanımefendiydi. Hazırlıklar için bir resmî dairelerle nakliye firmaları arasında mekik dokuduk, saatlerce döviz işleri bürosunun bekleme salonunda oturduk, her günü planlamak ve organize etmek zorundaydık. Ve nihayet sonunda taşınmanın başında durduk ve hamalları yönlendirdik. Bir dönem bitiyor ve bir diğeri başlıyordu, benim için bildik bir süreç. Ama bu üç hafta süren son ve başlangıç, yıllardır devam eden büyük ve utangaç bir tutkunun bütün hissiyatını sıkıştırmak için, o anda ve sonsuzlukta, bize kalan tek yerdi. Bu üç hafta boyunca, çiçeği burnunda nişanlılar gibi bir an olsun birbirinden ayrılamaz; bin senedir evli bir çift gibi birbirine aşina ve bağlı göründük. Her anı heyecan dolu bir zaman dilimiydi. Döviz işleri müdürlüğünde beraber oturup memurlara ne anlatacağımızı kurarken geçen zaman dahi pek tatlıydı.

Sonunda belirli miktarın üstünde paranın yurtdışına çıkarılmasına izin verilmediğini öğrendik. "Yapılacak bir şey yok, benden bu parayı çalmalarına izin vermem, o zaman kaçak götüreceğim," dedi Teddy.

"Ama ya yakalanırsan!"

"Yakalayamazlar beni," dedi, kendinden emin gülümsüyordu. "Onları idare ederim bir şekilde, kaldı ki ben cilt yapmayı biliyorum." Sonraki birkaç gün boyunca Teddy'nin, uzun zamandır öksüz bırakılmış genç kızlık dönemi odasında oturduk ve sanatkârane bir ustalıkla ve şevkle kitap ciltleri hazırladık. Bolca karton, tutkal ve dekoratif kâğıt kullandık bu iş için, cilt kapaklarının içleri de yüz marklık banknotlardan oluşuyordu. Çalışırken bir ara kafalarımızı kaldırıp aynaya baktığımızda istekli suratlarımızı gördük. "İhtiyar suçlulara yakışır suratlar," dedi Teddy ve birkaç dakika için çalışmayı bıraktık. Yine biz ciltlerimizi yapmaya devam ederken bir defa da kapı çaldı ve tıpkı Landauların evinde olduğu gibi iki SA mensubu dikildi karşımıza, ama bu defa sadece, ellerinde tehditkâr tıngırtılar çıkaran kumbaralarla para toplamaya çalışıyorlardı bir şey için. Oldukça kaba bir şekilde "Üzgünüm," dedim ve kapıyı suratlarına kapadım. Arkamda Teddy var olduğunda, tasviri zor taşkınlıkta bir güven hissediyordum.

Sadece bazen gece yarısı uyanıyordum ve bütün dünya bir anda, ölüm cezalarının infaz edildiği bir hapishane avlusu gibi gri görünüyordu gözüme. Ve işte bu anlarda, evet, sadece bu anlarda bütün bunların sadece bir son olduğunu anlıyordum. Mister Andrews, Paris'te oturmuş Teddy'i bekliyordu. Ben Paris'e geldiğimde Teddy çoktan Frau Andrews olmuş olacaktı ve Andrews, onu aldatmamız söz konusu olamayacak kadar tatlı bir adamdı. Belki çocukları da olacaktı, bunu düşündüğümde acınacak kadar bedbaht hissediyordum kendimi. İki sene önce ara sıra gördüğüm gibi canlandırdım Andrews'i gözümde. Teddy'nin, ailesinin isteği hilafına Paris'te kalmaya karar verdiği tuhaf zamanlardı. Teddy, ailenin kayıp kızı, parasızdı ama çok arkadaşı vardı. Hepsi aç kurtlar gibi etrafında dolaşan ve her biri ondan mümkün olduğunca büyük bir parça koparmaya çalışan, kıskançlık dramları sergileyen ve Teddy'ye hiçbir şekilde yardım edemeyecek arkadaşlar (ben de ancak bunların herhangi biri kadar iyiydim). Sonra bir gün suskun Mister Andrews, Teddy'nin minnacık ve dağınık otel odasına geldi. Bacaklarını şöminenin üstüne uzattı, tamamen fuzuli ve faydasız bir li-

san dersi aldı, sonra bir anda, dudaklarında alaycı bir gülümsemeyle, şapkasından son derece zekice ve faydalı bir fikir çıkardı; ardından sessiz ve kendi hâlinde kayboldu ortadan. Sabırlı bir adam. Şimdi Teddy'le evlenecekti. Bir İngiliz. Dünyada güzel ve değerli olan her şeye nihayetinde İngilizlerin sahip olduğu doğruydu: Hindistan, Mısır, Cebelitarık, Kıbrıs, Avustralya, Güney Afrika, altın ülkeleri ve Kanada ve şimdi de Teddy! Buna karşın benim gibi zavallı bir Alman'ın payına da Naziler düşmüştü! Geceleri meşum bir tesadüfün neticesinde uyanırsam aklımdan geçen, beni kederden öldürebilecek fikirler bunlardı işte.

Ama gündüzleri her şey unutuluyordu ve tekrar mutlu oluyordum. Sonbahardı, altın renkli erken Sonbahar, güneşli günler birbirini kovalıyordu. Resmî tebliğ gelmemekte ısrar ediyordu. Bugün defterdarlık, polis, konsolosluk ve eğer şanslıysak, öğleden sonra bir saat boş zaman hayvanat bahçesinde. Belki de bir saatliğine bir kayık kiralardık. Ve bütün gün Teddy ile beraber.

"Ne öne, ama ne de arkaya bakmak istiyoruz
Bütün arzumuz, yalpalayan bir takadaki gibi
Bırakmak kendimizi bahtımızın rüzgârına"

35

Dört hafta sonra topçu çizmeleri ayağımda, gamalı haçlı kolluk takılmış bir üniforma üstümde, üniformalı bir yürüyüş kolunda Jüterbog çevresinde uygun adım yürüyordum, her gün, saatlerce, Hep bir ağızdan "Siehst du im Osten das Morgenrot"u veya "Märkische Heide"yi, söylüyorduk, ya da adını hatırlayamadığım başka marşları. Bizim de bir bayrağımız vardı –tabii ki gamalı haçlı– ve zaman zaman yürüyüş kolumuzun önünde taşınıyordu, bir köyün içinden geçtiğimizde yolun iki tarafında duranlar bir kollarını kaldırıp selam veriyor, ama sonra hemen bir evin girişine kaçıyorlardı. Bunu yapıyorlardı, çünkü onlara bunu yapmadıkları zaman bizim, yani benim, onları dövece-

ğimiz öğretilmişti. Benim ve benimle beraber içimizdeki daha birçok kişinin, bu bayrağın arkasında yürümek mecburiyetinde olmadığımızda ondan kaçıp ev girişlerine sığındığımız gerçeği bu durumu hiçbir şekilde değiştirmiyordu. Şimdi gamalı haçlı bayrakların arkasında yürüyorduk ve sadece bu yoldan geçen her insan için sessiz bir sopa tehdidi etkisi yapmamıza yetiyordu. Ve insanlar ya selamlıyor ya da kaçıyorlardı. Bizden korktuklarından. *Benden* korktuklarından.

Bugün dahi bu durum aklıma geldiğinde gözlerim kararır, başım döner. Bu durum bütün III. Reich'ı, bir fındık kabuğuna sığacak şekilde içinde barındırır.

36

Jüterbog, Mark Brandenburg'un güneyinde bir garnizon kasabasıdır. Güzel bir Sonbahar sabahı Jüterbog tren istasyonunda buluştuk, elli ile yüz arasında genç adam, Almanya'nın her köşesinden bir araya getirilmiş, paltoları kollarında, ellerinde küçük birer bavul ve yüzlerinde hafif bir utanma ifadesi. Bizimle ne yapmak istediklerini kimse bilmiyordu aslında; herkes biraz burada ne işimiz olduğunu soruyordu kendine. Terfi sınavımızı halledip hâkim olmak istiyorduk – ve bir anda, hiçbir şekilde fikrimiz alınmadan, bu sevimsiz taşra kasabası peronunda bulmuştuk kendimizi. Bazılarımız, bize vadedilen "dünya görüşü eğitimine" karşı hazırlık olarak sessiz bir ihtiyat ve ironiyle donatmıştı kendisini belki. Ama muhtemelen kimse şu an içinde bulunduğumuz bu komik ve tuhaf serüveni gözlerinin önünde canlandırmamıştı: Tanrı'nın unuttuğu bir yerde, elimizde küçük bavullarımız duruyorduk ve şu an için tek vazifemiz, kimsenin açıkça bilemediği birtakım amaçlar için, kimsenin nerede olduğunu bilmediği "Yeni Kamp" denen bir yerde bir araya gelmekti. Anlaşılan biri gelip bizi almayacaktı buradan. Sonunda bavullarımız için bir araç kiraladık. Arabanın şoförü bize yolu tarif etti: Birkaç kilometre şose. Aramızdan birkaç kişi kendimiz için de telefonla üç beş araba toplamamızı teklif etti, ama

diğerleri bunu kararlı bir şekilde reddettiler. Eğer zarif beyefendiler gibi otomobillerle gidersek kampta da buna uygun şekilde karşılanırdık. Bazılarımızın üzerinde SA üniforması vardı. Bunlardan biri, anlaşılan lider karakterli bir arkadaş, etrafa emirler yağdırıyordu: "Üçerli sıra olun, marş marş!" ve kimsenin aklına başka yapacak bir şey gelmediğinden herkes emirlere uydu. Kısa süren bir karışıklıktan sonra şose boyunca yürüyüşe geçmiştik. Durum bir anda tamamen Alman bir çehre kazandı. Levazım depolarına doğru yürüyen, yeni askere alınmış acemiler olmuştuk bir anda.

SA üniformalılar, altı ya da sekiz kişilerdi, en önde yürüyorlardı, biz diğerleri, kısmen uygun adım, sürükleniyorduk arkalarında: sembolik anlamlar yüklü bir resim. Öndekiler marşlar söylemeye çalışıyorlardı. Önce SA marşları, sonra asker türküleri, sonunda halk şarkıları. Ama çoğumuzun marşların ya da şarkıların sözlerini hiç bilmediği, ya da en fazla ilk bir iki mısrayı bildiği ortaya çıktı. Sonunda onlar da vazgeçtiler niyetlerinden ve sessizce şose boyunca yürümeye devam ettik, her iki tarafımızda da sonbahar güneşi altında, çıplak toprak vardı göz alabildiğine. Yürüyüş sırasında düşüncelerimin de serbestçe gezinmesine izin verdim ve beni Paris'e götürecek yolun ne kadar tuhaf olduğunu fark ettim.

Kampa geldiğimizde önce bir süre beklememiz gerekti. "Rahat" pozisyonunda, ne yapmamız gerektiğini bilemez hâlde bekliyor ve kampa bizden önce yerleşmiş hâkim adaylarının büyük süpürgelerle barakalar arasındaki avluyu süpürmelerini seyrediyorduk. (Sekiz gün sonra gördüğümüz işin en doğal cumartesi meşgalesi ve adının "mıntıka temizliği" olduğunu biz de öğrenmiştik.) Bu sırada Nazilerin icat ettiği çok özel bir tarzda, askerce – kesik kesik, tuhaf şarkılar söylüyorlardı. Şarkıların sözlerini anlamak için gayret gösterdim, sonunda yavaş yavaş anladım ki Mart şehitleriyle –Nazilerin zaferinden sonra aniden Nazi olmaya karar verenler– alay eden şarkılardı bunlar ve birkaç dakika umut dolu ama akılsız illüzyonlara kaptırdım kendimi. Sonra fark ettim ki alay, benim bütün saflığımla düşündüğüm taraftan gelmiyordu.

"Sene olmuş otuz üç," diye başlıyordu şarkıları,
"Mücadele bitmiş çoktan
Sene olmuş otuz üç
Anca gidiyor kibar beyimiz
Üniforma diktirmeye
En fiyakalısından
Ve bir de hava basıyor puşt,
dirhem utanmadan..."

Bunların "eski tüfeklerin" çevresinde söylenen SA şarkıları olduğu açıkça anlaşılıyordu. Asıl tuhaf olan, şimdi bunları bu kadar hamasi bir vurguyla söyleyenlerin büyük kısmının da Mart şehitlerinden olması, hatta bir kısmının belki partiye üye bile olmamasıydı. Aralarındaki farkı görmek mümkün değildi artık, hepsi gamalı haçlı kolluk takmıştı ve aynı gri üniformayı giyiyordu ve hepsi de aynı hamasetle söylüyordu şarkıları. Güvensiz bakışlarla benim yanımdakileri tartmaya çalıştım, henüz sivil kıyafetler içindeydiler ve şarkı söylemiyorlardı. Muhtemelen onlar da aynı türden bakışlarla beni inceliyorlardı... "Nazi olabilir mi acaba? En iyisi dikkatli olmak..."

Bu şekilde beklemeye başladık, kısa kesintilerle üç ya da dört saat bekledik. Bu kesintilerde de çizmeler, sefer tasları, gamalı haçlı kolluklar ve birer kepçe patates çorbası dağıtıldı. Bu aksiyonların her birinden sonra aşağı yukarı yarımşar saat beklemek zorunda kaldık. Sanki her yarım saatte bir çatırdayarak dönen büyük, hantal bir makinenin içinde oturuyorduk. Sonra doktor muayenesinden geçtik, kaba ve aşağılayıcı denebilecek kadar yüzeysel, askerî stilde bir doktor muayenesiydi: Dil çıkartılır, pantolon indirilir, "Tenasül hastalığı geçirdiniz mi?" bir kere göğüs dinlenir, bir kez cep feneri bacakların arasına tutulur, bir kere de çekiçle diz kapağının altına vurulur ve biter. Sonra koğuşlarımız gösterildi bize, kırk belki de elli ranzanın, küçük dolapların ve iki tarafında banklarıyla iki uzun yemek masasının olduğu büyük mekânlar. Her şeyin hiç şüpheye yer bırakmayacak kadar askerî bir çehresi vardı, tuhaf olan şuydu: Biz aslında asker olmak niyetinde değildik, tek isteği-

miz hâkimlik terfi sınavını halletmekti. Kimse bize asker olacağımızdan da bahsetmemişti, şimdi de kimse böyle bir şey söylemiyordu, halbuki bir konuşma da yapılmıştı bizi karşıladıklarında.

Koğuşumuzun en yaşlısı sıraya dizdi hepimizi. SA üyesiydi, ama sıradan bir üye değildi, bir *Sturmführer*di. (Üniformasının manşetinde üç yıldız vardı, ben de o gün öğrendim bunun ne anlama geldiğini. *Sturmführer* aşağı yukarı bir yüzbaşıya tekabül ediyordu. Ayrıca bu genç adam aynı zamanda bizim gibi bir hâkim adayıydı da.) Sevimsiz göründüğünü iddia etmek mümkün değildi. Canlı bakışları olan, ufak tefek, narin yapılı, açık kumral bir delikanlıydı, kavga kaşağısı belalı bir adama benzemiyordu. Sadece yüzündeki tuhaf bir ifade dikkat çekiciydi – çok fazla rahatsız edici bir ifade bile değildi bu aslında, ama bir şekilde tanıdık geliyordu bana ve utanç verici bir şeyler hatırlatıyordu. Bir anda anladım bunun ne olduğunu: Eski dostum Brock'un Nazi ideolojisini kabullendikten sonra yüzünden bir daha hiç silemediği, kaskatı kesilmiş pervasızlık ifadesiydi bu.

Emirler veriyordu, "rahat", "hazır ol" ama aslında emir vermekten ziyade makul ve ikna edici bir tonda, sanki "bu oynadığımız bir oyun, bana da bu oyunda emir verme görevi düştü, dolayısıyla oyunbozanlık yapmayın ve emirlerime itaat edin," der gibiydi. Biz de onun istediğini yaptık. Bunun üzerine, içeriği üç noktadan oluşan bir konuşma yaptı bizlere.

Birincisi, bu konu hâlâ müphem gibi göründüğü için: Burada, kampta sadece tek bir hitap şekli vardı, *Kamerad*lar.* Yoldaşlar arasında olması gerektiği gibi *sen*.

İkincisi, bu koğuş kampın örnek koğuşu olacaktı.

Üçüncüsü, "ayakları terleyen ve kokanlardan, her sabah ve her akşam ayaklarını yıkamalarını bekliyorum. Bu arkadaşlığın gereğidir."

(*) Kamerad yoldaş, arkadaş, silah arkadaşı anlamlarında kullanılır. Kitabın yazıldığı dönemde komünistler arasında da kullanıldığı hâlde daha ziyade milliyetçi, muhafazakâr bir konotasyonu vardır, ben bu kitapta ağırlıkla yoldaş sözcüğünü kullanacağım – ç.n.

Ve konuşmanın bitmesiyle "bugün ve yarın için" serbest olduğumuzu da ekledi, cumartesi akşamüstüydü. Şehir izni henüz yoktu, ama kampta istediğimiz yapabilirdik. "Dağılın!"

Böylece, günün o ana kadar beraberinde getirdiği bütün anlaşılmazlıklara ve tuhaflıklara ilaveten, önümüzdeki bir buçuk günü hiçbir şey yapmadan, sadece zaman öldürerek geçirmek gibi ağır bir görev daha edinmiştik.

Tereddütlü bir tanışma faslı başladı. Tereddütlüydü insanlar, çünkü karşılarındakinin Nazi olup olmadığını bilemiyorlardı. Dikkatli olmakta fayda vardı. Bazıları SA üniforması giyenlere yanaşmaya çalıştılar açıkça, ama üniformalılar bu sivil meslektaşlarına karşı, hemen farkedilecek şekilde mesafeli davranıyorlardı. Kendilerini burada bir tür aristokrasi olarak gördükleri her hâllerinden belliydi. Bense buna tam zıt bir tavır içinde mümkün olduğunca Nazi görünümlü olmayan çehreleri arıyordum. Ama sadece fizyonomiye güvenerek hareket etmek mümkün müydü? Bayağı rahatsız ve kararsız hissediyordum kendimi.

Sonra meslektaşlarımdan biri konuşmaya başladı benimle, kendiliğinden, ben ona bir şey demeden. Hızlı bir bakışla tartmaya çalıştım genç adamı, gayet normal görünüyordu, candan bakışları vardı, sarışındı, böyle suratları zaman zaman SA şapkasını altında da görüyorduk tabii.

"Sizi, eeeehm seni, sanki bir yerden tanıyor gibiyim. Ne dersin, mümkün mü?"

"Bilmiyorum", dedim, "benim yüz hafızam oldukça kötüdür. Berlinli misiniz – yani, Berlinli misin?"

"Evet," diye cevap verdi ve ardından, sivil bir jestle başını öne doğru eğerek kendini tanıttı. "Burkard."

Ben de ismimi söyledim ve sonra, daha önce nerede karşılaşmış olabileceğimizi bulmaya çalıştık beraberce. Bunun neticesi on dakika süren, kimsenin kimseyi suçlamadığı bir sohbet oldu. Birbirimizi daha önce herhangi bir yerde görmüş olamayacağımızı tespit ettikten sonra bir suskunluk yaşadık. Hafifçe genzimizi temizledik ikimiz de.

"Evet, ama en azından şimdi görüşmüş olduk," dedim.

"Evet."

Suskunluk.

"Burada bir kantin var mıdır acaba?" diye tekrar başladım söze. "Bir kahve içelim istersen?"

"Neden olmasın?" Birbirimize, *sen* ya da *siz* fark etmiyordu, doğrudan hitap etmekten olabildiğince kaçınıyorduk.

"Nihayetinde bir şeyler yapmamız da gerekiyor." sonra da dikkatle yoklarcasına "Tuhaf bir yer, değil mi?"dedim.

Kafasını hafifçe eğip bana doğru çevirdi ve daha da dikkatli "Tam olarak anlayamadım, sanki askerî bir organizasyon gibi, di mi?"

Bu minval üzerine kantini aradık, kahve içip birbirimize sigara tuttuk. Sohbet uzayıp gidiyordu ama birbirimize hitap etmekten çekiniyor ve birbirimizi zor durumda bırakmamaya azami gayret gösteriyorduk. Yorucu bir sohbet oluyordu.

"Satranç oynuyor musunuz?" dedi sonunda, "Pardon, oynuyor musun?"

"Biraz, bir parti oynayalım mı?"

"Uzun zamandır uzak kaldım satranca," dedi, "ama kantinde satranç tahtaları var galiba, bir deneyebiliriz en azından."

Kantinden bir satranç takımı ödünç aldık ve oynamaya başladık. Hafızamda açılış hamlelerini bir araya getirmeye çalışıyordum, uzun zamandır oynamamıştım ben de, senelerdir. Figürlerin görüntüsü ve oyunun gelişimi çoktan uçup gitmiş bir zamanı geriye getirdi zihnimde, büyük bir tutkuyla satranç oynadığım günleri. Üniversite öğrenciliğimin ilk yıllarını, 1926 ve 1927'yı ve o günlerin atmosferini, gençliğin getirdiği düşüncesizce radikalliği, o yılların özgürlüğünü, kendiliğindenliğini, şakalarını, taşkınlığını ve her türlü fikre açık ve hararetli tartışmaları...

Bir an yabancı bir insan gibi kendimi seyrettim burada, oturduğum yerde; yedi sene yaşlanmıştım, hiç tanımadığım ama sen diye hitap etmeye mecbur bırakıldığım bir insanla, ne yapacağımı bilemediğimden yine satranç oynuyordum; hem de nedenini hiç bilmeden gitmem emredilen, Tanrı'nın unuttuğu tuhaf bir yerde. Bir yandan roka hazırlık olarak gayet ihtiyatlı bir

hamleyle piyonumu ileriye sürerken bir yandan da içinde bulunduğumuz durumun hem aşağılayıcı hem de maceralı taraflarını algılıyordum. Bu sırada Hitler, suratını buruşturmuş, duvardaki dev boyutlu bir tablodan aşağıya, bana bakıyordu.

Bir köşede bir radyo hışırdıyordu. Kulaklarımıza gelen banal marşın melodisi tabiricaiz ise tek ayağıyla havada asılı kalıyor gibiydi. Acı veren bir sessizlik hâkimdi mekâna, sanki insanlar melodinin ayağını tekrar yere basmasını bekliyordu. Ama beklenen olmadı, onun yerine spikerin cilalı sesi duyuldu: "Dikkat, dikkat! Radyo Idaresi'nden özel haber!"

İkimiz de bakışlarımızı satranç tahtasından kaldırdık, ama göz göze gelmekten kaçındık. 13 Ekim 1933 Cumartesi'yi gösteriyordu takvimler ve radyo Almanya'nın silahsızlanma konferansını ve Milletler Cemiyeti'ni terk ettiğini haber veriyordu. Spiker, Goebbels'in yarattığı bildiri üslubuyla ve bir komplocuyu oynayan tiyatro öğrencisinin cilalı sesiyle konuşuyordu.

Arkasından bir dizi başka özel haber daha geldi. Reichstag dağıtılmıştı, Hitler'e bütün yetkileri veren uslu ve itaatkâr Reichstag. Neden ama? Seçimler yenilendiğinde sadece bir parti olacaktı: NSDAP. Her şeye alışmıştık gerçi ama ben meclisin kapanmasını yine de şaşırtıcı buldum. Seçilecek kimsenin olmadığı seçimler. Cüretkâr bir karardı aslında. Eyalet Meclisleri de feshedilmişti ve muhtemelen bir daha seçilmeyeceklerdi. Bu haber öncekilerin yanında çok sönük kalıyordu ve kulağa önemsiz geliyordu, halbuki Prusya ve Bavyera gibi birtakım eski ve çok bilinen yapıların anayasa hukuku açısından sonu anlamına da geliyordu. Hitler o akşam Alman halkına konuşacaktı. Tanrım, burada bu konuşmayı kuvvetle muhtemelen beraberce dinlemek zorunda kalacaktık. "Radyo İdaresi'nin bu özel haberinin ardından programımıza marşlarla devam ediyoruz. Tarumtata, tarumtata."

Kimse kendiliğinden, *Heil* diye haykırmak ya da büyük sevinç gösterileriyle alkış tutmak için kalkmadı, ama başka da herhangi bir şey olmadı. Burkard kafasını figürlerin içine öyle bir gömdü ki dışarıdan bakan biri, dünya yüzünde oynadığımız parti dışında ilginç hiçbir şey olmadığını düşünebilirdi. Diğer

masadakiler de suskun oturmaya devam ediyorlardı ve sigaralarının dumanını, bir şey söylemeyen ve bu yüzden son derece anlamlı yüz ifadeleriyle havaya üflüyorlardı. Halbuki söyleyecek o kadar çok şey vardı ki! Birbiriyle çelişen duygular hasta etmişti beni. Nazilerin bu defa açıkça çok ileri gitmiş olmasına seviniyordum, diğer taraftan ben de buradaydım ve kurunun yanında yaş da yanardı, bu yüzden de öfkeli bir umutsuzluk içindeydim. Nazilerin aslında, deyim yerindeyse haklı oldukları bir konuda burun üstü çakılacak olmalarını da üzücü buluyordum, çünkü "eşit haklar" ve "savunma özgürlüğü" iyi cumhuriyetçilerin de her zaman taraftar oldukları iki konuydu ve bu hususlara parmak basılması esasen bir sorun oluşturmuyordu. Nazilerin, bu defa da neredeyse kimsenin hayır diyemeyeceği bir sloganla güvenoyunu cebe indirmeyi denerken gösterdikleri kurnazlığı, âcizliği içinde bir öfkeyle tespit ediyordum. Sadece bir partinin seçilebileceği "seçimlerin" yapılacağının beyanı ise söyleyecek bir şey bırakmamıştı adeta, bu korkunç küstahlığı ve meydan okumayı tanımlamak için uygun bir kavram bulmaktan acizdim. Bütün bunların muhakkak surette ifade bulması ve tartışılması gerekiyordu. Ama ben bunun yerine sadece şunu söyleyebildim:

"Yine bir anda bir yığın karar, değil mi?

"Evet," dedi Burkard, kafası satranç tahtasına gömülü gibiydi hâlâ, "Bundan aşağısı Nazileri kurtarmaz!"

Ha! Ele vermişti kendini! Deşifre olmuştu! "Naziler" demişti. Biri "Naziler" diyorsa kesinlikle Nazi değildi, onunla konuşulabilirdi.

"Ama bu defa işlerin sarpa saracağını düşünüyorum", diyerek hararetli hararetli konuşmaya başladım, hiç anlam veremediğini ifade eden bakışlarını bana doğru kaldırdı. Anlamıştı herhalde boş bulunduğunu.

"Bir şey söylemek güç," dedi. "Zannediyorum filinizi kaybetmek üzeresiniz." ('Sen' demeyi bile unutmuştu.)

"Öyle mi düşünüyorsunuz?" dedim ve tekrar satranç tahtasına yoğunlaşmaya çalıştım, konsantrasyonumu tamamen kaybetmiştim.

Satranç maçımızı, "şah" ya da "gardez"* dışında hiçbir şey söylemeden bitirdik.

O akşam, hepimiz aynı kantinde oturmuş radyodan Hitler'in konuşmasını dinliyorduk, duvardaki resmi de hâlâ buruşuk bir suratla, aşağıya, bizlere bakıyordu. Şimdi ortamın efendisi SA mensupları olmuştu, uygun yerlerde, neredeyse birer meclis üyesi gibi ustaca gülüyor ya da kafalarını sallıyorlardı. Sanki birileri bizi oraya tıkıştırmış gibi sıkışık oturuyor ya da ayakta duruyorduk ve bu sıkışıklık, bütün bunlardan yakayı kurtarmanın mümkün olmadığını iğrenç bir şekilde hissettiriyordu insana. Radyodan yayılan kelimelere karşı, hangi zihniyette olduğunu bilmediğiniz komşularınızın arasında balık istifi sıkıştığınız şu anda, daha bir korumasız kalıyordunuz. Birkaçının hayran hayran dinlediği hemen belli oluyordu. Diğer bir kısım meslektaşımın ne düşündüğünü anlamak mümkün değildi. Sadece bir kişi konuşuyordu, radyodaki görünmez adam.

En kötüsüne, o da sözlerini bitirdiğinde maruz kalacaktık: İlk notalar işaretini verdi, *Deutschland über alles* başladı ve bütün kollar kalktı. Benim gibi birkaç kişi kısa bir tereddüt geçirdiler. İğrenç bir şekilde alçaltıcıydı içinde bulunduğumuz durum. Ama terfi imtihanını vermek istiyorduk, değil mi? İlk kez ve aniden, bir duygu uyandı içimde, ağızda hissedilen bir tat kadar güçlü bir duygu. "Bu sayılmaz, bu ben değilim zaten, bunun bir kıymeti yok!" duygusu. Bu duyguyla ben de kaldırdım, ileri doğru uzattım kolumu ve üç dakika kadar da öyle tuttum. Milli marş ve Horst Wessel şarkısı aşağı yukarı bu kadar sürüyordu. Çoğunluk eşlik etti, askerce ve gürleyerek. Ben, kilisede ilahilere eşlik ettiğimizdeki gibi biraz dudaklarımı oynatmakla yetindim.

Ama hepimizin kolları havadaydı. Bu şekilde hazır ol'da duruyorduk gözü olmayan radyo alıcısının önünde –o küçük kutu çekmişti hepimizin kollarını yukarıya, bir kukla oynatıcısı gibi– ve marş söylüyorduk, ya da söyler gibi yapıyorduk; her birimiz, bir diğerinin gestaposu.

(*) Karşı tarafın vezirini talep ettiğinizde söylenen 'vezirinize dikkat edin' anlamında bir satranç deyimi – ç.n.

Bilindiği üzere düveli muazzama, Hitler'in Milletler Cemiyeti'nden çıkmasına da, bu andan itibaren adeta meydan okurcasına bir alenilikle (sürekli bir inkâr edebiyatı eşliğinde de olsa) hızlandırılan silahlanmaya da hiçbir tepki göstermedi ve ben bundan sonraki günlerde ilk kez, korkak bir sükunet ve derin bir hayal kırıklığının karışımı olan hissiyatı tattım, ki bu hissiyat bundan sonraki yıllarda ben ve bana benzer insanlar için hayattan bıktıracak kadar sık yaşanan bir deneyim olacaktı.

Yine aynı günlerde "dünya görüşü eğitimimiz" başladı. Dikkati çekecek kadar dolaylı ve yabana atılmayacak kadar akıllıca gerçekleştiriliyordu eğitim.

Kendimizi nutuklara, konferanslara, tartışma kılığına girmiş sorgulara hazırlamıştık. Bunlardan hiçbiri yaşanmadı. Bunun yerine pazartesi, düzgün üniformalarla donatıldık, cihan harbinde Rusların giydiklerine benzer, bluz kesimli gri üniformalar, kep ve palaskalar dağıtıldı hepimize. Böyle askerî bir donanımla ve ağır adımlarla kampta gezinerek, başka hiçbir şey yapmadan, imtihanla ilgili çalışmalarımıza devam ettik bir süre – gri üniformalı, cengâver hâkim adayları.

Bundan bir süre sonra "Hizmet" denen şey başladı. Yüzeysel olarak bakıldığında belirli benzerlikleri vardı askerlik hizmetiyle. Mesela bize emir verenler –SA *Sturmführer* ve benzeri tayfa– klasik başçavuş ses tonu ve vurgusunu içselleştirmek için azami bir gayret içindeydiler. Diğer taraftan silah kullanmakla ilgili herhangi bir eğitim almıyorduk. Biraz talim yapıyorduk, bunun dışında uygun adım yürümeyi, marş söylemeyi ve selam vermeyi öğreniyorduk. Örneğin, "selam vermek" bizi bütün bir öğleden önce şu şekilde meşgul etti:

Üçerli sıralar hâlinde dizilmiştik. Yan yana olan üç kişi, bir emirle yürüyüşe başlıyordu, bu sırada *Zugführer* –komutanımızın resmî unvanı buydu– bu üç kişinin istikametini ve duruşunu kontrol ederek onların birkaç adım önünde ve solunda geri geri yürüyordu. Sonra *Zugführer* bomba infilakını andı-

rır bir sesle aniden "Heil Hitler" diye bağırıyordu. Üçlü yürüyüş kolundakiler aynı anda iyice açtıkları sol ellerinin başparmağını, askerce bir sertlikle palaskalarına götürecek, sağ kollarını da –ellerini iyice ileriye doğru gerip, parmak uçları gözbebeğinin hizasında olacak şekilde kaldırıp– hızla ileriye uzatacaklardı. Tam bu sırada kafalarını sert bir hamleyle sola döndürecek, sessizce "iki-üç" diye saydıktan sonra, tam tamına aynı anda ve yine infilak eden bir bombanın ses şiddetiyle "Heil Hitler, *Zugführer*!" diye haykıracaklardı. Eğer bütün bunlar istenildiği gibi olmazsa "geriye dön, marş marş!" oluyordu komut ve talim tekrarlanıyordu. Netice *Zugführer*i memnun edersе bir sonraki üç kişi devreye giriyor, bir öncekiler de sıra tekrar kendilerine gelene kadar on dakika bekliyorlardı. Bütün talim iki ilâ üç saat sürdü.

Ya da yürüyorduk; bir, iki, üç hatta dört saat yürüyorduk çevrede. Yürüyüşlerin bir hedefi ya da görülebilir bir amacı yoktu. Yürürken marşlar söylüyorduk. Üç farklı şarkı ya da marş türünü genellikle öğleden sonraki derslerde öğreniyorduk, bir sonraki gün öğleden önce yaptığımız yürüyüşlerde de söylüyorduk. Birinci tür SA şarkılarıydı, şair ruhlu dükkân çıraklarının zaman zaman yazıp yerel gazetelerin kültür sayfalarına gönderdikleri türden edebiyat ürünleri. Bunlarda öncelikle Yahudiler tehdit ediliyordu, ama şöyle mısralar da görebiliyordunuz:

"Altın renkli akşam güneşi
son ışıklarını gönderdi," vs.vs.

Sonra ikinci tür, cihan harbinden kalma asker şarkılarıydı. Yumuşak, duygusal saçmalıklar, neredeyse hepsinin müstehcen sözleri olan bir dizi yorumu da vardı. İnsanın içini ürperten bir tür cazibeleri olduğu da muhakkaktı. Ve son olarak tuhaf çiftlik işçisi şarkıları söylüyorduk ki bunlarda mesela Geyer'in (Florian Geyer 1525'teki Köylü Savaşları'ndan bir figürdü) Schwarzer Haufen'i* olduğumuzu ve manastırların damı-

(*) Kara Birlik. Geyer'in komutasındaki Odenwald köylü ordusu – ç.n.

na kızıl horozları uçuracağımızı* anlatıyorduk. En çok bu şarkılar seviliyordu ve diğer bütün hepsinden daha hamasi ve daha çılgın gibi söyleniyordu. Buradaki Alman *referendar*larının, geleceğin bu Alman hâkimlerinin en az yarısının, Protestan Jüterbog'un çevresinde uygun adım gezerken, gerçekten de kendilerini Geyer'in *Schwarzer Haufen*'inin, manastırları ateşe vermek üzere olan askerleri gibi hissettiğinden hiç şüphem yoktu. Kendilerini unutup oyuna dalmış çocuklar gibi çılgınca bir keyifle ve gürzlerle donanmış bir manga Cermen savaşçısı gibi kaba ve çirkin bir sesle söylüyorlardı şarkılarını:

"Bilsin göklerdeki efendimiz
heia hoho
kara cübbelileri öldürmek dileğimiz
heia hoho
hepsini tek tek
gebertmek gerek!
Ve manastırları ateşe vermek."

Şunu da eklemeliyim ki ben de söylüyordum, hepimiz söylüyorduk.

İşte böyle görünüyordu dünya görüşü eğitimimiz. Bizimle oynanan bu oyuna katılarak biz de otomatik olarak değişiyorduk – belki Nazi olmuyorduk ama Naziler için kullanılabilir bir malzeme hâline geliyorduk. Ve katıldık bu oyuna. Neden ama?

Bu noktada bir dizi farklı faktör bir araya geliyor, büyük küçük sebepler, kimisi suçlayan kimisi aklayan sebepler. Muhakkak ki en yüzeysel sebep hepimizin imtihanı geçmek istememizdi ve nasıl olduysa bu eğitim bir anda imtihanı geçmek için talep edilenler arasına girmişti. "Kamp karnesinin" imtihan sonuçlarının belirlenmesinde önemli bir rol oynayacağına ve gerektiği şekilde yazılamamış hukuki ödevlerin, kaz adımı yürüyerek ve güçlü bir sesle marşlar söyleyerek telafi edilebileceğine dair esrarlı imalar belirli bir rol oynamıştı ve bazılarının bu faaliyetlere canla başla sarılmasına

(*) Ateşe vermek anlamında çok eski bir deyim – ç.n.

neden olmuştu hiç şüphesiz. Fakat bundan çok daha belirleyici olan şuydu: Gafil avlanmıştık, bizimle nasıl bir oyun oynandığından bihaberdik ve buna karşı ne yapılabileceği konusunda hiçbir fikir üretemiyorduk. İsyan etmek? Kampı terkedip eve dönmek? Bunu bir şekilde kendi aramızda konuşmamız ve kararlaştırmamız gerekiyordu, halbuki kaba ve samimi kamp arkadaşlığının incecik örtüsünün altında birbirimize devasa bir güvensizlik hissediyorduk. Ayrıca fena hâlde de merak ediyorduk bu işin sonunun nereye varacağını. Ve nihayet bir de şu tuhaf ve çok Alman hırs da vardı: Bir anda, aslında biz kendimiz dahi doğru dürüst farkında olmadan devreye giren soyut bir *Tüchtigkeit,* çok ve iyi çalışma, hırsı, size verilmiş bir vazifeyi, sizin için tamamen anlamsız, anlaşılmaz ve hatta aşağılayıcı dahi olsa, olabildiğince iyi yerine getirme, düşünülebilecek en ehil, en nesnel ve en esaslı şekilde hayata geçirme hırsı. Dolapları mı temizlememiz gerekiyordu? Uygun adım yürümek mi? Marş söylemek mi? Aptalcaydı, ama olsun, dolapları hiçbir profesyonel dolap temizleyicisinin yapamayacağı kadar iyi temizleyebileceğimizi, kıdemli askerler gibi yürüyebileceğimizi gösterecektik onlara ve öyle askerce söyleyecektik ki marşları yer gök titreyecekti. *Tüchtigkeit* denen bu hissin bu kadar mutlak bir değer hâline getirilmesi Almanlara has bir illettir. Almanlar onun bir erdem olduğuna inanırlar. Her halükârda en derin karakter özelliklerimizden biridir, başka türlüsünü yapamayız. Biz dünyanın en kötü sabotörleriyizdir. Bu yüzden, ne yapıyorsak birinci sınıf yapmak zorundayızdır, vicdanımızın ya da kendimize saygımızın hiçbir çığlığı bunun önüne geçemez. Yaptığımız işi iyi yapmakta –bu işin mazbut ve akıllıca bir iş, bir macera ya da bir cürüm olduğundan tamamen bağımsız olarak– derin, iptilaya benzer, mutluluk verici bir esriklik buluruz ve bu esriklik, bizi o anda yerine getirdiğimiz vazifenin anlam ve önemine dair her türlü endişeden muaf tutar. Almanya'da bir polis bir hırsızın mesleğini icra ettiği yeri, titiz ve metodik bir çalışmayla boşalttığını gördüğünde bile "Ama gerçekten iyi iş çıkarmış," der.

Bu hepimizin ortak zafiyetiydi, Nazi olup olmadığımız bu bağlamda fark etmiyordu. Ve burada bizi işte tam da bu zayıf noktamızdan, dikkate değer bir psiko-stratejik beceriyle kavrıyorlardı.

Kamptaki eğitim, bir ya da iki hafta sonra eğitim ekibinde ani bir değişikliğin gerçekleşmesinden sonra neredeyse kusursuz hâle geldi. O güne kadar bize komuta eden SA-*Sturmführer*ler bir anda ortadan kayboldular, başka bir "kampta" kendileri için düzenlenmiş bir "eğitime" katılacaklardı. Onların yerini bir *Reichswehr* teğmeni ve bir düzine astsubay aldı.

Sağanak yağan yağmurun altında, meşhur yürüyüşlerimizden birine daha çıkmak üzere toplanmıştık. Cana yakın genç bir adam belirdi bir anda önümüzde. "Neden böyle bir karış surat yapıyorsunuz?" diye başladı söze, "Böyle güzel bir havada? Hem de bu kadar güzel bir meşgaleniz varken!" Kulağa çok sevimli ve insanca geliyordu sözleri. Burjuva usulü "siz" de tekrar bahşedilmişti bize. Teğmenimiz, genel olarak SA kurumu ve özel olarak da bundan önceki SA menşeli kumandanlarımız hakkındaki düşüncelerini gizlemiyordu hiç. Hele astsubaylar iyice rahattılar bu konuda. Bizim müfrezenin komutasını üstlenen astsubay Schmidt aynı akşamüstü "Artık burada makul mantıklı şeyler yapılacak," diye deklare etti niyetlerini. Kısa bir süre sonra biz hâkim adaylarına tüfek dağıtıldı, önce bir tüfeği oluşturan yedi bölümü öğrendik, sonra da bir tüfekle nasıl ateş edildiğini. Bütün bunlar adeta rahatlatıcı bir etki yaptı üzerimizde. Artık hakiki acemi erlerdik ve bunu hoş bir ilerleme olarak görme eğilimindeydik. Hiç olmazsa oynanan oyunun ne olduğunu ve neden burada olduğumuzu biliyorduk şimdi. Bütün bir gün boyunca gözle görülür bir anlamı ve mantığı olmayan şeyler yapmanın oluşturduğu sessiz ve sürekli aşağılama böylece sona ermişti. Ne kadar sevinçliydik! Şimdiden adamakıllı bir dünya görüşü eğitiminden geçmiş olduğumuz aşikârdı...

Şu söz Hitler'e atfedilir: "Bize karşı savaşmak için yanıp tutuşanların hepsi şimdi Reichswehr'de askerlik yapıyor." Hitler'in sözlerinin genel ortalamasından çok daha fazla gerçek içerir bu

söz. Reichswehr hakikaten neredeyse bütün Nazi olmayan Almanları, işini iyi yapmaya ve faal olmaya duydukları gemlenemez ihtiyaç hisleri ve entelektüel ve ahlâki ödleklikleriyle ortalama Almanların oluşturduğu yığınları toplayan bir büyük aparat hâline gelmişti. Burada sürekli olarak kollarını kaldırarak selam vermek zorunda olmadıkları bir alan vardı, hatta çok büyük tehlikelere girmeden Hitler ve Nazilerle ilgili nahoş sözlerin dahi zaman zaman dile getirilebileceği bir alan. Aynı zamanda insanların en verimli ve titiz şekilde meşgul edildiği, her şeyin "çalıştığı", "iyi işler çıkarılan" bir alan. Ve –hepsinden de iyisi– insanların sadece "çenelerini kapatıp vazifelerini yapmak zorunda oldukları", bu yüzden de her türlü düşünme yorgunluğundan ve ahlâki sorumluluktan kendilerini kurtardıkları; insanın günü geldiğinde kimin için kime ateş etmesi gerekeceği sorusunu kendisine sormak zorunda kalmadığı bir alan. Bir yatıştırıcıya daha ihtiyacı olan bir sürü insan seneler boyunca kendilerini "Bir gün gelecek ordu bütün bu üçkâğıtlara nokta koyacak," diye teselli etti. Ve bütün bu insanlar, kendi enerjilerinin de Hitler'in istediği çıkış noktasına yönlendirilmesini işte tam da bu ordunun mümkün kıldığını, bilmez gibi görünerek ama pekâlâ da bilerek, görmezden geldiler. Büyük, belirleyici bir süreçti bu. O günlerde, Jüterbog'da bu sürecin mikroskobik boyutlarda bir örneğini yaşamıştım, ama bir mikroskobun altındaki gibi, yakından ve kocaman, bütün psikolojik detaylarını ortaya çıkartacak şekilde.

Şevkli acemi erler olduk hepimiz. Birkaç hafta sonra imtihanımızı verebilmek için burada ateş etmeyi öğrenmemizin aslında ne kadar komik olduğunu nerdeyse unutmuştuk bile. Askerî hayatın kendi kuralları vardır. Bir kere bu hayatın içinde girmişseniz artık nasıl, neden ve hangi amaçla bu hayata girdiğinizi kendi kendinize sorma hürriyetini dahi kaybedersiniz. Artık sadece tüfeğinizi ve çizmelerinizi temizlemekle, düzgün nişan ve siper almayı öğrenmekle, omuz teması ve uygun adıma dikkat etmekle meşgul olursunuz. Kaldı ki düşünmek için bedenen fazlasıyla yorgunsunuzdur da. Kaldı ki astsubaylar özellikle seçilmiş tatlı adamlardı – kesinlikle klasik stilde, ge-

leneksel, kaba saba başçavuşlar değillerdi. Kaldı ki Nazi ideolojisi üzerine seminerlere maruz kalmıyor olduğumuz için de mutluyduk ve harika bir şekilde yırttığımızı düşünüyorduk. Evet, bir gün (hem de cumartesi akşamüstü) partide de orta kademelerde bir görevi olan bir *referendar*, deneme mahiyetinde yine böyle bir seminer verdiğinde neredeyse bir isyan patlak verecekti. Seminer sırasında ayaklarımızı yere vurarak protesto ettik, seminer vermeye kalkışan *referendar* o akşam neredeyse sağlam bir sopa yiyecekti. Çok açık bir şekilde ve hiç siyasi terimler kullanmaya gerek duymadan eleştirildi –doğrudan doğruya Nazi "dünya görüşü" değil ama– bize reva görülen "düzey". Birer asker olarak kendimizde ağzımızı açma hakkını gördük, ilk günlerde, sıradan hâkim adayları olarak buna cesaret edememiştik.

Evet, böylece dünya görüşü eğitiminden paçayı kurtardığımızı zannediyorduk ve halbuki fark etmesek de aslında tam göbeğindeydik. Ve bir gün, bütün bu eğitimi kusursuz hâle getiren son fırça darbesi gibi bir konferans verildi bizlere. Bu defaki bir parti semineri değildi, Yahudilere veya "sisteme" karşı ya da *Führer*'in mistik yeteneklerini veya Versailles Anlaşması'nın nasıl bir utanç vesikası olduğunu anlatan bir konferans da değildi. Bunların hiçbiri değildi ama hepsinden çok, çok daha etkiliydi. Komutanımız teğmen bize Marne* muharebesini anlattı.

Profesyonel bir propaganda uzmanı olsaydı bundan daha kurnazca ve ustaca bir şey yapamazdı, ama muhtemelen tamamen içgüdüsel davrandı konunun seçiminde ve muhtemelen kendisi de iyi niyetle inanıyordu aktarmak istediklerine.

Almanların Marne muharebesiyle ilgili tasavvurları dünyanın diğer ülkelerinde mevcut olan tasavvurlardan önemli ölçüde farklılıklar gösterir. Diğer ülkelerde zaferde en büyük payın Gallieni, Joffre ya da Foch'un** hanesine mi yazılması gerektiği tartışılırken Almanya'da böyle bir soru mevcut değildir, çünkü muharebenin müttefiklerin zaferiyle bittiği dahi itiraf edil-

(*) Birinci Dünya Savaşı'nda Batı cephesinde savaşın dönüm noktası – ç.n.

(**) Fransız generaller – ç.n.

mez. Almanların çoğunun zihnindeki resim daha ziyade, aslında kazanılmış muharebenin, tam sonuç Almanların lehine ortaya çıkmaya başlamak üzereyken, bir dizi meşum yanlış anlaşılma sonucu yarıda kesildiği şeklindedir. Daha da ötesi, bu yanlış anlaşılmalar olmasa değil bu muharebenin, Cihan Harbi'nin de hiç tereddüde yer bırakmayacak şekilde kazanılmış olacağına da inanırlar. Ve yine sadece bu yanlış anlaşılmalar büyük imha ve siper savaşlarının başlamasına neden olmuştur ki Almanlar bunları da kazanacaklardı eğer... Ve bu noktada da diğer birtakım efsaneler devreye girer.

Kendi yarattıkları bu resim Almanlara fena hâlde acı verir, adeta etlerine batmış koca bir diken gibi rahatsız eder.

Başka ülkelerde çok büyük önem verilen savaşın sorumluluğunu kimin taşıdığı sorusunu onları pek ilgilendirmez. Her ne kadar savaşın sorumluluğunu taşımayı tamamen ve kesin olarak reddetmek günün şartları gereği uygun olsa da derinlerde bir yerde, gizliden gizliye, bu sorumluluğu taşıyor olmaya da itirazları yoktur. Onları öfkelendiren, canlarını acıtan sadece savaşı *kaybetmiş* olmalarıdır. Ama Cihan Harbi'nin sonundaki nihai çöküş bile –ki onu da, kimi zaman sırtımızdan hançerlendik efsanesiyle, kimi zaman da Almanya'nın Wilson'un 14 prensibine güvenerek, kendi isteğiyle silahlarını bıraktığı ve ardından ahlâksızca kandırıldığı hikâyesiyle yok saymaya çalışırlar– Marne muharebesinin kaybedilmesi kadar acı vermez bu insanlara. Çünkü Alman tarih efsanesi, Alman ordusunun avucunun içindeki hızlı ve şanlı nihai zaferi, Marne'de yanlış anlaşılmalar, kargaşa ve hem gülünç hem de önemsiz birtakım organizasyon hataları sebebiyle kıl payı farkla kaçırdığını anlatır. Ve bu tasavvur, gerçekten dayanılmaz bir acıdır. 5 ve 6 Eylül 1914'te orduların karşılıklı konumlarını gösteren bir harita her Almanın her an aklının bir köşesindedir ve neredeyse hepsi, bu haritaların üzerindeki siyah cephe hatlarıyla umarsızca biraz oynamıştır: 2. Ordu istikametini şu şekilde değiştirseydi –ihtiyat kuvvetlerinin sadece şu küçük hareketi– savaş kazanılmış olacaktı. Niye yapılmamıştı bu? Vahim sonuçlara sebebiyet verecek ve tamamen gereksiz geri çekilme emrinin sorumlu-

luğunun kimde olduğu Almanya'da bugün bile tartışılır: Moltke, Albay Hentsch, General Bülow..? Ve bütün bu resimden şu fikrin gelişmesini doğal olarak engelleyemezsiniz: Bunun telafi edilmesi gerekir... Oyun o zaman olduğu şekliyle tekrar kurulmalı ve biz bu defa doğru kararı vermeliyiz. "Utanç veren Versailles Barışı" bile, bu teknik kepazelik, bu "aslında" kazanılmış ama bir dikkatsizlik neticesinde kaybedilmiş muharebe kadar acil ve elzem bir "filmin geriye sarılması ve rövanş" ihtiyacı hissettirmez insanlara.

Teğmenimiz her şeyi Alman tarih efsanesinin tasvir ettiği şekilde gözlerimizin önünde canlandırdı: 1. Ordu Paris'in yanından geçtikten sonra meşhur dönüşünü yaptı, Gallieni, Paris merkezli kanat saldırısını başlattı, 1. Ordu çok sıkı bir yürüyüşle kuzeybatıya geri döndü, kanat tehdidini durdurdu ve bu sırada 1. ve 2. Ordular arasındaki meşhur ve meşum gedik oluştu ve ardından... evet, şimdi 2. Ordu'nun ihtiyatlarının devreye girmesi... ama bunun yerine, çok uzakta bulunan ve kötü bilgilendirilmiş, sağlığı da yerinde olmayan başkomutan, sinirleri zayıf Albay Hentsch'in yaşadığı kriz, vesaire, vesaire ve sonunda dayanılmaz son, hatalı ve yanlış...

Katlanılmaz bir acı çektirmişti bize böylece, savaşın sonucundan hiçbir şekilde memnun değildik ve bu hâlde bırakıp gitti bizi. Hemen başladı stratejik tartışmalar: "Eğer Bülow... Eğer Hentsch... Eğer Kluck... İşte bu noktada 2. ve 3. Ordular Foch'u kıskaca almalıydılar..." Marne muharebesinde yapılan hataları, şimdi, aradan 19 yıl geçtikten sonra, düzeltiyorduk hep birlikte. Ve konu kaçınılmaz bir şekilde yeni bir savaş beklentisi ve bu defa nelerin daha doğru yapılabileceği üzerine bir sohbete dönüştü. "Hele şu silahlanma işi bir bitsin!" "Silahlanma işini tamamlamamızı engelleyeceklerdir," dedi biri. "Evet, muhakkak ellerinden geleni yapacaklardı," dedi bir başkası. "Çünkü şunu biliyorlar: Şimdilik hâlâ çok az askerimiz olsa da son nefesimizi vermeden önce bir gecede Paris'i yerle bir edecek kadar uçağımız var!"

Ve hâlâ dünya görüşü eğitimi almadığımızı ve birer Nazi olmadığımızı vehmediyorduk.

38

Ya ben? Oldukça uzun bir zamandır hikâyemde "ben" kelimesini kullanma imkânı bulamadığımı fark ettim. Ya üçüncü ya da birinci çoğul şahısta anlattım her şeyi, birinci tekil şahsı kullanmak için uygun bir yer bulamadım. Bu tesadüf eseri böyle olmadı, bu durum kampta yaşadıklarımızın can alıcı noktalarından biri, belki de birincisiydi. Tek tek hiçbirimizin münferit kişiliğinin herhangi bir rol oynamadığını gösteriyordu, fert olarak hepimiz devre dışı bırakılmıştık, mağlup olmuştuk, bir değerimiz yoktu. Bütün örgü en başından itibaren münferit "ben" için hiç hareket alanı olmaması üzerine şekillendirilmişti. İnsanların "özel hayatlarında" ve "aslında" ne oldukları, ne düşündüklerine aldırış edilmiyordu, bu husus bir kenara bırakılmış, deyim yerindeyse dondurulmuştu. Diğer taraftan, insan, kendi benliği üzerine düşünmek için vakit bulabildiği saatlerde, mesela geceleri, arkadaşlarının çok sesli horultusu arasında uyandığında, yaşadıklarının ve mekanik olarak katıldığı hadiselerin gerçekdışı ve hükümsüz olduğu hissine kapılıyordu. Kendi kendisiyle bir tür hesaplaşma yapabilmesi ve *ben*in geri çekilebileceği son siperde mevzilenebilmesi için sadece bu saatler kalıyordu insanlara. Aşağı yukarı şu şekilde:

Pekâlâ, bu 4 veya 6 ya da 8 hafta sürecek. Fazla göze batmadan sonuna kadar dayanmalıyım, sonra sıra imtihana gelecek, ardından Paris'e gideceğim ve her şey geçmişte yaşanmış bir macera, edinilmiş bir tecrübeye dönüşecek, her şey unutulacak ve sanki hiç yaşanmamış gibi olacak. Bazı şeyleri hiçbir şekilde yapmamam lazım: Daha sonra utanacağım bir şeyler söylememeliyim. Hedef tahtasına ateş edebilirim, ama insanlara asla. Bağlanmamalıyım. Kendimi satmamalıyım. Başka? Ama bunlar dışındaki her şey zaten verildi ve kaybedildi bile! Gamalı haçlı kolluk takılmış bir üniforma var üzerimde. Hazır ol'da duruyor, tüfeğimi temizliyorum. Ama bunların hiçbirinin hükmü yok. Bunları yapmadan önce kimse benim fikrimi sormadı. Bunların yapan ben değildim ki. Bu bir oyundu, ben de bu oyunda bir rol oynuyorum.

Ama belki, Göklerdeki Tanrımız adına, belki bir yerlerde bütün bu söylediklerimi kabul etmeyen, her şeyi sadece olduğu gibi kaydeden bir makam var. Benim kalbime değil, sadece kolumdaki gamalı haçlı kolluğa bakan bir makam. İşte bu makamın indinde berbat bir durumdayım. Tanrım! Hata nerede? Bana şu soruları yöneltecek yargıca ne cevap vereceğim: Gamalı haçlı kolluk takmışsın? Aslında onu takmak istemiyor musun? Tamam. Ama o zaman neden yapıyorsun bunu? Hemen ilk gün, kolluklar dağıtılırken mi reddetmeliydim? Hemen "Ben bunu takmam koluma!" mı demeliydim, ayaklarımın altına alıp çiğnemeli miydim kolluğu? Ama bu delice bir hareket olurdu ve hatta belki delice olmaktan daha fazla komik olurdu. Bunun neticesinde Paris yerine toplama kampına giderdim, aynı zamanda babama verdiğim imtihanı verme sözünü de tutamamış olurdum. Ve muhtemelen ölürdüm – bir hiç için, Don Kişot'a yakışır bir jest için, hem de seyircisiz bir oyunda. Gülünç. Buradaki herkes kolluk takıyor ve ben şunu kesinlikle biliyorum ki bunların arasında "özel hayatlarında" tıpkı benim gibi düşünen çok insan var. Ben olay çıkartacak olsam, onlar da omuzlarını silkip hayatlarına devam ederlerdi. En iyisi şimdi kolluğumu takmaya devam edeyim ki özgür kalabileyim, gelecekte özgürlüğümü daha iyi yaşayabileyim. En iyisi şimdi iyi ateş etmeyi öğreneyim ki ilerde faydalı bir amaç için gerekirse bunu en iyi şekilde yapabileyim.

Ama huzursuz edici bir ses alttan alta varlığını sürdürüyordu: Ne düşünsen faydası yok, son tahlilde kolluğu taktın bir kere.

*Kamerad*lar horlamaya devam ediyorlardı, yataklarından bir taraftan diğerine dönüyorlar ve daha başka sesler de çıkartıyorlardı. Yalnız ben uyanıktım ve yalnızdım. Boğucu bir hava vardı koğuşta. Bir pencere açmak lazımdı. Pencerenin pervazına ay ışığı vuruyordu. Yeniden uyumak lazımdı. Ama tekrar uykuya dalmak artık hiç de kolay olmayacaktı. Şu durumda uyanmak çok rahatsız ediciydi. Diğer tarafıma döndüm. Komşumun nefesi güzel kokmuyordu ve tekrar önceki durumuma dönmeyi tercih ettim.

Başka düşünceler, daha ziyade gecelere ait düşünceler. Kısa bir süre önce "Paris'i yerle bir etmekten" bahsedildiğinde sanki kalbine bir bıçak saplanır gibi hissetmemiş miydin? Neden ağzını açıp iki kelime etmedin?

Ne söyleyebilirdim ki? Mesela "Yazık olur Paris'e" mi demeliydim. Belki söylemişimdir bile bunu. Söyledim mi? Kesin olarak bilmiyorum. Her halükârda, söyleseydim de tereddütsüz cevabımı alırdım: "Tabii yazık olurdu." Pekâlâ, ya devamında ne derdim? Böyle yumuşacık, suya sabuna dokunmayın bir şey söylemek tamamen sessiz kalmaktan daha korkakça ve riyakâr olurdu. Peki, o zaman ne demeliydim? "Feci, insanlık dışı, sen ne dediğinin farkında mısın?" Etkisi olmayacaktı, hem de hiç etkisi olmayacaktı. Kızmayacaklardı bile bana, yadırgayacaklardı sadece. Güleceklerdi veya omuzlarını silkeceklerdi. Ne denilebilirdi, gerçekten taşı gediğine oturtacak bir şey söylenebilir miydi? Gerçekten etkili olacak, insanların duyarsızlık zırhını kırabilecek ve benim kendi ruhumu kurtarmamı sağlayacak bir şey?

Uygun bir ifade bulmak için kendimi zorladım, ama bulamadım. Böyle bir ifade yoktu. Susmak en iyisiydi.

Ya da geçenlerde bir başkası –hatta sair zamanda esasen oldukça da sempatik bir *kamerad*– Reichstag yangını davasıyla ilgili şunları söylediğinde (bunları son derece rahat ve hatta mülayim bir üslupla söylemişti): "Tanrım, ben inanmıyorum onların bu işi yaptığına, ama bunun o kadar büyük bir önemi var mı? Onları suçlayan yeterince şahit var. Yani kelleler uçacak. Birkaç tane az ya da birkaç tane fazla olmasının ne önemi var?"

Bu sözlerin üzerine söylenecek bir şey var mı? Hiçbir şey yok. Bu sözlerin üzerine insan sadece bir balta alabilir eline ve bunların söyleyenin kafasını patlatabilir. Evet, tam bunu yapabilir insan, başka hiçbir şey değil. Ama ben ve bir balta alıp birilerinin kafasını patlatmak? Ayrıca bu sözleri söyleyen adam diğer konularda ve zamanlarda hakikaten tatlı bir insan. Daha geçenlerde bir gece fenalaştığımda, kendiliğinden kalktı ve beni tuvalete götürdü ve sonra da sırtıma bir bornoz

verdi. Ben bu insanın kafasını patlatamam ki! Ayrıca bu adamın "özel hayatında" ve "aslında" neler düşündüğünü kim bilebilir ki? Belki sadece zevzeklik etmişti... Onun söylediği gibi bir şeyi söylemekle bunu benim yaptığım gibi sessizce dinlemek arasında gerçekten de büyük bir fark var mı? Neredeyse aynı şey bunlar...

Başka bir durum tasavvur etmeye çalıştım ve düşüncelerim biraz değişti. Evet, ya bu düşünceleri *fiiliyata* dönüştürmek? Evet, işte bu noktada belirleyici olan farklılık başlıyordu. Bizden bir şeyler yapmamızı talep ettiklerinde içimizden herhangi biri, bir çıkış yolu bulabilecek miydi? *Ben* bir çıkış yolu bulabilecek miydim? Şimdi bir anda harp başlasa ve biz, kampta bulunalar, buradan cepheye gönderilsek ve ateş etmek zorunda kalsak – Hitler için ateş etmek... Ne olacaktı o zaman? Tüfeğini atıp karşı saflara geçecek miydin? Ya da yanında siper almış askere mi ateş edecektin? Dün sana tüfeğini temizlerken yardım eden adama? Evet, ne olacaktı o zaman? Ne yapacaktın?

Derin bir iç geçirdim ve artık bütün gücümle daha fazla düşünmemeye çalıştım. Bütün benliğimle kapana kısılmış hissediyordum kendimi. Bu kampa hiç gelmemeliydim. Yoldaşlık kapanına yakalanmıştım artık.

39

Gündüz saatlerinde düşünmek için zamanımız ve "ben" olmak için imkânımız olmuyordu. Yoldaşlık gün boyunca bir mutluluktu. Hiç tereddüde yer yoktu: Böyle "kamplarda" kendine has bir tür mutluluk serilip serpiliyor, palazlanıyordu, bu *kamerad* olmanın, silah arkadaşlığına, yoldaşlığa benzer bu tür arkadaşlığın getirdiği mutluluktu. Sabahları beraberce araziде koşmanın, hep beraber anadan üryan duş almanın, kimi zaman birinin kimi zaman bir diğerinin ailesinin gönderdiği paketlerdekileri paylaşmanın, içinizden birinin yediği bir haltın sorumluluğunu beraberce üstlenmenin, büyük küçük binlerce

konuda birbirine yardım etme ve destek olmanın, günlük hayatın bütün meselelerinde ne olursa olsun birbirine güvenmenin, erkek çocuklara has kavga gürültü ve itiş kakışı eksik etmemenin, birbirinden hiç farklı olmamanın; insanı incelik ve emniyetle taşıyan, büyük bir güven ve erkeklere has kaba saba samimiyet dalgasında yüzmenin mutluluğuydu bu. Bütün bunların mutluluk olduğunu kim inkâr edebilir? İnsan karakterinde tam da bunu arzulayan bir yan olduğunu ve bu yanın, sulh ve sükun içindeki normal sivil hayatta payına düşeni alamadığını kim inkâr edebilir?

En azından ben bunu kesinlikle inkâr edemem. Ama aynı zamanda şunu da biliyor ve ısrarla iddia ediyorum ki işte tam da bu mutluluk, tam da bu arkadaşlık insanları insanlıklarından çıkarmanın en korkunç araçlarından biri olabilir – ve Nazilerin elinde olmuştur da. Bu Nazilerin elindeki en güçlü ökse çubuğu, en iştah açıcı yemdir. Naziler, Almanları, içlerindeki bir şeylerin şiddetle arzuladığı bu yoldaşlık içkisine boğdu adeta, hem de *delirium tremens** raddesine kadar. Almanları her alanda *Kamerad*lar, yoldaşlar, dava ya da silah arkadaşları hâline getirdiler, onları en dirençsiz oldukları yaşlardan itibaren bu esriklik verici maddeye alıştırdılar: Hitler Gençliği'nde, SA'da, *Reichswehr*'de, binlerce farklı kampta ve dernekte – ve bu sırada Almanların içindeki, ikamesi mümkün olmayan ve yoldaşlığın vereceği hiçbir mutlulukla bedeli ödenemeyecek bir şeyi de kazıyıp attılar.

*Kamerad*lık savaşa ait bir olgudur. Tıpkı alkol gibi o da, insanlık dışı şartlarda yaşamak zorunda kalan insanlar için en büyük teselli ve yardım kaynaklarından biridir. Dayanılması mümkün olmayanı dayanılır hâle getirir. İnsanların ölüm, pislik ve sefalete tahammül etmesine yardımcı olur. Uyuşturur. Medeniyetin bütün öğelerini bir bir kaybederken teselli eder sizi, halbuki bu öğelerin kaybı bu tür yoldaşlığın aynı zamanda ön koşuludur da. Korkunç ihtiyaçlar ve acı veren mağduriyetlerdir bu yoldaşlığı kutsal hâle getiren. Bunlardan ayrı düşünüldüğünde, sadece keyif ve uyuşturma maksadıyla, doğru-

(*) Fazla alkolden sanrılar görmek – ç.n.

dan kendisi amaç olacak şekilde peşinde koşulduğunda ve hayata geçirildiğinde bir ayıba dönüşür. İnsanları bir süre için mutlu kılması bu tespitin doğruluğunu bir nebze olsun değiştirmez. Bu iptila insanları her türlü alkolden ve afyondan daha fena bozar. İnsanları, sorumluluklarının bilincinde oldukları kendi medeni hayatlarını sürdüremez hâle getirir. Evet, yoldaşlık aslında tam bir gayrimedenileştirme ilacıdır. Nazilerin, Almanları baştan çıkartıp sürükledikleri bütün bu *kameradlık* müptezelliği, bu halkın seviyesini her şeyden daha fazla aşağıya çekmiştir.

Bu tür yoldaşlığın ne kadar merkezî, ne kadar korkunç öneme sahip organlarda zehir etkisi gösterdiği gözden kaçmamalıdır. (Bir kere daha: Zehirler mutlu edebilirler, bazı noktalarda şifa verici ve vazgeçilmez olabilirler; beden ve ruh zehirlere istek duyabilir ama buna rağmen yine de zehir olarak kalırlar.)

En merkezî etkisini ifade etmek gerekirse, yoldaşlık kişisel sorumluluk duygusunu tamamen ortadan kaldırır, hem küçük burjuva bakış açısıyla hem de, en fecisi, dini algılama babında. Yoldaşlık ilişkisi içinde yaşayan insan varoluşla ilgili her türlü kaygıdan, hayat mücadelesinin bütün sertliğinden muaf hâle gelir adeta. Kışlada barınır, yemeği ve üniforması hazırdır. Günlük programı saati saatine belirlenmiştir. Hayatla ilgili en ufak bir endişeye gerek yoktur. "Her koyun kendi bacağından asılır!" şeklinde özetlenebilecek acımasız kanun, onun için geçerli değildir artık, o artık daha yumuşak ve daha cömert "hepimiz birimiz için" düsturu ile yaşar. Yoldaşlığın kanunlarının, bireysel burjuva hayatınınkilerinden daha sert olduğu en rahatsız edici yalanlardan biridir. Yoldaşlığın kanunları insanı gevşetecek yumuşaklıktadır ve sadece gerçek savaştaki askerler, yani ölümle burun buruna olan insanlar için haklı görünebilirler. Yaşamın sorumluluğunu taşımaktan bu kadar dehşet verici şekilde muaf tutulmayı, sadece ölümün coşkulu duygusallığı meşru ve kabul edilebilir kılar. En cesur savaşçıların bile, çok uzun bir süre silah arkadaşlığının, yoldaşlığın kuş tüyü döşeklerinde yattıktan sonra, normal sivil hayatın sertliğine uyum göstermekten sıklıkla aciz kaldıkları bilinen bir fenomendir.

Çok daha kötüsü, *kameradlık* denen bu olgunun insanın elinden, Tanrı ve vicdanı önünde kendisine karşı sorumluluğunu da çekip almasıdır. Artık o da herkesin yaptığını yapar. Seçim yapamaz. Zamanı yoktur düşünmeye (eğer şanssız bir şekilde gecenin bir yarısı, tek başına uyanmazsa). Vicdanı yoldaşlarıdır artık ve bu da ona, herkes ne yapıyorsa onu yaptığı müddetçe bütün günahlarından kurtulma şansı, bir tür absolüsyon sağlar.

"Sonra elden ele geçti testi
Şikâyet ettiler dünyanın hüzünlü yollarından
Ve acı kanunlarından
Ve attılar yeniyetmeyi uçuruma
Bitişik nizam saf tutmuşlardı
Uçurumun kıyısında
Ve gözlerini kapatıp attılar onu aşağıya
Hepsi aynı ölçüde suçluydu
Toprak topakları attılar
Ve yassı taşlar da
Arkasından"

Bu mısralar Alman komünist şair Brecht'ten, anlatılanı olumlu bulup överek yazmış bu mısraları şair.* Bu hususta komünistler ve Naziler aynı kanaati paylaşıyorlar, birçok başka konuda olduğu gibi.

Eğer biz –ki neresinden bakarsanız bakın *referendar*lardık, entelektüel eğitim almış akademisyenler, kısa bir sürede kariyerlerine başlayacak hâkimlerdik ve şurası muhakkaktı ki istisnasız hepimizin kanaatsiz ve karaktersiz bostan korkulukları olması mümkün değildi– Jüterbog'da birkaç hafta içinde, Paris'le ya da Reichstag yangını davalılarıyla ilgili yukarıdaki satırlarda sözünü ettiğim ifadelerin kimsenin itiraz etmediği sıradan sözler hâline geldiği ve manevi seviyeyi belir-

(*) "Evet diyenler Hayır Diyenler" adlı 1930'da yazılmış bir küçük okul opereti. Aslında Japon tiyatrosundan bir eser, daha ziyade Almancaya uyarlanmış denilebilir. Görev bilincine bir tür methiye – ç.n.

lediği, değersiz, fikirsiz, düşüncesiz bir kitleye dönüşebildiysek; bu, yoldaşlık denen fenomen yüzünden mümkün olmuştu. Çünkü bu tür yoldaşlık için, grubun manevi seviyesini, en son mensubunun da ulaşabileceği en aşağı düzeyde sabitlemek gerekir. Tartışma da kaldırmaz bu tür bir yoldaşlık. Tartışma, yoldaşlığın kimyasal terkibinde derhal zırıldanma ve dırdır rengini alır ve ölümcül bir günahtır. Yoldaşlıkta fikirler çiçek açmaz, serpilip büyüyen sadece en ilkel cinsinden kitlesel tasavvurlardır ve bunlardan yakanızı kurtarmanız mümkün değildir. Bunlardan kopmak isteyenler yoldaşlığın da dışında kalırlar. Kamp yoldaşlığımızı sadece birkaç hafta içinde mutlak ve vazgeçilemez bir şekilde hâkimiyetine alan tasavvurlarla bu ilk karşılaşmam değildi, onları sadece yeniden teşhis ediyordum! Bunlar aslında resmî Nazi görüşleri de değillerdi ama yine de Nazi görüşleriydiler. Cihan Harbi sırasında biz çocuklar arasında, *Rennbund Altpreußen*'de ve Stresemann döneminin spor kulüplerinde hüküm sürmüş tasavvurlardı bunlar. Nazi dünya görüşünün çok karakteristik birtakım özellikleri henüz köklenmemişti bu tasavvurlarda: Örneğin, "Biz", patolojik bir antisemitizmi henüz içselleştirmemiştik, ama "biz" bu konuda katı bir direnç sergilemeye de pek niyetli değildik. Tali bir konuydu bu, kimseyi ciddi şekilde rahatsız etmeyeceği muhakkaktı. "Biz" kolektif bir mahlûktuk ve kolektif memnuniyet duygumuzu bozacak her şeyi, kolektif bir mahlûkun bütün entelektüel korkaklığı ve riyakârlığıyla içgüdüsel olarak görmezden geliyor veya önemsizleştiriyorduk... Küçük formatta bir Alman İmparatorluğu.

Bu tür yoldaşlığın, bireysellik ve medeniyetin bütün öğelerini aktif bir şekilde ayrıştırıp tahrip edişi dikkat çekiciydi. Özel hayatın, yoldaşlığın zapturaptına alınması en zor alanı aşktı. Ama yoldaşlığın ona karşı da bir silahı vardı: Müstehcen mizah. Her akşam, yataklarda, nöbetçi astsubay son turunu attıktan sonra, adeta bir tören edasıyla müstehcen fıkralar anlatılırdı kampta. Bu erkekler arasındaki her tür yoldaşlığın mütemmim cüzüdür. Ve şunu da hemen eklemeliyim ki bu hikâyelerde tatmin olmamış cinsellikten bir kurtuluş, bir tür tatmin ika-

mesi ve daha bin türlü başka şey gören yazarların düşünceleri son derece manasızdır. Bu müstehcen fıkralar ne tahrik ederler ne de şehvet uyandırırlar, hatta tam aksi yönde bir etki yaparlar: Cinselliği iştahla istenen bir şey olmaktan çıkartır, daha ziyade sindirim sistemine yakın bir yere yerleştirirler ve bir kahkaha mevzuu hâline getirirler. Bu kampta hancının karısıyla ilgili mısralar kıraat eden ve bu sırada insan vücudunun kadınlara has bazı bölgeleri için kaba kelimeler kullanan adamlar, bu şekilde kendilerinin de vaktiyle şefkatli ve ısrarlı birer âşık; sevilesi, güzel insanlar olduklarını ve aynı uzuvlar için son derece tatlı kelimeler kullandıklarını... inkâr etmiş olurlar. Bu tür medeni tatlılıklardan kabaca sıyırmışlardır kendilerini ve başka bir seviyeye yükselmişlerdir!

Sivil bir kibarlığın ve adabımuaşeret içinde hareket etmenin de bu tür bir yoldaşlığın kolayca avı olması doğaldı ve stiline de uygundu. Genç delikanlıların çay salonlarında utangaç kızarmış yüzlerle ve beceriksiz hareketlerle reverans yaparak iyi eğitimlerini göstermeye çalıştıkları zamanlar, çoktan tarihe karışmıştı artık. Bu kampta bir şeyin hoşunuza gitmediğini anlatmak için normal olarak kullanılan deyim, "ağzına sıçayım"dı, "vay puşt!" arkadaşça ve samimi bir hitap şekli, "*Schinkenkloppen*" çok sevilen bir oyundu.* İnsanların erişkin olma mecburiyeti de ortadan kaldırılmıştı kampta, onun yerini çocukça işler yapmaya devam etme mecburiyeti almıştı. Böylece, geceleri yan koğuşa saldırı düzenleyip "su bombası" dediğiniz su dolu kapları komşu koğuşun yataklarına atmanız doğal olmuştu. Tabii bunu bağıra çağıra, küfür kıyamet yapılan adamakıllı bir savaş takip ediyordu ve katılmayanlar kötü yoldaşlar olarak kabul ediliyordu. Nöbetçi astsubay yakınlara geldiğinde herkes derhal ortadan kayboluyor, insanlar heyecandan uluma benzeri çığlıklar atarak yataklarına zıplıyordu. Yataklarında yatıp horlayarak derin uykudaymış gibi yapıyorlardı. Teklifsiz yoldaşlık, alçakça saldırıya uğrayanların da komutanlara karşı hiç-

(*) Oyuncular gözleri kapalı bir ebenin kıçına şaplak atarlar, ebe şaplağı atanın kim olduğunu doğru tahmin edinceye kadar ebe kalır, bilince, son şaplağı atan ebe olur – ç.n.

bir şeyden habersizmiş tavrı göstermelerini ve hatta yataklarını kendilerinin ıslattıklarını söylemelerini gerektiriyordu. Buna karşın, herkes hesaplarını, bu gece saldırıya uğrayanların bir sonraki gece saldıracağına göre yapmalıydı...

Bütün bunlar, bu tür bir yoldaşlığın hiçbir şekilde eksik kalmaması gereken, kanlı-karanlık kadim törelerine giden yolu şimdiden açıyordu. Yoldaşlığa karşı bir günah işleyenler, özellikle de "salon adamı" havasında davrananlar, "hava atanlar" ve yoldaşlığın izin verdiğinden fazla bireysellik gösterenler gizli yargılamaların ve geceleri infaz edilen bedensel cezaların kurbanı oluyordu. Sürüklenerek su pompasının altına götürülmek küçük günahlar için uygulanan bir cezaydı. Ama içimizden birinin, tereyağından –ki o dönemde henüz kıtlığı çekilmiyordu– herkesin payına düşeni ayırırken kendisine iltimas ettiği ortaya çıktığında, gizli mahkememiz korkunç bir mahkümiyet kararı verdi. Verilen cezanın nasıl uygulanacağı kurbanın yokluğunda inceden inceye konuşuldu; akşam saatlerinde, nöbetçi astsubay turunu bitirdiğinde, yataklara boğucu bir infaz gerilimi hâkim olmuştu. Hancının karısının, bir tören edasıyla anlatılan hikâyelerine bile bu defa pek gülünmedi. Sonra aniden "Meier," diye gürledi gizli mahkemenin, kendi kendini bu makama tayin etmiş yargıcının sesi, "Seninle konuşacaklarımız var!" Ama fazla konuşulmadan yatağından sökülüp alındı bahtsız zavallı ve bir masanın üzerine yatırıldı. "Herkes Meier'e bir defa vuracak," diye gürledi gizli mahkemenin yargıcı bir kere daha, "istisnasız herkes" ve ben dışarıdan birbiri ardına inen darbelerin sesini duydum, çünkü kendimi her şeye rağmen bu işin dışında tutabilmiştim. Şaka gibi "Kan görmeye dayanamam," demiştim ve onlar da son derece merhametli bir jestle sadece erketeye yatmama izin vermişlerdi. Feci sopayı yiyen *kamerad,* kaderine razı olmak zorundaydı. Hadiseyi yönetime ihbar etmesi, kötücül bir bulut gibi irademiz dışında üzerimizde asılı olduğunu hepimizin hissettiği, karanlık birtakım yoldaşlık töreleri gereğince, zavallının hayatını gerçekten tehlikeye atabilirdi. Zaten kısa bir süre sonra küllendi hadise ve yola getirilen yoldaş birkaç gün sonra onur

ve haysiyeti ciddi biçimde yara almadan ve nispeten sorunsuz şekilde bizimle beraber olmaya başladı. Onur ve haysiyetin kanunları da "yoldaşlık" isimli kimyasal dağlayıcıya dayanacak kadar güçlü değildi...

Görüldüğü gibi erkekler arasındaki yoldaşlık, bu çok övülen, güya saf ve güzel arkadaşlık türü, aslında ciddi şekilde şeytani bir fenomendir ve son derece tehlikelidir. Naziler onu normal hayat şekli olarak bütün bir halka dayatırken ne yaptıklarını gayet iyi biliyorlardı. Ve bireysel bir hayata ve bireysel mutluluklara hiç istidadı olmayan Alman halkı, onu kabul etmeye o kadar korkunç şekilde hazırdı ki; tehlikeli özgürlüğün yüksek dallarda yetişen, narin ve rayihalı meyvelerini; harcıâlem, rastgele ve herkesi aynı seviyeye indiren yoldaşlığın elini uzatıp kolaylıkla koparabileceği, bol ve sulu esriklik meyvesiyle takas etmeyi o kadar haris bir arzu ve iştahla istiyordu ki...

Almanların köleleştirildiği söyleniyor. Bu sadece kısmen doğru. Aynı zamanda başka bir şey de oldu onlara –daha kötü bir şey– ve bu olan şey için henüz uygun bir kelime yok. Almanlar yoldaşlaştırıldılar. Korkunç tehlikeli bir durum. İnsanlar büyülenmiş adeta. Bir hayaller ve esriklikler âleminde yaşıyorlar ve bu âlemde o kadar mutlular ve aynı zamanda o derece dehşetengiz bir şekilde değersizleşmiş; kendilerinden o derece memnun ve aynı zamanda o kadar sınırsız bir çirkinlikte; o kadar mağrur ve keza o kadar alçak ve insanlık dışı durumdalar ki. İnsanlar zirvelerde dolaştıklarını düşünürken aslında boğazlarına kadar bir bataklığa gömülmüşler. Ve bu büyü devam ettiği müddetçe bu derde deva olacak hiçbir şey yok.

40

Ama ne kadar tehlikeli olursa olsun, bu durumun zayıf bir noktası da vardır – sahtekârlık, doping ve abrakadabra üzerine bina edilmiş her benzeri gibi. Dış koşulları ortadan kalktığında bir anda hiçbir iz bırakmadan kaybolur, uçar gider. Bu olgu binlerce kez gerçek ve meşru silah arkadaşlığında, savaş yoldaşlığın-

da da müşahede edilmiştir: Siperlerinde birbirleri için kolayca hayatlarını tehlikeye atan, defalarca son sigaralarını bile paylaşan erkekler bir süre sonra, sivil hayatta karşılaştıklarında birbirlerine karşı en ciddi yabancılığı, çekingenliği ve ne yapması gerektiğini bilememe hissini yaşamışlardır. Ve yanıltıcı ve sahte olan sivil hayattaki bu karşılaşma *değildir*. Bizim Nazi usulünce, alelacele ve çürük bina edilmiş geçici Jüterbog yoldaşlığımız da bir hayalet gibi, son derece hızlı kaybolup gitti – bir hafta içinde, iki "yoldaşlık akşamı" arasında.

Bu iki akşamdan biri, Jüteborg'daki ayrılık akşamımızdı. Kısaca söylemek gerekirse bir yoldaşlık orjisiydi o akşam, alkolle desteklenen bir coşku ve ebediyet haletiruhiyesi. Ve eğer zaten birbirimize o güne dek sen diye hitap etmemiş olsaydık o akşam kesinlikle kardeşliğimizi teyit etmek için kaldırırdık kadehlerimizi. Nutuklar atıldı, ekibinin geri çekilip Reichswehr subay ve astsubaylarının devreye girmesini atlatan kamp komutanı SA-*Standartenführer*i konuşmasında nihayet "dünya görüşü eğitimimizin" üzerindeki örtüyü kaldırdı: "Büyük nutuklara gerek yok," diye başladı sözlerine, "nasihatlere, uzun uzadıya açıklamalara da. Gerekli olan sadece biz Alman gençlerini, küçük burjuvazinin riyakâr dünyasından ve dosyaların yıllanmış tozundan kurtarmak ve uygun bir ortamda bir araya getirmekten ibarettir, o zaman hepimizin esasen gerçek birer nasyonal sosyalist olduğumuz kendiliğinden ortaya çıkacaktır." Nasyonal sosyalizmin başarısının ardında yatan giz de buydu işte, her Almanın tabiatının derinliklerinde var olan bir şeye hitap etmesi. Aramızda aklıyla henüz nasyonal sosyalist olmayan biri var ise şimdi şunu çok iyi biliyordu ki nasyonal sosyalizm onun kanında çoktan mevcuttu. Eh, gerisi de zaman içinde muhakkak hallolacaktı...

Korkunç olan, doğru okunduğunda bu konuşmanın gerçek yönleri olmasıydı. Gerçekten de bizi sadece belirli bazı yaşam koşullarına yerleştirmek yeterliydi, bu yapıldığında bireysellikleri hemen ayrıştırıp yok eden ve her birimizi her türlü iş için çaresiz ve şevkli bir hammaddeye dönüştüren bir tür kimyasal süreç işlemeye başlıyordu. O gece bu sürecin zirve yaptığı anı

yaşıyorduk. İnsanlar birbirine kardeş gibi davranırken sınır tanımıyorlardı artık. Herkes herkesi övüyor, herkes birbirinin şerefine kadeh kaldırıyordu. Teğmen, askerî performansımızı öve öve bitiremiyordu. Biz de onun stratejik dehasına methiyeler düzüyorduk. Şaka olsun diye şerefine, onun kendine has kaba fantastik dilinde kadeh kaldırılan astsubay, bizim gibi hukukçu ve hukuk doktorlarının bu kadar iyi askerler olabileceğinin hiç aklına gelmeyeceğini anlatıyordu. *Sieg Heil*!

Birkaç kişi mizahi şiirler yazmışlardı ve bunları kanındaki alkol seviyesi adamakıllı yükselmiş ve dolayısıyla da eleştiri yapamaz hâle gelmiş bir izleyici kitlesinin sevinç çığlıkları arasında bağıra çağıra okuyorlardı. Sonra ayrılırken şarkılar söylendi, Geyer'in *Schwarzer Haufen*'i olduğumuzu bir kere daha hatırladık ve *heia, hoho* nakaratı sırasında büyük bir keyifle sandalyeler ve bira bardakları sağa sola fırlatılarak parçalandı. Zaferlerini kutlayan, kendilerinden pek memnun bir yamyamlar güruhundan hiç farkımız yoktu. Hemen bundan sonra diğer koğuşlardan birine su bombalarıyla saldırdık ve şimdiye kadar emsali görülmemiş bir savaş başladı. Sonra birden adamakıllı sarhoşlardan birinin aklına aramızdan birini su pompasının altına sürüklemek geldi – bu kez bir hata yaptığından, bir halt karıştırdığından değil sadece yoldaşlık tanrısına, sembolik olarak bir insan kurban etme mahiyetinde. Kurban olması talep edilen kişi, bunu istemeyince birkaç kişi onun yerini almaya gönüllü olduklarını ifade ettiler, ama bu, kafası dumanlı kurban rahiplerini tatmin etmeye yetmedi. Bu yüzden başka birileri aracılık yapmaya soyundu ve direnen kurbana sevgi dolu kelimelerle itirazını sürdürmemesini telkin ettiler. Kendi isteğiyle, sadece yoldaşlık aşkına ve gecenin tatsız sona ermesine neden olmamak için kabul etmeliydi teklifi. Biraz ürkütücüydü durum, ama aynı zamanda coşku, alkol ve cinnetin etkisiyle adeta bir kutsiyet de kazanmıştı. "Peki," dedi köşeye sıkıştırılan kurban adayı sonunda, "Yapacağım, ama sadece kafamı sokacaksınız suyun altına, bu saatten sonra pijamamı ıslatmak istemiyorum." Öyle yapmaya söz verdiler, ama bir kere tulumbanın altına getirdikten sonra ıslanmadık yerini bırakmadılar. "Peze-

venkler!" diye bağırdı kurban, ama karşılık olarak aldığı *Homerik* kahkahalar ona şamataya bizzat katılmaktan başka seçenek bırakmadı. *Unternensch* bayramının şiddet dolu orjisi.

Ertesi gün Berlin'e gittik ve sonraki hafta terfi sınavına katıldık. Bir anda bambaşka bir dünyaya geçmiştik. Yeniden sivil kıyafetler vardı üstümüzde, çatal bıçak kullanarak tabaklardan yemek yiyorduk, sifonlu klozetlerde defi hacet ediyorduk. Yemeklerde "ağzına sıçayım" yerine "teşekkür ederim" diyorduk, bizi imtihan eden yaşlı beyefendileri vücudumuzun üst kısmını eğerek selamlıyor, sorularını eğitimli bir yüksek Almancayla cevaplıyor ve çoktan unutulmuş ipotek hukuku ya da evlilikte mal birliği gibi konularda bilgi veriyorduk. Bazıları kaldı sınavda, bazıları başarılı oldular. Bu iki grup arasında hemen derin bir uçurum oluştu.

İnsanlar tekrar eski dostlarını gördüler. "Heil Hitler" yerine "İyi günler" demek mümkündü yine. Tekrar sohbet ediliyordu, gerçek anlamıyla sohbet. İnsan kendisinin de gerçekten var olduğunu farkediyordu bir daha ve kendisiyle tekrar tanışıyordu. Kampın nasıl geçtiği sorulduğundaysa ne cevap vereceğini bilemiyordu. "Ah, çok da kötü değildi." ve sonra ateş etmeyi ve tuhaf birtakım şarkılar söylemeyi öğrendiğini anlatıyordu. Ben de tekrar Paris'i, sahici bir şeyi düşünür gibi düşünmeye başladım. Paris kamp günlerinde hakiki anlamda mevcut değildi. Buna mukabil hayal edilenler kayboldular... Ve içimde beni tedirgin eden, utanç verici hislerle, veda toplantısı için sözleştiğimiz Kurfürstendamm'daki lokale geldim. Ama gelmiştim işte, yani büyü etkisini hâlâ o kadar sürdürüyordu.

Utanç verici bir gece oldu. Jüterbog orjisinin üzerinden hepi topu sekiz gün geçmişti. İşte kamp sakinlerinin –imtihanda çakanlar dışında, onlar küskündüler ve toplantıdan uzak kalmışlardı– hepsi buradaydı ama sanki birbirlerini ilk defa görüyorlar gibiydi. Sivil kıyafetlerle herkes farklı görünüyordu, bazılarını tanıyamadım bile. Birkaçının zarif hatlı, sempatik çehreleri olduğunu fark ettim, bazılarınınsa tam anlamıyla *Untermensch*lere yakışır suratları vardı. Kampta bu fark, o kadar göze batmıyordu.

Sohbet bir türlü koyulaşamadı. İnsanlar, sınavla ilgili konuşmayı hiç istemiyorlardı (kim ister ki geçtiği bir imtihan üzerine konuşmayı), ama tuhaf olan şuydu ki kampta yaşananları da hatırlamaya kimse pek hevesli değildi. Cesaret edip kampta olanlara göndermeler yapan birkaç kişi de, diğerleri bunu anlamsız bulduklarını gösterip olumsuz bir tepki verince hızla vazgeçtiler. Atmosfer sanki biraz, ilk gün Jüterbog'da, tren istasyonunda olduğu gibiydi. Galiba en çok da birbirimize hâlâ "sen" diye hitap etmemizin gerekmesi işleri zorlaştırıyordu. "Siz" ve "saygıdeğer meslektaşım" sohbeti kesinlikle kolaylaştırırdı.

Birbirimize gelecekle ilgili planlarımızı sorduk ve yarım ağız kadeh kaldırdık karşılıklı. Biraz fazla gürültülü bir orkestra çalıyordu, sohbetteki "es"leri, orkestranın tıngırtısı ve solistin ağlamaklı sesi dolduruyordu. SA mensupları kısa bir süre sonra bir araya toplandılar ve üst düzey SA siyaseti konuşmaya başladılar. Partiye ve onun sebebiyet verdiği "kırtasiyeciliğe" demediklerini bırakmıyorlar, kadehlerini *Gruppenführer** Karl Ernst şerefine kaldırıyorlardı. Biz diğerleri onlara katılmadık, artık bunu kabullenmiyorduk.

Kısa bir süre sonra meclis küçük gruplara ayrıldı. Ben, Jüterbog'da bazen pazar günleri, kamp dışında, müzik üzerine keyifli sohbetler ettiğim bir çocukla oturdum. Sohbet sırasında ikimizin de, kamptan ayrıldığımız günle bu akşam arasında kalan Pazar günü Furtwängler'in konserine gittiğimiz ortaya çıktı. Konseri adamakıllı eleştiriyorduk ki "Şu kalem erbabına bakın," dedi bizi bir süredir dinleyen bir başkası. İkimiz de anlam veremediğimizi gösteren bakışlarımızı ona yöneltmekle yetindik ve sohbetimize devam ettik.

Ama akşam her şeye rağmen giderek daha da sıkıcı olmaya başladı ve saat 12 olduğunda çok kişi çaktırmadan saatine bakmaya başlamıştı bile. Sonra insanlar tamamen dağıldılar: Yan masada işveli birtakım genç kızlar peyda oldu, bizden birkaç kişi de onlarla flört etmeye başladı ve yavaş yavaş o masaya geçip güzelleri ortamıza aldılar... Bir süre sonra "Artık iyice sıkıcı

(*) SA hiyerarşisinde üst düzey bir titr – ç.n.

oldu," dedi birisi, oldukça yüksek sesle ve onun kalkma önerisine kayda değer büyüklükte bir grup canı gönülden uydu. Ben de onlarla beraber dışarı çıktım.

Dışarıda bir başkası başka bir lokale gitmeyi önerdi, ama işe bakın, kimseden çıt çıkmadı cevap olarak. Bana gelince, bir otobüsün bulunduğumuz yere yaklaştığını gördüm. "Ah, benim arabam!" diye bağırdım "Görüşürüz!" diye el salladım otobüse atlarken.

Grup hâlâ biraz evvel durduğu yerde durmakta devam ediyordu. İçlerinden hiçbirini bir kez daha görmedim. Otobüs hızla uzaklaştırdı beni oradan, buz kesmiştim, utanıyordum ama özgür hissediyordum.

Sonsöz

Bu kitabın sonunun, başında verilen sözü tutmadığı okurun gözünden kaçmamıştır. Hölderlin'den yapılan ve kitabı sonlandıran alıntının ifade ettiği 'ertelenen felaket ve geçici mutluluk' haletiruhiyesi, birinci fıkrada dile getirilen "sonunda mücadeleyi kesmek – veya başka bir düzleme taşımak" olarak nitelenemez pek. Kitabın tamamlanmamış olduğu aşikârdır ve bu durum tabii ki neden bitirilmeden bir köşeye konduğu sorusunu gündeme getirir, belki bu soruyla beraber nasıl olup da bunca sene sonra ortaya çıktığı ve basılabildiği sorularını da. Ben bu sonsözde işte bu soruları elimden geldiğince cevaplamaya çalışacağım.

Babam Sebastian Haffner'in ölümünden sonra kitabın müsveddesini bulduğumda, nasıl ve ne zaman yazıldığına dair hiçbir bilgim yoktu. Kaleme aldığı eserleri, yaşlılık döneminde daha ziyade mütevazı bir bakış açısıyla yargılayan ve özellikle İngiltere'ye göç ettikten sonraki ilk yıllarda oluşan eserlere ciddi şekilde eleştirel yaklaşan babam, bu kitapla ilgili bana tek kelime etmemişti. Gençlik romanlarıyla ve aşağı yukarı 1941'den itibaren *Observer*'de yazdıklarıyla ilgili sık sık konuşurduk; ama bu dönemin öncesinde yayınlanan kitapları babında çekingen davranırdı genellikle.

Bu yüzden elimdeki müsveddenin tarihlenmesini, öncelikle içeriğinden yola çıkarak yapmak durumundaydım. Kitap yayınlandıktan sonra, çeşitli kişilerce, benim 1939 yılı olarak öngördüğüm tarihlendirmeyi teyit eden bir dizi başka bilgi kaynağına yönlendirildim. Bu kaynaklardan, öncelikle de Bayan Jutta

Krug'un yazdığı bir bitirme tezinden, ama aynı zamanda ebeveynimin, annemin ilk eşi Harald Landry'ye* yazdıkları mektuplardan, bu müsveddenin ortaya çıkış hikâyesi sağlıklı bir şekilde yeniden oluşturulabiliyordu.

Babam, annem Erika'dan birkaç ay sonra, 1938 Yazı biterken İngiltere'ye göç etmiş. "Sonunda mücadeleyi kesmek" ile kastedilen bu olmalıdır. Dosttan ve destekten tamamen mahrum olduklarını söylemek doğru olmaz, ama son derece fakir oldukları muhakkaktı. Almanya'da Ullstein basın grubunda iyi bir pozisyonu olan babamı, İngiltere'de kimse tanımıyordu. Ülkenin diline de ancak yeterli olacak kadar hâkimdi, Fransızcası, İngilizcesinden çok daha iyiydi. Fotoğraflar, lisandan bağımsız oldukları için kendisine bir Leica** bile satın almıştı, ama maalesef bir fotoğrafçının gözüne sahip değildi, onun yetenekleri yazma ve konuşmada yoğunlaşmıştı. Ayrıca başlangıçta, kendisini Ullstein grubuna dâhil bir mecmua için çalışırmış gibi gösteren bir sözleşme üzerinden, sadece çok kısa süreli oturma izinleri alabiliyordu ve bu izinlerini tekrar tekrar uzattırmak zorundaydı ki bu da giderek daha zorlaşıyordu. Çalışma izni ise hiç yoktu.

Yayıncı Frederic Warburg *All Authors are Equal*** ismiyle yayınlanan hatıralarının ikinci cildinde şöyle anlatıyor:

> Haffner, 1939 İlkbaharında, oldukça umutsuz bir durumda, bana planladığı bir kitabın konseptini gönderdi. [...] Siyasi bir otobiyografi olacaktı kitap. Hayatım boyunca önüme gelmiş en parlak konsept olduğunu çok iyi hatırlıyorum.

Burada söz konusu olanın elinizdeki metin olduğu açıkça anlaşılıyor. Konseptin bütününde nasıl göründüğü ve bunlarla ilgili bazı denemelerin yapılıp yapılmadığını bugün artık tespit etmek mümkün değil, ama ben en azından kitaba başlanmış olduğunu düşünmeye eğilimliyim. Her halükârda Warburg, bu tarihten itibaren babama haftada iki sterlin avans ödemeye başlamış. Warburg'un yayınevi, Thomas Mann gibi meşhur yazarların kitaplarını yayınlamasına rağmen, mali açıdan pek sağlam durumda değildi ve iki sterlin o zaman da önemli bir meblağ değildi, ama kıt kanaat da olsa yaşamalarına yetiyordu ve ebeveynimin durumu önemli ölçüde kolaylaştırdığı muhakkaktı. Ba-

---

(*) Bu mektupları Landry'nin mirasından seçip bana gönderen Bay Georg Wising-Brandes'e çok özel bir teşekkür borçluyum.

(**) Bu fotoğraf makinesi önce rehin verilmiş ve ardından 1939 yazında 21£ bedelle satılmış.

(***) Frederic Warburg, *All AUthors are Equal*, Hutchinson, Londra 1973. s 6.

bam savaş bittikten çok sonraları dahi Warburg'a ne kadar müteşekkir olduğunu dile getirirdi:

> Hayatımda ne daha önce ne de daha sonra hiçbir şey beni bir anda bu kadar rahatlatmamıştı.

Warburg babama oturma izniyle ilgili olarak da yardımcı oldu. 13 Haziran 1939'da babam Landry'e şu satırları yazmış:

> Bugün büyük bir korku ve depresyondan kurtarıldım. *Home Office* Ursel'in [annemin kız kardeşlerinden biri] mükerrer başvurularının ve Warburg'un yazdığı *"in praise of my literary capacity and sterling character(!)",* "very strong letter"*** sayesinde yumuşamış ve bana *"to do literary work solely on behalf of Messrs. Secker & Warburg"**** 1 sene vermiş.

Dolayısıyla babam 1939 İlkbahar ve Yaz aylarında bu kitabın taslağı üzerinde çalışıyordu. Sonra günün birinde yazılanların, İngilizceye hâlâ elimizde olan tercümesine de başlanmış. Ne zaman tercüme edildiği değilse bile tercümenin bir İngiliz'in elinden çıkmadığı kesin. Almanca müsveddeden de önce giriş bölümünün bitmesiyle sona eriyor.

Babam, 20 Ağustos 1939'da Landry'e şunları yazmış:

> Çalışıyorum çalışmasına ama bir ilham eksikliği sorunum var ve çok yavaş ilerliyorum. Dün değil evvelsi gün ancak üçüncü bölümü teslim edebildim.

Bölüm derken kastettiği, alıntılar yapacağım bir sonraki mektuptan da açıkça anlaşılacağı gibi elinizdeki kitabın üç bölümüdür: Giriş, Devrim ve Veda.

Warburg da babamın 1939 Sonbaharında ona, üzerinde çalıştığı projeden daha kısa ve daha fazla İngilizlerin bakış açısı bağlamında yazılmış, Almanca ismi *Deutschland, ein Abriß***** olacak başka bir kitap lehine vazgeçmeyi önerdiğini anlatıyor. Warburg şöyle yazmış:*****

> Kitap [Bir Alman'ın Hikâyesi] hiçbir zaman tamamlanmadı. Haffner kitabın yarısını yazmıştı ki harp patladı, o da artık daha az şahsi daha fazla siyasi metinler yazması gerektiğini düşünmeye başladı.

(*) Edebî yeteneklerim ve değerli karakterimi öven – ç.n.

(**) Güçlü bir mektup – ç.n.

(***) Sadece Messrs. Secker & Warburg yayınevine, edebiyat alanında çalışmak için – ç.n.

(****) Almanya, Bir El Kitabı – ç.n.

(*****) Aynı yerde s.7.

1939 Sonbaharı biterken bana bir *Almanya El Kitabı*'ndan bölümler gönderdi. [...] Kitabın ismini *Germany, Jekyll and Hyde* olarak değiştirmeyi önerdim."

Babamın 6 Ekim 1939'da Landry'e gönderdiği mektupta bu husus daha detaylı olarak anlatılır. İfade şu şekildedir:

> Ben şahsi olarak, (sadece) 4 bölüm hâlinde 270 sayfası hazır olan asıl kitabımın* yanı sıra 200 sayfayı geçmesini düşünmediğim *Almanya, Bir El Kitabı* isminde bir başka küçük kitap yazmaya başladım. Sekiz bölümden oluşacak: 1. Hitler, 2. Nazi Yönetim Kadrosu, 3. Naziler, 4. Sadık halk, 5. Sadık olmayan halk, 6. Muhalefet, 7. Göç, 8. Olasılıklar. Bu şekilde bölümlenmiş olarak Almanya'daki, güçlü veya güçsüz, dolaşımdaki bütün fikirler, gelenekler, eğilimler, hissî yargılar vs. Özellikle Almanya üzerine çalışan İngiliz propaganda uzmanları için bir el kitabı, bir özet olarak düşünülmüş, ama (tabii ki) *general reader*** için de. Bütününe bakıldığında oldukça sakin ve polemiklere girmeyen bir yapıda, ama gönlümden ve aklımdan geçenleri samimiyetle ifade ederek. Güzel fikir, değil mi?

Bir Alman'ın Hikâyesi'nin elimizde mevcut olan müsveddesi, aradaki boşluklar da katıldığında 234 sahife ve üç büyük bölümden müteşekkil. Dördüncü bir bölümden hiçbir iz yok, keza üçüncü bölüm de hiçbir şekilde tamamlanmış görünmüyor.

Her halükârda, babam Warburg'a 1940 Ocak'ında Germany, *Jekyll and Hyde* bitmiş müsveddesini teslim etti. Bu kitap babamın İngiltere kariyerinin başlangıç noktasını oluşturacaktı.

Bildiğim kadarıyla savaş yılları boyunca bir daha *Bir Alman'ın Hikâyesi*'nin taslağıyla ilgilenmemiş. Neden yapsındı ki zaten bunu? Konu ilginç değildi artık, o da artık "potansiyel bir İngiliz" olmuştu ve İngiliz bakış açısından yazıyordu. Ama kitabı unutmadığını, 1946 yılında Almanya'da nispeten uzun kaldığı bir ziyarette yazdığı birkaç sayfa bize gösteriyor. Bu sayfaların tuhaf tarafı iki dilde yazılmış olmalarıdır. Belki de mahvolmuş anavatanında bulunmak, dönüp hayatına bakmaya sevk etti onu. Gerçi iş fikir jimnastiğinin ötesine geçememiş ama ben burada yine de Almanca başlıkları listeleyeceğim, çünkü bunlar tamamlanmış olsaydı kitabın muhtemelen nasıl gelişeceğine ışık tutabilirler.

(*) Kastedilen *Bir Alman'ın Hikâyesi'dir*

(**) Genel okur – ç.n.

İlk sayfada şöyle bir genel bölümlendirme yapılmış:

~~"Paradoks hayatım~~
Aslan Çukurunda Dans
Otuzlu Yıllarda Özel Hayatın Bir Kroniği
Ön malumat
I Bir macera olarak çöküş
II Şanlı Fiyasko
III Engelli teslimiyet
IV Zoraki kariyer
V Tehlike
~~VI İngiltere'de mülteci~~
Son malumat"

Bundan sonra bu beş bölüm için beş sayfa geliyor, bu sayfalar sadece Almanca yazılmış, ama son üçünde sadece birer başlık var. Başlıklar baştaki bölümlendirmeye nazaran kısmen değiştirilmiş:

"I Veda ve başlangıç
Babam
Frank Landau
Teddy
Şubat 1933
Berlin'de bir faşing balosu
Devrim taklidi
Devrim
31 Mart Cuma
1 Nisan Cumartesi
Yüksek Mahkeme Nisan 1933
Arka plan 1933
Bir arkadaş grubunun dağılması
Babam II
Charlie
Teddy II
Jüterbog I Varış
Jüterbog II Dünya görüşü eğitimi

Jüterbog III Ya ben?
Jüterbog IV Yoldaşlık
Jüterbog V İki kutlama
Konuşmalar ve ziyaretler
Otoporte Aralık 1933

II Şanlı mağlubiyet
İntermezzo: Teddy III
Hotel Foyot
Cafe de Tournon
Te
Te'nin hikâyeleri
Zaman nasıl da geçiyor
10 Nisan
11 Nisan
12 Nisan
Isle St.Louis*
İntermezzo: Frank Landau II
Teslimiyet ve mutluluk
Yeraltı
Veda
Berlin Haziran 1934
Sol elle yaşamak
Natürist
Hotel des Bois
İntermezzo: Teddy IV
Mutluluk üzerine
Paris 9 Ekim 1934

III Engelli teslimiyet
IV Zoraki kariyer
V Ağır çekim kaçış"

Burada düşünülen, açıkça görülüyor ki tamamen farklı bir konsept, çünkü kitabın bugünün okuru için son derece önemli başlangıç kısmı, Birinci Dünya Savaşı'ndan Adolf Hitler'in iktidarı ele geçirmesine kadar geçen bölüm, burada hiç yok. Yine de bu taslaktan kitabın nasıl devam edebileceğini sezmek müm-

(*) St. Louis adası – ç.n..

kün. "Teddy II" adlı fıkraya kadar başlıklar mevcut olan taslağın tasarımıyla örtüşüyor. Bu fıkradan sonra anlaşılan Jüterbog'daki hâkim adayları kampı kapsamlı olarak ele alınacaktı. Daha sonra da 1934'te, babamın açıkça ilk göç denemesi olarak algıladığı, Paris'te ilk kez kalışını anlattığı fıkra geliyor, ardından da Berlin'e geri dönüşü. Bu fıkranın içeriği maalesef tamamen kayıp, çünkü babam bize bir iki anekdot dışında bu yıllarla ilgili hiçbir şey anlatmamıştı. Bu tasarım annemle babamın İngiltere'ye kaçmasıyla son buluyor ki bu kaçış hikâyesiyle ilgili de, biraz daha fazla olsa bile, adamakıllı bir bilgimiz yok.

Bu fikir jimnastiğinden sonra babam kitabı bir kere daha gündemine almamış, o da diğer bütün savaş öncesi işleri gibi yazı masasının üzerinde beklemiş: Bir roman, bir novella, birkaç öykü ve otuzlu yıllarda Ullstein grubu yayınlarının sanat sayfaları için yazılmış makaleler.

Müsveddeden iki kez, birer fıkrayı ayırmış ve münferit olarak yayınlanmasına izin vermiş. Bunlardan biri 1923 yılındaki muazzam enflasyon dönemini anlatan 10. fıkra, diğeri de 1 Nisan 1933'teki ilk Yahudi boykotu üzerine yazılmış 25. fıkra. Bunlardan ilkini nerede yayınlattığı benim için de meçhuldür, hiçbir iz yoktur bu hadiseden. İkinci metni 1983 senesinde *stern*'e sunmuştur. Anlattığı hadisenin ellinci yıldönümünde yayınlanır metin. Bu nedenle 10. bölümün de 1973'te yayınlandığını tahmin ediyorum. Babam her iki seferde de elindeki müsveddenin bütünlüğü için kaygı duymamış ve yayınlanması için gönderdiği sayfaları tekrar geriye talep etmemiş. Göründüğü kadarıyla köylülerin Ortaçağ'da Roma yıkıntılarına gösterdiği muameleye benzer bir şekilde davranmış: Bir bütün olarak işe yaramaz ama kullanılabilecek parçalar var içinde!

Evet, babamın ölümünden sonra bulduğum müsveddenin durumu işte böyleydi, onu nasıl bulduğumu ve daha sonra neler olduğunu da şimdi anlatacağım.

Artık yazamayacak kadar zayıf düştüğü hayatının son yıllarında babamı, elimden geldiğince sık ziyaret ettim; bilim, politika, tabii aile dedikoduları ve bazen de, iyi bir başlangıç noktası bulabildiğim zamanlarda, onun hayatı üzerine sohbetler ettik. O sıra babama sormalıydım dediğim bir çok soru var bugün kafamda, ama o tevazu sahibi bir insandı, kendisinden bahsetmekten hoşlanmazdı, ancak belirli bir konuya temas ederseniz bilgi verirdi; benim de doğru soruları soracak kadar bilgim yoktu. Bütün tevazuuna rağmen gelecek nesillere kalmaya değer birkaç eseri olduğu kanaatindeydi ve bıraktıklarını zaman zaman benimle de konuşurdu. Erken dönem eserleri arasında özellikle, yazı masasının gizli bir bölmesinde durduğunu söylediği bir romanı vurgulardı.

1999 Ocak'ında öldüğünde, kız kardeşim Federal Devlet Arşivi'yle ilişkiye geçti ve bıraktıklarının orada muhafaza edilmesinde, ikimizin adına mutabakat sağladı. Bunun üzerine babamın çalışma odasındaki kâğıtları düzenlemeye giriştim, ne kadar önemli olduklarını tespit edebilmek için hızla elden geçirdim, bu sırada özellikle de "gizli bölmedeki" romanı arıyordum. Sorun şuydu ki babamın çalışma masasının artık bir gizli bölmesi yoktu. Seksenli yılların ortalarında, sahip olduğu iki yazı masasından birini oğlum Boris'e hediye etmiş, diğerini ise kendi çalışma masası olarak muhafaza etmişti. Hediye ettiği masanın saklı bir bölmesi vardı, ama bu bölme boştu, kendisine ayırdığı masanınsa böyle bir bölmesi yoktu. Bu yüzden romanın da diğer belgeler, dosyalar, kâğıtlar arasında olduğunu varsaydım ama bulmaya muvaffak olamadım. Romanı aradan çok uzun bir zaman geçtikten sonra, tamamen bir tesadüf eseri, ikinci karısı Christa Rotzoll'un çalışmalarıyla tıka basa dolu bir küçük dolabın çekmecelerinin altındaki boşlukta saklanmış olarak bulacaktık.

Ama bu romanı bulmaya çalışırken *Bir Alman'ın Hikâyesi*'nin, önce, üzerinde "Autobiography" yazan bir dosyada bulunan, İngilizce tercümesine rastladım. İngilizcesinin kötülüğü beni biraz hayal kırıklığına uğrattı ve dosyayı bir kenara bıraktım. Ama kısa bir süre sonra Almanca müsveddeyi de buldum ve bu metin beni derhal avucunun içine aldı. Bu sırada beni meşgul edecek, örneğin büyükbabamızdan kalan aşağı yukarı yirmi daktilo sayfası uzunluğunda bir aile tarihi taslağı gibi başka şeyler de bulmuştum. Babamın çalışmalarını izinsiz yayınlanmaktan korumak istediğim (kız kardeşim benden de daha hassastı bu konuda) için, yayınlamayı düşündüm. Bu nedenle de bizim seçeceğimiz bazı eserlerin özel bir muameleye tabi olması konusunda Federal Devlet Arşivi'yle mutabakat sağladık, bu iki otobiyografik müsvedde de tabii ki bu eserler arasındaydı. Federal Arşiv, mirasçılara bu eserlerin birer fotokopisini vermeyi taahhüt etti.

Babamın evinin boşaltılması için yaptığımız ön çalışmalar sırasında Berlinli gazeteci ve yayıncı Uwe Soukup bize yardımcı oldu. *Bir Alman'ın Hikâyesi*'nin müsveddesini ona gösterdim, bunun öncelikli nedeni babama çok saygı duyduğunu bilmemdi, ayrıca onu, yardımları için şükran borçlu olduğumuz bir dost olarak görüyordum. Kitabı yayınlamaktan ilk kez söz açan da o oldu ve büyük alicenaplıkla hemen "Ama benimkinde değil, daha büyük bir yayınevinde!" diye ekledi. Fakat henüz iş oraya gelmemişti, iki bölüm eksikti ve bu kadar büyük eksiklerle kitabın basılması mümkün değildi. Uwe Sokoup 25. fıkranın kaderini de ortaya çıkardı. Onun yayınladığı Haffner seçkisi *Zwischen den*

Kriegen'de* *stern*'den, başlığı *Veda* olan bir metin de yer alıyordu. Bu metnin giriş bölümünden kitabın eksik fıkrasının kısaltılmış hâli olduğu anlaşılıyordu. *Stern*'e yazıp bu konuda bilgi istemeye karar verdim.

Federal Arşiv'den söz verilen fotokopileri Mayıs 1999'da aldık. *Stern*'den 25. fıkranın müsveddesiyle ilgili bilgi rica ettim, ama müsveddelerin saklanmadığını belirten bir cevap aldım. Eksik olan 1923'le ilgili fıkraya dair hiçbir şey bulamadım. Bunun üzerine Yaz aylarında eksik bölümü İngilizce tercümesinden tekrar oluşturmaya karar verdim, tercümenin motomot karakteri nedeniyle bu çok da zor olmadı. Aradan geçen zaman içinde orijinal metinde, benim tekrar oluşturmaya çalıştığım metinden farklı olan en az bir kelime buldum. Ben İngilizce "Saviour" kelimesini "kurtarıcı" ile tercüme ederken, sonraki fıkralardan birinde babamın "Münih Mesihi"** şeklinde bir ifadesini tespit ettim, bu yüzden de 10. Fıkrada da muhtemelen kurtarıcı yerine Mesih kelimesini kullanmış olduğu kanaatindeyim.

İngilizceden geriye tercüme 1999 Sonbahar aylarında bittiğinde kız kardeşimle beraber kitabı yayınlamaya karar verdik. Kız kardeşim İlkbahar'da Deutsche Verlags Anstalt (DVA) editörlerinden Michael Neher'den, babamın geride bıraktığı eserlerden kitaplar basmak istediklerini ifade eden bir mektup almıştı. Kız kardeşim bir sergi hazırladı, ben de kitabı yayınevine teklif ettim ve şunları yazdım "[müsvedde] Onun Sebastian Haffner olarak alametifarikası olan sade stilde kaleme alınmamış. Buradaki stili, daha ziyade duygusal ve 'edebî', [...] Ama kitap döneminin grafik bir tasvirini sunuyor."

Michael Neher teklifime son derece coşkuyla yaklaştı. Kitabın yayınlanmasının önündeki son engeli de o ortadan kaldırdı. Müsveddede fıkralar yeni birer sayfada başlamadıkları için iki eksik fıkrada komşu fıkralara geçiş cümlelerinin de eksikliği hissediliyordu. 10. fıkrada bu bir sorun teşkil etmedi, ben geçişleri de İngilizcesinden tercüme ettim. Ama İngilizce metin 15. fıkrada bitiyordu ve bu nedenle de bize 25. fıkrada yardımcı olamıyordu. 25. fıkranın sonunda Devrim adını verdiği bölüm de sona eriyordu ve 26. fıkra yeni bir sayfada başlıyordu,*** buna mukabil 24. fıkra cümlenin ortasında, bir anda bitiyordu. Neher, başlanmış ve fakat bitirilmemiş bu cümleyi çıkarttığımızda fıkranın oldukça mantıklı bir kapanışı olacağını belirtti. Bu şekilde yarım kalmış "sabah saatlerinde, Yüksek Mahkeme'de..." cümlesi, fıkranın sonundan çıkar-

(*) İki Savaş Arası – ç.n..

(**) 14. fıkra – ç.n.

(***) Dolayısıyla bir sorun yoktu – ç.n.

tıldı. İlk baskı ağır bir zaman baskısı altında hazırlandı. Bir sayfanın istenmeden unutulması bu şekilde vuku buldu. Eksik sayfa bu baskıda 16. sayfa olarak yerini buldu.

Bu kitabın böyle bir başarı kazanacağına, rüyamda görsem inanmazdım. Basının ve kamuoyunun tepkileri beni ciddi şekilde şaşırttı, özellikle de kitap natamam bir eser olduğu ve 1933'ün ortasında, sonrasında çok daha korkunç hadiseler yaşanacak olmasına rağmen, hiç de tatmin etmeyen bir şekilde bir anda sona erdiği için. Ama sonradan düşünüldüğünde bu başarıyı izah etmek mümkün: Kitap, bir görgü şahidinin ağzından "Böyle bir şey nasıl olabildi?" sorusuna cevap veriyor; savaş öncesi kuşağının ardından gelen her kuşağın, tekrar tekrar sorduğu ve çoğunlukla "Biz hiçbir şey bilmiyorduk." cevabını aldığı soruya. Kitap bu cevabı hiç tereddüde yer bırakmayacak şekilde çürütüyor. Bir şey görmeyenler, hiçbir şey görmek istemedikleri için görmemişlerdi. Ama kitap diğer taraftan Alman halkının iki savaş arasındaki ruh durumunu gözler önüne seriyor ve böylelikle Nazilerin yükselişini, mazur göstermeden anlaşılır hâle getiriyor. Birinci Dünya Savaşı'ndaki anlaşılamamış ve hazmedilememiş yenilgi, bastırılan devrim, enflasyon macerası, sevilmeyen cumhuriyet ve hiç de azımsanmaması gereken ölçüde, demokrat politikacıların yüreksizlikleri: bütün bunlar o kadar doğrudan doğruya ve inandırıcı bir tarzda anlatılıyor ki insan başka türlüsünün olamayacağını görebiliyor adeta.

Babamın savaşın ardından kitabı tamamlamasını, muhakkak ki çok isterdim ama diğer taraftan, bunu yaparken Birinci Dünya Savaşı'ndan 1933'e kadar geçen dönemdeki ön hikâyeyi dışarda bıraksaydı bu da çok büyük bir kayıp olurdu.

OLIVER PRETZEL
Londra, 2002

"Devlet, münferit kişiden, arkadaşlarından kopmasını, sevgilisini terk etmesini, kendi fikirlerinden vazgeçip önüne konan fikirleri benimsemesini, insanları alıştığından farklı bir şekilde selamlamasını, hoşlandığından farklı şeyler yemesini ve içmesini, boş zamanını nefret ettiği birtakım faaliyetler için heba etmesini, bütünüyle reddettiği maceralar için kendisini emre amade kılmasını, geçmişini ve benliğini reddetmesini ve bütün bunları yaparken her an yoğun bir coşku ve minnettarlık göstermesini, korkunç tehditler savurarak talep eder. Münferit şahıs bir kahraman olarak doğmamıştır, hele şehit olmak aklından bile geçmez. Sıradan bir insandır, birçok zaafı vardır... Ama kendisinden talep edilenleri istemez, bu nedenle düelloyu kabul eder – pek heyecanlı değildir, daha ziyade omuzlarını silkerek kabul eder düelloyu, ama diğer taraftan sessiz bir kararlılık içindedir de, yılmayacaktır."

Nazilerin adım adım iktidara gelişini, "Yok canım, hiç olur mu?" denenlerin gerçek oluşunu yaşayan, sıradan bir Alman'ın tanıklığı... Politik olmayan, sertleşen siyasi mücadeleyi korunaklı bir konumdan izleyen, "Bana dokunmazlar," diyen birisiyle karşı karşıyayız. Bu totaliter iktidarın nasıl herkese, her şeye, hayatın her alanına dokunduğunu yavaş yavaş, ürpererek fark ediyor, soluğu daralıyor. Bu kitap, o ürpertinin hikâyesi.

Bir Alman'ın Hikâyesi, Nazizmi/faşizmi, teorik metinlerin ve tarih kitaplarının aktarmaya pek muktedir olamayacağı bir derinlik ve duyguyla anlamamızı sağlayan bir anlatı.

"Haffner'in anlatımı, yalnızca üslûbunun parlaklığıyla, şiirsel denebilecek canlılığıyla ve berrak görüşüyle kalmıyor, usul usul yaklaşmakta olan değişimleri algılamaktaki duyarlılığıyla dikkat çekiyor - adeta, antisemit terörün doğrudan kurbanlarından biriymişçesine."

Der Spiegel

THG
0762325
LEP
0762328 LEP

iletişim

ISBN-13: 978-975-05-2433-2